İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

STOUDIOS MANASTIR KOMPLEKSİ – IOANNES PRODROMOS KİLİSESİ (İMRAHOR İLYAS BEY CAMİİ – İMRAHOR ANITI) KORUMA PROJESİ VE ÖNERİLERİ

DOKTORA TEZİ

Esra KUDDE

Mimarlık Anabilim Dalı

Restorasyon Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ayşe Zeynep AHUNBAY

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502092205 numaralı Doktora Öğrencisi Esra KUDDE, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "STOUDIOS MANASTIR KOMPLEKSİ – IOANNES PRODROMOS KİLİSESİ (İMRAHOR İLYAS BEY CAMİİ – İMRAHOR ANITI) KORUMA PROJESİ VE ÖNERİLERİ" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmustur.

Tez Danışmanı :	**Prof. Dr. Ayşe Zeynep AHUNBAY** İstanbul Teknik Üniversitesi	.....
Jüri Üyeleri :	**Prof. Dr. Yegân KÂHYA SAYAR** İstanbul Teknik Üniversitesi	.....
	Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU Boğaziçi Üniversitesi	.....
	Doç. Dr. Deniz MAZLUM İstanbul Teknik Üniversitesi	.....
	Yrd. Doç. Dr. Alessandra RICCI Koç Üniversitesi	.....

Teslim Tarihi : **18 Eylül 2015**
Savunma Tarihi : **26 Kasım 2015**

Sevgili aileme
ve değerli hocalarıma,

ÖNSÖZ

İmrahor Anıtı, İstanbul'un korunması gerekli anıtlar listesinin ilk sıralarında yer alan bir yapıdır. Kentin tarihi bakımından önem taşıyan bu eserin güncel durumunun ve koruma sorunlarının değerlendirilmesi, öğretici ve verimli bir çalışma olmuştur.

Doktora çalışmamın ilerlemesi için desteğini esirgemeyen, beni koruma dünyasıyla tanıştıran ve her zaman teşvik eden, kendisiyle çalışmaktan onur duyduğum danışmanım Prof. Dr. Zeynep Ahunbay'a saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, izleme toplantılarında sundukları önemli yorum ve katkılarından ötürü, tez izleme komitesinin değerli üyeleri Prof. Dr. Yegân Kâhya Sayar ve Yrd. Doç. Dr. Alessandra Ricci ile savunma jürisinin kıymetli üyeleri Prof. Dr. Nevra Necipoğlu ve Doç. Dr. Deniz Mazlum'a teşekkürlerimi sunarım. Teze yön veren önemli metinleri özenle irdeleyip tercüme eden ve tez sürecinde desteğini esirgemeyen Y. Mimar Rabia Filiz Atay, Yrd. Doç. Dr. Mine Esmer ve Y. Kimyager Hazal Özlem Eruş'a; başta uzman konservatörler Ergün Çağıran, Mustafa Eruş, Fatih Kocaışık ve Y. Mimar Nevriye Özcan olmak üzere, malzeme analizlerini ve konservasyon önerilerini gerçekleştiren, büyük bir titizlikle yorumlayan İBB KUDEB Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı'nın değerli uzmanlarına, yöneticilerine, danışmanları Prof. Dr. Erol Gürdal, Doç. Dr. Ahmet Güleç ve Kimya Müh. Nimet Alkan'a; belgelemede fotogrametri kullanımı konusunda yardımcı olan Prof. Dr. Oğuz Müftüoğlu, Dr. Umut Almaç, Y. Mimar Ahmet Mutlu ve Y. Mimar Onur Karahan'a; değerli iş arkadaşlarıma, özellikle sorduğu önemli sorular, çizimlere olan ilgisi ve manevi desteği için sevgili yeğenim Zeynep Buket Karayaz'a ve her zaman yanımda olan sevgili aileme çok teşekkür ederim.

Tezin başlangıç aşamalarında engin bilgileriyle çalışmaya katkı sağlayan, ancak tez sonuçlanmadan önce aramızdan ayrılan değerli hocalarım Prof. Dr. Metin Ahunbay ve Prof. Dr. Ahmet Ersen'i, saygı ve rahmetle anıyorum.

Eylül 2015

Esra Kudde
(Restorasyon Uzmanı Mimar)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xiii**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xv**
ÖZET ..... **xxiii**
SUMMARY ..... **xxv**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Amaç 1
1.2 Kapsam ve Yöntem 1
2. ANITIN KONUMU VE BULUNDUĞU ÇEVRE **5**
2.1 Konum 5
2.2 Anıtın Bulunduğu Çevre 5
2.3 Anıtın Arsaya Yerleşimi 7
2.3.1 Kilise 7
2.3.2 Sarnıç 8
2.3.3 Ayazma 9
2.3.4 Çeşme 9
3. ANITIN TARİHÇESİ **11**
3.1 Bizans Dönemi 11
3.1.1 İlk yapım: geç Roma-erken Bizans dönemi (MS 450) 11
3.1.2 Orta Bizans dönemi (700-1200) 13
3.1.3 Geç Bizans dönemi (1201-1452) 15
3.2 Osmanlı Dönemi 16
3.2.1 Klasik Osmanlı dönemi (1453-1700) 16
3.2.2 Geç Osmanlı dönemi (1701-1922) 18
3.3 Cumhuriyet Dönemi 25
3.3.1 Yirminci yüzyıl (1923-1999) 25
3.3.2 Güncel durum: 21. yüzyıl (2000-2015) 27
4. ANITIN BÖLÜMLERİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ **29**
4.1 Avlu (Atrium) 29
4.1.1 Hazire 30
4.1.2 Tekkeden kalan ahşap yapı 30
4.1.3 Su haznesi 30
4.1.4 Şadırvan 31
4.2 Narteks 31
4.2.1 Narteks – kuzey bölüm 32
4.2.2 Narteks – orta bölüm 32
4.2.3 Narteks – güney bölüm 33
4.3 Naos 34
4.3.1 Naos - orta nef 35

4.3.2 Naos - kuzey nef ... 36
4.3.3 Naos - güney nef ... 37
5. MALZEMELER VE YAPIM TEKNİKLERİ ... 39
5.1 Harç ve Sıvalar ... 44
5.1.1 Örgü harçları ... 45
5.1.2 Derz harçları ... 46
5.1.3 Sıvalar ... 46
5.1.4 Döşeme yatak harçları ... 48
5.2 Döşemede Kullanılan Taşlar ... 48
5.3 Duvarlar ... 50
5.3.1 Tuğla hatıllı taş duvar tekniği ... 50
5.3.2 Tuğla duvar örgüsü ... 52
5.3.3 Almaşık (taş-tuğla) duvar tekniği ... 54
5.3.4 Moloz duvar örgüsü ... 55
5.3.5 Harman tuğlasıyla örülen duvarlar ... 55
5.4 Döşemeler ... 56
5.4.1 Narteks döşemesi ... 56
5.4.2 Naos – orta nef döşemesi ... 56
5.4.3 Naos – kuzey nef döşemesi ... 57
5.4.4 Naos – güney nef döşemesi ... 58
5.5 Arşitrav ve Korniş ... 58
5.6 Taş Mimari Öğeler ... 59
5.6.1 Kabartma levha: "Majestas Domini" ... 59
5.6.2 Kabartma levha: "Hz. İsa'nın Kudüs'e girişi" ... 60
5.6.3 Kabartma levha: "Havariler, Bir *Evangelist*" ... 61
5.6.4 Kabartma parçası ... 62
5.6.5 Kabartma parçası ... 62
5.6.6 Kaplama levhası parçası ... 63
5.6.7 Kaplama levhası parçası ... 63
5.6.8 Korkuluk (parapet) parçası ... 64
5.6.9 Korkuluk (parapet) levhası ... 64
5.6.10 Korkuluk levhası parçası ... 65
5.6.11 Korkuluk levhası ... 66
5.6.12 Sütun başlığı parçası ... 66
5.6.13 Rölyefler üzerine notlar ... 67
6. DÖNEM ANALİZİ ... 69
6.1 Erken Bizans Dönemi (5. yy) ... 69
6.2 Orta Bizans Dönemi Onarımları (11-12. yy) ... 71
6.3 Geç Bizans Dönemi Onarımları (13-14. yy) ... 74
6.4 Osmanlı Dönemi Onarımları – I (15-16. yy) ... 75
6.5 Osmanlı Dönemi Onarımları – II (18-19. yy) ... 76
6.6 Geç Osmanlı – Cumhuriyet Dönemi Onarımları (20. yy) ... 78
7. KORUMA SORUNLARI VE BOZULMALAR ... 81
7.1 Koruma Sorunları ... 81
7.1.1 Yasal ve çevresel koruma sorunları ... 81
7.1.2 Bakımsızlık ve terk ... 82
7.1.3 Deprem ve yangınların etkileri ... 83
7.1.4 Koruyucu örtünün eksikliği ... 84
7.1.5 Güncel mimari belge eksikliği ... 85
7.2 Hasar Tespitleri ... 85

7.2.1 Çatlak 85
7.2.2 Düşeyden sapma 87
7.2.3 Yüzey kaybı 88
7.2.4 Derz boşalması 88
7.2.5 Boşluk / delik 89
7.2.6 Oyuklanma 89
7.2.7 Tozuma 89
7.2.8 Kararma 89
7.2.9 Kabuk oluşumu 90
7.2.10 Renk değişimi / matlaşma 90
7.2.11 Şekersi aşınma 90
7.2.12 Kirlenme 90
7.2.13 Paslanma 91
7.2.14 Biyolojik bozulma 91
7.2.15 Bitkilenme 91
7.2.16 Uygun olmayan ekler 92
8. RESTİTÜSYON 93
8.1 Atriumun Restitüsyonu 93
8.2 Döşemelerin Restitüsyonu 94
8.2.1 Naos döşemesi 94
8.2.1.1 Birinci dönem (11. yy) 94
8.2.1.2 İkinci dönem (12-13. yy) 97
8.2.2 Yan nef döşemeleri 98
8.3 Kapı Açıklıklarının Restitüsyonu 99
8.4 Pencere Açıklıklarının Restitüsyonu 101
8.5 Bema'nın Restitüsyonu 102
8.6 Apsis'in Restitüsyonu 103
8.7 Naos-Nef İlişkisinin Restitüsyonu 105
8.8 Sütun Düzeninin Restitüsyonu 106
8.9 Galeri Katının Restitüsyonu 107
8.9.1 Bizans dönemi 107
8.9.2 Osmanlı dönemi 110
8.10 İç Duvar Yüzeylerinin Restitüsyonu 111
8.10.1 Mermer kaplama ve mozaik 111
8.10.2 Çini kaplama 112
8.10.3 Derz üzerine çizgi ve boya 112
8.10.4 Tuğla ile yapılan süslemeler 113
8.10.5 Sıva 113
8.10.6 Üç kat kireçli sıva üzeri bezeme 113
8.11 Çatı Örtüsünün Restitüsyonu 113
8.11.1 Bizans dönemi 113
8.11.2 Osmanlı dönemi 114
9. KORUMA VE RESTORASYON 115
9.1 Koruma İlkeleri 115
9.1.1 Özgünlüğün korunması 118
9.1.2 Çok katmanlı mimari ve kültürel kimliğin devamlılığının sağlanması 118
9.1.3 Geri alınabilir müdahaleler yapılması 119
9.1.4 Sürekli bakım ve izlemenin sağlanması 119
9.1.5 Değerlendirme 119
9.2 Koruma – Kullanım Dengesi 121

9.3 Konservasyon/Restorasyon Önerileri 122
9.3.1 Bitki temizliği 123
9.3.2 Döşemenin konservasyonu 124
9.3.3 Temizleme 126
9.3.4 Sağlamlaştırma 127
9.3.4.1 Duvar örgüsünün sağlamlaştırılması 127
9.3.4.2 Sıvaların sağlamlaştırılması 128
9.3.4.3 Boya kalıntılarının yüzeye sabitlenmesi 129
9.3.4.4 Ahşap hatılların sağlamlaştırılması 129
9.3.5 Güçlendirme 129
9.4 Bakım ve İzleme 130
10. SONUÇ 131
KAYNAKLAR 133
EKLER 141
ÖZGEÇMİŞ 307

KISALTMALAR

AAE	**:** Alman Arkeoloji Enstitüsü
BOA	**:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi
GEEAYK	**:** Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
ICOM	**:** International Council of Museums
ICOM-CC	**:** International Council of Museums – Committee for Conservation
ICOMOS	**:** International Council on Monuments and Sites
ISCS	**:** International Scientific Committee for Stone (ICOMOS)
İAM	**:** İstanbul Arkeoloji Müzeleri
İBB KUDEB	**:** İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü
KTVKBK	**:** Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
ODB	**:** The Oxford Dictionary of Byzantium
RAE	**:** Rus Arkeoloji Enstitüsü

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil A.1: Stoudios Manastırı'ndan günümüze ulaşan anıt. ... **143**
Şekil A.2: Anıtın genel görünümü. ... **143**
Şekil A.3: Bizans döneminde İstanbul haritası (Diehl, 1935). ... **144**
Şekil A.4: Narlıkapı ve Yedikule (Alman Mavileri Haritası). ... **144**
Şekil A.5: Hammer haritasında Yedikule - İmrahor Camii (1836). ... **145**
Şekil A.6: Mamboury haritasında İmrahor Camii (1951). ... **145**
Şekil A.7: Stoudios Manastırı (Millingen, 1912). ... **146**
Şekil A.8: Bizans dönemi İstanbul'u (Mango, 1985). ... **146**
Şekil A.9: Buondelmonti (1422) Haritası'nda İstanbul. ... **147**
Şekil A.10: Ayverdi Haritası'nda Mîrahûr Camii (1978). ... **147**
Şekil A.11: Anıtın Osmanlı dönemindeki planı (Müller-Wiener, 2002). ... **148**
Şekil A.12: Hava fotoğrafları (1966-2013). ... **148**
Şekil A.13: Yapının uydu görüntüsü (2014). ... **149**
Şekil A.14: Avlunun görünümü (2013). ... **149**
Şekil A.15: Atriumun kuzey duvarının korunmuş bölümü. ... **149**
Şekil A.16: Yapının batı duvarı (atriumun doğu cephesi). ... **150**
Şekil A.17: Stoudios Sarnıcı (Millingen, 1912). ... **150**
Şekil A.18: Sarnıcın planı (Forchheimer-Strzygowski, 1893). ... **151**
Şekil A.19: Sarnıcın 1937'deki durumu (N. Artamonoff). ... **151**
Şekil A.20: Sarnıcın yıkılan örtüsü. ... **152**
Şekil A.21: Ayazmada korunmuş sütunlar (2012). ... **152**
Şekil A.22: Ayazmanın iç görünümü (2012). ... **153**
Şekil A.23: Çeşme (Encümen Arşivi). ... **153**
Şekil B.1: Bazilikanın iç görünümü. ... **154**
Şekil B.2: İmparator II. Basil döneminden minyatür (Beckwith, 1961). ... **154**
Şekil B.3: Naosun *opus sectile* döşemesi. ... **154**
Şekil B.4: Tescil fişi (Encümen Arşivi, 1939). ... **155**
Şekil B.5: Tescil fişi (Encümen Arşivi, 1939). ... **156**
Şekil B.6: Choiseul-Gouffier'nin resmi (AAE kayıt no: R 12435 Repro). ... **157**
Şekil B.7: Manarakis'in resmi (*Bizantion'dan İstanbul'a*, 2010, s. 201). ... **157**
Şekil B.8: Narteks sütunlarındaki demir çemberler. ... **158**
Şekil B.9: Yapının 1955 onarımından sonraki durumu (AAE: R 2371). ... **158**
Şekil B.10: Kuzey nefteki demir askı iskelesi. ... **159**
Şekil B.11: Güney nefin doğusundaki altyapı (Prof. Dr. Urs Peschlow). ... **159**
Şekil B.12: Tescil devam kararı (İstanbul 4 Numaralı KTVKBK Arşivi). ... **160**
Şekil B.13: Onarım tabelası. ... **161**
Şekil C.1: Avlunun genel görünümü. ... **161**
Şekil C.2: Atriumun kuzey duvarına ait izler. ... **162**
Şekil C.3: Atriumun kuzey duvarına ait izler. ... **162**
Şekil C.4: Giriş kapısı. ... **163**
Şekil C.5: Bahçe duvarı. ... **163**

Şekil C.6: Avlunun genel görünümü. **164**
Şekil C.7: Hazirenin güneydoğu bölümü. **164**
Şekil C.8: Mezar taşları. **165**
Şekil C.9: Kırık mezar taşları. **165**
Şekil C.10: Avlunun güneydoğusundaki ahşap ev. **166**
Şekil C.11: Avlunun güneydoğusundaki ahşap ev. **166**
Şekil C.12: Ahşap evin harap durumu. **167**
Şekil C.13: Ahşap evin harap durumu. **167**
Şekil C.14: Avlunun kuzeybatısındaki su haznesi. **168**
Şekil C.15: Su haznesinin güney cephesindeki kemerli açıklık. **168**
Şekil C.16: Avlunun ortasındaki mermer şadırvan. **169**
Şekil C.17: Şadırvanın eski durumu (Encümen Arşivi, tarihsiz). **169**
Şekil C.18: Şadırvanın 1969'daki durumu (Schiele; AAE kayıt no: R 2368). **170**
Şekil C.19: Narteksin girişindeki sütunlar (SN1-SN4). **170**
Şekil C.20: Narteksi üç bölüme ayıran kemerler (a. Kuzey, b. Güney). **171**
Şekil C.21: Narteksin kuzey kemerinin üzengi taşı. **172**
Şekil C.22: Nartekste korunmuş mermer söve, eşik ve başlık (K10). **172**
Şekil C.23: K4 kapısına narteksten bakış. **173**
Şekil C.24: K11 kapısına narteksten bakış. **173**
Şekil C.25: K11 kapısına avludan bakış, kabartmalı başlık. **174**
Şekil C.26: K11 kapısına avludan bakış. **174**
Şekil C.27: K2 – K1 – K3 kapılarına narteksten bakış. **175**
Şekil C.28: Pencereye çevrilen K2 kapısına naostan bakış. **175**
Şekil C.29: Pencereye çevrilen K3 kapısına naostan bakış. **176**
Şekil C.30: Nartekste korunmuş mermer süpürgelik. **176**
Şekil C.31: Minarenin kaidesi. **177**
Şekil C.32: Minarenin kaidesi ve K5 kapısı. **177**
Şekil C.33: K9 kapısına narteksten bakış. **178**
Şekil C.34: K10 kapısına narteksten bakış. **178**
Şekil C.35: Naosun doğusunda yer alan apsis. **179**
Şekil C.36: Apsisin dışarıdan görünümü. **179**
Şekil C.37: Stoudios Manastırı – S. John Kilisesi'nin planı (Millingen, 1912). **180**
Şekil C.38: Naosun genel görünümü. **180**
Şekil C.39: Kuzeydoğudaki duvar ayağına bakış. **181**
Şekil C.40: Naosun kuzeyindeki serpantin breşi sütunlar. **181**
Şekil C.41: Kuzey nefte duran kırılmış sütun parçası. **182**
Şekil C.42: Serpantin breşinden yapılmış sütunlar. **182**
Şekil C.43: Naostan kuzey nefe bakış. **183**
Şekil C.44: Naosun kuzeyindeki mermer arşitrav ve korniş. **183**
Şekil C.45: Sütun bağlantı yuvası. **184**
Şekil C.46: GB duvar ayağının doğusuna eklenen duvar. **184**
Şekil C.47: KB duvar ayağının doğusuna eklenen duvarlar. **185**
Şekil C.48: Giriş kapısına (K1) naostan bakış. **185**
Şekil C.49: Apsis duvarının içten görünümü. **186**
Şekil C.50: Mihrap duvarı (AAE kayıt no: KB 7140). **186**
Şekil C.51: Mihrap duvarı. **187**
Şekil C.52: Serpantin breşinden yapılmış seki. **187**
Şekil C.53: Serpantin seki üzerindeki bağlantı yuvaları. **187**
Şekil C.54: Serpantin sekinin kırılmış parçaları. **188**
Şekil C.55: Apsisin kapatılan kuzey penceresi. **188**

Şekil C.56: Apsisin kapatılan orta penceresi. **189**
Şekil C.57: Apsisin kapatılan güney penceresi. **189**
Şekil C.58: Apsisin kuzeyindeki Osmanlı dönemi penceresi. **190**
Şekil C.59: Kuzey neften K4 kapısına bakış. **190**
Şekil C.60: Kuzey neften K6 kapısına bakış. **191**
Şekil C.61: Kuzey nefin zemin kat pencereleri. **191**
Şekil C.62: Mermer konsol (kuzey). **192**
Şekil C.63: Kuzey nefin kapatılan üst kat pencereleri. **192**
Şekil C.64: Kuzey nefin doğusundaki üst kat penceresine dıştan bakış. **192**
Şekil C.65: Güney nefin genel görünümü. **193**
Şekil C.66: Güney neften K5 kapısına bakış. **193**
Şekil C.67: Güney neften K7 kapısına bakış. **194**
Şekil C.68: Güney neften K8 kapısına bakış. **194**
Şekil C.69: Güney nef pencereleri. **195**
Şekil C.70: Mermer konsollar (güney). **195**
Şekil C.71: Güney nef üst pencereleri. **195**
Şekil C.72: Güney nefin doğusundaki üst kat penceresi. **196**
Şekil D.1: 1. Etap malzeme örnekleri (Örnek 1-6). **196**
Şekil D.2: 1. Etap malzeme örnekleri (Örnek 7-12). **197**
Şekil D.3: 1. Etap malzeme örnekleri (Örnek 13-18). **198**
Şekil D.4: 1. Etap malzeme örnekleri (Örnek 19-24). **199**
Şekil D.5: 1. Etap malzeme örnekleri (Örnek 25-30). **200**
Şekil D.6: 2. Etap malzeme örnekleri (Örnek 31-37, II/1-II/7). **201**
Şekil D.7: 2. Etap malzeme örnekleri (Örnek 38-43, II/8-II/13). **202**
Şekil D.8: 2. Etap malzeme örnekleri (Örnek 44-49, II/14-II/19). **203**
Şekil D.9: 2. Etap malzeme örnekleri (Örnek 50-55, II/20-II/25). **204**
Şekil D.10: 2. Etap malzeme örnekleri (Örnek 56-61, II/26-II/31). **205**
Şekil D.11: 2. Etap malzeme örnekleri (Örnek 62-67, II/32-II/37). **206**
Şekil D.12: Harç örneklerinin karakterizasyonu. **207**
Şekil D.13: Örgü harçları (Bizans dönemi, 5. yy). **208**
Şekil D.14: Sıvalar (Osmanlı dönemi, 19. yy – kaba sıva). **208**
Şekil D.15: Sıvalar (Osmanlı dönemi, 19. yy – ince sıva). **209**
Şekil D.16: Narteksteki sıva kalıntısı (19. yy). **209**
Şekil D.17: Döşeme yatak harçları (Bizans dönemi). **210**
Şekil D.18: Güney nefteki döşeme yatak harcı. **210**
Şekil D.19: Kırmızı/yeşil porfir ve kireçtaşından oluşan örgü kuşağı. **211**
Şekil D.20: Naos döşemesi – beyaz mermer. **211**
Şekil D.21: Naos döşemesi – kırmızı porfir. **211**
Şekil D.22: Naos döşemesi – yeşil porfir. **212**
Şekil D.23: Naos döşemesi – sarı mermer (soldaki parlaklığını yitirmiş). **212**
Şekil D.24: Naos döşemesi – serpantin breşi. **212**
Şekil D.25: Ayasofya Müzesi – *Omphalos* döşemesindeki renkli taşlar. **213**
Şekil D.26: Tuğla hatıllı taş duvar tekniği. **213**
Şekil D.27: Beden duvarlarının özgün taş örgüsü. **214**
Şekil D.28: Beden duvarlarının özgün tuğla örgüsü. **214**
Şekil D.29: Beden duvarlarının özgün örgüsünde derzler. **215**
Şekil D.30: Tuğla hatıllı taş duvar örgüsü (5. yy). **215**
Şekil D.31: Naosun güneydoğu ayağı – tuğla örgü. **216**
Şekil D.32: Demir bağlantı çubuklarının kalıntıları. **216**
Şekil D.33: Derz üzerine çizgi tekniği (naos). **217**

Şekil D.34: Derz üzerine çizgi tekniği (narteks). **217**
Şekil D.35: Korunmuş ip izleri. **217**
Şekil D.36: Tuğla ile yapılan süsleme (geç Bizans dönemi). **218**
Şekil D.37: Apsis kemeri (sol: kuzey, sağ: güney). **218**
Şekil D.38: Naosun güneybatı duvar ayağı – tuğla örgü. **218**
Şekil D.39: Naosun kuzeybatı duvar ayağı – tuğla örgü. **219**
Şekil D.40: Mihrap duvarı. **219**
Şekil D.41: Naosun batı görünüşü. **219**
Şekil D.42: Naosun batı duvarı – ahşap dikme yuvaları. **220**
Şekil D.43: Pencereye dönüştürülen K3 kapısı – naostan bakış. **220**
Şekil D.44: Kuzey nefe bakış – kapatılan üst kat pencereleri. **220**
Şekil D.45: Kuzey nefe bakış – kapatılan üst kat pencereleri. **221**
Şekil D.46: Kuzey nefe bakış – kapatılan üst kat pencereleri. **221**
Şekil D.47: Kuzey nefe bakış – kapatılan üst kat pencereleri. **221**
Şekil D.48: Apsis duvarındaki almaşık duvar örgüsü. **222**
Şekil D.49: Apsis duvarındaki almaşık duvar örgüsü. **222**
Şekil D.50: Naosun kuzeybatısındaki moloz ek duvar. **222**
Şekil D.51: Narteksin güneybatısındaki ek moloz duvar. **223**
Şekil D.52: Naosun kuzeybatısına bakış – 1908 (Millingen, 1912). **223**
Şekil D.53: Narteks – orta bölüm, mermer döşeme. **224**
Şekil D.54: Naos – orta nef, *opus sectile* döşeme. **224**
Şekil D.55: *Opus sectile*'nin kuzeyindeki tuğla dolgu. **225**
Şekil D.56: *Opus sectile*'nin güneyindeki tuğla dolgu. **225**
Şekil D.57: *Opus sectile*'nin genel görünümü. **226**
Şekil D.58: *Opus sectile*'nin geometrik kurgusu. **226**
Şekil D.59: *Opus sectile*'nin geometrik kurgusu. **226**
Şekil D.60: Döşemedeki taş dolgudan örnek. **227**
Şekil D.61: Kuzey nefte görülen döşeme izi. **227**
Şekil D.62: Kuzey nef – tuğla döşeme (Encümen Arşivi, tarihsiz). **227**
Şekil D.63: Güney nef – batı ucu (su kanalı). **228**
Şekil D.64: Narteks girişi (Encümen Arşivi, tarihsiz). **228**
Şekil D.65: Frizde görülen bezeme (AAE kayıt no: KB 1415). **229**
Şekil D.66: Frizde görülen bezeme (AAE kayıt no: KB 1414). **229**
Şekil D.67: Arşitrav – bezeme. **229**
Şekil D.68: Arşitravın hasarlı durumu – naos. **230**
Şekil D.69: RAE kazıları – Kabartma, "Majestas Domini" (İAM: 2396). **230**
Şekil D.70: RAE kazıları – Kabartma, "Hz. İsa'nın Kudüs'e girişi" (İAM: 2395). **231**
Şekil D.71: RAE kazıları – Kabartma, "Havariler; Bir Evangelist" (İAM: 2394). **231**
Şekil D.72: RAE kazıları – Kabartma parçası (İAM: 2435). **232**
Şekil D.73: RAE kazıları – Kabartma parçası (İAM: 2436). **232**
Şekil D.74: RAE kazıları – Kaplama levhası parçası (İAM: 2400). **232**
Şekil D.75: RAE kazıları – Kaplama levhası parçası (Mendel, 1914, s. 516). **233**
Şekil D.76: RAE kazıları – Korkuluk parçası (Mendel, 1914, s. 517). **233**
Şekil D.77: RAE kazıları – Korkuluk levhası (İAM: 2397). **233**
Şekil D.78: RAE kazıları – Korkuluk levhası parçası (İAM: 2434). **234**
Şekil D.79: RAE kazıları – Korkuluk levhası (Mendel, 1914, s. 519). **234**
Şekil D.80: RAE kazıları – Sütun başlığı parçası (İAM: 2696). **234**
Şekil E.1: Kripta. **235**
Şekil E.2: Kriptanın rölövesi (Mathews, 1971, s. 26). **235**
Şekil E.3: Sekinin üzerindeki bağlantı yuvası ve kurşun akıtma kanalı. **235**

Şekil E.4: *Templon* duvarına ait olduğu düşünülen serpantin breşi eleman. **236**
Şekil E.5: Serpantin sekinin restitüsyon planı (Mathews, 1971, s. 24). **236**
Şekil E.6: Kapı ve pencere açıklıklarını örten, yarım daire tuğla kemerler. **236**
Şekil E.7: Özgün mermer pencere sövesi ve kabartma haç figürü. **237**
Şekil E.8: Anıtın özgün mimari öğelerinden bazıları. **237**
Şekil E.9: Galeri katı döşemesini taşıyan mermer konsollar. **238**
Şekil E.10: Pantokrator Kilisesi'nin *opus sectile* döşemesi (Mango, 2006). **238**
Şekil E.11: Westminster Abbey Katedrali'nin döşemesi (Fawcett, 1998). **239**
Şekil E.12: S. Maria Trastevere Kilisesi'nin döşemesi (Fawcett, 1998). **239**
Şekil E.13: Westminster Abbey Katedrali'nin döşemesi (Url-2). **239**
Şekil E.14: *Cosmati,* S.Clemente ve S.Giovanni Lateran kilisesi (Ayuela, 2002).. **240**
Şekil E.15: Narteksteki *opus sectile* kalıntısı. **240**
Şekil E.16: Palermo'daki San Cataldo Kilisesi'nin döşemesi (Url-4). **240**
Şekil E.17: Santa Maria Maggiore Kilisesi'nin döşemesi (Nisa Semiz, 2011). **241**
Şekil E.18: Derzlere sürülen kırmızı renkli boya. **241**
Şekil E.19: Minarenin kuzeyindeki kemerli giriş kapısı. **242**
Şekil E.20: Minarenin kaidesinde kullanılan almaşık örgü. **242**
Şekil E.21: Minarenin pabuç, gövde ve şerefesinin kuzeyden göürünümü. **243**
Şekil E.22: Pencereye dönüştürülen K2 açıklığına narteksten bakış. **243**
Şekil E.23: K2 ve K3'ün ahşap kepenkleri (AAE kayıt no: 2277, tarihsiz). **244**
Şekil E.24: Galerinin güney kapı açıklığına güney neften bakış. **244**
Şekil E.25: Narteksin batısındaki ek duvar (sol: narteksten, sağ: avludan bakış). .. **245**
Şekil E.26: Mihrap duvarı (Sender; AAE kayıt no: KB 7138, tarihsiz). **245**
Şekil E.27: Nartekste korunmuş sıva kalıntısı (19. yy). **246**
Şekil E.28: Nartekste korunmuş sıva kalıntıları (19. yy). **246**
Şekil E.29: Nartekste görülen bezeme (08.05.2012, *2013'te düşmüştür.*). **247**
Şekil E.30: Güney nefin küçültülen pencereleri (Encümen Arşivi, tarihsiz). **247**
Şekil E.31: Stoudios Kilisesi'nin planı (Ebersolt ve Thiers, 1913/1979, Pl. I). **248**
Şekil E.32: Kuzey nefe bakış (Encümen Arşivi). **249**
Şekil E.33: Minare girişini kapatan muhdes tuğla duvarın yıkımı (14.12.2013). ... **249**
Şekil F.1: Yapının beden duvarına bitişik ağaçlar. **250**
Şekil F.2: Mezar taşlarının harap durumu. **250**
Şekil F.3: Düşen Osmanlı dönemi sıva kalıntısı (2013). **250**
Şekil F.4: Deprem ve yangın etkisiyle tahrip olan arşitrav ve korniş. **251**
Şekil F.5: Deprem ve yangın etkisiyle tahrip olan arşitrav ve korniş. **251**
Şekil F.6: Yapının güncel durumu. **252**
Şekil F.7: Naos döşemesinde bitki oluşumu. **252**
Şekil F.8: Naos döşemesinde bitki oluşumu. **253**
Şekil F.9: Naos döşemesinde bitki oluşumu. **253**
Şekil F.10: Narteks güney kemerinin üzerinde bitki oluşumu. **253**
Şekil F.11: Mermer söve ve pencere kemerlerinde görülen kılcal çatlaklar. **254**
Şekil F.12: Narteks sütunlarında görülen yapısal çatlak. **254**
Şekil F.13: Korozyon sonucu kopan demir çemberler. **254**
Şekil F.14: Naosun arşitravında görülen yarık ve ayrılma. **255**
Şekil F.15: Naosun arşitravında görülen yarık ve ayrılma. **255**
Şekil F.16: Sütun kaidesinde görülen yarık ve ayrılma. **255**
Şekil F.17: Sütun kaidesinde görülen parça kopması. **256**
Şekil F.18: Mermer sövede görülen parça kopması. **256**
Şekil F.19: Mermer sövede görülen parça kopması. **256**
Şekil F.20: Naosun doğu duvarında görülen yapısal çatlak. **257**

Şekil F.21: Naosun kuzeybatı duvar ayağında görülen yapısal çatlak. **257**
Şekil F.22: Naosun güneybatı duvar ayağında görülen yapısal çatlak. **258**
Şekil F.23: Naosun güneybatı duvar ayağı – galeri katında yapısal çatlak. **258**
Şekil F.24: Narteksin batı duvarında görülen yapısal çatlak. **259**
Şekil F.25: *Opus sectile* döşemede görülen çatlak. **259**
Şekil F.26: Avlu döşemesinde görülen çatlaklar. **259**
Şekil F.27: Serpantin breşinden yapılmış sekide parçalanma. **260**
Şekil F.28: Naos döşemesinde görülen çatlaklar. **260**
Şekil F.29: Çimentolu harçla doldurulmuş döşemede görülen çatlaklar. **260**
Şekil F.30: Düşeyden sapma gösteren kuzey beden duvarı. **261**
Şekil F.31: Duvar örgüsünde gözlenen 5 cm'den büyük yüzey kaybı. **261**
Şekil F.32: Minarenin şerefesinde gözlenen 5 cm'den büyük yüzey kaybı. **261**
Şekil F.33: Üzengi taşında görülen 5 cm'den büyük yüzey kaybı. **262**
Şekil F.34: Naosun batı duvarındaki mermer silmede görülen form kaybı. **262**
Şekil F.35: Mezar taşında görülen form kaybı. **262**
Şekil F.36: Naosun güneydoğu duvar ayağında görülen derz boşalması. **263**
Şekil F.37: Narteksin doğu duvarında görülen oyuklar. **263**
Şekil F.38: Kireçtaşı yüzeyinde oyuklanma. **263**
Şekil F.39: Kireçtaşı yüzeyinde tozuma. **264**
Şekil F.40: Kireçtaşı yüzeyinde tozuma. **264**
Şekil F.41: Mermer yüzeyinde kararma. **264**
Şekil F.42: Döşeme mermerlerinde kararma. **265**
Şekil F.43: Mermer yüzeylerinde yangın nedeniyle oluşan kabuk. **265**
Şekil F.44: Döşemedeki sarı mermerlerde görülen renk değişimi/matlaşma. **265**
Şekil F.45: Mermer yüzeyinde görülen şekersi aşınma. **265**
Şekil F.46: Duvar yüzeyinde görülen kirlenme. **266**
Şekil F.47: Duvar yüzeyinde görülen kirlenme. **266**
Şekil F.48: Demir çemberlerde görülen paslanma. **266**
Şekil F.49: Lokmalı demir parmaklaıklarda görülen paslanma. **267**
Şekil F.50: Ahşap hatıllarda görülen mantar oluşumu. **267**
Şekil F.51: Döşeme mermerlerinde görülen liken oluşumu. **267**
Şekil F.52: Naosun güneybatı duvar ayağında büyüyen bitkiler. **268**
Şekil F.53: Naosun güney duvarı üzerinde büyüyen sarmaşık. **268**
Şekil F.54: Naos döşemesinin güneyinde yapılan tuğla dolgu. **268**
Şekil F.55: Nasoun döşemesinde çimentolu harçla yapılan onarım. **269**
Şekil G.1: Mathews'un atrium restitüsyon önerisi (1971). **269**
Şekil G.2: Atriuma doğru dönen mermer korniş (AAE kayıt no: R 2436). **269**
Şekil G.3: *Opus sectile* döşemedeki figürler (Artamonoff, 1936-1937). **270**
Şekil G.4: *Opus sectile* döşemedeki figürlerin günümüzdeki durumu. **270**
Şekil G.5: İznik – Koimesis Kilisesi döşeme planı (Ayuela, 2002). **270**
Şekil G.6: Salzenberg'in çizdiği renkli döşeme planı (1854). **271**
Şekil G.7: Serpantin breşinden yapılmış döşeme parçası. **271**
Şekil G.8: Naosun döşemesinde beyaz mermerle çevrelenmiş alanlar. **272**
Şekil G.9: *Opus sectile*'nin yenilenmiş bölümü. **272**
Şekil G.10: A2 alanında görülen döşeme parçası. **272**
Şekil G.11: Nartekste görülen mozaik döşeme. **273**
Şekil G.12: Philippi, Extra Muros Bazilikası'nın planı (Krautheimer, 2000). **273**
Şekil G.13: Topkapı Sarayı Bazilikası'nın tahmini planı (Mathews, 1971). **273**
Şekil G.14: K9 kapısının batı sövesindeki iz. **274**
Şekil G.15: K10 kapısına avludan bakış. **274**

Şekil G.16: K11 kapısına avludan bakış. **274**
Şekil G.17: K12 kapısı (günümüzde algılanmamaktadır.). **275**
Şekil G.18: Doldurulmuş olan K13 ve K14 açıklıkları. **275**
Şekil G.19: K1, K2 ve K3'teki ahşap kapı ve kepenkler (Artamonoff, 1936). **276**
Şekil G.20: K1'in 1976'daki durumu (Müller-Wiener, AAE kayıt no: KB 6979). **276**
Şekil G.21: Pencere kemeri (1,5 tuğla). **277**
Şekil G.22: Söveleri korunmuş Bizans dönemi pencereleri (P1, P2). **277**
Şekil G.23: Kuzey cephesindeki Osmanlı dönemi pencereleri (P5, P7). **277**
Şekil G.24: Güney cephedeki Osmanlı dönemi pencereleri (AAE kayıt no: 1029). **278**
Şekil G.25: Doğu cephesi (AAE kayıt no: KB 5560). **278**
Şekil G.26: K13 açıklığı (3 yapım tekniği, ayrı dönemlere aittir.). **278**
Şekil G.27: Kuzey nefte duran kırılmış serpantin ayak (*templon*). **279**
Şekil G.28: Kripta içinde bulunan mermer kaplama parçaları. **279**
Şekil G.29: Mihrap duvarındaki geometrik bezeme (Artamonoff, 1935). **279**
Şekil G.30: Atina Benaki Müzesi'ndeki mozaik (geç 10. yy, h=55cm, Url-1). **280**
Şekil G.31: Barok, kafesli mihrap pencereleri (Encümen Arşivi). **280**
Şekil G.32: Korkuluk – kaide bağlantısını gösteren şema (Peschlow, 2007). **280**
Şekil G.33: Stoudios'ta bulunan korkuluk parçaları (Peschlow, 2007). **281**
Şekil G.34: Stoudios'ta bulunan korkuluk parçaları (2013). **281**
Şekil G.35: Güney duvarındaki düzensiz örgü. **281**
Şekil G.36: Selanik, Acheiropoietos Kilisesi (Mango, 2006). **282**
Şekil G.37: Guntram Koch'un restitüsyon önerisi (2007). **282**
Şekil G.38: Korunmuş sütun başlığı. **283**
Şekil G.39: Naosun batı duvarında korunmuş iki kaide. **283**
Şekil G.40: Avluda korunmuş sütun kaidesi. **283**
Şekil G.41: 1909 tarihli rölövede galeri katı ve çatı (Millingen, 1912). **284**
Şekil G.42: 1908-1909'da ahşap galeri katı ve çatı (Millingen, 1912). **284**
Şekil G.43: Yangın sonrası galeri katı (Sender; AAE kayıt no: Repro R 5994). **285**
Şekil G.44: Galeri katının ahşap taşıyıcıları (Encümen Arşivi, 1920 sonrası). **285**
Şekil G.45: Batı duvarındaki ahşap dikmeler (Encümen Arşivi, 1920 sonrası). **286**
Şekil G.46: Çini kaplama kalıntısı (Ettinghausen, 1954). **286**
Şekil G.47: Stoudios Bazilikası'na ait çini kaplama kalıntısı (İAM, 2015). **287**
Şekil G.48: Tuğla ile yapılan süsleme (Artamonoff, 1937). **287**
Şekil G.49: Nartekste korunmuş sıva kalıntısı (19.yy). **287**
Şekil G.50: 1886 tarihli bir eskizde yapının kırma çatısı (AAE). **288**
Şekil G.51: Osmanlı döneminin kırma çatısına ait rölöve (Millingen, 1912). **288**
Şekil G.52: Kırma çatının çökmeden önceki durumu (Millingen, 1912). **289**
Şekil G.53: Kırma çatının çökmeden önceki durumu (Gurlitt, 1912). **289**
Şekil G.54: Son cemaat yerinin ahşap tavanı (AAE kayıt no: KB 1388). **289**
Şekil H.1: Anıtın geçirdiği afetler ve onarımlar. **290**
Şekil H.2: Anıt için hazırlanan GZFT (SWOT) Analizi. **290**
Şekil I.1: Rölöve - Vaziyet planı. **291**
Şekil I.2: Rölöve - Plan. **292**
Şekil I.3: Rölöve – Döşeme planı. **293**
Şekil I.4: Rölöve – Ölçülü plan. **294**
Şekil I.5: Rölöve – Kuzey Güney Kesiti, Doğuya bakış. **295**
Şekil I.6: Rölöve – Kuzey Güney Kesiti, Batıya bakış. **295**
Şekil I.7: Rölöve – Doğu Batı Kesiti, Kuzeye bakış. **295**
Şekil I.8: Rölöve – Güney iç görünüşü. **296**
Şekil I.9: Rölöve – Kuzey iç görünüşü. **296**

Şekil I.10: Rölöve – Kuzey görünüşü. **296**
Şekil I.11: Rölöve – Kuzey görünüşü. **297**
Şekil I.12: Malzeme örnek alım yerleri. **297**
Şekil I.13: Analitik Rölöve (Malzeme Tespiti) – Doğu Batı kesiti, Kuzeye bakış. **298**
Şekil I.14: Analitik Rölöve (Malzeme Tespiti) – Doğu Batı kesiti, Güneye bakış. **298**
Şekil I.15: Analitik Rölöve (Malzeme Tespiti) – Kuzey Güney kesiti, D bakış. **298**
Şekil I.16: Analitik Rölöve (Malzeme Tespiti) – Kuzey Güney kesiti, B bakış. **299**
Şekil I.17: Analitik Rölöve (Malzeme Tespiti) – Döşeme planı. **299**
Şekil I.18: Döşeme örgü şeması **300**
Şekil I.19: Analitik Rölöve (Dönem Analizi) – Doğu Batı kesiti, Kuzeye bakış. ... **300**
Şekil I.20: Analitik Rölöve (Dönem Analizi) – Kuzey Güney kesiti, Batıya bakış. **301**
Şekil I. 21: Analitik Rölöve (Dönem Analizi) – Döşeme planı. **301**
Şekil I.22: Analitik Rölöve (Hasar Tespiti) – Döşeme planı. **302**
Şekil I.23: Restitüsyon Önerisi − Plan. **303**
Şekil I.24: Restitüsyon Önerisi − Pencere düzeni. **304**
Şekil I.25: Restitüsyon Önerisi − Kapı düzeni. **304**
Şekil I.26: Restitüsyon Önerisi – Güney nef pencere düzeni. **305**
Şekil I.27: Restitüsyon Önerisi – Döşeme planı. **305**
Şekil I.28: Restitüsyon Önerisi – Kuzey Güney kesiti, Doğuya bakış. **306**
Şekil I.29: Restitüsyon Önerisi − Kuzey Güney kesiti, Batıya bakış. **306**

STOUDIOS MANASTIR KOMPLEKSİ–IOANNES PRODROMOS KİLİSESİ (İMRAHOR İLYAS BEY CAMİİ - İMRAHOR ANITI) KORUMA PROJESİ VE ÖNERİLERİ

ÖZET

Fatih'te, Yedikule'nin Altın Kapı'ya yakın bir noktasında yer alan Stoudios Manastırı'na bağlı Ioannes Prodromos Kilisesi (diğer adlarıyla İmrahor İlyas Bey Camii – İmrahor Anıtı), İstanbul'un günümüze ulaşan en eski kilisesidir. Beşinci yüzyılda inşa edilen kilise, Bizans dönemi boyunca işlevini sürdürmüştür. Osmanlı döneminde, 1486 yılında, II. Bayezid'in mîr-ahûru İlyas Bey tarafından camiye dönüştürülen yapı, 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar cami olarak kullanılmıştır. Geçirdiği yangınlar sonucunda 1920'de çatının tamamen yok olmasının ardından yapı kullanılamaz hale gelmiş; bir süre narteks mescit olarak kullanılmaya devam etmiştir. İmrahor İlyas Bey Camii, Cumhuriyet döneminde, 1946 yılında müzeye çevrilmiş ve "İmrahor Anıtı" adıyla Ayasofya Müzesi Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Anıt, 2012 yılında yapılan bir değişiklikle Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir.

Anıtın serpantin breşinden yapılmış sütunları, Marmara mermerinden yapılmış sütun kaideleri, başlıkları, arşitrav ve kornişleri ile diğer taş mimari öğeleri, 5. yüzyılın taş işleme sanatını yansıtan ender örnekler arasında yer almaktadır. Yapıya 11. yüzyılın ortasında eklenen, naosun *opus sectile* döşemesi, Komnenos döneminden günümüze ulaşan az sayıdaki döşemeden biridir; orta Bizans döneminin nitelikli işçiliğini ve bu dönemde kiliseye verilen önemi göstermektedir.

Anıt, özellikle 1894 depremi ve 1908-1920 arasındaki yangınlardan önemli ölçüde hasar görmüş ve çatısı yok olmuştur. Uzun yıllar üstü tamamen açık ve her türlü bozulma etkisine maruz kalan anıtın güncel koruma sorunlarının başında, bakımsızlık gelmektedir. Anıtın eşi ender bulunan *opus sectile* döşemesi, ciddi derecede hasar görmüştür. Anıtın günümüzdeki harap durumu, 2011 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Restorasyon Programı kapsamında, ayrıntılı bir araştırma ve mimari belgelemenin ardından, kısa ve uzun vadeli koruma yaklaşımlarının belirlenmesine yönelik bir doktora çalışmasının başlatılmasına yol açmıştır.

Anıt, 5. yüzyıldan günümüze ulaşan, mimarlık ve sanat tarihine ışık tutan özellikleri ve taşıdığı belge değeri nedeniyle, kapsamlı ve bütüncül bir koruma yaklaşımını gerektirmektedir. Tez kapsamında; eserin bugüne ulaşan durumu kayıt altına alınmış, mimari belgeleme – araştırma – analiz işlemleri gerçekleştirilmiş, restitüsyon sorunları tartışılmış, kısa ve uzun vadeli koruma stratejileri geliştirilerek koruma önerileri sunulmuştur. Böylece, esere ilişkin koruma amaçlı uygulamalara yol gösterecek bilgi ve verileri içeren bilimsel bir belge üretilmiştir.

CONSERVATION PROPOSALS FOR THE IOANNES PRODROMOS CHURCH OF THE STOUDIOS MONASTERY (IMRAHOR ILYAS BEY MOSQUE – IMRAHOR MONUMENT)

SUMMARY

The Ioannes Prodromos Church of the Stoudios Monastery (Imrahor Ilyas Bey Mosque – Imrahor Monument) which is located at Yedikule, near the Golden Gate of the Theodosian Wall, is the oldest church extant in Istanbul. It was constructed in mid-5th century and was in use as a monastery church through the Byzantine era.

Basilical form was preferred for building churches in early Byzantine period due to its architectural features. Ioannes Prodromos Church of the Stoudios Monastery is one of the earliest basilicas surviving from the early Christian period. The basilica constitutes of a three aisled naos ending with a semi-circular apsid on the east and has a rectangular narthex on the west. Its gallery and roof have disappeared, but the main walls reflecting the construction techniques of its long history are still standing. The church had beautiful serpentine columns; the bases, capitals and entablature were carved out of Proconnesian marble. The high quality work of the *opus sectile* floor of the naos, which was added to the church in mid-11th century, shows the importance of the church for the Byzantine society. It is one of the few floors representative of the Comnenian period.

Under the Ottoman rule, the church was used as a mosque and convent. In 1486, the chief of the imperial stable of Sultan Bayezid II converted the church into a mosque which served the muslim population in the neighborhood until early 20th century. The monument was affected by the earthquake in 1894 and several fires occurred between 1908-1920 leading to the collapse of the roof. In the Republican Period, the ruined monument became a museum and it was attached to the Directorate of Hagia Sophia Museum under the Ministry of Culture and Tourism in 1946. Recently, the monument was returned to the General Directorate of Waqf.

Being one of the significant monuments from early Byzantine period, the Stoudios Basilica deserves utmost care for its preservation. Today, especially the magnificent *opus sectile* floor of the nave and the historical remains of the monument are under threat. The current conservation state of the monument led to a professional and scientific study including the architectural documentation and conservation proposals. In an attempt to improve the state of conservation of the monument, a project was initiated at Istanbul Technical University, Faculty of Architecture, Architectural Restoration Department as part of a doctoral dissertation in 2011.

The thesis aimed to develop the architectural documents and scientific data which are essential for conservation works. The documentation including the survey, reconstitution and conservation projects, analytical work and proposals covering the urgent implementations and long-term strategies were taken up within the context of this dissertation. The architectural documentation of the recent state of the monument

was started while the research was going on. Both conventional and instrumental measuring techniques were used for the survey and detailed architectural drawings were produced.

Material characterization which is necessary for the classification of building materials requires a multidisciplinary work. A project was submitted to the Scientific Research Projects Unit of Istanbul Technical University, to accomplish this work with the help of a professional conservation laboratory. After the project was approved by ITU for financial support, the material characterization and conservation proposals were demanded from the Restoration and Conservation Laboratories of KUDEB (Directorate for the Inspection of Conservation Implementations) of Istanbul Metropolitan Municipality which has a conservation department. Samples including various kinds of mortar, plaster, stone, wood, paint and dust were taken from the monument, analyzed and classified according to their types and/or contents. The analytical study consisted of a wide range of tests including physical, chemical, microscobic, petrographic, mechanical and high instrumental analyses such as HPLC (High Performance Liquid Chromatography) and SEM-EDX (Scanning Electron Microscopy – Energy Dispersive X-ray Spectroscopy). After the evaluation of the results, appropriate materials and implementation techniques for conservation were proposed. The scientific report was prepared by the multidisciplinary team of KUDEB and approved by the academic consultants of the laboratory from Istanbul University and Istanbul Technical University. The report includes the proposals for conservation of materials.

As part of the architectural documentation, the types of the building materials were mapped on survey drawings. After the material analysis, a chronological examination and analysis were made, based on the observations and the historical data obtained from the material characterization work. Six periods were identified: early, middle and late Byzantine, classical and late Ottoman and Republican periods.

The analytical survey was followed by the pathological analysis; deterioration patterns were identified and mapped. During its long life, the monument was affected by several natural and man-made disasters such as earthquakes, fires, environmental factors and absence of a protective roof. The collapse of the roof started in 1908 and ended up in 1920, leading to the desertion of the monument. Being exposed to the elements, the rate of the erosion accelerated. Material and structural damages such as cracks, deflection, surface losses, formation of cavities, staining, powdering and encrustation on stone surfaces, corrosion of metal elements, biological decay, vegetation growth and improper interventions were identified and mapped on survey drawings.

The multi-layered and heterogeneous fabric of the monument was studied for chronological analyis. The original form and usage had been changed. The atrium, floors of the naos and side naves, door and window openings, bema, apse, spatial relationship between naos and side naves, arrangement of columns, the gallery, interior cladding and roof covering had been modified and transformed in the course of centuries. The changes were evaluated with the help of historical and visual documents found in the archives, old photographs, engravings and drawings. Analogical research was conducted to find parallels for the missing architectural elements and details. Some churches from early Christian period such as Acheiropoietos in Thessaloniki, Koimesis in Nicaea, Extra Muros in Philippi and Basilica near the Topkapı Palace were studied for spatial arrangement and architectural details.

Results of documentation and observations indicate the urgency to develop a comprehensive conservation project for the stability and presentation of the sensitive structure. The restoration and conservation approach which was determined depending on the principles and guidelines includes authenticity, sustainability of the 'multi-layered' character of the monument, reversible interventions, regular maintenance and monitoring. The conservation proposals were specified as cleaning, conservation of the *opus sectile* floor, consolidation, structural strengthening and monitoring. Materials and intervention techniques to be used during the conservation process were defined according to the report prepared by the Restoration and Conservation Laboratories of KUDEB. The role and importance of a scientific committee of advisors were underlined to prevent the monument from improper interventions. Starting from the research step up to the monitoring phase, the whole conservation process of the monument requires a scientific, multidisciplinary and integrated approach to be handled within the frame of an inclusive protection and management plan of the surrounding area.

1. GİRİŞ

Stoudios Bazilikası (İmrahor Camii), erken Bizans dönemi bazilika mimarisini ve taş işçiliğini yansıtan, aynı zamanda Osmanlı mimarlığının çeşitli dönemlerine ait onarım izlerini de barındıran, "çok katmanlı" bir kültür varlığıdır. Ayrıca İstanbul'un ayakta kalan en eski ve tek bazilika örneği olması sebebiyle "enderlik" değeri taşımaktadır. Bu özel anıtın korunması, mimarlığın yanı sıra arkeoloji, sanat ve mimarlık tarihi, strüktür mühendisliği, konservasyon disiplinlerinin de çalışma alanına girmektedir.

1.1 Amaç

Eser, yapıldığı dönemi temsil eden yegâne örnek olarak, İstanbul'un kent tarihinde önemli yer tutmaktadır. Anıtın konumu, Tarihi Yarımada'nın güneybatısında, UNESCO Dünya Mirası alanlarından biri olan Kara Surları'na ve Altın Kapı'ya yakınlığı nedeniyle de önem taşımaktadır. Tez kapsamında yapılacak çalışmalar ile; erken Bizans dönemine ait olan ve günümüze kadar çeşitli dönemlerin izlerini barındıran bu nadide eserin bugünkü durumunun kayıt altına alınması, kısa ve uzun vadeli koruma stratejilerinin belirlenmesi ve uygulamalara rehberlik edecek eylem planlarını içeren bir bilimsel belgenin üretilmesi amaçlanmaktadır.

1.2 Kapsam ve Yöntem

Tez kapsamında, yapının inşa edildiği 5. yüzyıldan bugüne kadar geçirdiği değişimler ve yapılan araştırmalardan elde edilen bilgiler, belgelere dayanılarak tanımlanmıştır. Çalışmaya başlarken, yapının kimliğini anlamada ve değişimleri ayırt etmede önemli konu başlıkları belirlenmiştir:

a) Kilisenin, 5. yüzyıldan bugüne ulaşabilen İstanbul'daki tek bazilika örneği olarak, erken Bizans ve erken Hıristiyanlık dönemleri için önemi,
b) Özgün yapım teknikleri ve mimari özellikleri,

c) Manastırın orta ve geç Bizans dönemlerindeki (8-13. yy) etkinliği ve toplumdaki rolü,
d) Geç Bizans dönemi (Paleologos) onarımları (13. yy sonu – 1293),
e) İstanbul'un fethinden sonra camiye çevrilmesi (1486) ve vakfiyesi,
f) Osmanlı döneminde geçirdiği değişim ve onarımlar (15-19. yy),
g) Deprem ve yangınların etkileri (özellikle 1766 ve 1894 depremleri; 1782, 1918 ve 1920 yangınları),
h) Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından 1908-1909 yıllarında yapılan kazılar,
i) Yüksek Mimar Cahide Tamer tarafından 1955'te yapılan bakım-onarım çalışmaları,
j) Anıtın son 50 yıl içindeki durumu ve geçirdiği değişimler,
k) Anıtın günümüzdeki durumu ve koruma sorunları.

Yapının güncel rölövesi çıkarılmış; rölöve çizimlerinin üzerine, dönem, malzeme ve hasarlar işlenmiştir. Rölöve için, geleneksel ölçme yöntemlerinin yanı sıra, aletli ileri ölçüm teknikleri ve fotogrametriden faydalanılmıştır. Analitik rölöve için ise, anıtın çeşitli yerlerinden alınan temsili örneklerin laboratuvar ortamında analizi yaptırılmış ve malzemelerin türleri, içerikleri ve dağılımı tespit edilmiş; karakterizasyon çalışmasının ardından, birbirleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve bozulmaların tür ve derecelerine göre koruma önerilerinin de yer aldığı bir rapor hazırlanmıştır. Fotogrametrik ölçüm ve malzeme analizleri, İTÜ BAP (Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi) tarafından sağlanan maddi destekle gerçekleştirilmiştir.

Yapının mimari özellikleri ve dönemlere göre farklı yapım teknikleri tanımlanmıştır. Yapının bozulmasına neden olan etkenler ve koruma sorunları irdelenmiştir. Kısa ve uzun vadeli koruma önerileri tanımlanarak; yapının daha fazla hasar görmesini engelleyici öneriler geliştirilmiştir.

Yapıyla ilgili temel kaynaklar, kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

Wilhelm Salzenberg'in *Altchristliche Baudenkmäle von Constantinople vom V. bis XII. Jahrhundert* adlı eseri; yapıya ait renklendirilmiş bir kısmi döşeme çiziminin sunulduğu en eski tarihli kaynaktır (1854). Çizimin renkli ve ölçekli oluşu, döşemenin restitüsyonu ve kullanılan taş türleri hakkında fikir vermektedir.

B. A. Pantchenko, *Bulletin de l'Institut Archeologique Russe a Constantinople* adlı dergide yayımladığı yazılarda; Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün 20. yüzyılın başında

yapıda gerçekleştirdiği arkeolojik kazı ve temizlik sonrasında elde edilen bulguları sunmaktadır (1908, 1909, 1912). Kazıda yıkıntılar temizlenmiş, temizlik sonrasında *opus sectile* döşeme ortaya çıkarılmış ve kripta, mezar ve rölikler bulunmuştur (Millingen, 1912). Kazı sonuçlarını içeren metinlerin tamamı Rusça'dır; bununla birlikte, eserde herhangi bir çizim, ya da şemaya yer verilmemiştir. Ancak, Gustave Mendel (1914), İstanbul Arkeoloji Müzeleri (İAM) kataloğunda, kazıdan çıkarılan ve müzeye alınan rölyef ve taş eserlere ilişkin bilgilere yer vermektedir; eserde, taş öğeler için hazırlanan eskizler de sunulmuştur[1] (Mendel, 1914). Böylece kazıda bulunan rölyef ve taş parapet parçalarının boyutlarına ve üzerlerindeki desenlere ilişkin bilgi edinilebilmektedir. Kazıdan çıkarılan ve 5-6. yüzyıllara tarihlendirilen bulgulara ilişkin açıklamalar, sanat tarihi açısından büyük değer taşımaktadır. Eserler, bugün İAM depolarında korunmaktadır.

Gurlitt (1912), Millingen (1912), Ebersolt ve Thiers (1913): Yapının 20. yüzyılın başında, 1894'teki büyük depremden sonraki durumunu belgeleyen temel kaynaklardır. Kitaplarda yer alan mimari çizimler, yapının 1894 depreminden sonraki hasarlı durumunu yansıtmaktadır. Yapının çatısı, 1908'de kısmen yıkılmış; 1920'de ise tamamen çökmüştür. Dolayısıyla 1899-1912 arasına tarihlendirilen çizim ve fotoğraflar, kısmen çöken çatının son izlerini, ahşap birleşim detaylarını ve Osmanlı dönemindeki ahşap çatı ve galeri katı gibi eklentileri göstermesi bakımından önemlidir. Gurlitt (1912), özellikle 5. yüzyıl taş işçiliğini yansıtan sütun başlıkları ve arşitravları ayrıntılarıyla resmederken; Ebersolt ve Thiers (1913) ile Millingen'in (1912) plan, kesit ve görünüş çizimleri, hem rölöve hem de restitüsyon verilerini içermektedir. Özellikle, çeşitli yüzyıllarda yapıyı ziyaret eden gezginlerin notlarına değinen dipnotlarıyla farklı kaynaklara yönlendirmesi açısından, Millingen'in eseri tezin her aşamasında başvurulan temel kaynaktır.

Richard Krautheimer'in *Early Christian and Byzantine Architecture* adlı eseri; bazilika mimarisinin gelişimi ve erken Hıristiyanlık dönemi bazilikalarının mimari özelliklerini sunmaktadır (1965). Eser, özellikle mimari tanımlama ve karşılaştırmalı değerlendirme açısından başvurulan temel kaynaklar arasındadır.

[1] Gustave Mendel'in 1914 tarihli katalogda envanter numaraları, ölçüleri ve tanımlarıyla yer verdiği buluntular hakkında bilgi ve resimler için bkz. 5.6. Taş Mimari Öğeler.

Thomas Mathews, 1971 ve 1976 tarihli iki eserinde; kilisenin mimari kurgusuna yer vermiş, bazilikanın planını ve kriptanın rölövesini sunmuştur. Eser, ilk kez apsis ve bemaya ilişkin bir restitüsyon önerisini içermesi bakımından önemlidir.

Tez kapsamında, İTÜ BAP (Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi) tarafından sağlanan maddi destekle, İstanbul Büyükşehir Belediyesi KUDEB (Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü) bünyesindeki Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı tarafından *Malzeme Analizi ve Konservasyon Öneri Raporu* hazırlanmıştır (2016). Rapor, anıtın çeşitli dönemlerini temsil eden malzemelerin özelliklerini ve içeriğini belirleyen test sonuçları, karşılaştırmalı değerlendirmeler, koruma önerileri ve onarımda kullanılması gereken malzemelere dair bilgileri içermektedir; bu konuda hazırlanan ilk bilimsel rapor olması açısından önem taşımaktadır.

Tez kapsamında yapılan çalışmalardan, "İstanbul İmrahor İlyas Bey Camii - Stoudios Bazilikası Orta Bizans Dönemi *Opus Sectile* Döşemesinin Belgelenmesi ve Korunması İçin Öneriler" başlıklı bir makale hazırlanmıştır (Kudde ve Ahunbay, 2014). İstanbul Büyükşehir Belediyesi KUDEB (Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü) tarafından çıkarılan "Restorasyon Konservasyon Çalışmaları" adlı derginin 17. sayısında yayımlanan makalede; anıtın *opus sectile* döşemesinin güncel çizimleri sunulmuş, koruma sorunları tartışılmış ve konservasyon önerilerine yer verilmiştir.

2. ANITIN KONUMU VE BULUNDUĞU ÇEVRE

2.1 Konum

Stoudios Manastırı'nın parçası olan Ioannes Prodromos (Vaftizci Yahya) Kilisesi, Osmanlı dönemindeki adıyla İmrahor İlyas Bey Camii; İstanbul'un Fatih ilçesinde, Yedikule ile Samatya arasındaki Narlıkapı civarında yer almaktadır (Şekil A.1). Altın Kapı'nın yaklaşık 500 metre kuzeydoğusunda bulunan yapı, Yedikule'den Samatya'ya kadar sahilyoluna paralel uzanan büyük caddeye ve bulunduğu mahalleye de adını vermiştir. İmrahor İlyas Bey Caddesi'nden güneye inen İmam Aşir Sokağı'ndan yapıya ulaşılmaktadır (Şekil I.1). Yapı, 1272 ada 21 parselde yer almakta; parselin sınırlarını batıda ve güneyde bahçe duvarları, doğuda apsis duvarı, kuzeyde ise anıtın beden duvarı oluşturmaktadır (Şekil A.2).

2.2 Anıtın Bulunduğu Çevre

Adını, kum anlamına gelen "*psamathos*" sözcüğünden aldığı düşünülen Samatya, İstanbul'un güneybatı köşesinde, Konstantin ve Theodosius dönemi surlarının arasında yer alan bir kıyı semtidir (ODB, 1991, s. 1754). Kara ve deniz surlarının birleştiği noktada yer alan Yedikule ise, İstanbul'un Theodosius dönemi kentinin güney sınırını oluşturmaktadır (Şekil A.3).

Stoudios Manastırı, Narlıkapı yakınlarında inşa edilmiştir (Şekil A.4). Narlıkapı, adını Marmara deniz surunun son kapısı olan "*Hagios Ioannes Stoudios Pyle*"dan (Narlı Kapı) almaktadır; bu noktadan sonra kuzeye dönen Kara Surları'nın ilk kapısı, "*Hagios Hoistos Pyle*"dir (Mermer Kule), Debbağ Kapı (Papaz Kulesi) olarak da bilinmektedir (İnciciyan, 1976, s. 11). Marmara deniz surlarının kapıları, Joseph de Hammer'in 1836 tarihli İstanbul haritasına göre, doğuda Ahır Kapısı'ndan başlayarak Çatladı Kapı, Kum Kapı, Yeni Kapı, Davut Paşa Kapısı, Samatya Kapısı, Narlı Kapı ve Yedikule Hisarı ile sona ermektedir (Şekil A.5). Hammer'in haritasında, Narlı Kapı'nın kuzeybatısında, "*İmrakhor"* adıyla Stoudios Bazilikası da (İmrahor Camii) gösterilmiştir. Bölgede geç Antik dönemde yapılan önemli

konakların yerini 5. yüzyıldan itibaren manastırlar almıştır; bu manastırlardan en önemli olan üç tanesi, Stoudios, Euthymios ve Sulu Manastır olarak bilinen Peribleptos manastırıdır (ODB, 1991, s. 1754).

Stoudios Manastırı, imparatorluk için törensel ve kutsal bir rota üzerinde bulunmaktadır. Bizans imparatorları, şehre girdikten sonra bu kilisede ibadet etmişlerdir (Eyice, 1994, s. 166). Altın Kapı'dan içeri girildiğinde, Mese'ye uzanan yolun üzerinde, ilk olarak Stoudios Manastırı; ardından Karpos ve Papilos Martiryonu ve Sulu Manastır olarak bilinen Peribleptos Manastırı yer almaktadır (Mamboury, 1951; Şekil A.6, A.7).

Stoudios Manastırı'nın ilk sınırlarının, bir ucu Yedikule Kapısı'na, diğer ucu denize kadar inen, geniş bir araziyi kapladığı tahmin edilmektedir (Eyice, 1994, s. 168). Cyril Mango, İstanbul'un 4 ila 7. yüzyıllar arasındaki kentsel gelişimini ele aldığı eserinde (1985), Theodosius dönemi kenti (bugünkü Tarihi Yarımada) içerisindeki önemli anıtsal yapılar, yollar ve limanlar arasında; Altın Kapı'nın kuzeydoğusunda, Stoudios Bazilikası'nı da göstermiştir (Şekil A.8).

İstanbul'un Ortaçağ'da, 4. Haçlı seferlerinden önceki (1203-1204) siluetini, Marmara deniz surlarının ardında yükselen anıtsal saraylar, manastırlar ve kiliseler oluşturmaktadır (Magdalino, 1993, s. 119). Kentin bu görünümünü kazanmasında, Komnenos ailesinin 11. ve 12. yüzyıllar boyunca yaptırdığı onarım ve yenileme çalışmaları etkili olmuştur. Bu dönemde kentin nüfusu, 6. yüzyıldan beri hiç olmadığı kadar artmış; 1204 yılında 400.000'e ulaşmıştır (Magdalino, 1993, s. 120).

15. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'u ziyaret eden Cristoforo Buondelmonti'nin izlenimlerinden; sahil mahalleleri ve Langa Limanı'ndaki ticaret hayatının eski canlılığını yitirdiği ve Altın Boynuz (Haliç) kıyılarına taşındığı; iskelelerin ise yerinde durduğu anlaşılmaktadır (Ebersolt, 1996, s. 44, 45; Şekil A.9).

Kıyı mahalleleri, Haçlı seferlerine kadar ticaret ve denizcilik faaliyetleri nedeniyle İstanbul'un en kalabalık yerleri iken; Latin işgali, şehrin merkezi kadar kıyılarına da önemli bir darbe vurmuştur (Ebersolt, 1996, s. 53). İstanbul'un fethinden sonra ise, şehrin kıyı bölümlerini oluşturan Altımermer, Samatya, Langa, Kumkapı, Balat gibi mahallelerde, Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu bilinmektedir (Schneider, 1952, s. 43).

16. yüzyılın ortalarında (1544-47), Kanuni Sultan Süleyman döneminde, İstanbul'u ziyaret eden Pierre Gilles'in gezi notlarına göre; Stoudios Manastırı, İstanbul'un güneybatısındaki yedinci tepe civarında, Arcadius Sütunu ile Altın Kapı arasında yer almaktaydı (1997, s. 191).[2] Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yayımladığı ve şehrin 1875'lerdeki durumunu yansıtan İstanbul Haritası'nda (1978); Mirahur Camii'nin batısında zaviye, güneybatısında sarnıç ve güneydoğusunda demiryoluna kadar uzanan, geniş bir bostan olduğu görülmektedir (Şekil A.10).

2.3 Anıtın Arsaya Yerleşimi

Erken Bizans döneminin önemli şehir içi manastırlarından biri olan Stoudios Manastırı'ndan bugüne ulaşan yapılar; Hagios Ioannes Prodromos (Vaftizci Yahya) Kilisesi ve avlusu, sarnıç ve ayazmadır. Osmanlı döneminde İmrahor İlyas Bey Camii adını alan yapıya minare eklenmiş; avlusuna ise şadırvan, su haznesi, hazire ve günümüze ulaşamayan tekke birimleri yapılmıştır (Şekil A.11). Yapı grubundan günümüze, kilise (cami), hazire, şadırvan ve su haznesi ulaşmıştır. Manastırın olması gereken alanda (kilise ile Marmara Denizi arasında kalan bölgede) günümüzde ortalama 4-5 katlı binalar yükselmektedir. Hava fotoğraflarından yararlanılarak yapılan karşılaştırmada, anıtın yakın çevresindeki yapılaşmanın 1966 yılında dahi yoğun olduğu; 1980'li ve 90'lı yıllarda ise sahil yolunun güneybatısına doğru denizin doldurulmasıyla anıtın denizden giderek uzaklaştığı görülmektedir (Şekil A.12). Günümüzde kilise, batısındaki bahçe ile birlikte 1272 ada 21 parselde yer almaktadır.

2.3.1 Kilise

Kilise; Güneyde Altın Kapı'ya, doğuda limana kadar uzanan geniş bir alanı kapladığı bilinen Stoudios Manastırı'nın merkezidir; arsaya doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiştir (Şekil A.13). Kilise ve bahçesini kapsayan alanın sınırları, parselin sınırları ile çakışmaktadır (Şekil I.1).

Kilisenin batısında avlu yer almaktadır. Avlu, hem Bizans, hem de Osmanlı dönemlerinde kullanılmış olduğundan, kilise, cami ve tekkeye ait yapılardan izler

[2] Gilles, Kara Suru'nun Altın Kapı'dan içeriye doğru bir köşe oluşturduğunu; Stoudios Manastırı'nın, eskiden surun dışındayken sonradan surun içinde kaldığını anlatmaktadır (Gyllius, 1997, s. 190). Burada kastedilen, Stoudios Manastırı'nın, Konstantin dönemi surlarıyla Theodosius dönemi surlarının arasına yapılmış olmasıdır.

taşımaktadır (Şekil A.14). Avlunun kuzey yönünde, Bizans dönemine ait atrium duvarının bir bölümü korunmuştur (Şekil A.15). Atriumun doğu duvarı, aynı zamanda kilisenin girişinin yer aldığı batı duvarıdır ve korunmuştur (Şekil A.16). Atriumun güney ve batı duvarından bir iz kalmamıştır; ancak avluda yapılacak araştırma çalışmaları bu yönde veri sağlayabilir.

Günümüzde, duvarların çevrelediği avlunun doğusunda hazire, kuzeyinde su haznesi, güneydoğusunda tekkeden kalan iki katlı şeyh evinin kalıntıları,[3] ortasında ise şadırvanın mermer gövdesi bulunmaktadır (Şekil A.14). Avlunun batısındaki tek katlı ek yapı, bekçi odası olarak kullanılmaktadır (Şekil I.1).

2.3.2 Sarnıç

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) Başkanlığı'nın 14.05.1978 tarih ve 10369 sayılı kararıyla tescil edilen, korunması gerekli bir eski eserdir (Şekil A.17). Sarnıç, kilisenin güneyinde, 1272 ada 34 parselde yer almaktadır (Şekil I.1). Günümüzde özel mülkiyete aittir.

Sarnıçla ilgili ulaşılan en eski bilgi, Pierre Gilles'in gezi notlarıdır. Stoudios Manastırı ile birlikte sarnıca da değinen Pierre Gilles, 16. yüzyılda, sarnıcın "Korint üslubunda, 23 sütunlu ve tuğla tonoz örtülü" olduğunu yazmıştır (Gyllius, 1997, s. 191). Sarnıcın planını gösteren tek mimari belge, Forchheimer ve Strzygowski'nin 1893 tarihli çizimidir (Şekil A.18). Yapı, kuzey-güney doğrultusunda 4, doğu-batı doğrultusunda 6 sıra sütunlu bir plana sahiptir; ancak sarnıcın kuzeybatı köşesindeki sütunun yerine, kuzey duvarıyla birleşen kalın bir ayak yapıldığından, 23 sütun görülmektedir (Şekil A.18). Gilles'in de, sarnıcı 23 sütunlu olarak görmesi; kuzeybatıdaki sütunun 16. yüzyıldan önce kaybolmuş olabileceğini düşündürmektedir.[4] Bu tarihten önceki bir depremde, köşedeki sütun zarar görmüş, yerine çizimde görülen ayak yapılarak sarnıcın tonoz örtüsü desteklenmiş olmalıdır. Millingen de (1912), sarnıcı Korint başlıkları olan 23 sütunlu bir yapı olarak tarif etmiştir (s. 54). Sarnıç, Osmanlı dönemindeki bir tespite göre, 25.08x18.24 metre ölçülerinde, 6.84 metre yüksekliğindedir (Bayraktar, 1992, s. 94).

[3] İki katlı ev, eski tekkenin Şeyh Efendi Dairesi olarak kullanılan yapısıdır; günümüzde harap durumdadır.

[4] Forchheimer ve Strzygowski'nin 1893 tarihli plan çiziminden, söz konusu ayağın sonradan eklendiği anlaşılmaktadır; sarnıcın yapımından sonraki bir tarihte, güçlendirme amacıyla yapılmış olmalıdır.

Ogan (1944), Bizantion'da, Stoudios, Aya İrini gibi büyük yapıların ve sarayların civarında, şehrin su yolunun tahrip edilme riskine karşı sarnıçların yapıldığını aktarmaktadır (s. 301). Stoudios Sarnıcı, yamuk planlıdır; kuzey duvarı, kilisenin güney beden duvarına uyacak şekilde, birkaç derece döndürülmüştür. Peschlow tarafından 1979 yılında yapılan araştırma kazısında, kilisenin güney nefinin birkaç metre altında, sarnıca doğru giden tonozlu su kanalları tespit edilmiştir (Peschlow, 1984).

Eyice (1994), sarnıcın 1980'lerden sonra atölye haline getirildiğini ve geçirdiği bir yangından sonra kısmen yıkıldığını kaydetmiştir (s. 168). İlk defa Forchheimer ve Strzygowski (1893) tarafından belgelenen sarnıcın, 1937 - Artamonoff ve 1939 - Encümen Arşivi fotoğraflarında sağlam durumda olduğu görülmektedir (Şekil A.19). Günümüzde sarnıcın üst örtüsü ve sütunları yok olmuştur; alanın tümü ağaç ve bitkilerle kaplı olduğundan, sarnıç algılanamamaktadır (Şekil A.20).

2.3.3 Ayazma

Sarnıcın doğu duvarına bitişik olarak inşa edilen ayazma, doğusunda apsisi olan, iki sütunlu bir yapıdır (Şekil A.21). İyonik impost başlıkları olan sütunlar, günümüzde de yerinde durmaktadır; ancak ahşap gergiler yok olmuştur. Ayazmanın döşemesi modern seramik karolarla kaplanmış; tonozlarının iç yüzü sıvanmıştır (Şekil A.22). Günümüzde özel mülkiyete aittir.

2.3.4 Çeşme

Kilisenin doğusunda, 1272 ada 22 parselde, İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge (KTVKB) Kurulu'nun 26.01.2005 tarih ve 404 sayılı kararıyla tescilli bir çeşme yer almaktaydı (Şekil A.23). Kurul'da görevli uzmanların 20.02.2009 tarihinde hazırladığı bir rapora göre, çeşmede izinsiz kazı yapıldığı tespit edilmiştir.

3. ANITIN TARİHÇESİ

Stoudios Manastırı'nın bir parçası olan Ioannes Prodromos (Vaftizci Yahya) Kilisesi; İstanbul'un bugüne ulaşan en eski Hıristiyanlık anıtıdır.[5] Bazilikal planlı kilise tipinin ilk temsilcilerinden biri olan anıt,[6] geç Roma, Bizans ve Osmanlı mimarlığından izler barındırmaktadır (Şekil B.1).

3.1 Bizans Dönemi

3.1.1 İlk yapım: geç Roma-erken Bizans dönemi (MS 450)

Stoudios Manastırı[7], senatör Stoudios[8] tarafından, Yedikule'de bulunan kendisine ait arazinin üzerinde yaptırılmıştır (Millingen, 1912). Ioannes Prodromos Kilisesi,[9] bugün bulunduğu yerden sahile kadar uzanan geniş arazi üzerinde yer alan manastırın parçasıdır. Kilisenin yapım tarihi konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır:

- Pulgher (1878), kilisenin 5. yüzyıl bazilikası olduğunu belirtmiş; kesin tarih vermemiştir (s. 13).

- Salzenberg (1854, s. 37), Forchheimer ve Strzygowski (1893, s. 67), Millingen (1912, s. 36), Ebersolt ve Thiers (1913/1979, s. 3), Encümen Arşivi kayıtları (1939) ve Mathews'dan (1971, s. 19) edinilen bilgiye göre, kilise MS 463 yılında tamamlanmıştır. Eyice (1994, s. 166) ve Müller-Wiener (2002, s. 147) de kilisenin 454-463 yılları arasında yapıldığını aktarmaktadırlar.

---

[5] Yapılan literatür araştırması, İstanbul'un Roma dönemi anıtları arasında günümüze ulaşan tek ve en eski tarihli yapının, Stoudios Kilisesi olduğunu göstermektedir (Encümen Arşivi, 1939; Mathews, 1971, s. 19, 27, ODB (Oxford Dictionary of Byzantium), 1991, s. 1961; Eyice, 1994, s. 166; Thomas ve diğ., 2000, s. 67; Miller, 2000a, s. 67).

[6] Stoudios Bazilikası, İstanbul'daki ayakta kalan tek örnek olduğundan mimarlık tarihinde önemli bir yere sahiptir (Ebersolt ve Thiers, 1913/1979, s. 18; Mathews, 1971, s. 19; Eyice, 1994, s. 167; Mango, 2006, s. 50).

[7] Literatürde manastıra; *Stoudios, Studios, St. John Stoudios, St. John, Vaftizci Yahya, Studion, Studius Manastırı* gibi isimlerle yer verilmektedir.

[8] Stoudios, kaynaklarda çeşitli unvanlarla anılmaktadır: "*patricios"* (Millingen, 1912, s. 36 – Theophanes'ten aktarım), *"senator"* (Mathews, 1971, s. 19), *"konsül"* (Miller, 2000a, s. 67).

[9] Literatürde kiliseye; *Aziz Ioannes, Aya Ioannes Prodromos, Johannes Prodromos, Vaftizci Yahya, St. John Studios Kilisesi* veya *Johannes Bazilikası, Studios Bazilikası* gibi isimlerle yer verilmektedir.

- Gurlitt de (1912/1999) yapının İmparator Leo Makellos döneminde, 457-474 arasında inşa edilen ve Aziz Yahya tarafından kutsanan manastır kilisesi olduğunu yazmıştır (s. 31).

- İlk kez Mango (1978) tarafından ileri sürülen ve ardından çeşitli kaynaklarda[10] yinelenen görüş ise; kilisenin yapım tarihini daha eskiye götürmektedir (s. 116). Mango, bazilikanın, 454'ten kısa bir süre önce tamamlandığını ortaya koymaktadır.[11]

- Mango'nun görüşünü, Prof. Dr. Urs Peschlow'un çalışmaları da desteklemektedir. Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından 1979'da yürütülen on günlük araştırma kazısında elde edilen veriler, yapım tarihinin 450 olabileceğini doğrulamaktadır. Peschlow (1984), tarihlendirmesini damgalı tuğlaların üzerindeki sayılara dayandırmaktadır (s. 432). Bu sayılar, kilisenin yapım tarihinin hangi *indiksiyon*[12] içinde yer aldığını göstermektedir.

Bardill (2004, s. 50-51), bu tarihlendirme yöntemini şöyle açıklamaktadır: *İndiksiyon* terimi, Roma İmparatorluğu döneminde her 15 yıllık peryodu tanımlamada kullanıldığı gibi, bir peryod içerisindeki bir yılı da ifade edebilmektedir. Yıl, bu sisteme göre 1 Eylül'de başlamakta ve bugünkü tarihe göre iki yılı kapsamaktadır.[13] Peschlow, kilisenin duvarında bir harç yatağı üzerinde tespit ettiği damga izlerinin 3, 4 ve 5. indiksiyonlara işaret ettiğini; dolayısıyla tuğlalarda yazılı tarihin bu indiksiyonlar arasında (*1 Eylül 449'dan 31 Ağustos 452'ye kadar*) olması gerektiğini ileri sürmüştür (1984, s. 432).[14] Mango (1978) ve Peschlow'un (1984) çalışmaları, kilisenin MS 450 yılında yapıldığını göstermektedir. Manastır, kilise inşa edildikten

---

[10] Yapım tarihinin daha eski olduğunu savunan kaynaklar: Peschlow, 1984, s. 429; ODB, 1991, s. 1961; Mango, 1993, s. 122; Miller, 2000a, s. 67; Thomas ve diğ., 2000, s. 67; Bardill, 2004, s. 32; Mango, 2006, s. 50.

[11] Mango tarafından Adler (1935)'den aktarılan metinde, Stoudios'tan "*...zahmetlerinin/ uğraşlarının ödülünü konsül olarak hızla kazandı..."* diye bahsedilmektedir. Burada kastedilen zahmetin, arazinin hibe edilmesi ve kilisenin yaptırılması olduğu tahmin edilmektedir (1978). Mango, Stoudios Doğu Konsülü seçilmeden önce (454'te), kilisenin tamamlanmış olması gerektiğini savunmaktadır.

[12] *İndiksiyon,* imparator Diocletian döneminde beş yıllık olarak başlatılan, I. Konstantin döneminde (MS 312 Eylül'ünden itibaren) ise onbeş yıllık olarak değiştirilen tarihlendirme sistemidir (ODB, 1991, s. 993).

[13] Bir yılın bu sisteme göre kaçıncı indiksiyona denk geldiğini hesaplamak için, bugün geçerli olan yıla 3 eklenerek 15'e bölünür; kalan sayı, indiksiyonu tarif etmektedir (Bardill, 2004, s. 50).

[14] **(Y + 2) mod 15 + 1** formülüne göre, **(450 + 2) mod 15 + 1 = 3.** indiksiyona denk geldiğine göre; kilisenin yapımı **MS 450** yılında başlamış olmalıdır. Bardill'in verdiği tablo (2004) de, 449/450 yılının 3. indiksiyona karşılık geldiğini doğrulamaktadır (s. 51).

kısa bir süre sonra, 463 yılında, *akoimetoi*[15] adıyla anılan keşişlerin kullanımına tahsis edilmiştir (Mango, 1978; ODB, 1991; Miller, 2000a).

3.1.2 Orta Bizans dönemi (700-1200)

Stoudios Manastırı'nda, 463 yılından itibaren "*akoimetoi*" adlı topluluğun faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Yaklaşık 300 yıllık ilk döneminde önemli bir rolü olmayan manastırın başına İmparatoriçe İrene tarafından getirilen Theodoros (*Theodore Studite*), 798-826 yılları arasında manastırın başrahipliğini yapmış ve bağımsız bir manastır organizasyonu kurmuştur (Miller, 2000b, s. 84). Manastırı oldukça önemli bir konuma getiren Theodoros döneminde, keşişlerin sayısının 700-1000 civarına çıktığı bilinmektedir (Miller, 2000a, s. 67; Müller-Wiener, 2002, s. 149). Theodore Studite'in yazdığı *typikon*[16] model olarak kabul edilmektedir. Bu kurallar, Aynaroz'daki (*Mount Athos*) Bizans manastırlarına örnek oluşturmuştur (ODB, 1991, s. 1961).

Stoudios Manastırı'na ait *typikon*'un çevirisine yer veren çalışmalarda (Miller, 2000a ve 2000b), manastırın düzeni, işleyişi, kuralları, tarihsel süreci ve Theodore Studite reformunun etkileri aktarılmaktadır. Söz konusu kaynaklardan manastırın bağ, bahçe, tarla, değirmen ve işliklerle deniz kıyısına kadar yayılan geniş bir kompleks olduğu; ayrı bir iskelesinin olduğu öğrenilmektedir (Miller, 2000b).[17] Ahunbay'ın verdiği bilgiye göre (1997b, s. 1160), manastırlar; koğuşlar biçiminde yatma yerleri, çocuk yaştaki rahip adayları için ayrı yatakhane, yemek salonu (*trapeza),* idari mekânlar, mutfak, kiler, fırın, depo, kitaplık, çamaşırhane, dikiş odası gibi birimlerden oluşmaktadır. Yaşamak için gerekli ihtiyaçların manastırın içinde karşılanması gerektiğinden; manastır, el yazması çoğaltma, kitap bezeme, ikona yapımcılığı, kaligrafi, boyama, mum yapımı, sepetçilik, zeytincilik, saraçlık, ayakkabıcılık gibi çeşitli mesleklerin yapıldığı bir merkeze dönüşmüştür (Ahunbay, 1997b).[18] Büyük ve

---

[15] Uykusuzlar anlamına gelen *"akoimetoi"*, 463'te Stoudios Manastırı'na taşınan, gündüz ve gece kesintisiz olarak ibadet eden rahip ve keşişler topluluğunu ifade etmektedir (ODB, 1991, s. 46).

[16] *Typikon*, manastırın işleyişini belirleyen kurallar bütününü içermektedir (Ahunbay, 1997b, s. 1159). *Diatheke, hypotyposis, thesmos, diataxis, hypomnema* gibi terimleri içine alan, genel bir tanım olarak kullanılmıştır (ODB, 1991, s. 2132).

[17] Manastırın, Marmara Denizi kıyısında (Narlıkapı civarında) bir iskelesinin olduğu ve imparatorun bu iskeleyi kullanarak deniz yoluyla manastıra ulaştığı bilinmektedir (Miller, 2000b; Şekil B.2).

[18] Bu bilgiler, denize kadar geniş bir alana yayıldığı bilinen Stoudios Manastırı'nın içinde de mumhane, tabakhane, boyahane gibi işlik olarak kullanılan yapıların yer almış olabileceğine işaret etmektedir (Ahunbay, 1997b, s. 1160; Miller, 2000b, s. 86).

zengin kent içi manastırları arasında anılan Stoudios Manastırı, 9. yüzyılın başında, "*scriptorium*"u olan, içerisinde yazma eserlerin kopyalandığı, ikonaların üretildiği, önemli bir kültürel merkez konumundadır (ODB, 1991, s. 1960).

İkonoklazma döneminde, Theodore Studite'in 815'te sürgün edilmesi ve 826'da ölmesinin ardından, manastırın işleyişi kesintiye uğramış; keşişler, ancak son ikonoklast Theophilos'un ölümünden sonra manastıra girebilmişlerdir (Miller, 2000a, s. 67). Theodore Studite ve erkek kardeşi Joseph'in (Selanik patriği) rölikleri, 844'te İstanbul'a getirilmiş ve Stoudios Manastırı'na, amcası Plato'nunkiler ile aynı mezara, güney nefin doğu ucuna gömülmüştür (Millingen, 1912, s. 40; Mango, 1972, s. 184; Miller, 2000a, s. 67).

Manastırın, VI. Leo döneminde (886-912) imparatorluk tarafından desteklendiği ve 11. yüzyılın sonuna kadar imparatorların sığındığı kutsal bir yer olarak varlığını sürdürdüğü kaydedilmektedir (Miller, 2000a, s. 69). İmparator II. Basil dönemine (976-1025) ait bir minyatürde, deniz surları ve Stoudios Bazilikası resmedilmiştir.[19] Minyatür, kilisenin çatısını, apsisi örten yarım kubbeyi ve pencerelerinin 10. yüzyıl sonundaki durumunu yansıtan önemli bir belgedir (Şekil B.2).

Manastıra 11. yüzyılda İmparator Isaac Komnenos (1057-59) ve Mikhail VII. Dukas'ın (1078) yerleştiği ve kilisenin güzelleştirilmesi için bazı işler yaptırdıkları bilinmektedir (Müller-Wiener, 2002, s. 149). Komnen dönemi onarımlarının kapsamı hakkında bilgi bulunmamaktadır;[20] ancak Millingen (1912, s.38), Scylitzes'in "Kral ve kraliçenin kiliseye yaptıkları Herkül'ün gücünü geçti" ifadesini aktararak, onarım sırasında gösterişli bezeme işlerinin yapılmış olabileceğini belirtmiştir.[21] Bir görüşe göre; kilisenin naosunda yer alan ve günümüze yarı harap durumda ulaşan *opus sectile* döşeme, yapıya 11. yüzyılda eklenmiştir (Şekil B.3).[22] Kilisenin beden

[19] Minyatür, MS 985 civarına ait olduğu düşünülen, II. Basil'e ait *Menologion*'da yer almaktadır. Blachernae'daki Büyük Saray'dan kara surlarının yakınına taşınan *scriptorium*'da yapılan ve 8 sanatçının 436 minyatürünü içeren *Menologion*'da, Kutsal Havariler, Stoudios gibi önemli kiliseler resmedilmiş ve topoğrafik olarak sunulmuştur (Beckwith, 1961, s. 94).

[20] Isaac Komnenos, imparatorluktan ayrıldıktan sonra bir yılını geçirdiği ve çok sevdiği bu manastırda ölmüş, eşi Aecatherina ile birlikte buraya gömülmüştür (Millingen, 1912, s. 47).

[21] Bu ifadede, yapılan işin geniş kapsamlı olduğu ve önemli bir bütçeyle yapıldığı ima edilmektedir.

[22] *Opus sectile* döşemeyi 11. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendiren kaynaklar: Ogan (1944, s. 103), Talbot Rice (1959, s. 48), Megaw (1963, s. 339), Mathews (1976, s. 143-144), Glass (1980, s. 26-27), Guidobaldi (1984, s. 61-62), Fawcett (1998, s. 14), Müller-Wiener (2002, s. 149), Ayuela (2002, s. 133), Bardill (2004, s. 60), Mango (2006, s. 54), Liakos (2008, s. 37) ve Barsanti (2011, s. 95-96)'dir. Diğer görüşe göre, *opus sectile* döşeme, 13. yüzyıl eki olmalıdır (Schweinfurth, 1953, s. 490; Demiriz, 2002, s. 65-67; Eyice, 1994, s. 167). Bkz. 6.2. Orta Bizans Dönemi Onarımları.

duvarlarında, taş sıralarının arasında görülen yatay ve düşey derz çizgilerinin de, bu onarımdan kaldığı tahmin edilmektedir. Ötüken (1990), derz üzerine çizgi tekniğini 11. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmektedir (s. 403).[23] Bu bilgilere dayanılarak, Komnenos dönemindeki onarımda kilisenin duvar ve döşemelerinin kapsamlı olarak ele alındığı düşünülmektedir.

3.1.3 Geç Bizans dönemi (1201-1452)

Manastırın 1204-1261 arasındaki Latin istilasından (Stolpe, 1866, s. 31) ve 1231 tarihinde meydana gelen depremden[24] hasar gördüğü bilinmektedir. Keşişler, manastırı terk etmek zorunda kalmış ve manastır arazisi otlağa dönüşmüş durumdayken, İmparator II. Andronikos'un kardeşi Konstantin Paleologos, 1293 yılında manastırda kapsamlı bir onarım yaptırmıştır (Millingen, 1912, s. 38; Miller, 2000a, s. 67; Müller-Wiener, 2002, s. 150). İmparator Paleologos onarımında, kilisenin çatısının yenilendiği ve manastırı çevreleyen yeni kalın duvarların yaptırıldığı kaydedilmektedir (Millingen, 1912; Gurlitt, 1912/1999; Eyice, 1994; Miller, 2000a; Müller-Wiener, 2002). Onarımdan sonra yeni keşişler getirilmiş; böylece manastır, yeniden kentin en önemli manastırı statüsünü kazanmıştır (ODB, 1991, s. 1961).[25]

Ortaçağ dönemi İstanbulu'nu ziyaret eden seyyahların en fazla dikkatini çeken, zengin manastırlar olmuştur. İstanbul'u 14. yüzyılda ziyaret eden İbn Batuta da, şehirdeki manastırların çokluğundan ve nüfusun büyük bölümünü keşişlerin ve din adamlarının oluşturduğundan bahsetmiştir (Ebersolt, 1996, s. 38). Kentin manastırları arasında üstün bir konumda olan Stoudios Manastırı'nın, 1381 yılında çıkarılan patriklik yasasında resmen yer aldığı bilinmektedir (Millingen, 1912, s. 43).

İstanbul'u 1400'lerin başında ziyaret eden İspanyol elçisi Ruy Gonzales de Clavijo (1412/1993) beş ay kaldığı İstanbul'da gördüklerini içeren notlar yazmıştır. Clavijo'nun notları, Bizans İmparatorluğu'nun İstanbul'un fethinden önceki son elli

---

[23] Derz üzerine çizgi tekniği almaşık duvarda uygulanırken, taşların aralarındaki harcın üzerine tek veya çift çizgi ile kesme taş taklidi yapılmaktadır; örneklerine Marmara Ereğlisi Aşağı Surlar, Aya Euphemia, Stoudios ve Kiev Lavra'da rastlanmaktadır (Ötüken, 1990, s. 401). Millingen'in W. S. George'dan aktardığına göre; bu teknik, "duvar mermer ile kaplanıncaya kadar, geçici olarak" yapılmaktaydı (1912, s. 53). Bkz. 6.2. Orta Bizans Dönemi Onarımları.

[24] 11 Mart 1231 tarihinde meydana gelen deprem, Latin hâkimiyeti dönemindeki tek depremdir; ancak çok şiddetli olduğu ve surların bazı yerlerinin yıkıldığı bilinmektedir (Sakin, 2002, s. 28).

[25] Manastır, 14. yüzyılın sonunda kentin en üstün manastırı olarak, eski görkemine kavuşmuştur (Müller-Wiener, 2002, s. 150; Miller, 2000a, s. 69; Ahunbay, 1997b, s. 1160, ODB, 1991, s. 1961).

yıllık durumunu yansıtmaktadır. Clavijo, 28-29 Ekim tarihlerinde, "St. John Kilisesi" adıyla anılan iki ayrı kiliseyi ziyaret etmiştir. Blachernae Sarayı'ndan pek uzak olmadığını yazdığı birinci kilise (Petra-Kesmekaya'daki Ioannes Prodromos Kilisesi) hakkında ayrıntılı mimari bilgiler vermiş; ikincisine ise (Yedikule'deki Stoudios Manastırı'nın Ioannes Prodromos Kilisesi) daha kısa değinmiştir (Clavijo, 1412/1993, s. 40-44).[26]

Yapının geç Ortaçağ'daki durumu hakkında bilgi sunan önemli kaynaklardan biri, İstanbul'da yedi gün kalan Stephen[27] tarafından kaleme alınan gezi notlarıdır. Majeska'nın aktardığına göre (1984, s. 38, 40): Stoudios Manastırı'ndaki St. John Kilisesi'ni ziyaret eden Stephen, kiliseyi "eğik çatıyla örtülü, geniş ve yüksek bir yapı" olarak tarif etmiş; "altınla bezeli ikonların güneş gibi parladığına, döşemenin sanki incilerle yapılmış gibi, hiçbir ressamın çizemeyeceği kadar güzel olduğuna, yemekhanenin de (*refectory*) diğer manastırlardakilerden çok daha şahane olduğuna" değinmiştir. Bu tariflerden, yapının Paleologos onarımlarından sonra yeniden mimari görkemine kavuştuğu ve değerli hazinelere sahip olduğu anlaşılmaktadır.[28]

3.2 Osmanlı Dönemi

3.2.1 Klasik Osmanlı dönemi (1453-1700)

Kilise, İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra, Sultan II. Bayezid döneminde (1481-1512), imrahor (mîr-ahûr)[29] İlyas Bey tarafından camiye çevrilmiştir (Ayvansarâyî, 2001, s. 260). İlyas Bey, "Mîrahûr-i Evvel" unvanına sahip olan ilk kişidir (Süreyyâ, 1996, s. 1735); cami de bu nedenle İmrahor (Mîrahûr) İlyas Bey Camii adını almıştır. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 1865 tarihli "Hadîkatü'l-Cevâmi"

[26] Clavijo, ziyaret ettiği birinci St. John Kilisesi'nde, "mozaiklerle süslü ve dört direkli bir kubbenin altından servili bir avluya geçtiğini; avluda 8 sütunlu, siyah-beyaz taşlardan yapılmış, kubbeyle örtülü bir çeşme bulunduğunu; kilisenin yarım dairelerle çevrilmiş, dörtgen biçiminde, yeşil sütunlu ve kubbeli olduğunu; manastırda uzun bir yemek masası, bağ ve bahçeler gördüğünü" yazmıştır (1412/1993, s. 40). Clavijo, gördüğü ikinci kiliseyi, "manastırın yüksek kapısından geçilen geniş bir avludan girilen, güzel resimlerle süslü, etrafı yarım dairelerle çevrilmiş dikdörtgen planlı, yedi mezbahlı ve 24 sütunlu" olarak tarif etmiştir (s. 44). Clavijo'nun anlattığı plan şeması, kilisenin bazilikal planıyla örtüşmemektedir; ancak iki kilisede de aynı tanımı kullanmış olması, "yarım dairelerle çevrili" derken apsisi kastetmiş olabileceğini düşündürmektedir.

[27] "Wanderer of Stephen of Novgorod" adlı metin, İstanbul'un geç Ortaçağ dönemindeki durumunu yansıtan, korunmuş en eski Rusça belgedir (Majeska, 1984, s. 15).

[28] Kömürciyan (1988, s. 69), yapıdaki bazı sütunların camiye çevrilmeden önce kaldırıldığını; kilisenin camiye çevrilmesinden sonra, içindeki kutsal eşyaların, II. Bayezid tarafından Cem Sultan'ı koruyan Papa'ya gönderildiğini yazmıştır.

[29] İmrahor (mîr-ahûr): Padişahın ahırlarına ve onlarla ilgili gereçlere bakmakla görevli kişidir.

adlı eserinde Mîrahûr Mescidi'nin İlyas Bey tarafından kiliseden dönüştürüldüğünü ve İlyas Bey'in Arnavutluk - Görice'de (Korça) imaret, cami, medrese, mektep gibi hayırlarının olduğunu yazmıştır. Eyice (1994) de, İlyas Bey'in 1486 tarihli vakfiyesine değinmekte; Görice'deki Botoşine köyünün gelirini, caminin masrafları için ayırdığını kaydetmektedir (s. 166). Caminin bânisi İlyas Bey, Görice'ye gömülmüştür (Süreyyâ, 1996). Vakfında, dükkânlar ve Langa Mahallesi'nde bir çifte hamam da bulunmaktadır (Müller-Wiener, 2002, s. 150). Yapıya, camiye çevrildiği dönemde minare, çeşme ve şadırvan eklenmiştir. İmrahor İlyas Bey, Yedikule'de caminin bulunduğu yerdeki mahalleye de adını vermiştir (Demircanlı, 1989, s. 135).[30] Encümen Arşivi (1939) kayıtlarında, kilisenin camiye dönüştürüldüğü tarihin 1482 olduğu belirtilmektedir (Şekil B.4, B.5).

İmrahor Camii, Osmanlı döneminde şehrin büyük camilerinden birisi olmuş; ayrıca cami ile eşzamanlı olarak, Halvetîliğin Sünbülî koluna bağlı İmrahor Tekkesi faaliyete geçmiştir.[31] Ayvansarâyî'ye göre (2001), Mîrahûr Mescidi (İmrahor Camii), Silivrikapı'da mahallesi olan ve burada gömülen, Tatar mirzalarından Devlet Han tarafından zâviyeye dönüştürülmüştür (s. 260-261).[32] Esin İşli'nin verdiği bilgilerden (1998, s. 96), "Şeyh Vahyi Efendi Tekkesi" adıyla da anılan Mîrahûr Tekkesi'nin ilk şeyhi İbrahim Menteşevi'nin, 1507 yılında öldüğünü ve tekkede Sünbülî ayinlerinin yapıldığı öğrenilmektedir. Sünbülî tarikatı; Sünbül Sinan'ın, İstanbul'daki ilk Halvetî tekkesi olan Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nde şeyh olarak görevlendirilmesiyle kurulmuştur (Yücer, 2010; Velikâhyaoğlu, 2000).[33] Yapının bahçesinde yer alan haziredeki bazı mezar taşlarında, Sünbülî tacı biçiminde mermer tepelikler bulunmaktadır. Mezarların çoğunun, tekkenin şeyhlerine ve mensuplarına ait oldukları tahmin edilmektedir. *Tekâyâ ve Zevâyâ Defteri* kayıtlarına göre İmrahor Tekkesi, 1925 yılına kadar faaliyet göstermeye devam etmiştir (Köse, 2012, s. 33).

[30] İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde mahallenin adı: *Mahalle-i Câmiü'l-merhûm İlyas Beğ bin Abdullah eş-şehîr bi-Koca Mîrahûr* olarak kayıtlıdır (Barkan ve Ayverdi, 1970).
[31] Tekkenin ilk şeyhi olan İbrahim Menteşevî'nin 1507'de ölmesi ve *Tekâyâ ve Zevâyâ Defteri*'nde tekkenin bânisi olarak İmrahor İlyas Bey'in adının geçmesi; kilisenin camiye dönüştürülmesiyle birlikte tekkenin de faaliyete geçtiğini göstermektedir (Eyice, 1994, s. 167).
[32] Ayvansarâyî, zâviyenin şeyhlerinden Menteşeli İbrahim, Resul Efendi, oğlu Abdülhalim Efendi ve oğullarının da burada gömülü olduğunu yazmıştır (2001, s. 261).
[33] Sultan II. Bayezid'in sadrazamı Koca Mustafa Paşa tarafından 1486'da cami ve tekkeye dönüştürülerek Cemâl-i Halvetî'ye tahsis edilen külliye, tarikatın âsitânesi olarak kabul edilmiştir (Yücer, 2010, s. 136, 137).

Yapının camiye dönüştürüldükten sonraki durumu hakkında bilgi veren kaynaklardan biri, 1544-47 yıllarında İstanbul'u ziyaret eden Pierre Gilles'in (*Petrus Gyllius*) gezi notlarıdır. Gilles, manastırdan geriye kalan kilise ve sarnıçla ilgili gözlemlerini yazmış; camiye dönüştürülen kilisenin girişindeki dört sütun ve üzerindeki "muhteşem bir şekilde işlenmiş" arşitravdan bahsetmiştir: "Her iki yanda, farklı türde taş parçaları katılmış gibi siyah lekeleri olan, yedişer sütun vardır; sütunların çevresi 6 ayak, 6 parmaktır; başlıkları ve baştabanları, girişteki sütunlar gibi Korint üslubunda işlenmiştir; bu sütunların üstünde yine altı sütun yer alır." (1997, s. 191). Pierre Gilles'in notları; yapının 16. yüzyıldaki durumunu anlatan tek belge olması açısından önem taşımaktadır. Cami, 1509'da meydana gelen ve Küçük Kıyamet (*Kıyamet-i Suğra*) olarak anılan depremde[34] hasara uğramış olabilir; ancak Gilles'in yapıda herhangi bir deprem hasarı gördüğünden bahsetmemesi, yapının bu tarihe kadar onarılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Köse (2012) tarafından aktarıldığına göre; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) belgelerinde, 1667 yılının Recep ayı ile 1668 yılının Rebiülahir ayı arasında, caminin minaresinin tamiri için 5.180 akçe harcandığı; 1672 yılında ise, 20.000 akçeye vakfın hamamının onarıldığı kaydedilmiştir (s. 33).

3.2.2 Geç Osmanlı dönemi (1701-1922)

Cami olarak işlevini sürdürmekte olan yapının, 18. ve 19. yüzyıllarda, depremlerden ve çevrede çıkan yangınlardan önemli ölçüde zarar gördüğü bilinmektedir;[35] bunların en büyükleri, 1766 ve 1894 depremleri ile 1718, 1747, 1756, 1780, 1782 ve 1855 yangınlarıdır (Cezar, 1963). Cibali'de 1751 yılında çıkan yangında, içine eşya doldurulmuş olan İmrahor Camii hasar görmüş ve tamir edilmiştir.

Yapının 18. yüzyıldaki durumu hakkında önemli bir bilgi kaynağı, 1704-1765 yılları arasında yaşayan ve İstanbul'u ziyaret eden Richard Pococke'un yazdıklarıdır.

---

[34] *Küçük Kıyamet* olarak anılan ve 10 Eylül 1509 (H. 26 Cemaziyelevvel 915) tarihinde meydana gelen depremin yaklaşık 9 şiddetinde olduğu ve İstanbul genelinde önemli hasara yol açtığı bilinmektedir (Sakin, 2002, s. 32).

[35] 22 Mayıs 1766 (H. 13 Zilhicce 1179) depremi, yaklaşık 2 dakika sürmüş; 9 şiddetinde olduğu tahmin edilen depremde büyük camiler ve Eğrikapı-Yedikule arasındaki sur duvarları tahrip olmuştur (Sakin, 2002, s. 36). "*Büyük Hareket-ül Arz*" olarak anılan 1894 depreminde, aralarında Nuruosmaniye, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Azapkapı Sokollu Mehmet Paşa camilerinin de bulunduğu çok sayıda kârgir anıt büyük hasar görmüştür (Genç ve Mazak, 2001, s. 38, Sakin, 2002, s. 60). Cibali'de çıkan 1718 yangını ve Samatya-Yedikule arasını etkileyen 18 Kasım 1747, 1 Ocak 1756, 1780, 1782 ve 20 Ağustos 1855 yangınlarının da (Cezar, 1963, s. 4), yapıya büyük hasar verdiği tahmin edilmektedir.

Pococke (1772): "Ayasofya'dan sonraki en güzel caminin, 7. tepe üzerine Yedikule'ye yakın inşa edilen, Rumların Konstantin Kilisesi dedikleri, Stoudios Manastırı'na bağlı kilise" olduğunu yazmıştır (s. 336). Pococke'un notlarına göre:[36]

> Yapıya dört beyaz mermer sütun ve üzerinde çok zengin bir arşitrav bulunan bir portikodan girilir, içeride bir arşitrav daha bulunmaktadır. Naos, yedişer kompozit sütun (*verd antique*) tarafından kanatlara ayrılmıştır. Yukarısındaki iyonik sütunlar da büyük ihtimalle aynı malzemeden (breşten) yapılmıştı; fakat Türkler onları beyaz mermerle değiştirmiş olmalılar. Galeriler de artık yoktur. Avlunun altında, dört sıra Korint sütunla desteklenen bir sarnıç bulunmaktadır. (s. 337).

Yapının 18. yüzyılın sonundaki durumunu gösteren önemli belgelerden biri de, İstanbul'u 1780'lerde ziyaret eden Choiseul-Gouffier'nin (1752-1817) çizimidir.[37] İstanbul'a 1784'te yerleşen bir Fransız elçisi olan Choiseul-Gouffier, Kauffer ve yardımcısı Lechevalier'ye kentin planını çıkarttırmış; At Meydanı, Sultanahmet Camii ve Stoudios harabelerinin cephe çizimlerini yapmıştır (Ebersolt, 1996, s. 179). Caminin bahçesini ve giriş (batı) cephesini gösteren çizimde (Şekil B.6); hazirenin harap durumda olduğu, bazı mezar taşlarının devrildiği, çatının ve batı duvarının yıkıldığı, pencerelerin yok olduğu görülmektedir. Choiseul-Gouffier (1785-86), yapıyı bir harabe olarak resmetmiştir; bu durum, 1766 depreminin yapıda önemli hasara yol açtığını düşündürmektedir.

Keşif defterleri ve BOA belgelerinden, 19. yüzyılda (1821, 1849, 1851, 1881), yapının birkaç onarım geçirdiği anlaşılmaktadır (Köse, 2012 s. 33-36). Apsisin üst bölümü, 19. yüzyıl başlarında, Osmanlı Baroğu üslubunda yeniden yapılmıştır (Gurlitt, 1912/1999, s. 32, Eyice, 1994, s. 167). Ayrıca, 19. yüzyıl onarımlarında, galeri sütunlarının ahşap dikmelerle değiştirildiği bilinmektedir (Müller-Wiener, 2002, s. 150).

Yapı, 18. yüzyılda meydana gelen büyük âfetlerin ardından, Sultan III. Selim döneminde, 1804-1805 yıllarında Nazıperver Usta tarafından; ardından 1820'lerde saray başmimarı (*Sermimâran-ı Hassa*) Mehmed Râsim tarafından restore edilmiştir (Eyice, 1994, s. 167). Köse'nin aktardığına göre (2012), yapının harap olması

[36] Fransızca'dan çeviri, Yrd. Doç. Dr. Mine Esmer'e aittir.
[37] Alman Arkeoloji Enstitüsü (AAE) Fotoğraf Arşivi – kayıt numarası: R 12435 Repro.

nedeniyle vakfın mütevellisi İsmail Bey'in dilekçesine karşılık olarak hazırlatılan 1821 tarihli keşif defterinde, bedeli 25.707 kuruş olarak hesaplanan işler:

> Çatı yenileme; iki tarafa saçak yapımı; mihrap tarafına iki oluk yapımı; ahşap şişe (pasa) tavan ve basma tavan için iskele yapımı; Bizans kemerlerine beyaz sıva ve nakış için iskele yapımı; dergâh kapısı üzerindeki havale camlarının yeniden yapımı; lodos tarafı camlarının yerine halis harçla sıva inşasıyla sed bendi için iskele yapımı; ahşap basma tavanlı, merdivenli müezzin mahfili yapımı; dört taraflı mevcut duvarların yüzlerine 3 kat beyaz sıva + 3 kat badana ve iskele yapımı; mihrabın dışa çıkık yarı bağdadi kubbesi üstündeki çatının yalnız kiremitle tamiri; son cemaat yeri tamamen yıkık olduğu için, tahta basma tavanlı, renkli boyalı ve üzeri Bartın tahtası kaplı kiremit örtülü olarak yeniden yapımı; mektebin kiremitlerinin aktarılması ve eksiklerinin tamamlanması; mektebin çatısının, tavan döşemesinin, duvarlarının, cam ve çerçevelerin ve renkli boya ile dört taraftaki saçakları dahil tamir edilip yenilenmesi; taşra kapısı bitişiğindeki sağ ve soldaki 1 kat kayyım ve müezzin odaları ile tabutluğun çatılarının tamiri için eksik kiremitlerin temini, sıva yapılması ve tavanın tamiridir (s. 33, 34).

Caminin iç mekânının 19. yüzyıldaki durumunu gösteren tek belge, A. Manarakis tarafından suluboya ve karakalem tekniğinde yapılan, 30,5x45,2 cm boyutlarındaki resimdir (Şekil B.7). Sakıp Sabancı Müzesi'nde düzenlenen *"Bizantion'dan İstanbul'a: Bir Başkentin 8000 Yılı"* adlı serginin kataloğunda yer alan resim (SSM, 2010, s. 201), Atina'daki Bizans ve Hıristiyanlık Müzesi'ndedir.[38] Resimde, caminin galeri sütunlarının ahşap dikmelerle yenilendiği ve 1821 tarihli keşif defterinde bahsedilen onarım işlerinin tamamlandığı görülmektedir. Caminin içinde iki yanda yer alan yedişer sütun, üstlerindeki ince ahşap galeri sütunları, galeri kemerlerinin arasında yer alan madalyon biçimindeki bitki motifleri, mihrabın üzerindeki sıva üstü bezemeler, Barok üslubundaki mihrap pencereleri, güney duvarındaki dikdörtgen çerçeveli pencereler, galerinin düz ahşap tavan kaplamaları ve harimin üzeri boyanmış çıtalı ahşap tavanı resmedilmiş ve renklendirilmiştir (Şekil B.7).

[38] Caminin 19. yüzyıldaki durumunu gösteren resmin yapım tarihi bilinmemektedir.

1844 yılında, Şeyh Nazif Efendi zamanında, caminin son cemaat yeri ve tekkenin derviş odaları yaptırılmıştır (Köse, 2012, s. 34). Şeyh Yunus Efendi zamanında, 1849 yılının Eylül ayında yaptırılan onarımda:

> Tekkenin harap hücreleri, kârgir duvarları, çatısı (Ayancık kerestesiyle), saçakları ve dehlizinin yeniden yapıldığı; hücrelerin yanına, eski abdesthane tarafına kahve ocağı yapıldığı; şeyh efendi dairesinin dört tarafının bağdadi duvarla çevrelendiği; tekkenin mevcut matbah (mutfak) binalarının yenilendiği ve toplam 72.000 kuruş masrafın, Evkâf-ı Humâyûn Nâzırı'nın onayıyla Evkâf-ı Humâyûn hazinesinden karşılandığı kaydedilmiştir (Köse, 2012, s. 34).

Onarımlara ileriki yıllarda devam edilmiş; 1851 yılında tamire muhtaç duruma gelen yerlerin tamiri için 7.807,5 kuruş, 1881 yılında ise, evin onarımı için 9.000 kuruş harcanmıştır (Köse, 2012, s. 36). Yapı, 1894'te meydana gelen büyük depremde hasar görmüştür (Gurlitt, 1912/1999, s. 32; Miller, 2000a, s. 70; Müller-Wiener, 2002, s. 150; Özkılıç, 2015, s.563);[39] deprem hasarlarının etkileri günümüze kadar gelmiştir.

Encümen Arşivi kayıtlarına göre (1939); 20. yüzyılın başında, B. A. Pantchenko başkanlığında ve Evkâf Nezâreti'nin izniyle, Rus Arkeoloji Enstitüsü (RAE) tarafından yapıda bir kazı gerçekleştirilmiş; raporlar, Pantchenko tarafından RAE bültenlerinde yayımlanmıştır (1908, 1909, 1912). Rusça metinlerin, yayımlanmış bir çevirisi bulunmamaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi'ndeki belgelerden, çalışmanın yarım kalmış olduğu anlaşılmaktadır.[40] Evkâf Nezâreti'nin 3 Ağustos 1910 tarihli yazısında:

> Müze-i Osmânî İdâresinin nezâreti ve mesuliyeti altında, Rus Arkeoloji Enstitüsü müdürü Mösyö Uspenski tarafından yapılan kazının altı aya yakın sürdüğü; çalışmalar sırasında çıkacak eserlerin defterlerinin tutulması, defterin bir suretinin Evkâf Nezâreti'ne verilmesi ve eserlerin müzeye nakledilmesi gerektiği; caminin kazıdan önceki durumuna getirilmesi, mozaik ve döşemelerin tamir edilip düzeltilmesi, çıkarılmış olan ve caminin

[39] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 28331 numaralı Evkaf Nezareti Defteri'nde, Samatya'da yer alan "*Mirahor İlyas Bey Camii ve Dergâhı*"nın "*hasar gördüğü*" yazılıdır (Özkılıç, 2015, s. 563).
[40] Evkâf Nezareti tarafından Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne gönderilen yazılarda, çalışmanın sonlandırıldığı belirtilmiştir (Encümen Arşivi).

içerisinde bulunan eski eserlerin defterinin hazırlanması ve eserlerin hemen müzeye gönderilmesi bildirilmiştir (Köse, 2012, s. 37, 38).

Güney nefin altından çıkarılan ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde (İAM) korunan buluntuların envanter bilgileri, Mendel'in (1914) kataloğunda yer almaktadır.[41] Buluntular, Hz. İsa'yı betimleyen 1 kabartma levha (*Majestas Domini*), Hz. İsa'nın Kudüs'e girişini anlatan 1 kabartma levha, Havarileri betimleyen 1 kabartma levha, 2 kabartma levha parçası, 2 mermer kaplama levha parçası, 2 korkuluk (parapet) levhası, 2 korkuluk levhasına ait parça, 1 korkuluk levhası ve 1 mermer sütun başlığı parçasıdır.

20. yüzyılın başında yapılan RAE kazılarında ortaya çıkarılan buluntulara, bazı yazılı kaynaklarda değinilmektedir:

- Millingen'in aktardığına göre (1912), kazılarda kripta ortaya çıkarılmış, çok sayıda mozaik parçası bulunmuştur (s. 53). Mozaiklerin nereye ait olduğu belirtilmemiştir.
- Mathews (1971), Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün 1907-1909 tarihli kazılarında, kısmen yıkılmış olan İmrahor Camii'nin kalıntılarının temizlendiğini, mermer döşemenin, sunağın altındaki kriptanın ve *synthronon*'a ait 2,5 basamağın ortaya çıkarıldığını yazmış; ancak, çalışmanın sonuca ulaşmadığını ve hiçbir çizim, plan ve fotoğrafın bulunmadığını belirtmiştir (s. 20, 27).
- Peschlow (1984), RAE'nin 1909'daki kazı çalışmasının iki hafta sürdüğüne ve sonuçlarının yayımlanmadığına değinmekte (s. 429); bu kazıdan yaklaşık 70 yıl sonra, 1979'da Alman Arkeoloji Enstitüsü (AAE) tarafından gerçekleştirilen 10 günlük sondaj çalışması hakkında bilgi vermektedir.
- Eyice (1994), RAE kazılarında Bizans dönemine ait lâhit ve mozaik parçalarının ortaya çıkarıldığını; bunların İAM'de bulunduğunu kaydetmiştir (s. 167).
- Müller-Wiener (2002), B. A. Pantchenko başkanlığında yapılan kazıda, kriptanın gün ışığına çıkarıldığını; ayrıca 6. yüzyıla ait kireçtaşı kabartmaların bulunduğunu ve bunların Ortaçağ'da lâhit kapağı olarak kullanıldığını not etmiştir (s. 150).
- Bardill (2004), 1907-1909'da kriptanın kazıldığına; 11. yüzyıla ait *opus sectile* döşemenin ortaya çıkarıldığına; 100 civarında damgalı tuğla bulunduğuna; güney nefin doğu ucunda, kilisenin altında, sarnıca paralel, daha eski bir yapının

[41] RAE kazılarında ortaya çıkarılan İAM'deki eserler hakkında bkz. 8.1.13. Taş mimari öğeler.

temellerine rastlandığına; ancak hiçbir çizim ya da fotoğrafın yayımlanmadığına değinmiştir (s. 60).

- RAE'nin kazı raporlarında yer alan bazı bulguları içeren tek kaynak, Mendel'in 1914 tarihli kataloğu ve İAM envanter kartlarıdır; yayımlanmış başka bir çizim ve fotoğraf bulunmamaktadır. Ancak 1911 tarihli kazı raporunun İngilizce çevirisinde, özetle şu bilgiler aktarılmaktadır (Prof. Dr. Metin Ahunbay, kişisel görüşme, 2014):[42]

> Bu metin, Arkeoloji Derneği'ne sunulan bir rapor niteliğindedir. 1906 yılı sonunda kripta açılmış, içine düşmüş olabilecek birkaç mozaik parçası ve ince bir toz halinde harç kalıntısı bulunmuştur. Küçük merdivenden başka bir girişi olmayan kriptanın duvarlarının alt kısmı, beyaz mermerlerle kaplıdır.[43] Apsiste, doğu yönüne bir açıyla yerleştirilmiş "mihrap" duvarında bir delik açılmış; arkasında, üzeri yazılı mozaik kaplamanın olduğu görülmüştür.[44] Tuğla yığma duvarla kapatılmış olan Güney Kapısı açılmış, kırmızı mermerden[45] yapılmış lâhit ilk kez ortaya çıkarılmıştır. Güney nefin Doğu Kapısı'nın eşiğinde yapılan kazıda, tekrar birleştirilmesi mümkün olabilecek, melekler ve Meryem'in tasvir edildiği, çok iyi işlenmiş geniş mozaik parçaları bulunmuştur.[46] Diğer önemli keşif, bazilikanın içinde güney nefin doğu duvarı boyunca yer alan ekümenik mezarlardır. Bir de, geniş yüzü doğuya bakan, boyu 1 metreden biraz uzun, yamuk biçiminde, tuğladan yapılmış küçük bir mezar bulunmuştur. Mezarın içerisinde ilginç bir şeye rastlanmamıştır. Erken Bizans dönemine ait kare tuğlalarla yapılan bu mezarda, kriptaya inen basamaklarla benzer bir yapım tekniği görülür. Ölçülerine bakılırsa bir zamanlar röliklerin saklanması için yapılmış olabilir… Bazilikanın içinde bulunan mezarlardan çıkarılan rölyeflerin, 5. yy sonu – 6. yy başına ait olabileceği düşünülmüştür… Kazı derinleştirildikçe, bazilikaya ait olmayan, daha erken bir strüktüre ait bir duvarın temeli

[42] Rusça'dan İngilizce'ye yapılan, yayımlanmamış çeviri, Sayın E. Çenesiz'e aittir; Prof. Dr. Metin Ahunbay tarafından, tezin içeriğine katkıda bulunmak amacıyla paylaşılmıştır (2014). Burada metnin kısa bir özeti sunulmaktadır.

[43] Kriptanın içini kaplayan mermer levhaların bir kısmı, yerinde korunmuş durumdadır. Tez kapsamında yapılan rölöve çalışmasında, mermer kaplama levhasının kalınlığı, 1,5 cm olarak ölçülmüştür (2013).

[44] Apsisin iç duvarında görülen bu mozaiklerden günümüze hiçbir iz kalmamıştır.

[45] Kırmızı porfir kastedilmiş olmalıdır.

[46] Günümüze ulaşan tek mozaik kalıntısı, Atina Benaki Müzesi'nde sergilenen parçadır (Url-1). Diğer mozaik parçalarının nerede korunduğu bilinmemektedir.

bulunmuştur.[47] Bu duvar, bazilikanın temelleri yapılırken tüm kenarlarından kesilmiştir. Bazilikanın temeli daha derine inmektedir; yeni bulunan temel duvarının doğrultusuyla bir bağlantısı yoktur. Bu temel duvarı, daha hafif bir strüktür için tasarlanmış olmalıdır. Bazı kayıtlara göre, bu alanda küçük bir kilise bulunmaktaydı.[48] Duvarda, Arcadius ve Theodosius dönemlerine ait birer bakır para bulunmuştur. Daha eski ve ince olan temel duvarı, sarnıca doğru yönlendirilmiştir. Sarnıcın, eski kilise[49] ile aynı döneme ait ve ona bağlı olabileceği düşünülmüştür; çünkü güney nefin altında, Güney Kapısı'na doğru açılı olarak yer alan bazı geçitler ve su kanalları vardır. Galerilerin duvarları, bazılarının üzerinde fresk parçaları olan tuğlalarla kaplıdır.[50] Fresklerin birinde bulunan 3 harf ve mozaik parçası, bazilikanın orta nef döşemesindekiyle[51] aynı biçimdedir. Sarnıcın bazı galerilerinin freskle kaplı olabileceği düşünülmüştür. Güney nefin altında bulunan ve orta nefin ana girişi doğrultusunda bir kolu olan su kanalları; birçok cam, *terracotta* parçaları ve lâhite ait 8 adet kırmızı mermer parçasını[52] barındırmaktadır. Lâhitte görülen melek başlarının formları, güney eşikte rastlananlardan daha eski olduğunu gösterir. Lâhitin ön yüzünün en üstünde, sadece birkaç harfi kalan bir yazıt vardır. Aynı alanda, tavuskuşu kabartmalı, Ortaçağ'dan kalma bir mermer parçası,[53] küçük bir ikon parçası ve Aziz İsaak ikonu da bulunmuştur; ancak yangından zarar görmüştür.

20. yüzyılın başında yapıyı ziyaret eden Cornelius Gurlitt,[54] yapının 1894 depreminden çok hasar gördüğünü belirtmiş; naostaki sütun başlıklarının alçı ile

[47] Bahsedilen temel duvarı, Prof. Dr. Urs Peschlow tarafından 1979'da tekrar ortaya çıkarılmış; buluntulara dair bilgiler, makale haline getirilerek yayımlanmıştır (1984, s. 429-435).
[48] Metnin orijinalinde, söz konusu kayıtlara dair bir kaynak gösterilmemiştir.
[49] "Eski kilise" ile, Stoudios Kilisesi'nin altında yer alan ve daha eski tarihli olduğu anlaşılan yapı kastedilmektedir. Ancak Peschlow, bu yapı kalıntısının bir kiliseye ait olmadığını, muhtemelen Stoudios'un kır evinin temel duvarı olduğunu ileri sürmüştür (1984, s. 431).
[50] Metnin orijinalinde çizim, resim, ya da fotoğraf verilmediğinden, fresklere veya tuğlalara dair bilgi edinilememektedir.
[51] Naosun orta nefindeki *opus sectile* döşemeyi oluşturan zincir motifinin kastedildiği düşünülmektedir.
[52] İAM'de korunan 2 kabartma parçasının bu lâhite ait olabileceği düşünülmektedir (İAM kataloğunda parçaların "somaki" olduğu yazılmıştır.).
[53] İAM'de korunmaktadır (envanter numarası: 2434). Bkz. 8.1.13. Taş mimari öğeler.
[54] Gurlitt, eserini 1907-1912 arasında yayımlamış olduğundan, yapıyı bu tarihten önce ziyaret etmiş ve yapının 1894 Depremi'nden birkaç yıl sonraki hâlini anlatmış olmalıdır. Ziyaretinde yapının içine giremediği için, tahtalarla kapatılmış açıklıklardan içeriye bakarak gözlemlerini yazdığını ve gördüğü biçimlerin, caminin 18. yy iç düzenlemesine ait olduğunu belirtmiştir.

kaplı olduğunu, tavanların ve çatının birçok yerinde çöküntülerin meydana geldiğini yazmıştır (1912/1999, s. 32). Ebersolt ve Thiers de (1913/1979, s. 12), yapının 1908-1912 arasında harap ve terk edilmiş durumda olduğunu aktarmışlardır.[55] Yapının çatı örtüsü 1920'de tamamen yok olduktan sonra,[56] narteksin kuzey tarafı, küçük bir mescit hâline getirilerek 1950'lere kadar ibadete açık kalmıştır (Eyice, 1994, s. 167).

3.3 Cumhuriyet Dönemi

3.3.1 Yirminci yüzyıl (1923-1999)

Cumhuriyet döneminde bilinen tek onarım, 1925-30 yıllarında, yapının narteks girişindeki çatlamış mermer sütunların demir çemberlerle sağlamlaştırılmasıdır (Şekil B.8).[57] Yapıyı 1935-36 yıllarında ziyaret eden Eyice (1997), caminin üstü açık ve harap durumda olduğunu, narteksin kuzey tarafındaki küçük mescidin kullanılmaya devam ettiğini, avluda yer alan ahşap çatılı şadırvanın suyunun aktığını, bahçe ve hazirenin yaşlı bir bey tarafından temiz ve bakımlı tutulduğunu kaydetmiştir (s. 10, 11).[58]

İmrahor İlyas Bey Camii, eski adıyla Stoudios Kilisesi, 30.11.1939 tarihinde "*âsâr-ı atika*" olarak tescil edilmiştir (İstanbul 4 Numaralı KTVKBK Arşivi; Şekil B.4).[59] Yapı, tescilinden bir süre sonra, 1946 yılında müzeye dönüştürülmüş ve "İmrahor Anıtı" adıyla, Kültür Bakanlığı Ayasofya Müze Müdürlüğü'ne bağlanmıştır.

Müze olarak kullanılan anıtta gerçekleştirilen ilk onarım, 1955 yılında Bizantoloji Kongresi'ne hazırlık amacıyla, Yüksek Mimar Cahide Tamer tarafından yapılan bakım-onarım işleridir (Tamer, 2003, s. 121).[60] Anıtla ilgili yüksek lisans tezi hazırlayan Mimar Füsun Alioğlu (1981), Tamer ile yaptığı kişisel görüşmeden,

---

[55] Çatı, 1907-1910 arasında kısmen çökmüştür (Eyice, 1994, s. 167; Miller, 2000a, s. 70).
[56] Çatının, bir yangından sonra çöktüğü kaydedilmiştir (Miller, 2000a, s. 71; Müller-Wiener, 2002, s. 150). Şehri etkileyen büyük yangınlar listesine göre, 1918'de Sultanselim'de çıkan yangın, Tarihi Yarımada'nın büyük bölümünü etkilemiş ve 7500 yapı zarar görmüştür (Sakaoğlu, 1994, s. 430).
[57] Eyice, söz konusu sağlamlaştırma için bir hanımın maddi yardımda bulunduğunu yazmıştır (2000, s. 229).
[58] Eyice, lise öğrencisiyken camiyi ziyaretinde tanıştığı bu kişinin 1950'lerde vefat ettiğini; ardından yapının bakımının bir süre daha eşi tarafından sürdürüldüğünü yazmıştır (1997, s. 11).
[59] Encümen Arşivi belgelerinde, yapının tescil edildiği tarihte "Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne ait" olduğu, "Müze'ce teşebbüsatta bulunulduğuna dair" bir dosyasının bulunduğu, 131 numara ile tescil edildiği ve "yıkık" durumda olduğu kayda geçirilmiştir.
[60] Cahide Tamer, "Bizans Eserleri Bakım ve Onarımı İşi" kapsamında, Ayasofya Müzesi'ne bağlı Kariye, Fethiye, İmrahor, Fenari İsa, Bodrum camileri ve Tekfur Sarayı için keşif hazırlandığını ve bazı onarım işlerinin yapıldığını kaydetmiştir (Tamer, 2003, s. 121, 163).

1955'te genel temizlik ve bitki temizliği yapıldığını, duvarların üstünün kiremitle örtülerek koruma altına alındığını aktarmıştır (s. 6). Bu tarihte, naosun orta nefindeki *opus sectile* döşemeye müdahale edildiğine dair bir bilgi yoktur; ancak Tahsin Öz, 1962 tarihli eserinde, yapının mozaiklerinin onarıldığını, fakat harap ve metruk durumda olduğunu belirtmiştir (s. 105). Tamer'in onarımından yedi yıl sonrasına ait olan bu not, *opus sectile* döşemede çimentolu harçla yapılan 20. yüzyıl onarımlarının, 1955 yılına dayandığını düşündürmektedir.[61] Döşemenin, bu tarihten sonra yeniden onarıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Mathews (1971), 1968 yazında, iç mekânın bitkilerden temizlendiğini ve içeride inceleme yapıldığını yazmıştır (s. 25). Ayasofya Müzesi'nin 8. Yıllığında da, "*İmrahor Anıtı'nın ziyarete açılmış olduğu"* kaydedilmiştir (1969, s. 11). Bu bilgilerden, yapılan çalışmanın temizlikle sınırlı olduğu ve 1969'da tamamlandığı; yapıya başka bir müdahalede bulunulmadığı anlaşılmaktadır. Schiele tarafından 1969 yılında çekilen fotoğraf,[62] yapının temizlik ve onarımlardan sonraki durumunu göstermektedir (Şekil B.9). Ayasofya Müzesi'nin 9. Yıllığında, 1975-76'da, Müze Müdürlüğü tarafından tehlikeli durumda olan naos sütun ve arşitravlarının askıya alındığı kaydedilmiştir (1983, s. 11; Şekil B.10).

1979 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından, Prof. Dr. Urs Peschlow'un başkanlığında on gün süreli araştırma sondajı yapılmıştır (1984, s. 432). Buna göre:[63]

> Altyapıyı incelemek için güney nefin doğu kısmındaki dolgu kaldırılmış; moloz taşla yapılan temel duvarında, uzunlukları 2.60 metreye varan, iyi işlenmiş, köşelerde L biçiminde ve kırlangıç kuyruğu kenetlerle bağlanmış, küfeki bloklara rastlanmış; kuzey nefin temelindeki taşların güneydekiler kadar homojen yapıda olmadıkları tespit edilmiştir (s. 430). Ayrıca, güney nefin doğu tarafında, kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu bir temel duvarı kalıntısı bulunmuş; üç katmanlı sıva kalıntısının üzerinde görülen bitki ve çiçek motiflerinden, yapının dinî amaçla kullanılmadığı, Stoudios'un kendi arazisindeki kır evi veya çiftliğin duvar kalıntısına ait olabileceği tespit edilmiştir (s. 431; Şekil B.11). Kilisenin batısında yapılan sondajda, atriumun

[61] Füsun Alioğlu'nun 1981 tarihli tezinde sunulan fotoğraflarda, döşemenin bazı yerlerinde çimentolu onarımların var olduğu görülmektedir.
[62] AAE Fotoğraf Arşivi – kayıt numarası: R 2371.
[63] Almanca'dan çeviri: Yrd. Doç. Dr. Mine Esmer ve Y. Kimyager Hazal Özlem Eruş'a aittir.

güneybatıya doğru açılan, uzun kenarına rastlanmıştır; duvardaki açı, eskiden yol doğrultusuna uymak için yapılmış olabilir (Peschlow, 1984, s. 432).[64]

Peschlow'un bulguları, özgün yapının gizli kalmış mimari niteliklerini ve alanın arkeolojik potansiyelini ortaya koymakta; tarihî katmanların daha eskiye dayandığını kanıtlamaktadır. 1979 tarihli AAE kazısında, Mango'nun (1978) kilisenin yapım tarihi hakkındaki görüşünü destekleyen önemli bulgular da vardır: Peschlow, "*synthronon* duvarının harç yatağındaki damga izlerinin", kilisenin inşaatına MS 450'de başlandığını kanıtladığını savunmaktadır (1984, s. 432).

Ayasofya Müzesi'nin 9. Yıllığında, İmrahor Anıtı'nın dış narteksindeki sütunların üzerindeki demir çemberler bozulup kullanılamaz hâle geldiğinden, 1982 yılında değiştirildikleri kaydedilmiştir (1983, s. 10, 11).

İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun (KTVKBK) 16.12.1992 tarih ve 4273 sayılı kararında, aralarında Stoudios Manastırı'nın da yer aldığı, "tescilli olan anıtsal yapıların tescilinin devamına" karar verilmiştir (Şekil B.12). Anıt, İstanbul I Numaralı KTVKBK'nın 12.07.1995 tarih ve 6848 sayılı kararıyla belirlenen İstanbul Tarihi Yarımada Kentsel ve Tarihi Sit Alanı içerisinde bulunmaktadır.

3.3.2 Güncel durum: 21. yüzyıl (2000-2015)

Yapıda 2000 yılından sonra gerçekleştirilen tek bakım-onarım faaliyeti, Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü denetiminde, Çevre Koruma Vakfı'nın katkısıyla, 2001 yılında yapılan çevre düzenlemesidir (Şekil B.13). Turizm Bakanlığı İl Turizm Müdürlüğü tarafından, Ayasofya Müzesi Müdürlüğü'ne bağlı birimlerden Tekfur Sarayı, Fethiye Anıtı ve İmrahor Anıtı 2001 Yılı Onarımı ve Çevre Düzenlemesi İşi kapsamında, İmrahor Anıtı'nda yapılacak işler: "Anıtın yola cepheli dış duvarlarının tümlenmesi, duvarların üzerindeki düşme tehlikesi olan kiremitlerin yenilenmesi, çevre duvarlarının demir parmaklıklarının tümlenmesi, giriş kapısının yenilenmesi, bitkilerin sökülmesi ve bekçi evinin kaldırılması" olarak tanımlanmıştır.[65] Anıt, 2012 yılının Ekim ayında, Kültür ve Turizm Bakanlığı idaresinden Vakıflar Genel

[64] Bardill; narteksin güneyinde, galeriye çıkan bir merdiven kulesinin temellerinin bulunduğuna değinmiştir (2004, s. 61).
[65] 05.06.2001 tarihli rapor, İstanbul I Numaralı KTVKBK'ya sunulan, 11.06.2001 tarih ve 00768 sayılı basit onarım talebinin ekidir.

Müdürlüğü'ne devredilmiştir; günümüzde harap ve bakımsız durumdadır. İstanbul Valiliği tarafından, İmrahor İlyas Bey Camii'nin Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri'nin hazırlatılması için 2013 yılında bir proje ihalesi gerçekleştirilmiştir; proje çalışmalarının devam ettiği bilinmektedir.

4. ANITIN BÖLÜMLERİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Kilise olarak inşa edilen yapı, bazilikal planlıdır. Roma mimarlığında farklı işlevlerdeki yapı türlerinde yaygın olarak kullanılan bazilika şeması, Hıristiyanlığın imparatorluğun resmi dini olarak kabul edilmesinden sonra, dini mimaride de tercih edilmeye başlamıştır (Ahunbay, 1997a, s. 1012). Bazilika, eski Roma mimarisinde saray ve mahkeme yapılarında kullanılan (Arseven, 1983, s. 199), genellikle kırma ahşap çatılı, dikdörtgen, doğu dar kenarında apsisi bulunan ve çok sayıda insanın toplanmasına elverişli bir yapı türüdür. Bazilikalar, çatıyı örtecek ahşap kerestelerin boyutlarına göre nef genişliğinin ayarlanması dışında, mühendislik sorunları yaratmadan, kolay inşa edilen ve kolay denetlenebilen yapılardır; bu nedenle kilise yapımında da tercih edilmiştir (Mango, 2006, s. 56). Mimari niteliği, önceden bilinen tekniklerin kullanımı, yetişmiş ustalar ve inşaat kolaylıkları, bazilikaların yapımını ve erken Bizans dönemi kiliselerinin yayılmasını hızlandırmıştır (Mango, 2006, s. 24).

Stoudios Manastırı'na ait kilise, mimari özellikleri ve plan şemasıyla, 5. yüzyıl bazilika mimarisini yansıtmaktadır; erken Hıristiyanlık dönemi kiliselerinin ilk temsilcileri arasındadır. Doğuya yönelen bazilika, üç bölümden oluşan bir narteks ve üç nefli bir naostan oluşmaktadır. Ahşap çatıyla örtülü olduğu bilinen bazilikanın üst katı ve çatısı yok olmuştur. Buna rağmen, yapının günümüze ulaşan duvarları ve döşemesi; mimari özellikleri hakkında önemli izler barındırmaktadır.

4.1 Avlu (Atrium)

Anıtın batısında yer alan avlu, kilisenin atriumudur (Şekil C.1). Avlunun kuzeyini çevreleyen bahçe duvarının içerisinde, atrium duvarının izleri kısmen korunmuştur (Şekil C.2). Atriumun kuzey duvarını oluşturan iki yarım daire kemer ve aralarında yer alan, tuğladan yapılmış haç ve madalyon motifleri, Bizans döneminden günümüze ulaşan mimari öğelerdir (Şekil C.3).

Avluya giriş, basık kemerli ve çift kanatlı bir ahşap kapıdan sağlanmaktadır (Şekil C.4). Avlu, Mühendis Ali ve İmam Aşır sokaklarından bir bahçe duvarıyla

ayrılmaktadır. Avlunun batı ve kuzeyini çevreleyen bu duvarların 2 metrelik alt bölümü, kaba yonu taşlarla örülmüş; üzerine beton harpuşta ve demir parmaklık eklenmiştir (Şekil C.5). Bahçe duvarları en son 2001 yılında bir onarım geçirmiş, kısmen yenilenmiştir. Günümüzde bakımsız durumda olan avlunun içerisinde; hazire, iki katlı ahşap ev, kârgir su haznesi ve mermer şadırvan yer almaktadır (Şekil C.6, I.1). Osmanlı döneminde camiye bağlı olarak kurulan tekkeden günümüze ulaşan tek yapı, şeyh dairesi olarak kullanılan, iki katlı ahşap evdir.

4.1.1 Hazire

Avlunun kuzeydoğu ve güneydoğu köşeleri, gömü için kullanılmıştır (Şekil I.1). Hazire, avlu döşemesinden ortalama 85 cm yüksekte yer almaktadır (Şekil C.7). Hazirenin kuzey bölümünde 13, güneyinde ise 17 adet mezar taşı görülmektedir (Şekil C.8). Mezar taşlarının bazıları özgün yerlerinde korunmuştur; ancak çoğunun yeri değişmiştir ve hepsinde ciddi hasarların meydana geldiği görülmektedir (Şekil C.9).

4.1.2 Tekkeden kalan ahşap yapı

Tekkenin şeyh dairesi olarak kullanıldığı bilinen ahşap yapı (Köse, 2012, s. 34), avlunun güneydoğu köşesinde, kilisenin güney duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir (Şekil C.10, I.1). İki katlı evin girişi batı yönündedir; girişin karşısında yer alan tek kollu ahşap merdivenden birinci kata ulaşılmaktadır. Yapının zemin kat duvarları kârgir, üst kat duvarları ise ahşap karkas üzeri bağdadi yapım tekniğiyle inşa edilmiştir. Yapının cepheleri, zemin katta çimentolu harçla sıvanmış; üst katta ise ahşap levhalarla kaplanmıştır (Şekil C.11). Batı cephesindeki üst kat pencerelerinin ahşap pervaz ve doğramaları korunmuştur. Yapının içerisindeki ahşap merdiven, çıtalı ahşap tavanlar ve döşemelerin bir bölümü günümüze ulaşmıştır; ancak özgün çatı yok olmuş ve yapının üstü geçici olarak oluklu levhalarla örtülmüştür (Şekil C.12). Yapının güney bölümünde üst kat tamamen yıkılmış; sadece zemin kat duvarları kalmıştır. Günümüzde harap durumda olan ve özgün mimari öğelerini büyük ölçüde yitiren yapı, çökme tehlikesiyle karşı karşıyadır (Şekil C.13).

4.1.3 Su haznesi

Avlunun kuzeybatısında yer alan su haznesi, kareye yakın dörtgen planlı, kârgir bir yapıdır (Şekil C.14). Kaba yonu taş ve yer yer tuğla ile örülen duvarlar, dıştan

sıvasızdır; iç sıvanın bir bölümü korunmuştur.[66] Su haznesinin üzerini örten tuğla tonoz ve batı duvarının üst bölümü kısmen yok olmuştur. Haznenin güney cephesinde, tuğla kemerli bir açıklık yer almaktadır; açıklığın kapağı yok olmuştur (Şekil C.15). Günümüzde üstü otlarla örtülü ve bakımsız durumdadır.

4.1.4 Şadırvan

Avlunun ortasında yer alan sekizgen planlı şadırvanın sadece gövdesi günümüze ulaşmıştır (Şekil C.16). Aşağıdan yukarıya önce 35 cm yüksekliğinde bir mermer kaide, ardından 160 cm yüksekliğinde, 12 cm kalınlığında mermer gövde ve 17 cm yüksekliğinde mermer silmeden oluşmaktadır. Silmeyi oluşturan parçalardan iki tanesi yok olmuştur.

Encümen Arşivi'nden alınan, 1939-43 yıllarına ait fotoğraflarda, şadırvanın 8 ahşap sütuna ve kemerlere oturan, kurşun örtülü, piramidal bir çatısı olduğu, çevresinde ahşap bir seki bulunduğu görülmektedir (Şekil C.17, C.18). Şadırvanın ahşap sekisi, sütunları, muslukları ve kurşun kaplı çatısı, günümüzde mevcut değildir.

4.2 Narteks

Narteks, bazilikanın batısında yer alan ve avludan naosa geçişi sağlayan mekândır (Şekil I.2). Narteksin girişinde, mermer bir stilobat üzerine oturan, dört mermer sütun yer almaktadır (Şekil C.19); bunların kaide ve başlıkları da mermerden yapılmıştır. Sütunların üzerine oturan 95-100 cm yüksekliğindeki mermer arşitrav ve kornişler, anıtın 5. yüzyılın taş işçiliğini yansıtan önemli mimari öğelerindendir.

Narteksin planı, yaklaşık 24.30 metre uzunluğunda ve 5.64 metre genişliğinde bir dikdörtgen biçimindedir (Şekil I.4). Narteks, ortalama 100 cm genişliğindeki iki tuğla kemer tarafından, kuzey-güney doğrultusunda üç bölüme ayrılmaktadır; ortadaki bölüm dikdörtgen, kuzey ve güneydeki bölümler ise kare planlıdır. Tuğla kemerler, narteksin doğu ve batı beden duvarlarında yer alan dört duvar ayağının üzerine oturtulmuştur (Şekil C.20). Duvardan ortalama 95 cm öne çıkan bu duvar ayaklarında taş ve tuğla sıralarının kesintisiz devam etmesi, bunların beden duvarlarıyla birlikte örüldüğüne işaret etmektedir. Kemerlerin ayaklara oturduğu + 3.30 m kotunda, yüksekliği 27 cm olan, üzerlerinde oymalar ve haç desenleri

[66] Bkz. 5.1.1. Örgü harçları.

bulunan, mermer üzengi taşları görülmektedir. Üzengi taşlarında meydana gelen yüzey kayıpları nedeniyle, motiflerin çoğu kaybolmuştur (Şekil C.21).

Nartekste toplam 12 kapı açıklığı bulunmaktadır (Şekil I.25): Bunlardan ikisi atriuma (K10, K11), biri narteksin kuzeyinden dışarıya (K12), beşi naosa (K1 – K5) ve biri de narteksin güneyinden dışarıya (K9) açılmaktadır. Kapıların söve, lento, üst başlık ve eşikleri, Marmara mermerinden yapılmıştır (Şekil C.22). Günümüzde, sadece orta nefe açılan K1 kapısı işlevini korumaktadır; diğerleri geçmişte ya doldurularak kapatılmış, ya da küçültülerek pencereye dönüştürülmüştür.

4.2.1 Narteks – kuzey bölüm

Narteksin kuzey bölümünün planı, yaklaşık 4.67x5.64 metre ölçülerindedir (Şekil I.4). Doğu duvarının ortasındaki mermer söveli kapının (K4) içi moloz duvar örülerek kapatılmıştır (Şekil C.23). Kapının kuzey sövesi 23 cm, güney sövesi ise 27 cm genişliğindedir. Sövelerin ikisi de kırıktır; profillerin tamamı korunamamıştır.

K4'ün karşısında, batı duvarının ortasında bir kapı daha bulunmaktadır (K11; Şekil C.24). Kapının genişliği 227 cm, yüksekliği ise eşiğin üzerinden 310 cm'dir. K11 kapısının avluya bakan batı cephesinde, 27 cm yüksekliğindeki mermer lento ve söveler korunmuştur. Lentonun üzerinde, 40 cm yüksekliğinde, zengin profilli, mermer üst başlık bulunmaktadır (Şekil C.25). Kapı açıklığının 90 cm yüksekliğinde alt bölümü, moloz duvarla kapatılmıştır; üst bölümüne ise 7 cm kalınlığında bir ahşap kafes yerleştirilmiştir (Şekil C.26).

4.2.2 Narteks – orta bölüm

Narteksin orta bölümünün planı, 12.72x5.64 metre ölçülerindedir (Şekil I.4). Doğu duvarının ortasında, naosa açılan, mermer söveli ana giriş (K1) yer almaktadır (Şekil C.27). Giriş açıklığı 240 cm genişliğinde, eşiğin üzerinden 310 cm yüksekliğindedir. Duvar yüzeyinden yaklaşık 8-10 cm öne çıkan sövelerin genişliği 37 cm'yi bulmaktadır. Mermer lento, 29 cm yüksekliğindedir; üzerinde, 40 cm yüksekliğinde, profilli bir üst başlık bulunmaktadır.

Ana girişin iki yanında, orta nefe açılan birer kapı (K2, K3) daha yer almaktadır (Şekil C.28, C.29). Özgün mermer söve ve eşiklerin konumundan, kapıların 128 cm genişliğinde ve 290 cm yüksekliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Kapı boşluklarının 85 cm yüksekliğindeki alt bölümleri, tuğla duvar örülerek kapatılmış ve pencereye

dönüştürülmüştür. Dolguda kullanılan tuğlalar, 16x3 cm ölçülerindedir; tuğla derinliği ölçülememektedir. Pencere açıklığı, kalınlıkları 17-20 cm arasında değişen, düz mermer sövelerle çevrelenmiş; içine lokmalı demir parmaklıklar yerleştirilmiştir. Kapı ve pencere kanatlarının hiçbiri günümüze ulaşamamıştır.

Narteksin doğu duvarının ve kuzeydoğu, kuzeybatı, güneybatı duvar ayaklarının alt kesiminde, özgün mermer süpürgeliklere rastlanmaktadır (Şekil C.30). Narteks ve naosun bazı bölümlerinde korunmuş olan mermer süpürgeliklerin yüksekliği ortalama 55 cm, kalınlığı ise 8 cm olarak ölçülmüştür.

4.2.3 Narteks – güney bölüm

Narteksin kuzey bölümünün planı, yaklaşık 4.83x5.64 metre ölçülerindedir (Şekil I.4). Güneydoğu köşesinde, yapının camiye çevrildiği 15. yüzyılda eklenen minarenin kaidesi yer almaktadır (Şekil C.31). Taş-tuğla almaşık örgüyle yapılmış olan kaidenin planı, batı yönündeki iki köşesi pahlı bir dörtgen biçimindedir (Şekil I.2). Kaidenin kuzey kenarı 221 cm, kuzeybatı pahı 25 cm, batı kenarı 177 cm ve güneybatı pahı 28 cm olarak ölçülmüştür. Minare, narteksin güney ve doğu duvarlarına yaslanmaktadır. Minarenin gerisinde kalan doğu duvarının ortasındaki mermer söveli kapının (K5) içi duvar örülerek kapatılmıştır (Şekil C.32). Kuzey sövesi ile lentosunun ve üst başlığının bir kısmı görülen K5 kapısı, güney nefe açılmaktadır; simetriğinde, narteksin kuzey bölümünün doğu duvarında yer alan K4 kapısının eşidir.

Minarenin gerisinde kalan güney duvarının ortasında da bir kapı (K9) yer almaktadır (Şekil C.33). Batı sövesi ile lentosunun ve üst başlığının yarısı görülen K9 kapısının içi, 35 cm kalınlığında moloz duvarla kapatılmıştır. Kilisenin güneyine açılan K9 kapısının yüksekliği ve üst başlığının formu, narteksteki diğer kapılarla aynıdır.

Batı duvarının ortasında yer alan K10 kapısının (Şekil C.34) genişliği 221 cm, yüksekliği ise eşiğin üzerinden 290 cm'dir. Kapının 19 cm genişliğindeki söveleri, simetriğinde yer alan K11 kapısının söveleri ile aynıdır. Lentonun üzerinde, 45 cm yüksekliğinde, mermerden yapılmış, profilli bir üst başlık bulunmaktadır. Açıklığın tamamı moloz örgüyle doldurularak kapatılmıştır; mermer eşiğin sadece bir kısmı görülmektedir.

4.3 Naos

Naos, dikdörtgen planlı ve üç nefli bazilikanın ana mekânıdır (Şekil I.2). Orta nefin doğu ucunda yer alan apsis, dışarıya doğru çıkıntı yapacak biçimde yerleştirilmiştir (Şekil C.35). Apsis, içten yarım daire, dıştan yarım altıgen planlıdır (Şekil C.36).

Naosu çevreleyen beden duvarlarının kalınlığı 100-101 cm'dir (Şekil I.4). Naos, kuzey ve güneyde iki mermer stilobatın üzerine oturan yedişer sütun ve dört duvar ayağı tarafından üçe bölünmektedir (Şekil C.37); ancak bu sütunlardan sadece altısı günümüze ulaşmıştır (Şekil C.38). Duvar ayakları, doğu ve batı beden duvarlarından yaklaşık 127 cm öne çıkmaktadır; beş sıra tuğla hatıllı üç sıra taştan oluşan örgünün[67] sürekliliği, duvar ayaklarının beden duvarlarıyla birlikte yapıldığını göstermektedir (Şekil C.39). Sütunların üzerine oturtulduğu iki stilobat, Marmara mermerinden yapılmıştır; kuzeydeki 118 cm, güneydeki ise 120 cm genişliğindedir.

Kuzeydeki sütun dizisinden altısı yerinde korunmuştur (S1-S6; Şekil C.40). Naos sütunlarından kırılan birinin gövdesine ait bir parça, kuzey nefte durmaktadır (Şekil C.41). Sütunların kaideleri ve kompozit başlıkları mermerden, gövdeleri serpantin breşinden yapılmıştır (Şekil C.42). Sütunların kesiti, aşağıdan yukarıya doğru daralmaktadır; çapları en altta ortalama 60 cm iken, yukarıda 49-50 cm'ye inmektedir. Yok olan yedinci sütunun yerine, dikdörtgen kesitli bir ahşap dikme ve başlık yerleştirilmiştir (Şekil C.43). Dikmenin boyutları 26x21 cm, yüksekliği ise 482 cm'dir.

Kuzeydeki sütun dizisinin üzerine, narteksin girişindekiyle aynı özelliklere sahip, toplam yüksekliği 95-100 cm olan bir mermer arşitrav ve korniş oturtulmuştur (Şekil C.44). Arşitravın orta nefe bakan yüzeyi işlenmiş; kuzey nefe bakan yüzeyi ise yalın bırakılmıştır. Anıtın önemli mimari öğelerinden biri olan arşitrav ve kornişlerin korunmuşluk durumu kötüdür; önemli yarık ve çatlaklar nedeniyle demir askı iskelesiyle desteklenmiş durumdadır (Şekil C.40).

Naosun güneyindeki sütunlardan hiçbiri günümüze ulaşamamıştır; ancak stilobatın üzerinde, sütun kaidelerinin oturtulduğu bağlantı yuvalarının izleri görülmektedir (Şekil C.45). Bağlantı yuvaları, genellikle 6-10 cm çapında ve ortalama 5 cm

[67] Bkz. 5.2.1. Tuğla hatıllı taş duvar tekniği.

derinliğindedir. Yuvaların konumları, kuzeydeki sütunların merkezlerine karşılık geldiğinden, güneyde de aynı sayıda sütunun varlığına işaret etmektedir.[68]

Naosun batı tarafındaki iki duvar ayağının doğusuna, düzensiz örgülü duvarlar eklenmiştir. Bu duvarların, destek olarak Osmanlı döneminde yapıldığı düşünülmektedir.[69] Güneybatı duvar ayağının önüne eklenen destek (Şekil C.46), 105 cm kalınlığında ve 213 cm uzunluğundadır; düzensiz örgüde yer yer devşirme öğeler de kullanılmıştır. Kuzeybatıdaki duvar ayağının önüne eklenen destek ise, 109 cm kalınlığında ve 230 cm uzunluğundadır; bu duvarın doğusuna, harman tuğlasından örülen bir destek daha yapılmıştır (Şekil C.47).[70] Kalınlığı 55 cm, uzunluğu 230 cm olan ek duvarın örgüsünde, ağırlıklı olarak 7x11x22 cm boyutlarında harman tuğlaları kullanılmıştır.

4.3.1 Naos - orta nef

Naosun orta nefine giriş, narteksin orta aksında yer alan ve kilisenin en geniş giriş açıklığına sahip K1 kapısından sağlanmaktadır (Şekil C.48). Orta nef, 12.71 metre genişliğinde; apsisle birlikte 30.43 metre uzunluğundadır (Şekil I.4). Orta nefin doğusunda yer alan apsis, içeriden çapı 8.34 metre olan yarım daire, dışarıdan ise bir kenarı 5.5 metre olan yarım altıgen planlıdır (Şekil C.49). Apsisin içerisinde, 24 derecelik bir açıyla güneydoğuya doğru yerleştirilmiş bir mihrap duvarı yer almaktadır (Şekil C.50). Günümüze kısmen yıkılmış durumda ulaşan bu duvarın kalınlığı 77 cm, uzunluğu 3 metredir (Şekil C.51).

Apsisin batısında, serpantin breşinden yapılmış bir seki yer almaktadır (Şekil C.52). Kilisenin "bema" bölümünü oluşturan özgün mimari öğeler kullanılarak yapılan mihrap sofası sekisi, güneydoğuya doğru döndürülmüştür (Şekil C.50). Serpantin sekiyi meydana getiren parçaların döşeme üstünden yüksekliği 21 cm'dir. Sekinin üzerinde, taş blokların üzerine başka elemanların oturtulduğuna işaret eden bağlantı yuvaları ve kurşunun akıtıldığı kanal izleri görülmektedir (Şekil C.53).[71] Günümüzde sekinin bazı parçaları kırılmış durumdadır (Şekil C.54).

[68] Bkz. 8.1.5. Sütun düzeni.
[69] Bkz. 6.4. Osmanlı dönemi ekleri.
[70] Bkz. 5.2.5. Harman tuğlası duvar tekniği, 6.6. Geç osmanlı Dönemi Onarımları.
[71] Restitüsyonda, Mathews'un bemaya ilişkin önerisine yer verilmiştir (Bkz. 8.1.4. Bema).

Apsis duvarında, çeşitli dönemlere özgü yapım tenikleri görülmektedir. Apsis duvarının +3.20 m yüksekliğine kadar olan alt bölümünde, özgün tuğla hatıllı taş duvar örgüsü kesintisiz devam etmektedir; + 3.20 m ile + 6.01 m arasındaki üst bölümünde ise, üç pencere açıklığının var olduğu, ancak zaman içinde kapatıldığı görülmektedir. Apsisin kuzeyindeki pencerenin içinde, iki sıra tuğla bir sıra taştan oluşan almaşık duvarın izleri vardır[72] (Şekil C.55); ayrıca 19. yy Osmanlı sıvasının bir parçası korunmuştur. Apsisin simetri aksında yer alan ikinci pencere açıklığının içi, yine iki sıra tuğla, bir sıra taş örgüsüyle doldurulmuştur (Şekil C.56). Apsisin güneyindeki pencere ise, tuğla duvar örülerek kapatılmıştır; burada da 19. yüzyıla ait sıva kalıntısı görülmektedir (Şekil C.57).

Apsisin kuzeyinde, + 0.55 m ile + 2.70.m arasında, dikdörtgen bir pencere açıklığı daha görülmektedir. Günümüzde niş görünümünde olan bu pencere, dıştan mermer sövelerle çevrilidir; içinde lokmalı demir parmaklıklar bulunmaktadır (Şekil C.58). Osmanlı döneminde açıldığı tahmin edilen pencere, moloz taş örgüyle kapatılmış ve iç yüzeyi sıvanmıştır.[73]

4.3.2 Naos - kuzey nef

Naosun kuzeyinde yer alan, dikdörtgen planlı kuzey nefin genişliği 4.67, uzunluğu 25.49 metredir (Şekil I.4). Girişi, narteksin kuzey bölümünde yer alan K4 kapısından sağlanmaktadır. Kapının genişliği 187 cm, yüksekliği eşiğin üzerinden 310 cm'dir. Duvar örülerek kapatılan K4 kapısı, günümüzde kullanılmamaktadır (Şekil C.59). Nefin doğu ucunda, K4'ün karşısında bir kapı açıklığı daha yer almaktadır (K6); dışarıya açılan bu kapı da örülerek kapatılmıştır (Şekil C.60). Kuzey nefin iki kapısının da mermerden yapılmış eşik ve söveleri, korunmuş durumda günümüze ulaşmıştır.

Kuzey nefin kuzey duvarının zemin kat seviyesinde, 8 pencere açıklığının izleri görülmektedir (P1-P8); bunların tamamı örülerek kapatılmıştır (Şekil C.61, I.24). İki katlı olduğu bilinen kuzey nefin üst katı (galeri katı), tamamen yok olmuştur; ancak galeri katının döşemesini taşıyan konsollar günümüze ulaşmıştır. Kuzey beden

[72] Bkz. 5.2.3. Almaşık (taş-tuğla) duvar tekniği.
[73] Pencerenin, 19. yy onarımında doldurularak kapatıldığı düşünülmektedir. Manarakis'in resminde, buranın ahşap kapaklı olduğu görülmektedir. Kullanılan sıvanın niteliği de, 19. yy'dan kalan sıvalarla uyumludur.

duvarının ortalama + 6.00 m seviyesinde, 10 tane mermer konsol görülmektedir; bazılarının üzerinde haç biçiminde kabartmalar vardır (Şekil C.62).

Kuzey duvarının üst kat seviyesinde, 8 tuğla kemerli pencere açıklığı daha bulunmaktadır (Şekil I.8); bunların tamamı örülerek kapatılmıştır (Şekil C.63). Kuzey nefin doğu ucunda yer alan kemerli üst kat penceresinin ise açık olduğu görülmektedir (Şekil C.64).

4.3.3 Naos - güney nef

Naosun güneyinde yer alan, dikdörtgen planlı güney nefin genişliği 4.73, uzunluğu 25.23 metredir (Şekil C.65, I.4). Girişi, narteksin kuzey bölümünde yer alan K5 kapısından sağlanmaktadır. K5 kapısı, duvar örülerek kapatılmıştır; günümüzde kullanılmamaktadır (Şekil C.66). Nefin doğu ucunda, K5'in karşısında yer alan K7 kapısı da doldurularak kapatılmıştır (Şekil C.67). Güney nefin iki kapısının da mermerden yapılmış eşik ve söveleri, kısmen korunmuş durumda günümüze ulaşmıştır. Güney nefte, kuzeydekinden farklı olarak, güneye açılan bir kapı açıklığı bulunmaktadır (Şekil C.68). Özgün mermer söve ve eşiği korunmuş olan bu kapı da örülerek kapatılmıştır.

Güney nefin güney duvarının zemin kat seviyesinde, örülerek kapatılan 8 pencere açıklığının (P9-P16) izleri görülmektedir (Şekil C.69, I.24). İki katlı olduğu bilinen güney nefin üst katı (galeri katı), tamamen yok olmuştur; ancak galeri katının döşemesini taşıyan konsollar günümüze ulaşmıştır. Güney beden duvarının ortalama + 6.00 m seviyesinde, bazılarının üzerinde haç biçiminde kabartmalar bulunan 9 tane mermer konsol görülmektedir (Şekil C.70).

Güney duvarının üst kat seviyesinde bulunan 8 tuğla kemerli pencere açıklığından batıdaki son pencere örülerek kapatılmıştır; diğerleri açıktır (Şekil C.71, I.8). Güney nefin doğu ucunda yer alan kemerli üst kat penceresinin de açık olduğu görülmektedir (Şekil C.72).

5. MALZEMELER VE YAPIM TEKNİKLERİ

Yapı malzemelerinin tür ve özelliklerinin belirlenmesi için, anıtın çeşitli yerlerinden örnekler alınmış ve laboratuvarda analiz edilmiştir. Analiz ve değerlendirme, teknik donanım ve farklı uzmanlıkların işbirliğini gerektirdiğinden; malzeme analizlerinin yapılması ve konservasyon önerilerinin hazırlanması için, İstanbul Büyükşehir Belediyesi KUDEB (Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü) bünyesindeki Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı'ndan[74] destek alınmıştır.[75]

KUDEB Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı'nın uzmanlarıyla anıta gidilerek inceleme yapılmış; teşhis edilmesi gereken malzemeler ve örnek alınması gereken yerler belirlenmiş ve analiz programı oluşturulmuştur. Malzeme örnekleri alınırken, yapının harap kısımları veya yerinden kopmuş yapı elemanları seçilmiş, hasar vermeyen yöntemlerle çalışılmıştır. Örnek alım işlemi, yapının büyüklüğü ve malzemelerin çeşitliliği nedeniyle iki etapta gerçekleştirilmiş; karşılaştırma için, bazı malzemelerden farklı yerlere ait birden fazla örnek alınmıştır. Yapıdan alınan 20 örgü harcı, 11 sıva, 2 derz harcı, 3 döşeme yatak harcı, 1 yapıştırma harcı, 15 taş, 1 ahşap, 2 boya, 1 kurşun ve 11 kir örneği; gerekli analizleri yapıldıktan sonra, tür ve içeriklerine göre sınıflandırılmıştır (Şekil I.12).

Yapılan analizler, kimyasal deneylerin yanı sıra mikroskobik, petrografik, mekanik incelemeleri; ayrıca malzemelerin daha ayrıntılı teşhis edilebilmesi için kullanılan

[74] Analiz programının oluşturulması, deneylerin ulusal ve uluslar arası standartlara göre gerçekleştirilmesi, analiz sonuçlarının yorumlanması, laboratuvarın bilgi bankasında bulunan, benzer dönem yapılarındaki çalışmalarla karşılaştırılarak değerlendirilmesi, yapıya özel konservasyon önerilerinin geliştirilmesi ve raporlandırılması; İBB KUDEB Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı'nın çeşitli mesleklerden oluşan uzman kadrosu (Ergün Çağıran, Mustafa Eruş, Hazal Özlem Eruş, Fatih Kocaışık, Nevriye Öztürk, Burcu Başaran, M. Okay Şahin, Derya Şahin, Gazanfer Akıncı, Mustafa Baykır, Burçin Beştav, Ömer Önder, Merve Alkan ve Selin Ceren Azaboğlu) tarafından, Prof. Dr. Ahmet Ersen, Prof. Dr. Erol Gürdal, Doç. Dr. Ahmet Güleç, Doç. Dr. Namık Aysal ve Kim. Müh. Nimet Alkan danışmanlığında yapılmıştır (2013-2014).

[75] İTÜ BAP Komisyonu'nun 28.05.2013 tarihli 235. toplantısında, projenin 14.000 TL tutarındaki hizmet alımlarının desteklenmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda, anıtın bazı cephelerinin "fotogrametri" yöntemi ile belgelenmesi ve "malzeme analizleri"nin laboratuvar ortamında yapılması konularında destek alınmıştır.

aletli ileri analiz yöntemlerini [kromatografi (*HPLC*)[76] ve elektron mikroskobu (*SEM-EDX*)[77] ile inceleme] içermektedir. Analiz sonuçları hem kendi içinde, hem de birbirleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmiş; malzeme karakterizasyonu yapıldıktan sonra, anıtın konservasyonunda kullanılacak malzeme ve yöntem önerileri geliştirilmiştir.

Yapıdan alınan "1. ETAP" örneklerinin (Şekil D.1-D.5) tanımları:

Örnek 1: Mihrap duvarının harap iç kısmından alınan örgü harcı örneğidir (**I/1**).

Örnek 2: Mihrap duvarının ön yüzünden alınan sıva örneğidir (**I/2**).

Örnek 3: Apsisin kuzey nişi içinde bulunan, kırılmış kaplama taşı parçasıdır (**I/3**).

Örnek 4: Apsisin kuzey niş tavanından alınan sıva örneğidir (**I/4**).

Örnek 5: Apsisin kuzeyindeki tuğlaların arasından alınan örgü harcı örneğidir (**I/5**).

Örnek 6: Kriptanın tonoz örtüsünden alınan örgü harcı örneğidir (**I/6**).

Örnek 7: Kriptanın doğu duvarından alınan yapıştırma harcı örneğidir (**I/7**).

Örnek 8: Kriptanın içinde bulunan, kırılmış kaplama taşı parçasıdır (**I/8**).

Örnek 9: Kriptanın batı duvarından alınan örgü harcı örneğidir (**I/9**).

Örnek 10: Naosun doğu duvarından, +2.00 m seviyesinden alınan derz harcı örneğidir (**I/10**).

Örnek 11: Kuzey nefle orta nefi ayıran S2 sütununun kırılmış kaidesinden alınan taş parçasıdır (**I/11**).

Örnek 12: Kuzey nefle orta nefi ayıran S3 sütununun kaidesinden alınan kurşun örneğidir (**I/12**).

Örnek 13: Kuzey nefle orta nefi ayıran S1 sütununun altında bulunan kırılmış taş parçasıdır (**I/13**).

Örnek 14: Orta nefin batı beden duvarının +1.50 m seviyesinden alınan derz harcı örneğidir (**I/14**).

[76] HPLC: High Performance Liquid Chromatography.
[77] SEM-EDX: Scanning Electron Microscopy – Energy Dispersive X-ray Spectroscopy.

Örnek 15: Orta nefin batı duvarındaki güney pencerenin kuzey sövesinden alınan, kırılmış taş parçasıdır (**I/15**).

Örnek 16: Orta nefle güney nefi ayıran stilobatın kırılmış bölümünden alınan taş parçasıdır (**I/16**).

Örnek 17: Naosun güney duvarındaki pencerenin (P11) batısından alınan örgü harcı örneğidir (**I/17**).

Örnek 18: Naosun güney duvarındaki pencerenin (P11) batı kenarından alınan sıva örneğidir (**I/18**).

Örnek 19: Naosun güneybatı ayağının doğusuna eklenen taş-tuğla almaşık duvarın +1.50 m seviyesinden alınan örgü harcı örneğidir (**I/19**).

Örnek 20: Naosun kuzeybatı ayağının doğusuna eklenen taş-tuğla almaşık duvarın +2.00 m seviyesinden alınan örgü harcı örneğidir (**I/20**).

Örnek 21: Naosun kuzeybatısında, yok olan S7 sütununun yerinde bulunan ahşap dikmenin kırılmış kenarından alınan ahşap örneğidir (**I/21**).

Örnek 22: Orta nefin *opus sectile* döşemesinin A3 bölümünün güneybatı köşesinde, döşemenin tahrip olduğu yerde bulunan, sarı renkli, kırılmış taş parçasıdır (**I/22**).

Örnek 23: Orta nefin *opus sectile* döşemesinin A1 bölümünün kuzeydoğu köşesinde, döşemenin tahrip olduğu yerde bulunan, kırmızı ve yeşil renkli, kırılmış taş parçalarıdır (**I/23a, I/23b**).

Örnek 24: Orta nefin *opus sectile* döşemesinin A3 bölümünün güneyinde, döşemenin tahrip olduğu yerde bulunan, beyaz renkli, kırılmış taş parçasıdır (**I/24**).

Örnek 25: Orta nefin *opus sectile* döşemesinin A3 bölümünün güneybatı köşesinde, döşemenin tahrip olduğu yerden alınan, döşeme yatak harcı örneğidir (**I/25**).

Örnek 26: Orta nef döşemesinin kuzeydoğu bölümündeki tuğla dolgunun tahrip olduğu yerden alınan, döşeme yatak harcı örneğidir (**I/26**).

Örnek 27: Naosun kuzeybatısındaki almaşık duvarla S6 sütununun arasına eklenen harman tuğlasından yapılmış duvarın +0.80 m seviyesinden alınan örgü harcı örneğidir (**I/27**).

Örnek 28: Apsisin güney bölümündeki 3 sıralı taş örgünün tahrip olmuş yüzeyinden alınan, toz haline gelmiş taş örneğidir (**I/28**).

Örnek 29: Naosun kuzeydoğu ayağının kuzey köşesinden, tahrip olmuş taş yüzeyinden alınan, toz haline gelmiş taş örneğidir (**I/29**).

Örnek 30: Orta nefin kuzeybatı köşesinden, +2.10 m seviyesinden alınan sıva örneğidir (**I/30**).

Yapıdan alınan "2. ETAP" örneklerinin (Şekil D.6-D.11) tanımları:

Örnek 31: Güney nefin batı duvarının altındaki tuğla tonozun iç kısmından alınan sıva örneğidir (**II/1**).

Örnek 32: Güney nefin batı duvarının altındaki tuğla tonozun iç kısmından alınan örgü harcı örneğidir (**II/2**).

Örnek 33: Güney nefin batı köşesinde, zeminin alt seviyesinde devam eden tuğla kanaldan alınan örgü harcı örneğidir (**II/3**).

Örnek 34: Güney nefin batı köşesinde, döşemenin altındaki moloz dolgunun içinden alınan harç örneğidir (**II/4**).

Örnek 35: Güney nefin batı köşesinde, döşemenin altındaki moloz dolgunun içinden alınan taş parçasıdır (**II/5**).

Örnek 36: Güney nefin batı köşesinden, 13-14 cm kalınlığındaki döşeme yatak harcından alınan harç örneğidir (**II/6**).

Örnek 37: Güney nefin batı duvarındaki temel (sokel) seviyesinden alınan taş örneğidir (**II/7**).

Örnek 38: Güney nefin batı duvarındaki eşiğin kırılmış kenarından alınan taş örneğidir (**II/8**).

Örnek 39: Apsisin güney köşesindeki tuğla örgünün +1.20 m seviyesinden alınan örgü harcı örneğidir (**II/9**).

Örnek 40: Naosun kuzey duvarındaki pencerenin (P5) batısından alınan sıva örneğidir (**II/10**).

Örnek 41: Naosun kuzey duvarındaki pencerenin (P6) içini dolduran almaşık duvardan alınan örgü harcı örneğidir (**II/11**).

Örnek 42: Orta nefin *opus sectile* döşemesinin A8 bölümünün güney kenarında, döşemenin tahrip olduğu yerde bulunan, sarı renkli, kırılmış taş parçasıdır (**II/12**).

Örnek 43: Narteksin güneydoğu ayağının kuzeyinden, +1.60 m seviyesinden alınan örgü harcı, derz harcı ve sıva örneğidir (**II/13a, II/13b, II/13c, II/13d, II/13e**).

Örnek 44: Minare kaidesinin güney köşesinden alınan sıva örneğidir (**II/14**).

Örnek 45: Minare kaidesinin güney köşesinden alınan örgü harcı örneğidir (**II/15**).

Örnek 46: Narteksin güneybatı ayağıyla SN4 sütununun arasına eklenen duvarın +2.00 m seviyesinden alınan örgü harcı örneğidir (**II/16**).

Örnek 47: Narteksin kuzey duvarının orta bölümündeki dolgu duvarın +1.80 m seviyesinden alınan örgü harcı örneğidir (**II/17**).

Örnek 48: Narteksin kuzey duvarının doğu bölümündeki dolgu duvarın içerisinden, +1.00 m seviyesinden alınan sıva örneğidir (**II/18**).

Örnek 49: Narteksin kuzey duvarının doğu bölümündeki dolgu duvarın içerisinden, +1.80 m seviyesinden alınan sıva örneğidir (**II/19**).

Örnek 50: Narteksin kuzey duvarının özgün orta bölümünden, +1.50 m seviyesinden alınan örgü harcı örneğidir (**II/20**).

Örnek 51: Narteksin kuzey duvarının doğu bölümündeki dolgu duvarın içerisinde bulunan, II/12 ile karşılaştırılmak üzere alınan, sarı renkli, kırılmış taş parçasıdır (**II/21**).

Örnek 52: Naosun güney beden duvarının yüzeyinden alınan kir örneğidir (**II/22**).

Örnek 53: Naosun güneydoğusundaki K8 kapısının içini dolduran taş duvar yüzeyinden alınan kir örneğidir (**II/23**).

Örnek 54: Naosun doğu beden duvarının yüzeyinden alınan kir örneğidir (**II/24**).

Örnek 55: Apsisin kuzey nişinin içerisinden alınan kir örneğidir (**II/25**).

Örnek 56: Naosun kuzey beden duvarının yüzeyinden alınan kir örneğidir (**II/26**).

Örnek 57: Naosun kuzey beden duvarının yüzeyinden alınan kir örneğidir (**II/27**).

Örnek 58: Kuzey nefin batısındaki K4 kapısının mermer sövesinden alınan kir örneğidir (**II/28**).

Örnek 59: Naosun batısındaki K1 kapısının mermer sövesinden alınan kir örneğidir (**II/29**).

Örnek 60: Narteksin kuzeybatı ayağından alınan kir örneğidir (**II/30**).

Örnek 61: Narteksin SN2 sütununun doğu yüzünden alınan kir örneğidir (**II/31**).

Örnek 62: Narteksin güneyindeki K9 kapısının mermer sövesinden alınan kir örneğidir (**II/32**).

Örnek 63: Bahçenin kuzeybatısındaki su haznesinin pencere içinden alınan sıva örneğidir (**II/33**).

Örnek 64: Bahçenin kuzeybatısındaki su haznesinin pencere içinden alınan örgü harcı örneğidir (**II/34**).

Örnek 65: Avlunun kuzey duvarındaki özgün hatıl yuvasının içinden alınan örgü harcı örneğidir (**II/35**).

Örnek 66: Narteksin kuzeybatı ayağıyla SN1 sütununun arasına eklenen duvarın batıya bakan cephesinden alınan, kırmızı renkli, toz boya örneğidir (**II/36**).

Örnek 67: Orta nefin batı duvarının güney bölümünden alınan, kırmızı renkli, toz boya örneğidir (**II/37**).

5.1 Harç ve Sıvalar

Yapıdaki harç ve sıvaların karakterizasyonu; özgün taşıyıcı duvarlarla dolgu veya güçlendirme amacıyla sonradan eklenen duvarların ayırt edilmesi, yapım tekniklerinin sınıflandırılması ve dönem analizi için önemli veriler sağlamaktadır. Karakterizasyon işlemi; bağlayıcının türü, agregaya oranı ve içeriği oluşturan malzemelerin dağılımına göre yapılmıştır. Harç ve sıva örneklerinde 4 türde bağlayıcının varlığı tespit edilmiştir. Bağlayıcı türleri: Söndürülmüş kireç (hava kireci), söndürülmüş kireç (hava kireci) ve alçı karışımı, hidrolik kireç (su kireci) ve doğal hidrolik kireçtir (İBB KUDEB, 2016).

Harç ve sıvalar, yapıdaki işlevlerine ve uygulama yöntemlerine göre dört başlık altında ele alınmıştır: Örgü harçları, derz harçları,[78] sıvalar ve döşeme yatak harçları (Şekil D.12).

[78] Duvar üzerine, taş yüzeylerini kısmen örtecek biçimde uygulanan harçlar, bu grupta toplanmıştır.

5.1.1 Örgü harçları

Yapıdan 1. etapta alınan örneklerden 1, 5, 6, 9, 17, 19, 20, 27 ve 2. etapta alınan örneklerden 32, 33, 34, 39, 41, 43a, 45, 46, 47, 50, 64, 65 bu gruba girmektedir. Örgü harcı örneklerinde, bağlayıcı olarak söndürülmüş kireç (hava kireci) veya hidrolik kireç (su kireci) tespit edilmiştir; alçı veya doğal hidrolik kirece rastlanmamıştır. İBB KUDEB Restorasyon Konservasyon Laboratuvarı'nın raporuna göre (2016):

1, 6, 17, 33, 34, 45, 46, 64 numaralı örgü harcı örnekleri; söndürülmüş kireç bağlayıcılıdır. Bağlayıcı-agrega oranı, 1:2 ile 1:3 arasında değişen bu harçlarda; agreganın % 60-95'i tuğla kırığı ve tozu, % 5-40'ı kum, % 10-15'i kireçtaşı kırığı ve tozundan oluşmaktadır. Agrega boyutları genellikle 4-8 mm arasındadır. Su haznesinin içinden alınan örgü harcında (Örnek 64 – **II/34**), % 7-8 oranında *puzzolan* (cüruf) kullanıldığı tespit edilmiştir; harcın suya karşı dayanımını arttırmak amacıyla eklenmiş olabilir.

5, 9, 32 numaralı örgü harcı örnekleri; söndürülmüş kireç bağlayıcılıdır. Bağlayıcı-agrega oranı, 1:2 ile 1:3 arasında değişen bu harçlarda; agreganın % 60-85'i kum, % 15-40'ı tuğla kırığı ve tozu, % 10-15'i kireçtaşı kırığı ve tozundan oluşmaktadır. Agrega boyutları genellikle 4-12 mm arasındadır. Kriptanın içinden alınan örgü harcında (Örnek 9 – **I/9**), % 10-15 oranında *puzzolan* kullanıldığı tespit edilmiştir.

19, 20, 43a, 65 numaralı örgü harcı örnekleri; söndürülmüş kireç bağlayıcılıdır. Bağlayıcı-agrega oranı, 1:2,5 civarında olan bu harçlarda; agreganın % 10-55'i kum, % 15-50'si tuğla kırığı ve tozu, % 10-45'i kireçtaşı kırığı ve tozundan oluşmaktadır. Agrega boyutları genellikle 4-10 mm arasındadır.

27 numaralı örgü harcı örneği; hidrolik kireç (su kireci) bağlayıcılıdır. Bağlayıcı-agrega oranı, 1:3 ile 1:3,5 arasında değişen harçta; agreganın % 10'u kil, geri kalanı kara kumundan oluşmaktadır. Agrega boyutları 4-7 mm arasındadır.

47 numaralı örgü harcı örneği; % 15 civarında söndürülmüş kireçli, kıtıklı çamur harcıdır. Bağlayıcı-agrega oranı, 1:6 ile 1:7 arasında değişen bu harçlarda; agreganın % 25-50'si kuvars ve volkanik kayaç parçacıkları, % 15-

40'ı tuğla kırığı, % 5-10'u kireçtaşı kırığından oluşmaktadır. Agrega boyutları genellikle 0-6 mm arasındadır.

41 numaralı örgü harcı örneği; hidrolik kireç (su kireci) bağlayıcılıdır. Bağlayıcı-agrega oranı, 1:2,5 civarında olan bu harçta; agreganın % 55-60'ı tuğla kırığı ve tozu, % 35-40'ı kireçtaşı tozu, % 5'i kara kumundan oluşmaktadır. Agrega boyutları 0-4 mm arasındadır.

Apsis, kripta, tonozlu su kanalı ve narteks ayağından alınan örgü harçlarının bağlayıcı türü, niteliği ve genel oransal dağılımı bakımından benzer özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir (Şekil D.13). Bunlar, yapının özgün (5. yy) mimari öğelerini temsil eden malzeme örnekleridir; Osmanlı dönemine ait olduğu düşünülen eklerde de malzeme karakteri bağlamında bir benzerlik ve uyum söz konusudur. Dolayısıyla malzeme analizleri, dönem analizini desteklemektedir.

5.1.2 Derz harçları

Yapıdan 1. etapta alınan örneklerden 10, 14 ve 2. etapta alınan örneklerden 43b, bu gruba girmektedir. Derz harcı örneklerinin tamamında, bağlayıcı olarak söndürülmüş kireç (hava kireci) tespit edilmiştir. İBB KUDEB Restorasyon Konservasyon Laboratuvarı'nın raporuna göre (2016):

10 ve 14 numaralı derz harcı örneklerinin bağlayıcı-agrega oranı, 1:2 ile 1:3 arasında değişmektedir. Bu harçlarda, agreganın % 60-85'i kum, % 15-40'ı tuğla kırığı ve tozu, % 10-15'i kireçtaşı kırığı ve tozundan oluşmaktadır. Agrega boyutları genellikle 4-12 mm arasındadır.

43b numaralı derz harcı örneğinin bağlayıcı-agrega oranı, 1:2,5 civarındadır. Bu harçta, agreganın % 10-55'i kum, % 15-50'si tuğla kırığı ve tozu, % 10-45'i kireçtaşı kırığı ve tozundan oluşmaktadır. Agrega boyutları genellikle 4-10 mm arasındadır.

5.1.3 Sıvalar

Yapıdan 1. etapta alınan örneklerden 2, 4, 18, 30 ve 2. etapta alınan örneklerden 31, 40, 43c-d-e, 44, 48, 49, 63 bu gruba girmektedir. Sıva örneklerinde, bağlayıcı olarak söndürülmüş kireç (hava kireci), söndürülmüş kireç ve alçı karışımı, hidrolik kireç (su kireci) tespit edilmiştir; ancak doğal hidrolik kirece rastlanmamıştır. İBB KUDEB Restorasyon Konservasyon Laboratuvarı'nın raporuna göre (2016):

2, 18, 30, 40, 43c, 44, 48 ve 63 numaralı örnekler, yapıdan alınan "kaba sıva" örnekleridir. Söndürülmüş kireç bağlayıcılı olan sıvalarda, bağlayıcı-agrega oranı, 1:2 ile 1:3 arasında değişmektedir. Agreganın % 60-95'i tuğla kırığı ve tozu, % 5-40'ı kum, % 10-15'i kireçtaşı kırığı ve tozundan oluşmaktadır. Agrega boyutları genellikle 4-8 mm arasındadır. Su haznesinin içinden alınan sıva örneğinde (Örnek 63 – **II/33**), % 6-8 civarında *puzzolan* tespit edilmiştir; sıvanın suya karşı dayanımını arttırmak için kullanılmış olduğu düşünülmektedir.

31 numaralı sıva örneği; söndürülmüş kireç bağlayıcılıdır. Bağlayıcı-agrega oranı, 1:2 ile 1:3 arasında değişen bu harçlarda; agreganın % 60-85'i kum, % 15-40'ı tuğla kırığı ve tozu, % 10-15'i kireçtaşı kırığı ve tozundan oluşmaktadır. Agrega boyutları genellikle 4-12 mm arasındadır.

2, 18, 30 ve 49 numaralı örnekler, "ince sıva" niteliğindedir; bekletilerek dinlendirilmiş ve karbonatlaşmaya başlamış söndürülmüş kireç ve kireçtaşı tozundan oluşmaktadır. Kireç-kireçtaşı tozu oranı 1:2 ile 1:2,5 civarındadır.

2, 4, 40 ve 43d numaralı örnekler, "bitirme sıvası (son kat sıva)" niteliğindedir; söndürülmüş kireç ve % 5-15 civarında alçı kullanılarak üretilmiş olan, melez karakterli sıva harçlarıdır. Ayrıca 40 ve 43e numaralı sıva örneklerinin üzerinde, tamamı bağlayıcı niteliğinde bir katman daha tespit edilmiştir; 1:2-1:2,5 oranında hidrolik kireç (su kireci) ve kireçtaşı tozundan oluşmaktadır.

Sıva örneklerinin tamamı, Osmanlı dönemi onarımlarından kalan sıvalardır (Şekil D.14, D.15). Geç Osmanlı döneminde (1821 tarihli onarımda) yapılan 3 kat sıva uygulamasının izleri, yer yer korunmuş durumda günümüze ulaşmıştır (Şekil D.16). Mihrap, pencere içleri ve narteks sıvalarında (Örnek 2, 4, 18, 30, 40, 43d, 49), kaba sıvanın üzerine, ya kireçli ve agregasız bir ince sıva katmanı uygulanmış; ya da bitirme (son kat) sıva katmanına alçı eklenerek pürüzsüz bir yüzey elde edilmiştir. Sıvanın üzerine uygulanan alçı katkılı bitirme katmanı, 19. yüzyılda caminin iç mekânını süsleyen bezemeler için hazırlık yapıldığına işaret etmektedir.

5.1.4 Döşeme yatak harçları

Yapıdan 1. etapta alınan örneklerden 25, 26 ve 2. etapta alınan örneklerden 36, bu gruba girmektedir (Şekil D.17). İBB KUDEB Restorasyon Konservasyon Laboratuvarı'nın raporuna göre (2016):

> İlk etapta alınan 25 ve 26 numaralı yatak harcı örnekleri; bağlayıcı-agrega oranı 1:2 ile 1:3 arasında değişen, söndürülmüş kireç (hava kireci) bağlayıcılı harçlardır. İkinci etapta alınan 36 numaralı yatak harcı ise, "doğal hidrolik kireç" bağlayıcılı tek harç örneğidir. Bağlayıcı-agrega oranı 1:2,5-3 civarında olan bu harcın agregalarının tamamı tuğla kırığı ve tozundan oluşmaktadır; agrega boyutları 0-8 mm arasındadır. Ayrıca, harcın içeriğine % 10 civarında *puzzolan* eklendiği tespit edilmiştir. Güney nefin döşemesinden alınan harcın (Örnek 36 – **II/6**) kalınlığı 13-14 cm'dir (Şekil D.18). Harcın sağlamlığı, kalınlığı ve içeriğindeki *puzzolan*'ın varlığı, nefin Bizans dönemindeki döşemesinin yatak harcını temsil edebileceğini düşündürmektedir.

5.2 Döşemede Kullanılan Taşlar

Naosun orta nefinde görülen *opus sectile* döşeme, doğu-batı yönünde 4, kuzey-güney yönünde 6 örgü kuşağı tarafından 15 alana ayrılmış; bu alanların bazılarında serpantin döşeme levhaları korunmuş, bazıları ise taş, tuğla ve çimentolu harçla yenilenmiştir (Şekil I.3, I.17). *Opus sectile* örgü kuşakları, toplam genişliği 13-13.5 cm arasında değişen, üç şeritten oluşmaktadır (Şekil I.18): Beyaz ***mikritik kireçtaşı*** (eni: 5 cm) ortaya yerleştirilmiş; etrafı ***kırmızı porfir*** ya da ***yeşil porfir*** (eni: 4-4.5 cm) şeritle çevrelenmiştir. Zincirin iki yanında ise, ortalama 8 cm genişliğindeki ***sarı mermer***[79] çepeçevre dolanmaktadır (Şekil D.19).

Taş türlerinin, örgünün oluşturulmasında belirleyici olduğu gözlenmektedir: Baskın olan sarı mermer, örgünün konturunu belirlerken; içi kireçtaşıyla doldurulan, yeşil ve kırmızı renkli porfir şeritlerinin almaşık olarak dizilmesiyle, döşemenin kurgusu

[79] Sarı mermer, *opus sectile* içerisinde en baskın olan taş türüdür. Bazı yerlerde oldukça parlak ve düzgün bir yüzeye sahip olsa da, yaklaşık yüz yıldır sürekli olarak maruz kaldığı dış koşulların etkisiyle, çoğu yerde yüzeyi mat ve pürüzlü hâle gelmiştir. İBB KUDEB Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı'nda, döşemenin tahrip olduğu yerden alınan örnek üzerinde yapılan petrografik inceleme (Örnek 22), ayrı görünümdeki bu iki taşın aynı türde olduğunu, ancak kimi yerlerde bozulmanın etkisiyle yüzeyinin farklılaştığını doğrulamaktadır. Yüzeyinin parlaklığını koruduğu yerlerde canlı sarı renkte olan bu taşın, "***giallo antico***" olduğu düşünülmektedir.

tamamlanmıştır (Şekil I.18). Örgünün içindeki daire ya da dikdörtgen biçimli küçük alanlarda, genellikle Marmara mermeri, ya da serpantin breşi; dolgu içlerinde ise, bunlara ek olarak, başka devşirme malzemelerin (tuğla, damarlı mermer vb.) de kullanıldığı görülmektedir.

Geç Antik dönemden başlayarak *opus sectile* yapımında kullanılan taşlar (renkli mermerler baskın olmak üzere), çeşitli renklerde olmakla birlikte, tür bakımından sınırlıdır.[80] *Opus sectile* döşemelerde kullanılan yaygın taş türleri şunlardır:

- Beyaz mermer (Şekil D.20), ***"marmo bianco"***
  Beyaz mermer, Marmara Adası'ndan (Marmara mermeri) ve Pentelik, Carrara gibi ithal beyaz mermer türleri ise İtalya ve Yunanistan'ın muhtelif yerlerinden çıkarılmıştır (Sayar ve Erguvanlı, 1962; Sodini, 2002)
- Kırmızı porfir (Şekil D.21), ***"porfido rosso antico", "red porphyry"***
  Kırmızı porfir, Mısır'daki (Duhan Dağı) taş ocaklarından getirilmiştir (Sayar ve Erguvanlı, 1962; Gnoli, 1971; Fawcett, 1998; Sodini, 2002)
- Yeşil porfir (Şekil D.22), ***"porfido verde antico", "green porphyry"***
  Yeşil porfir de Mısır'daki taş ocaklarından getirilmiştir (Sodini, 2002).
- Sarı mermer (Şekil D.23), ***"giallo antico"***
  Sarı mermer, Tunus civarından çıkarılmıştır.[81]
- Serpantin breşi (Şekil D.24), ***"Thessalian green", "verde antico"***
  Serpantin breşi, Yunanistan'ın Tesalya bölgesinden çıkarılmıştır (Gnoli, 1971; Sodini, 2002).

Beyaz mermer, kırmızı porfir, yeşil porfir, sarı mermer ve serpantin breşi; Bizans yapılarında yaygın olarak kullanılan taş türleri arasındadır. Bunun en güzel örneklerinden biri Ayasofya Müzesi'dir (Şekil D.25).[82] Mermerlerin Roma mimarlığında simgesel bir anlam taşıdığı ve yapıların anıtsal niteliğini vurguladığı

[80] İtalya'da özellikle başkent Roma'da eski yapı kalıntılarından alınan serpantin, porfir ve renkli mermer türlerinin *opus sectile* yapımında kullanımı, Yunanistan, Ege adaları, Türkiye, Küçük Asya ve İngiltere'de yaygındır (Sayar ve Erguvanlı, 1962, s. 137; Salvatori vd., 1988, s. 179, 183, 184; Fawcett, 1998, s. 15, 16, 17, 143).

[81] Gnoli (1971) ve Sodini (2002), ***giallo antico***'nun kaynağı olarak, Tunus'un kuzeybatısındaki "*Chemtou"* antik kentini göstermektedir. *Splendori di Pietre Dure: L'Arte di Corte nella Firenze dei Granduchi* adlı kitapta da (1988, s. 270), bu taşın Tunus'taki Chemtou (antik Simitthu) kentinden çıkarıldığı kaydedilmiştir.

[82] Ayasofya Müzesi'nde kullanılan doğal taş türleri hakkında bkz. Pedone, 2011; Angı, 2012.

düşünüldüğünde, devşirme (spolia) elemanların, sadece malzeme sıkıntısı nedeniyle tercih edilmediği anlaşılmaktadır (Mango, 2006, s. 19).

Kullanılan doğal taşların kökenleri incelendiğinde, özellikle Yunanistan, İtalya, Tunus, Mısır gibi Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerdeki taş ocaklarından faydalanıldığı görülmektedir (Sayar ve Erguvanlı, 1962; Sodini, 2002; Mango, 2006). İmparatorluğun, haberleşme, işgücü sağlama, denizcilik bilgisi ve Akdeniz'deki hâkimiyeti gibi avantajları, bu taş ocaklarının aktif olarak çalıştırılmasını ve çıkarılan taşların özellikle Roma, İstanbul gibi kentlere deniz yoluyla getirilip önemli anıtsal yapılarda kullanılmasını kolaylaştırmıştır (Mango, 2006, s. 19). Mango, kırmızı porfirin MS 450'lerden sonra artık çıkarılmadığını, Tesalya'daki breş ocaklarının ise Iustinianos döneminde işler durumda olduğunu, ancak 7. yüzyılda imparatorluğun bozulan durumu ve zorunlu işgücünün azalması nedeniyle, taş ocaklarının çoğunun terk edildiğini kaydetmiştir (2006, s. 20).

Roma döneminin değerli taş kaynakları olan Yunanistan ve Kuzey Afrika'daki taş ocakları Ortaçağ'da kapalı olduğundan; renkli mermerler, miktar ve boyut bakımından kısıtlıdır, bu nedenle boyutları küçültülerek kullanılmıştır (Ayuela, 2002, s. 264). Dolayısıyla, harabe ya da terk edilmiş anıtlardan alınarak kullanılan renkli mermerlerin türü, miktarı ve boyutları, başka bir deyişle *spolia* malzemenin uygunluğu, tasarımlarda belirleyici olmuştur. Böylece *opus sectile* döşeme tekniği, taş boyutları küçültülüp geometrik kurgusu evrilmek suretiyle, yüzyıllar boyu varlığını sürdürmüştür.

5.3 Duvarlar

5.3.1 Tuğla hatıllı taş duvar tekniği

Tuğla hatıllı taş duvar yapım tekniği, anıtın 5. yüzyıldan kalan beden duvarlarında görülen, özgün duvar yapım tekniğidir.[83] Beden duvarlarının kalınlığı, 100-105 cm arasında değişmektedir. Yapının iç ve dış duvar yüzeyleri sıvasız olduğundan, örgü tekniği okunabilir durumdadır (Şekil D.26). Üç sıra taş, beş sıra tuğladan oluşan yığma duvar örgüsünde, taş sıralarının toplam yüksekliği bazı yerlerde 68-70 cm'ye

[83] Yapım tekniklerinin yaygınlaşmasında, "yöresel yapı malzemeleri" ve "ustalık" belirleyici olmuş; Roma mimarisinden gelen tuğla ve moloz taş tekniği, Bizans döneminde de İstanbul, Anadolu'nun batı sahilleri, Balkanlar ve İtalya'da görülmüştür (Mango, 2006: 10). Bkz. 6.1. Erken Bizans dönemi.

ulaşmaktadır. Kullanılan taşların uzunluğu genellikle 40-50 cm arasında, yüksekliği ortalama 18-22 cm civarındadır. Taşlar, 1-1,5 cm'lik ince bir derz bırakılarak, şaşırtmalı dizilmiştir (Şekil D.27). Duvar yapımında kullanılan taşın cinsinin "maktralı biyomikritik kireçtaşı (Bakırköy kireçtaşı – küfeki)" olduğu tespit edilmiştir (İBB KUDEB, 2016: Örnek 28, 29).

Taş sıralarının üzerinde yer alan ve beş sıradan oluşan tuğla örgü, "hatıl" görevi görmektedir. Tuğla kuşağının toplam yüksekliği, 40-42 cm civarındadır. Tuğla boyutları, genelde 38x38x4,5 cm olmakla birlikte; yer yer 36-37-39 cm uzunluğunda ve kalınlığı 4-4,8 cm arasında değişen tuğlalara da rastlanmaktadır (Şekil D.28). Tuğlaların boyut, renk ve nitelikleri, geç Roma-erken Bizans dönemini yansıtmaktadır.[84]

Özgün duvar örgüsünün bozulmadan korunduğu yerlerden ölçülen derz kalınlığı, tuğlaların arasında 4,5-5,5 cm arasındadır. Açık pembe renkli örgü harcının içerisinde, boyutları yer yer 12 mm'ye varan, iri tuğla kırıklarının olduğu görülmektedir (Şekil D.29). Yapılan analizler sonucunda, örgü harcının; söndürülmüş kireç (hava kireci) bağlayıcılı olduğu tespit edilmiştir.[85]

Kesintisiz devam eden taş-tuğla sıraları, apsis duvarı ve iki yanındaki kuzeydoğu-güneydoğu ayaklarının birlikte örüldüğüne işaret etmektedir (Şekil D.30). Beden duvarları, +0.60 m seviyesine kadar kesme taşlarla örülmüş; üzerine on sıra tuğla yerleştirildikten sonra, üç sıra taş + beş sıra tuğla örgü ile devam edilmiştir (Şekil D.31). On sıra tuğla örgü, apsisin tamamında devam ettirilmemiş; yalnız kuzey ve güney köşelerinde kullanılmıştır. Tuğla hatıllı beden duvarlarının derzlerinde, harca gömülü, ince metal çubuk kalıntıları görülmektedir (Şekil D.32). Demir çubukların iyi korunmuş olduğu yerlerde, boyu 2-5 cm, kalınlığı 6-10 mm arasındadır. Söz konusu demir çubukların, duvarları içten kaplayan mermer levhaları taşıyan ankraj (bağlantı) elemanları olduğu düşünülmektedir.[86] Yapıda görülen izlerden, taş

[84] Bizans yapılarında kullanılan tuğlaları karşılaştırmalı olarak değerlendiren Kahya (1992), bu yapıda görülen tuğlaların rengini -Munsell'in renk kataloğuna göre- "***kırmızımsı sarı***" olarak tanımlamıştır (s. 34). Tuğlalar üzerinde yapılan analiz ve değerlendirme, 4-6. yüzyıllar arasındaki yapılarda kullanılan tuğlaların niteliklerinin birbirine çok yakın olduğunu, dolayısıyla malzeme özelliklerinin kronolojik sınıflama için kullanılabileceğini göstermiştir (Kahya, 1992, s. 65).

[85] Bkz. 5.1.1. Örgü harçları.

[86] Kilisenin iç duvarlarının 5. yüzyılda mermer levhalarla kaplı olduğu bilinmektedir (Millingen, 1912, s. 53; Krautheimer, 1965, s. 104; Mango, 2006, s. 54) Bkz. 8.1.7 İç duvar kaplamaları.

kaplama elemanlarının yok olmasının ardından, duvar yüzeylerinin tamamen sıvandığı ve bu sırada demir çubuklardan bazılarının kesildiği anlaşılmaktadır.

Naosun beden duvarlarının çeşitli yerlerinde, üzerine yapılan çizgilerin kısmen korunduğu, pembe renkli bir sıvama derz görülmektedir (Şekil D.33, D.34). Düzensiz taş derzlerini kapatan bu derzleme, "nim-sıva (yarım sıva)" tekniğini andırmaktadır. Yapılan analizler sonucunda, kullanılan sıvama derz harcının; söndürülmüş kireç (hava kireci) bağlayıcılı olduğu tespit edilmiştir.[87]

Derz üzerine çizgi tekniğinde, örgüyü meydana getiren taşların düzensiz konturlarından bağımsız olarak, 2-3 cm aralıklı yatay ve düşey çizgiler oluşturulmuştur. Çoğu yerde düzgün bir hat meydana getirmeyen bu çizgilerin, 3-4 mm kalınlığında bir ipin yüzeye bastırılmasıyla yapıldığı anlaşılmaktadır (Şekil D.35). Ötüken'in aktardığına göre (1990); derz üzerine çizgi tekniği, "kırmızı boyaya batırılmış iple" veya "profilli bir tekerlekle" yapılan, 11. veya 12. yüzyıla ait bir duvar süsleme tekniğidir.[88]

Derz harcının üzerinde, kırmızı renkli bir boya görülmektedir; yapılan kromatografik analiz (HPLC) sonucunda, harca kırmızı rengini veren boyar maddenin "hematit" olduğu tespit edilmiştir (İBB KUDEB, 2016). Aynı boyar maddeye, kuzey ve güney beden duvarlarında, kemerlerde, tuğlaların haç biçiminde dizilmesiyle yapılan süslemelerde ve bahçenin kuzeyinde korunan atrium duvarındaki haç ve rozetlerin üzerinde de rastlanmaktadır (Şekil D.36). Tuğlayla yapılan bu süsleme tekniği, 12-13. yüzyıla aittir (Mango, 2006, s. 19); kırmızı boya uygulamasının da bu dönemin bir müdahalesi olduğu düşünülmektedir.[89]

5.3.2 Tuğla duvar örgüsü

Yapıda, çeşitli özelliklerde tuğla duvarlar mevcuttur. Tuğla duvarları birbirinden ayıran özellikler, tuğlaların boyutları, harcın türü ve derzlerin yüksekliğidir. Bizans yapılarında, duvar örmekte kullanılan tuğla boyutlarının, yüzyıllar geçtikçe giderek küçüldüğü; 14. yüzyıldan itibaren ise tuğla yerine taşın daha çok kullanıldığı görülmektedir (Mango, 2006, s. 11). Mango'ya göre (2006, s. 14); duvar yapımında

[87] Bkz. 5.1.2. Derz harçları.
[88] Millingen'e göre (1912), derz üzerine yapılan bu çizgiler, geçici bir duvar kaplama tekniğinin izleri olmalıdır. Bkz. 6.2. Orta Bizans dönemi onarımları.
[89] Bkz. 6.3. Geç Bizans dönemi onarımları.

kullanılan tuğla yüksekliğinin derz yüksekliğine oranı, 4. yüzyılda 1:1 iken, 6. yüzyılda 2:3 olmuştur; dolayısıyla tuğlaların boyutları giderek küçültülmüş ve miktarı azaltılmış, örgüde kullanılan harcın miktarı arttırılmıştır.

Apsisin yukarısındaki zafer kemerinin kuzey ve güney ayaklarının oturduğu duvarın + 9.50 m seviyesine kadar olan bölümü günümüze ulaşmıştır (Şekil D.37). Kemerin açıklığı 13 m, kemer karnının genişliği ise 90 cm olarak ölçülmüştür. Örgüde kullanılan tuğlaların boyutları 36x36x4 cm ve tuğla yüksekliğinin derz yüksekliğine oranı 1:1'dir.

Naosun kuzeydoğu (KD) ve güneydoğu (GD) köşelerindeki duvar ayaklarının alt ve üst katta kalan bölümlerinde 5 sıra tuğla hatıllı 3 sıra taş örgü kesintisiz devam ettirilmiş; tuğla örgü kullanılmamıştır. Naosun kuzeybatı (KB) ve güneybatı (GB) köşelerindeki duvar ayaklarında ise, alt katta kalan bölümlerde 5 sıra tuğla hatıllı 3 sıra taş örgüsü korunmuş; ancak üst katta kalan bölümler, tuğlayla örülmüştür (Şekil D.38, D.39). KB ve GB duvar ayaklarının üst bölümlerinde kullanılan tuğla boyutları 36x36x4 cm; tuğla yüksekliğinin derz yüksekliğine oranı 1:1'dir. Duvar ayaklarında görülen bu fark, KD ve GD duvar ayaklarının beden duvarlarıyla birlikte örüldüğünü, dolayısıyla özgün olduğunu; KB ve GB duvar ayaklarının üst katta kalan bölümlerinin ise Ortaçağ'da (muhtemelen geç Bizans döneminde) yenilenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Osmanlı döneminde eklenen duvarlarda da tuğla kullanılmıştır.[90] Günümüze bir kısmı korunmuş durumda ulaşan, 35 cm kalınlığındaki mihrap duvarı, 29x29x3-3.5 cm'lik tuğlalarla yapılmıştır (Şekil C.51, D.40). Duvarın batıya bakan yüzeyinde tuğla örgü düzenlidir; ancak duvarın iç kısmı moloz örgülüdür. Duvarda kullanılan örgünün düzensizliği ve tuğlaların boyutları, mihrap duvarının geç Osmanlı döneminde eklenmiş olduğunu düşündürmektedir.

Naosun batı duvarının galeri katı seviyesindeki üst bölümü, tuğla örgülüdür (Şekil D.41). Naosun batı duvarı 1766 depreminde yıkıldığından[91] yerine, günümüzde

[90] Bkz. 6.4. Osmanlı dönemi ekleri.
[91] Yapıyı 1785-86'da ziyaret eden Choiseul-Gouffier'nin resminde (Şekil B.6), batı duvarının büyük ölçüde yıkıldığı ve yapının harap olduğu görülmektedir (bkz. 3.2.2 Geç Osmanlı dönemi ve 6.5. Geç Osmanlı dönemi onarımları). Batı duvarı, bu tarihten sonraki bir onarımda yenilenmiş ve günümüzde görülen tuğla duvar yapılmış olmalıdır.

görülen tuğla duvarın 18-19. yüzyılda yapıldığı bilinmektedir. Kalınlığı 30 cm olarak ölçülen ve + 9.50 m yüksekliğindeki duvarda, genellikle 23x23x3.5 cm boyutunda tuğlalar kullanılmıştır. Tuğla yüksekliğinin derz yüksekliğine oranı 1:1'dir. Tuğla duvarın içine, yaklaşık 2.5 metre aralıklarla taşıyıcı ahşap dikmeler yerleştirilmiştir. Günümüze ulaşamayan dikmelerin konum ve boyutları, duvarın içerisindeki düşey yuvalardan tespit edilebilmektedir (Şekil D.42). Yuvaların içlerine oturan ahşap dikmeler 15/15 cm kesitinde ve ortalama 3 metre yüksekliğindedir.

Naosa girişi sağlayan ana kapının (K1) kuzey ve güneyinde yer alan iki pencerenin içlerinde, tuğla örgü kullanılmıştır (Şekil C.28, C.29). Yarım daire kemerli bu açıklıklar, kilisenin narteksten orta nefe açılan kapıları (K2 ve K3) iken, Osmanlı döneminde küçültülerek pencereye dönüştürülmüştür. Bizans döneminin özgün mermer sövelerinin içerisinde kalan iki açıklık (K2, K3), iki yanda ortalama 18 cm kalınlığında tuğla duvarlarla daraltılarak pencereye dönüştürülmüş; nartekse bakan yüzlerine düz mermer söveler ve ince kesitli lokmalı demir parmaklıklar yerleştirilmiştir (Şekil D.43). Pencere içlerinde kullanılan tuğlaların uzunluğu 14 cm (yarım 28'lik tuğla), kalınlığı 3 cm; derz kalınlığı ise 2.5 cm'dir. Kullanılan malzemelerin boyut ve üsluplarından yola çıkılarak, söz konusu eklerin geç Osmanlı dönemine ait olduğu düşünülmektedir.

Naosun kuzey duvarında yer alan üst kat pencerelerinin (P17-P22) içleri de tuğla örgüyle doldurulmuştur (Şekil D.44, D.45). Dolguda kullanılan tuğlaların boyutları 23x23x3 cm, derz yüksekliği ise 2 cm'dir.

5.3.3 Almaşık (taş-tuğla) duvar tekniği

Yapıya Osmanlı dönemi onarımlarında eklenen duvarların bazıları, almaşık örgüyle yapılmıştır. Yapıda taş ve tuğlanın düzenli sıralar halinde bir arada kullanıldığı bu örgünün çeşitli tipleri mevcuttur. Örneğin, naosun kuzey duvarının doğu ucunda yer alan iki üst kat penceresi (P23 ve P24), 1 sıra taş, 1 sıra tuğladan oluşan düzenli almaşık örgüyle doldurulmuştur (Şekil D.46, D.47). Apsisin üst bölümüne yapılan Barok eklentilerde de almaşık örgü kullanılmıştır (Şekil D.48).[92] Apsisin özgün Bizans dönemi pencerelerinin içlerinde görülen 2 sıra tuğla, 1 sıra taş örgü tekniği,

[92] Bu bölüm, 19. yy başlarında yenilenmiştir (Bkz. 6.5. Geç Osmanlı dönemi onarımları).

Barok dönem ekleridir (Şekil C.55, C.56). Apsisin kasnak pencerelerinin aralarında kalan duvarlarda da 2 sıra tuğla, 1 sıra taş örgüye rastlanmaktadır (Şekil D.49).

5.3.4 Moloz duvar örgüsü

Kaba yonu/moloz taş ve çeşitli boyutlarda tuğla kullanılarak yapılan, düzensiz örgü tekniğidir. Naosun kuzeybatı ve güneybatısındaki duvar ayaklarının doğusuna eklenen duvarlar, bu teknikte yapılmıştır (Şekil C.46, C.47). Moloz örgülü ek duvarların kalınlığı 105-109 cm, uzunluğu 213-230 cm arasında değişmektedir. Duvar örgüsünün içerisinde, kimi yerlerde devşirme taş öğelerin de kullanıldığı görülmektedir (Şekil D.50).

Moloz örgülü duvar yapım tekniğine, batıdaki narteksin duvar ayaklarıyla SN1 ve SN4 sütunlarının arasında kalan iki ek duvarın, nartekse bakan doğu cephelerinde de rastlanmaktadır (Şekil D.51). Duvarın içerisinde ahşap hatıl ve yer yer devşirme taş öğeler de kullanılmıştır.[93] Narteksten kuzey ve güney yan neflere açılan K4 ve K5 kapılarının içleri de benzer şekilde, moloz örgülü duvarla doldurularak kapatılmıştır (Şekil C.59, C.66).

5.3.5 Harman tuğlasıyla örülen duvarlar

Naosun kuzeybatısındaki duvar ayağı ile kuzey nefin S6 sütununun arasına, 230 cm uzunluğunda ve 55 cm kalınlığında bir duvar yapılmış; örgüde harman tuğlaları kullanılmıştır. Kullanılan harman tuğlalarının boyutları 6x11x22 cm'dir. Bu duvarın doğusunda S6 sütunu; batısında, günümüze ulaşamayan S7 sütununun yerine yerleştirilen ahşap dikme ve başlık bulunmaktadır (Şekil C.47). Ahşap dikme, 26/21 cm kesitinde, 482 cm yüksekliğindedir.

Yapılan malzeme analizinde, duvarın örgü harcında bağlayıcı olarak hidrolik kireç kullanıldığı tespit edilmiştir.[94] Anıtın 1908'deki durumunu gösteren bir fotoğrafta (Şekil D.52), serpantin sütunun (S7) yok olduğu, yerinde ahşap dikmenin bulunduğu, ancak harman tuğlasından örülü duvarın henüz yapılmadığı görülmektedir. Bu verilere dayanılarak, harman tuğlasıyla örülen duvarın 1908'den sonraki bir tarihte,

[93] Bkz. 6.4. Osmanlı Dönemi Onarımları.
[94] Hidrolik kireç, duvarın 20. yüzyılda örüldüğünün kanıtıdır. Bkz. 5.1.1. Örgü harçları: Örnek 27.

muhtemelen mermer arşitrav ve kornişleri desteklemek amacıyla yapıldığı düşünülmektedir.

5.4 Döşemeler

5.4.1 Narteks döşemesi

Narteks döşemesinin kuzey ve güney bölümleri yok olmuştur; zemin toprakla örtülüdür. Orta bölümde ise, mermer döşeme levhalarının bir bölümü korunmuştur (Şekil D.53). Mermer döşeme levhaları dikdörtgen biçimindedir; genişlikleri 45-70 cm arasında değişmektedir.

5.4.2 Naos – orta nef döşemesi

Naosun orta nefi; doğu yönünde apsis, batı yönünde narteks duvarı, kuzey-güney yönlerinde ise nefleri ayıran sütun dizilerinin oturduğu birer stilobat (alt taban) ile sınırlandırılmıştır (Şekil I.3). Orta nefin; doğu-batı yönündeki uzunluğu -apsise kadar- 25.40 m, kuzey-güney yönündeki genişliği ise 12.57 metredir. Orta nefin döşemesi, yapıldığı dönemden günümüze kadar çok sayıda onarım geçirdiği için malzeme kayıplarına uğramış; özgün yapım tekniği ve biçimi zedelenmiştir. *Opus sectile* döşeme, orta nefin yaklaşık 11.27x19.06 metrelik bir alanında, kısmen korunmuştur (Şekil D.54).

Opus sectile'nin çevresindeki alanlarda ise, çeşitli dönemlerde yapılan ekler mevcuttur: Kuzey stilobatın önündeki bölüm[95] kare tuğlalarla (36x36 cm) döşeliyken (Şekil D.55); güney stilobat ile *opus sectile* arasında kalan yaklaşık 65 cm enindeki bant ise, kare (36x36 cm) ve şeşhane (bir kenarı 16 cm) tuğlalarla kaplıdır (Şekil D.56). Batıdaki narteks duvarının önünde yer alan, 52 cm genişliğindeki serpantin döşeme levhalarının ise; özgün olduğu düşünülmektedir. *Opus sectile* döşeme, batı yönünde olduğu gibi, yaklaşık 52 cm genişliğindeki serpantin kuşakla üç yönde çevrelenmiş bir alanın içerisine yapılmış olmalıdır.

Döşemenin doğu sınırını, apsisin önündeki "*templon*"un[96] üzerine oturduğu seki oluşturmaktaydı (Şekil D.57). Ancak serpantin breşinden yapılan 62 cm

[95] Tuğla dolgunun genişliği, ortalama 68-69 cm'dir; doğu yönünde, *opus sectile*'nin daha az korunduğu yerlerde ise 1.5 metreye kadar çıkmaktadır.
[96] *Templon:* Naos ile bemayı ayıran bölüm

genişliğindeki bu seki; yapı camiye çevrilirken, özgün yerinden kaldırılmıştır. Döşemede bugün mevcut olan seki, kıble yönünü göstermek üzere güneydoğuya doğru 33 derece döndürülmüştür (Mathews, 1971, s. 25; Şekil C.50). Bu müdahaleyle birlikte, *opus sectile* alanı ile serpantin seki arasında, üçgen planlı bir alan ortaya çıkmıştır. Bu alan, gelişigüzel boyutlarda kesilmiş, derleme mermer levha ve tuğlalarla kaplanmıştır (Şekil D.55, I.3, I.17).

Orta nef döşemesinin büyük bir bölümünü kaplayan *opus sectile*, tümüyle korunmamış olsa da, ilk yapımında kullanılan teknik ve geometrik düzen hakkında yeterli bilgi sunmaktadır. Döşemenin geometrisini, *opus sectile* tekniğiyle kesilerek yan yana dizilmiş renkli taşlardan oluşan örgü kuşakları belirlemektedir (Şekil I.3).

Örgü, yuvarlak ve dörtgen taş levhaların çevresini saran, zincir biçimindeki ince taş sıralarıyla oluşturulmuştur (Şekil D.58). En büyüğü ortada olmak üzere art arda sıralanan üçlü yuvarlak modüller, arasına dikdörtgen biçimli başka bir taş yerleştirilerek; ince bir şeritle çevrelenmektedir. Modüllerin yan yana eklenmesiyle, doğu-batı ve kuzey-güney yönünde kesintisiz, girift bir örgü sistemi kurulmuştur (Şekil D.59).

Opus sectile örgü kuşakları, orta nefin döşemesini büyük, dikdörtgen parçalara ayırmaktadır. Geometrik kurguyu belirleyen bu örgü kuşaklarının genişliği, doğu-batı yönünde 102 cm, kuzey-güney yönünde ise 80 cm'ye ulaşmaktadır. Bu ölçüler, örgünün eksiksiz korunduğu noktalardan alınan, en büyük değerlerdir.

Örgülerin arasında kalan 15 ayrı dikdörtgen alanda ise, genellikle taş levhalarla yapılan kaplama görülmektedir (Şekil I.3). Özgün taş levhalar, bazı yerlerde korunmuştur; ancak döşeme büyük ölçüde bozulmuş olduğundan, yitirilen bölümler taş, tuğla gibi başka malzemelerle yenilenmiştir (Şekil D.60). Bu alanlar, boyut ve malzeme türleri bakımından 5.2. başlığında ayrıntılarıyla ele alınmaktadır.

5.4.3 Naos – kuzey nef döşemesi

Naosun kuzey nefinde zemin toprakla örtülmüştür. Kuzey nefin doğusunda, toprağın birkaç santimetre altında, 36x36 cm boyutunda kare tuğlalardan oluşan bir döşemenin izleri görülmektedir (Şekil D.61). Günümüze küçük bir alanda korunmuş durumda ulaşan bu tuğlalar, orta nef döşemesinin kuzeyindeki alanda, bütünleme amacıyla kullanılan kare tuğlalarla aynıdır. Encümen Arşivi'nde bulunan tarihi

belirsiz fotoğrafta görülen tuğla döşemenin hangi tarihte yapıya eklendiği bilinmemektedir (Şekil D.62).

5.4.4 Naos – güney nef döşemesi

Naosun güney nefinin özgün döşemesi yok olmuştur. Nefin batı ucunda döşeme bulunmamaktadır; yaklaşık 2 metre derinliğindeki bu alanda, yapının temel seviyesi ve tonozlu su kanalının izleri görülmektedir (Şekil D.63). Nefin geri kalanının, iri moloz taşlarla doldurularak üzerinin 13-14 cm kalınlığında, sert bir harç tabakasıyla kaplandığı görülmektedir (Şekil D.18).[97] Ayrıntılı gözlem ve değerlendirme için, nefin döşemesini örten bitkilerin temizlenmesi, mevcut yüzeyin ortaya çıkarılması gerekmektedir.

5.5 Arşitrav ve Korniş

Erken Bizans döneminin nitelikli taş işçiliğini yansıtan mermer arşitrav ve korniş blokları, anıtın özgün plastik öğelerindendir. Anıtta korunmuş durumda günümüze ulaşan iki arşitrav ve korniş vardır; ikisi de benzer özelliklerde yapılmıştır. Birinci arşitrav ve korniş, narteksin girişindeki dört mermer sütunun üzerindedir (Şekil D.64). Toplam yüksekliği 95-100 cm arasında değişen arşitrav ve korniş bloklarının avluya bakan batı yüzeyi işlenmiş; nartekse bakan doğu yüzeyi ise yalın bırakılmıştır. Blokların yaklaşık 65 cm yüksekliğindeki alt bölümü, boncuk ve yumurta biçiminde frizler, haç işaretleri, akantus yaprakları ve hayvan figürleriyle bezenmiştir (Şekil D.65, D.66). Yüksekliği yaklaşık 30-35 cm olan mermer kornişin yüzeyinde ise, dendan, boncuk ve yumurta biçiminde frizler olduğuna dair izler görülmektedir. Bezemelerin çoğu günümüze ulaşamamıştır; arşitrav ve kornişi oluşturan taş elemanlarda önemli kırıklar, yüzey kaybı, bezemeli yüzeylerde form yumuşaması ve siyah kabuk oluşumu görülmektedir.

İkinci arşitrav ve korniş, naosun orta ve kuzey neflerini ayıran, serpantin breşinden yapılmış sütunların üzerindedir (Şekil C.40, D.67). Arşitrav ve kornişin orta nefe bakan güney yüzeyi işlenmiş; kuzey nefe bakan iç yüzeyi ise yalın bırakılmıştır. Nartekstekine benzer karakterde olan arşitrav ve kornişte, yapısal çatlaklar ve önemli yarıkların yanı sıra yangın etkisiyle meydana gelen yüzey kayıpları gözlenmektedir

[97] Bkz. 5.1.4. Döşeme yatak harçları.

(Şekil C.44, D.68). Destek amacıyla yapılan demir askı iskelesi de korozyona uğradığından, arşitrav ve kornişin mimari bütünlüğü risk altındadır (Şekil C.63).

5.6 Taş Mimari Öğeler

RAE kazılarında ortaya çıkarılan buluntular, yapının arkeolojik, sanat ve mimari değeri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. İmrahor Camii'nden (*Stoudion*) getirilen 12 parça taş eser; Gustave Mendel tarafından hazırlanan 1914 tarihli 3 ciltlik Müze-i Hümâyun kataloğuna, şu bilgilerle kaydedilmiştir:[98]

5.6.1 Kabartma levha: "Majestas Domini"

Mendel'in (1914) "Katalog no: 668 / Envanter no: 2396" (Şekil D.69) sayılı envanter bilgisine göre:

> RAE kazıları (10-24 Kasım 1908): Bu levha ile 669 ve 670 numaralı levhalar, tam olarak yer aldıkları mahalde ve ortaya çıkarıldıkları zamanki durumlarında *(in situ)* bulunmuştur. Eserin Müze'ye giriş tarihi: Ekim 1910'dur. Rölyefin yüksekliği 1,095 m; genişliği 1,49 m; maksimum kalınlık 15,5 cm; bezemeli yüzeyin yüksekliği 75,5 cm; üst kuşak 17 cm; alt kuşak 15,5 cm; taburenin üzerindeki Hz. İsa figürünün yüksekliği 0,67 cm; tabureyle beraber 74 cm; Aziz Pierre figürünün yüksekliği 73 cm'dir. Tırnakla kolaylıkla çizilebilen beyaz kalker, içinde çok ince ve homojen tanecikler barındırıyor; arka yüzü zamanla aşınmış; üst bölümü iyi durumda; sol ve muhtemelen sağ tarafı yeniden elden geçirilmiş; alt kısmı kabaca yontulmuş; kalker taş, köşelere yakın yerlerde nemlenip ufalanmış bir vaziyette; aynı şekilde, *Aziz Pierre*'in burnu, sağ eli ve sağ ön kolu, sol eli, elinde tuttuğu haçın yataydaki sol kolu ve dikey alt kolu ile Hz. İsa'nın taburesinin sol ucu, sağ yarısı ve ağacın bir yaprağı sürekli aşınma sonucu yok olmuş; Hz. İsa'nın burnu, saçının birkaç buklesi ve sağ ayağı, *Aziz Pierre*'in üst dudağı aşınmış; yaprak bezemenin yer aldığı kısım oldukça hasar görmüş, özellikle de sivri üst köşedeki ince kabartma pervaz parçası

[98] Mendel Kataloğu'nun İmrahor Camii'nden getirilen eserlerle ilgili bölümlerinin ve RAE sekreteri ve rölyefleri ortaya çıkaran Arkeolog M. B. A. Pantchenko'nun yazdığı notların Fransızca'dan çevirisi, Yüksek Mimar Rabia Filiz Atay'a aittir.

tamamen kopmuş; arka yüzde, sol üst köşede büyük bir zıvanadan/yuvadan kalan bir yer gibi gözükmekte; uzunluğu en az 19 cm, derinliği 12 cm. Hz. İsa'nın sağ bacağındaki kırmızı renkli boya izi yakın bir döneme ait. (Mendel, 1914, s. 453-456).

5.6.2 Kabartma levha: "Hz. İsa'nın Kudüs'e girişi"

Mendel'in (1914) "Katalog no: 669 / Envanter no: 2395" (Şekil D.70) sayılı envanter bilgisine göre:

> RAE kazıları (10-24 Kasım 1908): Bu levha ile 668 ve 670 numaralı levhalar, tam olarak yer aldıkları mahalde ve ortaya çıkarıldıkları zamanki durumlarında *(in situ)* bulunmuştur. Eserin Müze'ye giriş tarihi: Ekim 1910'dur. Rölyefin yüksekliği 1 m; genişliği 1,51 m; kalınlığı 15,5-16 cm; bezemeli alanın yüksekliği 75,5 cm; sağda ön plandaki genç adam figürünün yüksekliği 56 cm; soldaki figürün yüksekliği 74,5 cm'dir. Tırnakla kolaylıkla çizilebilen beyaz kalker, içinde çok ince ve homojen tanecikler barındırıyor; arka yüzü zamanla aşınmış; üst ve alt kısımları murçla düzeltilmiş; sağ kısım yeniden elden geçirilmiş; rölyef dört parça halinde kırılmış: sağ parça, Hz. İsa'nın olduğu bölüm (eşeğin başı hariç), sol parça (ikiye bölünmüş); altta ise, sağ köşeden itibaren 44 cm, soldan 49,5 cm kesilmiş (ya da 51-53 cm genişliğinde) ve 670 no.lu rölyefin sol tarafı ile birbirini tamamlayan, dikdörtgen şeklindeki yarık kısım bir mezar odasının *(ossuary*) girişi olarak düzenlenmiş ve bu üç parça (668, 669, 670), mezarın üzerini kaplamak için tekrardan kullanılmış;[99] diğer kopmuş ve yok olmuş parçalar şunlar: Hz. İsa'nın sağ ayağı ve bacağı; eşeğin karın çizgisi, iki sağ bacağı ve soldaki arka bacağın üst kısmı, öndeki sağ toynak kırılmış; hayvanın ağız kısmı, yuları, kuyruğun başladığı yer zarar görmüş; sağda ön plandaki genç adamın yüz çizgileri belirgin değil, mantosunun uç kısmı kırık; sağda arka plandaki genç adamın burnu kırılmış, sol elindeki dalın büyük bir parçası eksik; soldaki genç adamın yüz çizgileri belirgin değil, sağ elindeki dal hasar görmüş; Kudüs görünümü: kule penceresindeki parmaklıklarda küçük bir

[99] Çevirenin notu (R. Filiz Atay): Pantchenko, aynı eser in 461. sayfası ve devamında, bu rölyeflerin bezeme ve figürlerini yorumlayarak; başka bir anıttan -muhtemelen Kıptilere ait bir eserden, yani Mısır'dan- getirilip burada kullanıldığını öne sürmektedir.

kırık var; taş çatlamış; dekoratif çerçevede, özellikle de üst kısmında taş erozyonu oluşmuş, bu kısımda köşedeki ince kabartma pervaz kısmen hasar görmüş; hayvan motiflerinin başları ya kırılmış ya da belirgin değil; rölyefin tüm yüzeyi kötü bir durumda, detaylar kaybolmaya yüz tutmuş ve nem etkisiyle silinmek üzere. (Mendel, 1914, s. 456-458).

5.6.3 Kabartma levha: "Havariler, Bir *Evangelist*"

Mendel'in (1914) "Katalog no: 670 / Envanter no: 2394" (Şekil D.71) sayılı envanter bilgisine göre:

RAE kazıları (10-24 Kasım 1908): Bu levha ile 668 ve 669 numaralı levhalar, tam olarak yer aldıkları mahalde ve ortaya çıkarıldıkları zamanki durumlarında *(in situ)* bulunmuştur. Eserin Müze'ye giriş tarihi: Ekim 1910'dur. Rölyefin yüksekliği, soldan akroter dahil 1,325 m; yükseklik sağda ön yüzde 1 m; arka yüzde 1,01 m; genişlik alt kısımda 54 cm; üstte akroterin üst ucundan 60 cm; rölyefin kalınlığı 13,5-14 cm; esas bezemeli alanın yüksekliği 81 cm; akroterin yüksekliği 60 cm'dir. Tırnakla kolaylıkla çizilebilen beyaz kalker, içinde çok ince ve homojen tanecikler barındırıyor; arka yüzü zamanla aşınmış; üst, alt ve sol kısımları murçla düzeltilmiş (ancak işçilik akroterin olduğu kısımda daha kabaca, kompozisyonu soldan ve alttan çevreleyen süslemesiz kuşak üzerindeki raspa izleri hâlâ seçilebilmektedir); rölyefin sağ kısmına yeniden şekil verilmiş; rölyef üç parçaya ayrılmış vaziyette (ilaveten sağdaki alt köşeye yakın bir yerde, tam oturan küçük bir parça mevcut); sol kısım 1,85-2,35 m genişlik boyunca, 51-53 cm yükseklikte ve alt köşeden itibaren 29-30 cm ebadında kesilmiş, bu dikdörtgen şeklindeki açıklık[100], taban kısmı hariç tüm bu tarafta kompozisyonu bütünleyen sütunu, sol üstteki üçgen panonun alt tarafını, ön plandaki soldan birinci figürün sağ kolunun üst kısmını da yok etmiş; rölyefin sağ tarafındaki taşın bölünmesiyle de, ön planda en sağdaki figürün başı, sağ eli ve vücudunun sol tarafının yarısı kopmuş durumda; tüm figürlerinin burunları kırılmış, çok sayıda yüzeysel aşınma mevcut; akroterdeki *evangelist* figürünün başı şeklini kaybetmiş, elleri kırık; üçgen panodaki kuşun gövdesi tahrip olmuş; palmiye

[100] Çevirenin notu (R. Filiz Atay): 669 numaralı levha ile birbirini tamamlayan, mezar odasının girişi olan açıklık.

yaprağının alt kısmı yok; gözler, gözyaşı bezi, kulaklar, burun kanatları ve üçgen panodaki palmiyenin «gözleri», üzüm salkımının taneleri arasında kalan yerler, küçük delikler halinde matkapla açılmış; diğer bezemeler yalnızca kalem kullanılarak yapılmış. (Mendel, 1914, s. 458-461).

5.6.4 Kabartma parçası

Mendel'in (1914) "Katalog no: 715 / Envanter no: 2435" (Şekil D.72) sayılı envanter bilgisine göre:

RAE kazıları (Kasım 1908). Eserin Müze'ye giriş tarihi: 10 Ekim 1910'dur. Somaki taşından; arka kısmı cilalı; bütün köşeleri kırık bir halde. Maksimum yükseklik 49 cm; maksimum genişlik 55 cm; kalınlık 4,3 cm'dir. Rölyefin durumu: Sağ yanak kısmı ve ağız (zarar görmüş), sağ kolun üst kısmı ve omzu ile sırtın küçük bir bölümü mevcut; yaşlıca bir adama ait, sakallı ve uzun saçlı, kolsuz bir tunik giymiş; büst hafifçe öne doğru eğilmiş vaziyette (izleyiciye göre sağ tarafa), kolu da aynı tarafa doğru inik halde. Arkasında, kısmen görünüşünü kapattığı genç bir adam var, yalnızca uzun saçların çevrelediği başı kalmış, sırt çizgisini dar, kıvrımlı bir kumaş kavramakta; derin göz çukurunun içindeki gözleri küçük; dudakları ve burnu zarar görmüş, saçları tırmık geçmişçesine yiv yiv ayrılmış. Yaşlı adamın sakalına denk gelen soldaki kırık kısmın kenarında düzensiz, küçük bir taş yığını var, muhtemelen genç adamın koluna ait, 5-6. yüzyıllara tarihlenebilir. (Mendel, 1914, s. 514-515).

5.6.5 Kabartma parçası

Mendel'in (1914) "Katalog no: 716 / Envanter no: 2436" (Şekil D.73) sayılı envanter bilgisine göre:

RAE kazıları (Kasım 1908). Eserin Müze'ye giriş tarihi: 10 Ekim 1910'dur. Somaki taşından; arka kısmı cilalı; melek figürünün burnu kırılmış, dudakları zarar görmüş. Maksimum yükseklik 44 cm; maksimum genişlik 39 cm; kalınlık 4,4 ila 5 cm'dir. Rölyefin durumu: Yalnızca baş kısmı duruyor; başın dörtte üçü sol tarafa dönük vaziyette, çok genç bir erkeğe ait, sakalsız, uzun saçları var –bir meleği andırıyor, bu durumda sol omzuna bitişik gibi duran, üzeri hafifçe çentikli dar ve uzun eklenti bir kanat parçası olabilir; bu kanadın

arkasında, meleğin omzunda uzunlamasına duran bir sol kol parçası gözükmekte; elin ayası öne doğru açık vaziyette ve başparmağı meleğin çenesine dokunuyor; üslup ve teknik açısından bir önceki parçayla (715) aynı özellikleri taşıyor; bu iki parça ya aynı mermer levhaya, ya da en azından aynı esere ait olmalı. (Mendel, 1914, s. 515-516).

5.6.6 Kaplama levhası parçası

Mendel'in (1914) "Katalog no: 717 / Envanter no: 2400" (Şekil D.74) sayılı envanter bilgisine göre:

RAE kazıları (Kasım 1908). Eserin Müze'ye giriş tarihi: 10 Ekim 1910'dur. İçinde iri billûr taneleri bulunan, hafifçe maviye çalan mermer; arka yüzü dikkatlice tutturulmuş, üç kenarı tekrardan yontulmuş (köşelere yakın kısımlarda yongalar/kırıklar var); dördüncü kenar cilalı. Yükseklik 73 cm; genişlik 53 cm; kalınlık 6 cm'dir. Üç çerçeveden oluşan bir parça; her çerçeve, bir şeridin üzerinde yer alan ve onu dışa doğru taşıran bir kadrajı oluşturmakta, iç tarafta ince, kabartma bir pervaz dönmekte ve her çerçeve birbirinden bir yivle ayrılmakta. Bu üçlü çerçeve; küçük, dikdörtgen, içinde altı yapraklı bir motif olan levhayı kuşatmakta; düşey olarak yerleştirilmiş bu yaprakların her biri üç yaprakçığa ayrılmış ve biri, diğerini kısmen örtecek şekilde düzenlenmiş; yaprak dizisi ortada yatay bir zincirle ayrılmakta; alttaki üç yaprağın uçları aşağıya, üstteki üç yaprağınki ise yukarıya doğru yönlendirilmiş; MS VI. yüzyıl. (Mendel, 1914, s. 516).

5.6.7 Kaplama levhası parçası

Mendel'in (1914) "Katalog no: 718 / Envanter no: 2433" (Şekil D.75) sayılı envanter bilgisine göre:

RAE kazıları (Kasım 1908). Eserin Müze'ye giriş tarihi: 10 Ekim 1910'dur. İçinde iri billûr taneleri bulunan, hafifçe maviye çalan mermer; arka yüzü dikkatlice tutturulmuş, yan kenarları cilalı; sağ tarafı eksik, iki parçaya ayrılmış durumda. Yükseklik 92,5 cm; maksimum genişlik 74,5 cm; kalınlık 6 cm; orta panonun ebadı 35,5 cm x 17 cm'dir. Bir önceki parçaya (717) benzer bir levha ve aynı dekoratif bütünün bir parçası; profiller aynı, ancak işçilik biraz daha özensiz; dış çerçeve boşlukta kalmış, düşey silmeler üstteki

köşe çizgisiyle birleşmiyor ve yatay düzlemde dönmeden bitiyor. (Mendel, 1914, s. 516-517).

5.6.8 Korkuluk (parapet) parçası

Mendel'in (1914) "Katalog no: 719 / Envanter no: 2399" (Şekil D.76) sayılı envanter bilgisine göre:

> RAE kazıları (Kasım 1908). Eserin Müze'ye giriş tarihi: 10 Ekim 1910'dur. İçinde iri billûr taneleri bulunan beyaz mermer; sağdan ve soldan tekrardan yontulmuş/elden geçirilmiş; sol tarafta çerçevenin eni boyunca dıştaki iki ince kabartma pervaz kopmuş; yatay köşe kenarları hafif hasar görmüş. Yükseklik 96 cm; maksimum genişlik 73 cm; kalınlık 4 cm; dairenin çapı: ön yüzey 53,5 cm; arka yüzey 61 cm'dir. Dikdörtgen bir levhanın parçası; çok belirgin olmayan yivlerle ayrılmış, dört ince ve hafif çıkıntılı pervazdan meydana gelen çerçevede, fonda, yassı ve uzun kenarlı bir haç bulunan hafif kabartma bir daire görülmekte; parçanın arka yüzü de aynı şekilde düzenlenmiş (ancak çerçeve burada iki ince kabartma pervazdan oluşmakta ve bunlar bir silme çubukla birbirlerinden ayrılmakta); burada da bir sonraki örnekte (720) olduğu gibi kabartma dairenin içinde, bir yivle çevrelenmiş, çapı 16,5 cm olan küçük bir çemberden başka bir süsleme yok;[101] 6. yüzyıl. (Mendel, 1914, s. 517).

5.6.9 Korkuluk (parapet) levhası

Mendel'in (1914) "Katalog no: 720 / Envanter no: 2397" (Şekil D.77) sayılı envanter bilgisine göre:

> RAE kazıları (Kasım 1908). Eserin Müze'ye giriş tarihi: 10 Ekim 1910'dur. İçinde iri billûr taneleri bulunan hafifçe maviye çalan mermer; sol tarafı ve alt kısmı tekrardan yontulmuş, üst ve sağ kısımları bütün halde korunmuş; yine sağ kısmında parçanın kalınlığı boyunca işlenmiş bir "*redent/redan*" motifi var; birbiriyle tam tamına karşı gelen iki parça halinde kırılmış durumda, sol taraftaki iç köşe hasar görmüş. Yükseklik 73 cm; genişlik 53 cm; kalınlık 6

[101] Ön yüzdeki motifle ilgili olarak, bkz. J. Laurent, *Bulletin de correspondance hellénique*, XXIII, 1899, s. 246 ve devamı; O. Wulff, *Beschreiburg der Bildwerke der christlichen Epochen*, III, 2, no. 2236 (zweiter Nachtrag).

mm'dir. Düz bir silmenin kuşattığı bir çerçeve içinde, az girintili yivlerle ayrılmış üç yassı şeritin çevrelediği dikdörtgen şeklinde parapet; parapetin alt kısmında, içteki kontur çizgisinin üstüne gelecek şekilde düzenlenmiş dört yapraklı çiçek şeklinde bir süs motifinin içinde yassı bir haç bulunmakta; arka yüzdeki çerçeve, daha sade ancak benzer bir profilde, içine 48.5 cm çapında, yüzeyi hafif kabartmalı bir daire oturtulmuş; dairenin içinde, bir yivle belirginleştirilmiş 16 cm çapında bir çemberden başka bir süsleme yok. 6. yüzyıl. (Mendel, 1914, s. 518).

5.6.10 Korkuluk levhası parçası

Mendel'in (1914) "Katalog no: 721 / Envanter no: 2434" (Şekil D.78) sayılı envanter bilgisine göre:

RAE kazıları (Kasım 1908). Eserin Müze'ye giriş tarihi: 10 Ekim 1910'dur. İçinde iri billûr taneleri bulunan hafifçe maviye çalan mermer; bütün köşeleri kırılmış. Mevcut maksimum yükseklik 54,5 cm; mevcut maksimum genişlik 66 cm; yüzey kalınlığı: 4 cm; maksimum en 9,5 cm; tavus kuşu motifinin mevcut maksimum yüksekliği 49 cm'dir. Parçanın bir yüzünde, bir yanı diğerinden daha yüksek kabartma bir tavus kuşu motifi görülüyor; bu motif son derece klasik ve dekoratif bir formda ve armalardaki kuş motiflerini andırır bir şekilde betimlenmiş; vücut kısmı tam cepheden verilmiş, bindirmeli bir bezemeyle süslü; kuşun uzun, dar kanatları virgül biçiminde, açık ve inik bir pozisyonda; kanatların yukarı kısmında yonca biçiminde süslemeler var, içleri oyularak delik açılmış, alt kısımlarında uzunlamasına üç yiv var; tavus kuşu dairevi bir rölyefin içine oturtulmuş, kuyruk tüyleri tekerlek biçiminde dizilmiş, ancak sol taraftaki bir parçası günümüze kalmış, yaprak motifleriyle bezeli. Parapetin arka yüzünde, dört yapraklı bir süslemenin içine yerleştirilmiş bir haç var; bu parapet parçasında, tekerlek formundaki tavus kuşu motifi son derece stilize bir biçimde yapılmış ancak çok dekoratif bir bezeme; muhtemelen 6. yüzyıl eseri. (Mendel, 1914, s. 518-519).

5.6.11 Korkuluk levhası

Mendel'in (1914) "Katalog no: 722 / Envanter no: 2398" (Şekil D.79) sayılı envanter bilgisine göre:

> RAE kazıları (Kasım 1908). Eserin Müze'ye giriş tarihi: 10 Ekim 1910'dur. İçinde iri billûr taneleri bulunan hafifçe maviye çalan mermer; arka yüzü düz; sol kısmı ve alt tarafı kırılmış ve yeniden yontulmuş/elden geçirilmiş; haçın alt kısmı, kurdeleler/şeritler ve monogramik madalyonun alt parçası eksik durumda; köşeler uçlarından kırılıp kopmuş; levhada üç tane delik açılmış, bunlardan biri haç motifinin üst dikey kolunu parçalamış. Mevcut maksimum yükseklik 53 cm; mevcut maksimum genişlik 74,5 cm; kalınlık 3 cm'dir. Dikdörtgen bir levhanın parçası; çerçevenin profili dıştan içe doğru, çevresinde geniş bir kuşak var, ince kabartma pervaz dışbükey yapılmış, alttaki ince şerit hafifçe dışa çıkıntılı; levhanın solundaki, bitişik iki kıvrımın oluşturduğu monogramik madalyon tekerlek formunda; Hz. İsa'yı gösteren sembol simetrik dizilmiş altı sarmaşık yaprağıyla betimlenmiş; yaprakların uçları ortada birleşiyor, sapları yok, mermer üzerine hafifçe kazılarak çizilmiş; levhada diğerinin simetriği olan bir haç daha olmalı; madalyonun altında çözülmüş olarak resmedilen iki kurdele alt silme boyunca dalgalı bir biçimde uzunlamasına yerleştirilmiş, haçın altında bulunan ve onu desteklermiş gibi duran bir sarmaşık yaprağı ile sonlanıyor;[102] 5. yüzyıl. (Mendel, 1914, s. 519-520).

5.6.12 Sütun başlığı parçası

Mendel'in (1914) "Katalog no: 1209 / Envanter no: 2696" (Şekil D.80) sayılı envanter bilgisine göre: "M. J. Ebersolt tarafından 1908'de nefin içinde bulundu. Eserin Müze'ye giriş tarihi: 10 Ekim 1910'dur" (Mendel, 1914, s. 447).[103] İAM'deki envanter kartında: "Yüksekliği 19.5 cm; genişliği 43 cm" olarak not edilmiştir. Ayrıca şöyle bir not yazılmıştır: "Parça halinde ve aşınmalar var, üzerinde *undercutting* tekniği ile işlenmiş durumdaki akantus yaprakları görünüyor."

[102] Motif için, karşılaştırma J. Laurent, ibid., no. 719, s. 246-262; 5. yüzyıl"
[103] İAM envanter kartlarında, bu mermer sütun başlığı parçasının Müze'ye giriş tarihi 1913 olarak yazılmıştır.

5.6.13 Rölyefler üzerine notlar

Bulunan ilk üç rölyef (kabartma levha), RAE sekreteri Arkeolog M. B. A. Pantchenko tarafından ortaya çıkarılmıştır (Mendel, 1914, s. 461). Pantchenko'nun İmrahor Camii rölyefleri üzerine notları şöyledir:[104]

> Yazınsal kaynaklara göre Stoudios Manastırı'nın sağ bölümü (doğuya bakan kısmı), "kutsal şehitlerin" yüce mekânı idi ve burada; *Aziz Théodore, Aziz Platon, Hymnographe Aziz Joseph*, yanında *Aziz Théodore*'un halefleri *Higoumen*'ler *Naucrace* ve *Nicolas*'ın yattığı muhteşem bir lâhit bulunuyordu. Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün çalışmalarıyla sağ nefte, doğu duvarının hemen yanında ortaya çıkarılan eserler: 1. Üç mezar; bunlardan sunağa en yakın olanında, üzerlerinde rahip giysilerinin kalıntıları bulunan üç iskelet; 2. Naosu sağ neften ayıran sütun sırası ile bu mezarların arasında, rahiplerin kemiklerinin bulunduğu dikdörtgen şeklinde bir yeraltı mezar odası bulunmaktadır; bu mekânın bir kenarı 5. ya da 6. yüzyıla tarihlenen bir duvarla sınırlıdır, diğer üç tarafındaki duvarlar ise daha geç bir döneme aittir. Bu mezar odasının üstü 668, 669, 670 no.lu üç rölyefle[105] örtülmüştür; Havariler ve Hz. İsa'nın Kudüs'e Girişi levhalarının kesilmesiyle açılan ve mermer bir kaplama taşı ile kapatılan kare bir girişle, rahiplerin kalıntılarının saklandığı bu odaya ulaşılmaktaydı. Bu üç rölyef, kutsal mekânı muhtemelen süslemekteydi; ancak, burası 1204 tarihinde Latinlerce yıkılmıştır, bu tarihten sonra *Aziz Théodore*'un lahdi artık sergilenmemiş ve diğer üç mezarın ve yeraltı mezar odasının üstü de kalın bir çimento tabakasıyla kapatılmıştır. Bu üç rölyefin, yine kabartmalı arka yüzleri zamanla aşınmıştır; bu yüzden bir parapet duvarına ait olamazlar; bunlar yeraltı mezar odasının duvarlarının kaplaması yerine kullanılmış olabilir; ancak ne bir vaaz kürsüsüne, ne de bazilikanın başka bir bölümüne aitler; zira bu rölyefler belli bir yüksekliğe kadar, yer yer değerli mermerlerle bezenmiş ve üçü de aynı bölgeye ait bir kalkerden yontulmuş. Bunlar bir *arcosolium*'a da ait olamaz, zira kilisede buna dair hiçbir iz mevcut değil. *Majestas Domini* rölyefinin tamamlanmamış

[104] Fransızca'dan çeviri Yüksek Mimar Rabia Filiz Atay'a aittir.
[105] Bahsedilen 668, 669 ve 670 katalog numaralı kabartma levhaların İAM'deki envanter numaraları sırayla: 2396, 2395 ve 2394'tür. Levhaların ilki *Majestas Domini*, ikincisi *Hz. İsa'nın Kudüs'e girişi*, üçüncüsü de *Havariler; Bir Evangelist* konuludur.

uzantı kısmı bu levhanın bir bölümünün başka bir levhayla -belki ambon'un ya da bir merdivenin rampası- örtüldüğünü kanıtlıyor. Şurası kesin ki bu üç rölyef bir lahde *(sarcophage)* ait değil, zira üst kısımda bir söve izi görünmüyor: "Havariler; Bir *Evangelist*" rölyefini barındıran levhadaki akroterin varlığı, bunun tek bir eğimli yüzeyin altında, bir nevi çatı ile örtülmüş bir eser olduğunu düşündürtebilir; bu form, Galya'da, daha sonraları yapılmış (6-9. yüzyıllar) Hıristiyan azizlerine ait birkaç lâhitte de görülmektedir. Bazilikanın her tarafına dağılmış, çok sayıdaki mimari parçanın hiçbirinde rölyeflerin yontulduğu kalker taşına rastlanmamıştır; bu eserlerin, bir diğeriyle az çok tutan boyutları, aynı yerde, aynı zamanda birlikte ortaya çıkarıldıkları göz önüne alınırsa, tek bir anıta ait olmaları neredeyse kesindir. Rölyeflerin üslupları ve konularının incelenmesi, her ne kadar ilk bakışta aksini düşündürse de, bizi aynı sonuca götürmektedir. Aynı anıtta alçak, düz kabartmalar, yuvarlak formlu kabartmalar ve yüksek kabartmaların olması, Hıristiyan sanatında çokça rastlanan bir durumdur ve taştan yapılmış eserlerde olduğu kadar, fildişinden oyulmuş eserlerde de (Ravenna Kilisesi'nin vaaz kürsüsü gibi) görülmektedir. Ayrıca, *Majestas Domini* rölyefinde –ki üçünün içinde en düz ve kabartmasız olanıdır– konturlarda yuvarlak hatlar görülebilir; hatta bazı detaylarında yüksek kabartma bir rölyefin kopyası olduğuna dair işaretler vardır; en yuvarlak çizgilere sahip olan Hz. İsa'nın Kudüs'e Girişi rölyefinde ise, ikinci plandaki figürler ve düz kabartma olarak yapılmış pek çok detay da görülebilir…

Sonuç olarak; İmrahor'un levhaları, 5. ve 6. yüzyıllara tarihlendirilmelidir; bu dönem Konstantinopolis'te yuvarlak rölyeflerden düz rölyeflere doğru değişimin olduğu bir dönemdir; daha kesin bir dille, bu geçiş süreci rölyeflerimizde üç farklı aşamada temsil edilmekte ve belki de bu şekilde aynı anıt üzerinde gözlemlenebilmektedir. Bu da heykel tarihi açısından önem arz etmektedir. (Mendel, 1914, s. 461-468).

6. DÖNEM ANALİZİ

Bazilika, yapım hızı ve inşaat kolaylıklarından ötürü, "geç Antik-erken Hıristiyanlık dönemi kilise mimarisinin egemen bina tipi" olmuş; 5. yüzyıldan itibaren "kilise" binası anlamında kullanılmaya başlamıştır (Ahunbay, 1997a, s. 1012-1013). Stoudios Manastırı'nın Ioannes Prodromos Kilisesi, geç Roma dönemi yapım tekniklerinin devam ettirildiği bazilika mimarisinin İstanbul'da ayakta kalan tek örneğidir; 1486'dan itibaren İmrahor İlyas Bey Camii ve Tekkesi olarak kullanılmıştır. Anıtın "çok katmanlı" mimari kimliği, Bizans ve Osmanlı mimarlığının çeşitli dönemlerine ait onarım izlerini ve yapım tekniklerini barındırmasından ileri gelmektedir.

Dönem analizinde; güncel rölöve, mimari öğelerin biçim ve boyutları, anıtın tarihçesi, eski fotoğraflar, malzeme analizlerinin sonuçları ve gözlemler bir arada değerlendirilmiştir (Şekil I.19-I.21). Bu veriler ışığında, anıtta 6 dönemin izleri tespit edilmiştir; bunlar: Erken Bizans (5. yy), orta Bizans (11-12. yy), geç Bizans (13-14. yy), Osmanlı-I (15-16. yy), Osmanlı-II (18-19. yy) ve geç Osmanlı-Cumhuriyet dönemleridir (20. yy).

6.1 Erken Bizans Dönemi (5. yy)

Kilisenin, ilk yapıldığı tarih olan MS 450 yılından günümüze ulaşan bölümleri, "Erken Bizans dönemi" olarak nitelendirilmiştir. Bazilikanın "özgün" mimari öğeleri, bu başlık altında yer almaktadır:

Atriumun kuzey duvarı: Günümüzde avluyu kuzey yönde sınırlayan duvarın içerisinde, kısmen korunmuş durumda olan yarım daire kemerler, özgün atrium duvarının bir parçasıdır (Şekil C.2, C.3).

Beden duvarları: Üç sıra taş ve beş sıra tuğladan örülen, 100-105 cm kalınlığında, yığma duvarlardır (Şekil D.26-30). Duvarın iki yüzünün düzgün kesilmiş taşlarla örülmesi, iç kısmının moloz taş ve harçla doldurulması ve belirli aralıklarla birkaç sıralı (genelde 5) tuğla hatıl yapılması; Bizans mimarisinde kullanılan bir duvar yapım tekniğidir (Mango, 2006, s. 11). Tuğla hatıllı taş duvar örgüsü, bazilikanın

kuzey ve güney beden duvarlarında, duvar ayaklarında, apsisin ortalama +1.50 metre seviyesine kadar olan alt bölümünde, naosun batı duvarının ve narteksin zemin kat seviyelerinde görülmektedir.

Kripta: Apsisten altı basamakla inilerek ulaşılan kripta, ortalama 1,5 metre yüksekliğindedir (Şekil E.1). Haç planlı kriptanın üzeri, çapraz tonozla örtülüdür. RAE kazılarında ortaya çıkarılan kripta,[106] ilk kez Mathews (1971) tarafından belgelenmiştir (Şekil E.2).

Sarnıca açılan tuğla tonozlu su kanalları: AAE tarafından 1979 yılında yapılan sondajda, güney nefin doğu ucunda, sarnıca doğru devam eden bir su kanalı tespit edilmiştir (Şekil B.11).[107] Günümüzde açık olan güney nefin batı ucunda, su kanalının bir parçası görünür durumdadır (Şekil D.63). Kanalın, güney nef boyunca devam ettiği ve sarnıca bağlandığı tahmin edilmektedir.

Serpantin seki: Kilisenin bema bölümünü naostan ayıran, serpantin breşinden yapılmış eleman; yapı camiye çevrilirken eklenen mihrabın kıble yönelimini destekleyecek şekilde döndürülmüştür (Şekil C.50, C.52). Serpantin blokların üst yüzeylerinde görülen bağlantı yuvaları ve kurşun akıtma kanalları (Şekil E.3), sekinin üzerine kilisenin *templon*'unu oluşturan düşey taşıyıcıların oturduğuna işaret etmektedir (Mathews, 1971, s. 25). Yapıda korunmuş taş öğelerin arasında, serpantin breşinden yapılmış, 25.5x27 cm kesitinde iki taş sütun (*templon* ayağı) parçası bulunmaktadır (Şekil E.4). Mathews'un hazırladığı bema restitüsyonuna göre (1971), sekiyle aynı türde ve nitelikte olan bu elemanlar, *templon* ayaklarının parçalarıdır; ayakların iki yanındaki girintiler, aralarına parapet levhalarının yerleştirildiğini göstermektedir (Şekil E.5).

Kapı ve pencere açıklıkları: Yarım daire biçiminde tuğla kemerli kapı ve pencere açıklıkları özgündür (Şekil C.28, C.29). Yarım daire kemerler; kapılarda 2 sıra tuğla, pencerelerde ise 1,5 sıra tuğladan örülmüştür (Şekil E.6).[108] Mermer söve, başlık ve eşiklerinden özgün oldukları anlaşılan kapıların bazıları, sonradan doldurularak

[106] Anıtın tarihçesi ve RAE kazılarında kriptanın ortaya çıkarılması hakkında ayrıntılı bilgi 3.2.2. Geç Osmanlı dönemi (1701-1922) başlığında verilmiştir.
[107] Kilisenin altında yer alan daha eski tarihli yapının temel duvarını ve su kanalını gösteren, yayımlanmamış çizim ve fotoğraflar, Prof. Dr. Urs Peschlow'a aittir.
[108] Yapıda kullanılan özgün tuğla boyutları, 38x38x4,5 cm olduğundan; kapı açıklıklarını örten kemerlerin kalınlığı ortalama 80-85 cm, pencere açıklıklarını örten kemerlerin kalınlığı ise 60-65 cm arasındadır.

kapatılmıştır (Şekil C.66, C.67). Naosun alt kat pencerelerinde, iç yüzü kabartma haç süslemeli, özgün mermer pencere söveleri ve denizlikler korunmuştur (Şekil E.7); bunlar, kuzeydeki P1, P2, P4, P6 ve güneydeki P9, P10, P12, P16 pencereleridir (Şekil C.61, C.69).

Sütun, kaide, başlık ve arşitravlar: Narteksin girişindeki dört mermer sütun ve naosun kuzeyindeki altı serpantin sütun, mermer kaideleri ve kompozit başlıkları ile birlikte, 5. yüzyıldan kalan mimari elemanlardır (Şekil E.8). Narteks ve naosun sütunlarına oturan mermer arşitravlar da, kilisenin özgün mimari öğelerindendir. Niteliği, estetik ve tarihî belge değeri yüksek olan bu öğeler, yapının özgün iç bezeme programını oluşturmaktadır.

Mermer konsollar: Naosun beden duvarlarından kuzeydekinde on, güneydekinde dokuz tane mermer konsol bulunmaktadır (Şekil E.9). Konsollardan birkaçının üzerinde, kabartma haçlar görülmektedir; ancak çoğu, çatlamış veya yüzey kaybına uğramıştır. Mermer konsollar, kilisenin galeri katı döşemesini desteklemek amacıyla yapılmıştır.

6.2 Orta Bizans Dönemi Onarımları (11-12. yy)

Orta Bizans döneminde gerçekleştirildiği bilinen tek onarım, İmparator Isaac Komnenos dönemine (1057-58) aittir (Millingen, 1912, s. 37). Tarihi bilinen onarımların dışında kalan dönemleri tanımlamak için, yazılı kaynaklardan edinilen bilgilerle malzeme ve yapım tekniklerinin sunduğu veriler karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. *Opus sectile* döşeme ve beden duvarlarında görülen derzleme tekniğinin bu döneme ait olduğu düşünülmektedir.

***Opus sectile* döşeme:** Naosun orta nefini kaplayan *opus sectile* döşemenin, 11. yüzyılın ikinci yarısına (Komnenos dönemine) ait olduğunu savunan görüş yaygındır.[109] Döşemenin tarihiyle ilgili ikinci görüş ise; yapımı Paleologos dönemine (13. yy) tarihlendirmektedir.[110]

[109] *Opus sectile* döşemeyi 11. yy'a tarihlendiren kaynaklar: Ogan, 1944, s. 103; Talbot Rice, 1959, s. 48; Megaw, 1963, s. 339; Mathews, 1976, s. 143-144; Glass, 1980, s. 26-27; Guidobaldi, 1984, s. 61-62; Fawcett, 1998, s. 14; Müller-Wiener, 2002, s. 149; Ayuela, 2002, s. 133; Bardill, 2004, s. 60; Mango, 2006, s. 54; Liakos, 2008, s. 37; Barsanti, 2011, s. 95-96.
[110] Ayrıntılı bilgi için: Schweinfurth, 1953, s. 490; Demiriz, 2002, s. 65-67; Eyice, 1963, 1994.

Stoudios Bazilikası (*İmrahor Camii*) ile Pantokrator Kilisesi (*Zeyrek Camii*)'nin *opus sectile* döşemelerini karşılaştıran Schweinfurth (1953); Stoudios'taki tezyinatın, sadeliği ve geometrik şekli nedeniyle Paleologos dönemine ait olduğunu savunmaktadır (s. 490). Demiriz de, döşemenin Latin istilası sırasında sağlam kalamayacağını ileri sürerek, naos döşemesini 1293 onarımıyla ilişkilendirmiştir (2002, s. 65, 67). [111]

Kilisenin 1293 tarihindeki onarımıyla ilgili bilgi veren kaynaklarda,[112] naos döşemesinin onarıldığına değinilmemiş olması ilginçtir. Schweinfurth (1953) ise, döşemenin yapım tarihini 14. yy olarak belirtmektedir (s. 490). Döşemenin 11. yüzyıl eki olduğunu ileri süren görüşlerin sayıca fazla olması ve Pantokrator-Güney Kilise döşeme mermerlerinin Stoudios'takilere benzerliği (Şekil E.10); *opus sectile*'nin, 13. yüzyılda eklendiği iddiası hakkında kuşku uyandırmaktadır.

Kırmızı ve yeşil porfir ile başka değerli taşların, harap olmuş anıtlardan alınarak *opus sectile* yapımında kullanımı, yalnızca eski Roma İmparatorluğu'yla sınırlı kalmamıştır; İngiltere'de de geç 11. yy ve sonrasında, genellikle güney İtalya ve Roma'daki harabelerden devşirilen taşlarla yapılan döşeme örnekleri görülmektedir (Tatton-Brown, 1998, s. 55). Fawcett tarafından yayımlanan 11. yy ve sonrasına ait bazı döşeme örneklerinde (1998), taşların renk, tür ve geometrik dizilim açısından Stoudios'takilere benzediği görülmektedir (Şekil E.11, E.12).

Fawcett (1998); İtalya'da 12-14. yy arasında doğan ve İngiltere gibi başka ülkelere de yayılan *Cosmati*[113] döşeme tekniğinin (Şekil E.13), Yunanistan ve Türkiye'deki Bizans mimarisinde görülen döşemelerden esinlendiğine değinerek; "Bursa Orhan Gazi Türbesi, Aya Sofya ve Stoudios gibi 11. yy *opus sectile* döşemeleri ile Athos Dağı/Aynaroz, Iveron Manastırı gibi benzer örneklerin Cosmati'nin öncüleri

[111] Eyice (1963), zemin içine gömülmüş renkli taşlardan oluşan döşeme tekniğinin muhtemelen 13. yy sonlarına ait olduğunu savunmaktadır. Eyice, Stoudios'un naosunda görülen mozaik döşemenin geneliyle, parça halinde ve kısmen nartekste korunan, daha küçük kesilmiş taşlarla yapılan kısımları ayrı tutmaktadır. Eyice, naostaki *opus sectile* döşemenin, Latin istilasından sonra, 13. yüzyılda yeniden ele alındığı görüşündedir (1994, s. 167).

[112] Paleologos onarımıyla ilgili bilgilere, Millingen (1912, s. 38); Gurlitt (1912/1999, s. 32); Eyice (1994, s. 166); Miller (2000a, s. 67) ve Müller-Wiener'in (2002, s. 149) yayınlarında rastlanmaktadır.

[113] ***Cosmati*** tekniği; adını Cosmati olarak bilinen Romalı mermer ustalarından alan, 12-14. yy arasında özellikle İtalya'da gelişen bir taş döşeme yapım tekniğidir. Mermer ve mozaik döşeme yapımında, eski yapıların kalıntılarından alınan antik taşlar kullanılmaktadır (Fawcett, 1998, s. 223). *Cosmati* tekniğinin en eski örneği, 9. yy'da yapılan Roma, San Zenone Şapeli'nde görülmekle birlikte; daha sonra tekniğin başta İtalya olmak üzere Sicilya, Yunanistan, Türkiye ve İngiltere'ye de yayıldığı kaydedilmektedir (Fawcett, 1998, s. 15).

sayılabileceğini" belirtmiştir (s. 14, 15). *Cosmati* tekniğinin başlıca özellikleri; eğrisel bantlarla çevrelenen yuvarlak mermerlerden oluşan ve gözü batıdan doğudaki altara yönelten uzunlamasına geometrik düzeni, renkli mermerlerin bir arada kullanımından doğan zengin tasarımı ve devşirme (*spolia*) elemanlarla sağlanan malzeme çeşitliliğidir (Ayuela, 2002; Şekil E.14). Liakos (2008) da, Athos Dağı/Aynaroz'da yer alan Iveron Manastırı'ndaki *opus sectile* döşeme ile ilgili çalışmasında; Iveron'daki döşemenin, İstanbul'dan gelen ustalarca yapılmış olabileceğini belirtmektedir (s. 37, 38).[114]

Yapılan araştırma ve karşılaştırma, Stoudios'un naosundaki *opus sectile* döşemenin 11. yüzyıla (Komnenos dönemine) ait olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Derz üzerine çizgi tekniği: Naosun ve narteksin duvar yüzeylerinde, taşların aralarındaki derzlerin üzerine, yer yer birkaç santimetre aralıkla yatay ve düşey çizgilerin işlendiği görülmektedir (Şekil D.33, D.34). Derzleme, taşların yüzeyini kapatmadan, sadece aradaki boşlukları dolduracak biçimde uygulanmıştır. W.S. George; derzlerin üzerinde görülen bu çizgilerin, geç Bizans veya Osmanlı dönemine ait "geçici bir bezeme"ye ait olduğu görüşündedir (Millingen, 1912, s. 53). Bizans anıtları arasında karşılaştırma yapan Ötüken, Stoudios Kilisesi'nde görülen tekniğin 11. veya 12. yüzyıla ait olduğunu belirtmiştir (1990, s. 395-410). Derz üzerine çizgi tekniği, Restle'ye göre "kırmızı boyaya batırılmış iple", Schaefer'a göre ise "profilli bir tekerlekle" yapılmaktaydı (Ötüken, 1990). Yerinde korunmuş derzlerde, harcın üzerine bastırılan ipin izleri görülmektedir (Şekil D.35). Ousterhout (2016, s. 196), keskin bir aletle, ya da iple yapılan bu çizgilerin, "duvara temiz izlenimini vermek üzere" yapılmış olabileceğini belirtmektedir.

Ettinghausen'e göre; 10. yüzyılda Stoudios Bazilikası ve Topkapı Sarayı yakınındaki bazilikanın iç duvarları çinilerle kaplıydı (Sanders, 2001).[115] Duvarların 10. yüzyılda çiniyle kaplı olduğu düşünülürse, Ötüken'in bu derzleme tekniğini 11-12. yüzyıla tarihlendirmesinin; çinilerin hasar görmüş olduğuna ve ardından yapılan derzlemenin

[114] Liakos (2008), 10. yy sonrası *opus sectile* örnekleri arasında, Stoudios Manastırı'na yer vermiş ve döşemeyi 1059 sonrasına tarihlendirmiştir (Megaw, 1963, s. 339). Liakos, Athos Dağı/Aynaroz manastırlarında karşılaşılan üst düzeydeki işçiliğin, ancak bu ölçekteki işlerde tecrübeli, imparatorluğun başkentinden (İstanbul) gelen ustaların eseri olabileceğini ileri sürmüştür.
[115] Çini kaplama kalıntılarının bir bölümü, İAM Bizans Bölümü'nde sergilenmektedir (Şekil G.21).

orta Bizans döneminde, duvarları süslemek için yapılan geçici bir uygulama olduğuna işaret ettiği tahmin edilmektedir.

6.3 Geç Bizans Dönemi Onarımları (13-14. yy)

Paleologos döneminde (1293) kilisenin çatısı yenilenmiş; manastır, kalın duvarlarla çevrelenmiştir (Millingen, 1912; Gurlitt, 1912; Eyice, 1994; Müller-Wiener, 2002). Nartekste korunan *opus sectile* döşeme parçası ve beden duvarlarında görülen tuğla süslemeler, yapılan araştırmalara dayanılarak bu döneme tarihlendirilmiştir.

Nartekste korunan *opus sectile* döşeme: Narteksin mermer döşemesinin kuzeyinde, küçük bir parçası korunan döşemenin özellikleri, naostaki *opus sectile* döşemeden farklıdır. Burada, renkli porfir ve mermer parçalarının küçültülerek, harcın içerisine kakma tekniğiyle yerleştirildiği görülmektedir (Şekil E.15).

Cosmati tekniğini andıran bu döşemede; eğrisel bantların içine "küçük ve renkli taş parçalarıyla kakma" yapılmıştır (Grant ve Mortimer, 2003, s. 133-143). *Cosmati* tekniğinde, *spolia* öğeler boyutları küçültülerek kullanılmış; Roma döneminden gelen geometrik şekiller yeniden yorumlanarak, *opus sectile*'nin desenleri devam ettirilmeye çalışılmıştır (Ayuela, 2002, s. 142, 143).[116] Roma'daki Santa Maria Trastevere (12. yy) ve Palermo'daki San Cataldo Kilisesi'nde (12. yy) görülen *opus sectile* örneklerinin de benzer bir teknikle yapılmış olması, bu tekniğin 12. yy veya sonrasına ait olduğunu doğrulamaktadır (Şekil E.16, E.17).

Tuğla süsleme: Tuğlaların haç veya rozet biçiminde dizilmesiyle oluşturulan süsleme tekniği, kilisenin kuzey ve güney beden duvarlarında ve atriumun kuzey duvarında korunmuştur (Şekil C.2, C.3, D.36). Mango; duvarlarda tuğla ile süsleme yapılmasının 10. yüzyıldan öncesi için ender bir durum olduğunu kaydetmekte; bu süsleme tekniğini, 12. veya 13. yüzyıla tarihlendirmektedir (2006, s. 19).[117]

---

[116] Ayuela'ya göre; *spolia* öğelerin kısıtlı oluşu nedeniyle, döşeme yapımında kullanılan ithal taşların boyutları küçültülmüş; ancak Roma döneminden esinlenilerek, *opus sectile* desenleri devam ettirilmiş, böylece artistik değer, geometri, malzeme ve renk anlamında bir süreklilik sağlanmak istenmiştir (2002, s. 142, 143)

[117] Geç Roma-erken Bizans döneminde, yapıların iç kaplamalarında pahalı ve ender bulunan renkli mermerler kullanılırken; yüzyıllar geçtikçe antik taş ocaklarının kapanmasıyla birlikte, yapıların duvarlarında süsleme amacıyla tuğla, çini, vb. farklı malzemeler de kullanılmaya başlamıştır (Mango, 2006).

Derzler ve haç veya rozet biçiminde yapılan figür ve kemerlerin ana hatları, 1.5-2 cm kalınlığında, kırmızı renkli bir boyayla belirginleştirilmiştir (Şekil E.18). Boyar madde olarak "hematit" içerdiği tespit edilen (İBB KUDEB, 2016) bu uygulamanın, tuğla ile süsleme yapılan dönemde, iç dekorasyonu zenginleştirmek amacıyla yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

6.4 Osmanlı Dönemi Onarımları – I (15-16. yy)

Osmanlı ekleri, kilisenin camiye dönüştürüldüğü 1486 yılında başlayarak, 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. Camiye dönüşüm tarihi, 15. yüzyılın sonuna denk geldiğinden, ilk dönem 15.-16. yy aralığı olarak tanımlanmıştır.

Minare: Kilise camiye çevrilirken, narteksin güneydoğu köşesine bir minare eklenmiştir (Şekil E.19). Minarenin kaide (kürsü), pabuç, gövde ve şerefe bölümleri günümüze ulaşmıştır; petek, külâh ve alemi yok olmuştur. Eyice; özellikle 15-16. yüzyıldan kalan orta büyüklükteki camilerde minarenin çoğunlukla yenilendiğini, genellikle sadece alt kısımlarının özgün durumunu koruduğunu kaydetmiştir (1962, s. 13). Minarenin kaidesinde görülen, iki sıra tuğla ve bir sıra taştan oluşan almaşık örgü (Şekil E.20), 15. yüzyıl yapım tekniğini yansıtmaktadır (Batur, 1970, s. 204). Minarenin tuğladan örülü pabuç kısmında, dörtgen plandan daireye geçiş üçgenlerle sağlanmış; gövde, belirli aralıklarda taş hatıl yerleştirilerek tuğladan örülmüştür (Şekil E.21). Eyice'ye göre; "minarenin şerefe kısmı geç devirde değişmiş olmakla beraber, esas gövdesi her halde eskidir." (1962, s. 16). Caminin 1785-86 yıllarındaki durumunu gösteren Choiseul-Gouffier'nin çiziminde de (Şekil B.6) minarenin pabuç kısmı, bileziği ve gövdesinin alt bölümü sağlam durumdadır.

Su haznesi: Avlunun kuzeyinde, parselin köşesine yakın bir konumda yer almaktadır (Şekil C.14, C.15). Duvar örgü tekniği ve örgü harcı karakterinin minaredeki harçla uyumlu olması (İBB KUDEB, 2016), haznenin camiye çevrildiği dönemde eklendiğini düşündürmektedir.

Pencereler ve lokmalı parmaklıklar: Kilisenin zemin katındaki bazı pencere açıklıkları, 15. yüzyılda küçültülmüş; içlerine mermer söveli ve lokmalı demir parmaklıklı pencereler yapılmıştır (Şekil C.28, C.29, E.22). Bunlar, caminin kuzeyindeki P3, P5, P7 pencereleri ve kilisenin narteksten naosa geçiş kapıları iken pencereye dönüştürülen K2 ve K3 açıklıklarıdır. Eski fotoğraflarda, pencerelerin

ahşap kepenklerinin olduğu görülmektedir (Şekil E.23); ancak bu ahşap ayrıntılar günümüze ulaşamamıştır.

Dolgular: Bizans döneminin kemerli pencere ve kapıları, Osmanlı döneminde küçültülmüş (Millingen, 1912, s. 54); içleri taş ve tuğlayla doldurulmuştur. Güney ve kuzey neflerin batı duvarında, üst katta yer alan kemerli açıklıklar, Osmanlı döneminde, moloz taş-tuğla duvarla doldurulmuş ve üzeri sıvanmıştır (Şekil E.24).

Dolgu amaçlı yapılan duvarların bazıları 15. yy, bazıları da geç Osmanlı dönemi ekleridir (Şekil I.19, I.20). Narteksten naosa açılan kapıları dolduran duvarlar gibi genellikle zemin kat kemerlerinin içlerini dolduran, taş-tuğla ile yapılan, ahşap kirişli zemin kat dolguları, 15. yüzyıla aittir (Şekil C.28, C.29).

Nartekste, mermer sütunların (SN1 ve SN4) iki yanında görülen duvarların da 15. yüzyıl eki olduğu tahmin edilmektedir.[118] Duvarların avluya bakan dış yüzleri düzgün kesme taş tekniğinde örülmüş; iç yüzlerinde ise, muhtemelen sıvanacağı için, moloz örgü kullanılmıştır (Şekil E.25). Duvarın içinde, Bizans döneminden kalma bazı mermer elemanlar da devşirme olarak kullanılmıştır. Buradan, son cemaat yerinin içeriden sıvalı olduğu; avlu cephesinin ise sıvasız bırakıldığı anlaşılmaktadır.

6.5 Osmanlı Dönemi Onarımları – II (18-19. yy)

Yapının tarihçesi araştırılırken elde edilen bilgi ve belgeler, caminin 18.-19. yüzyıllarda onarımlar geçirdiğine ve önemli değişikliklere uğradığına işaret etmektedir.[119] Geç Osmanlı dönemi onarımlarının, arşiv belgeleriyle kanıtlanması ve yerinde korunmuş izlerden okunabilmesi önemlidir.

Apsisin üst bölümü ve Barok pencereler: Apsisin alt kısmında özgün Bizans duvarı korunmuştur; üst kısmı ise Osmanlı döneminde yenilenmiştir (Millingen, 1912, s. 53). Apsisin iki sıra tuğla ve bir sıra taşla almaşık örülen kasnak bölümünün ve pencerelerinin; Barok üslupta yeniden yapıldığı bilinmektedir (Gurlitt, 1912/1999, s. 32; Eyice, 1994, s. 167). Köse'nin, 1821 tarihli onarımda yapılacak işleri tarif eden keşif defterinden aktardığına göre; bağdadi üzerine sıva tekniğindeki mihrap yarım kubbesinin dıştan kiremitle kaplanması öngörülüyordu (2012, s. 33). Kasnak

[118] Bkz. 5.3.4. Moloz duvar örgüsü.
[119] Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyice (1994, s. 167), Müller-Wiener (2002, s. 150), Köse (2012, s. 33-36).

seviyesindeki 4 mermer pencere korunmuş durumda günümüze ulaşmıştır (Şekil C.49); mihrabın iç sıvası ve örtüsü günümüze ulaşmamıştır.

Mihrap duvarı: Yapının camiye çevrildiği 1486 yılında mihrap duvarının nasıl yapıldığına ait bir bilgi ya da belge bulunmamaktadır. Günümüzdeki mihrap duvarı, apsisin içerisine, kıble yönünü göstermek amacıyla eklenmiştir (Şekil C.50, C.51, D.40). Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan duvarın kalınlığı, ortalama 35 cm'dir. Duvarın küçük bir parçası günümüze ulaşmıştır; ancak, eski fotoğraflardan, ortasında yarım daire planlı ve kemerli bir mihrap nişi olan, üzeri sıvalı ve geometrik desenlerle bezeli bir duvar olduğu anlaşılmaktadır (Şekil E.26).

Üç katmanlı sıva üzeri bezeme tekniği: Yapının narteks ve naos duvarlarında birkaç parça hâlinde korunmuş olan sıvalar, geç Osmanlı dönemine aittir (Şekil E.27). Narteksin doğu duvarında ve naosun batısında küçük bir alanda görülen sıva kalıntıları, yer yer kabarmış ve parçalar hâlinde dökülmüştür (Şekil E.28).

Kaba, ince ve bitim sıvası olarak üç tabakalı uygulanan sıvanın toplam kalınlığı 4-4.5 cm arasında değişmektedir. 1821 tarihli onarımın keşif defterinde, duvar yüzeylerinin "3 kat beyaz sıva + 3 kat badana" ile kaplanması öngörülmüştür (Köse, 2012, s. 33). Sıvaların dökülen kısımlarından alınan temsili örneklerin analiz sonuçları, kireç esaslı (beyaz) sıvaların üç ayrı katman hâlinde uygulandığını ve pürüzsüz bir üst yüzey elde edilerek, bezeme için hazırlık yapıldığını göstermektedir (İBB KUDEB, 2016). Nartekste korunmuş olan sıvaların üzerinde bezeme izleri görülmektedir (Şekil E.29). Ayrıca A. Manarakis'in resminde de, iç mekânın sıvalı yüzeyleri çiçek, çelenk gibi motiflerle bezeli olarak gösterilmiştir (SSM, 2010, s. 201; Şekil B.7). Yerinde korunmuş sıva kalıntıları, malzeme analizleri ve tarihsel kaynaklar; sıvaların 19. yüzyıl onarımından kaldığına işaret etmektedir.

Ek duvarlar: Naosun batı duvarının ikinci kat seviyesindeki üst bölümü, 18. yüzyılda yenilenmiştir (Eyice, 1994, s. 167; Şekil D.41, D.42). Kilisenin ilk yapımında, bu duvarın yerinde galerinin orta nefe bakan batı cephesi yer almaktaydı; galerinin özgün batı duvarı korunamamış, naosun batı cephesini oluşturan tuğla duvar, Osmanlı döneminde yenilenmiştir (Millingen, 1912, s. 52). Boyutları 23-26 cm, kalınlıkları 2.5-3.5 cm arasında değişen tuğlalarla örülen duvarın kalınlığı, ortalama 27 cm'dir. Duvarın üst bölümünde, 5 adet kemerli pencere açıklığı yer almaktadır. Osmanlı döneminde, Bizans dönemi pencerelerinin çoğu kapatılmış veya

küçültülmüş olduğundan, camiye daha fazla ışık almak amacıyla bu pencereler yapılmış olmalıdır.

Bizans döneminin üst kattaki kemerli pencerelerinin bazıları, tuğla duvarlarla doldurulmuş, bazıları da küçültülmüştür (Şekil E.30). Üst kat pencerelerini kapatan, 23x23x3-3.5 cm boyutlu tuğlalarla örülen duvarların, 18. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir.

Şadırvan: Avlunun ortasında yer alan, sekizgen planlı mermer şadırvanın geç Osmanlı döneminden kaldığı düşünülmektedir (Şekil C.16). Millingen'e göre (1912), kilisenin atriumunun merkezinde, kiliseye girmeden önce arınma anlamını taşıyan bir çeşme bulunuyordu (s. 49). Bugün şadırvanın mermer gövdesinin bulunduğu yer, bu tarife uymaktadır. Encümen Arşivi'ndeki fotoğraflarında ahşap sütunlara oturan bir çatıyla örtülü olduğu görülen şadırvanın, günümüze sadece mermer gövdesi ulaşabilmiştir (Şekil C.17, C.18).

6.6 Geç Osmanlı – Cumhuriyet Dönemi Onarımları (20. yy)

20. yüzyıl onarımları, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında (1900-22) ve Cumhuriyet döneminde (1923-99) yapılan müdahaleleri içermektedir.

Ek duvarlar: Naosun kuzeybatı duvar ayağının yanında yer alan harman tuğlası duvar, yok olan serpantin sütunun yerine eklenen ahşap dikme yeterli olmadığından, arşitravı desteklemek amacıyla yapılmıştır (Şekil C.43, C.47). Kullanılan tuğlaların boyutları, 7x11x22 cm olarak ölçülmüştür. Ebersolt ve Thiers'in 1908 yılında yaptıkları rölövede, sütunlar gösterilmiş; ancak tuğla duvar çizilmemiştir (Şekil E.31). Millingen'in 1909 tarihli çizim ve fotoğraflarında (Şekil C.37) ve çatı çöktükten sonraki durumu gösteren Encümen Arşivi fotoğraflarında da duvar görülmemektedir (Şekil E.32). Harman tuğlası duvarın, 1909'dan sonraki bir tarihte eklendiği tahmin edilmektedir (Şekil I.19).

Minarenin kuzeye bakan kemerli kapısı, delikli tuğla ve çimentolu harçla örülen ince bir duvarla kapatılmıştır; yapım tarihi bilinmeyen muhdes duvar, 2013'te yıkılarak minarenin girişi açılmıştır (Şekil E.33). Minarenin şerefeden sonrası yok olduğundan, muhtemelen güvenlik sebebiyle duvarın örüldüğü düşünülmektedir. Yakın tarihte yapıldığı bilinen tek onarım 1955 yılına aittir; yapının dış duvarları,

alaturka kiremitle örtülerek koruma altına alınmıştır (Alioğlu, 1981, s. 6; Tamer, 2003, s. 121, 163).

Çimentolu onarımlar: Naosun orta nefini kaplayan *opus sectile* döşemenin büyük bir bölümünde çimentolu harçla yapılan dolgunun, 1955 onarımlarının parçası olduğu tahmin edilmektedir (Şekil I.21).

Demir askı iskelesi: Demir iskele, naosun orta nefini kuzey nefinden ayıran, serpantin sütunların taşıdığı mermer arşitravın askıya alınması amacıyla kurulmuştur (Şekil B.10). Bu güçlendirme, 1975-76 yıllarında, Ayasofya Müze Müdürlüğü tarafından yapılmıştır (1983, s. 11).

Narteks sütunlarındaki çemberler: Narteksin girişindeki mermer sütunlar, demir çemberlerle koruma altına alınmıştır (Şekil B.8). Çemberleme işlemi, ilk olarak 1925 yılında yapılmıştır (Köse, 2012, s. 38). Günümüzde görülenler, 1982 yılında Ayasofya Müze Müdürlüğü tarafından yenilenen çemberlerdir (1983, s. 10, 11).

7. KORUMA SORUNLARI VE BOZULMALAR

Anıtın güncel durumu, koruma sorunlarının bütüncül ve bilimsel bir yaklaşımla ele alınmasını gerektirmektedir. Yapıda gözlenen tahribat, kökeni yüz yıl öncesine dayanan ve hızlanarak devam eden bir bozulma sürecinin sonucudur. Anıtın önce çatısını yitirmesi, ardından uzun yıllar ihmal edilmesi, son yıllarda yaşanan mülkiyet değişiklikleri ve düzenli bir izleme ve bakım sisteminin eksikliği; yapıdaki tahribatın başlıca sebepleridir.

7.1 Koruma Sorunları

Anıt, İstanbul'un en önemli ve eski eserlerinden biri olmasına karşın, istenen seviyede bir koruma hassasiyetinin varlığından söz edilememektedir. Kültür varlıklarının korunması, uzmanlık ve işbirliği gerektiren, çok yönlü bir meseledir. Dolayısıyla, kültür varlığının karşı karşıya olduğu problemlerin de kentsel, mimari, statik, sosyal ve hukuki açılardan ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle, anıtta tahribata yol açan etkenler ve acil önlem alınmasını gerektiren koruma sorunları, beş başlık altında gruplandırılarak irdelenmiştir.

7.1.1 Yasal ve çevresel koruma sorunları

İmrahor İlyas Bey Camii, 30.11.1939 tarihinde, "*âsâr-ı atika*" olarak tescil edilerek koruma altına alınmıştır. "İmrahor Anıtı" adıyla 1946 yılında müzeye dönüştürülen anıt, 2012 yılının Ekim ayına kadar Kültür Bakanlığı Ayasofya Müze Müdürlüğü'ne bağlı kalmış; bu tarihten sonra yeniden Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Günümüzde, İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü'nün sorumluluğundadır.

Anıt, 04.10.2012 tarihinde onaylanan Tarihi Yarımada Kentsel ve Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı'na "dini tesis" olarak işlenmiştir. Ancak parselin yakın çevresinin korunmasına yönelik bir koruma kararı yoktur; çevresinde bir "etkilenme alanı" tanımlanmamıştır. Dolayısıyla anıt, çevresindeki yoğun yapılaşmanın tehdidiyle karşı karşıyadır. Anıtın çevresindeki uygun olmayan parselizasyon ve mülkiyet dağılımı, manastırdan günümüze ulaşan tek yapı olan

bazilikanın ve çevresinin korunması için risk oluşturmakta ve gelecekteki araştırılma potansiyelini yok etmektedir.

14.05.1978 tarih ve 10369 sayılı GEEAYK kararında, "Yedikule'de yer alan yapıların 1/50 ölçekli tekniğine uygun tam bir rölövesi olmadan herhangi bir inşai müdahalede bulunulamayacağına, Yedikule Sit Alanı Koruma ve Geliştirme Uygulama İmar Planı'nın hazırlanmasının zorunlu olduğuna, korunması gerekli olmayan parsellerde üç katı aşmayan (H=9.50 m) yeni inşaat yapılabileceğine" karar verilmiştir. Günümüzde, çevrede 4-5 katlı apartmanlar mevcuttur; bunların çoğu 1970'lerden itibaren yapılmaya başlanmıştır.

7.1.2 Bakımsızlık ve terk

Anıt, uzun yıllardır kullanılmadığı ve ihmal edildiği için, bakımsız ve harap durumdadır. Yapıda bir görevlinin bulunması ve ziyarete kapalı tutulması dışında herhangi bir güvenlik önlemi alınmamıştır. Mevsim değişimlerinde yapının otlardan arındırılması, ağaçların budanması, yaprakların temizlenmesi, düşme veya yıkılma riski taşıyan mimari öğelerin izlenmesi ve kontrol edilmesi gibi işlerin yapılmadığı; düzenli bir temizlik ve bakım programının uygulanmadığı görülmektedir. Bakımsızlık, anıtta belge değeri kayıplarına ve geri dönüşü mümkün olmayan tahribata yol açmaktadır. Bahçede, yapının içinde ve duvarlarda büyüyen ot ve ağaçlar, anıtın algılanmasını zorlaştırmaktadır (Şekil F.1). Hazire bakımsız ve harap durumdadır; tarihî mezar taşlarının çoğu kırılmış, eğilmiş veya yerleri değişmiştir (Şekil F.2). Narteksin doğu cephesinde korunmuş olarak duran, Osmanlı dönemine ait bir parça sıva kalıntısının 2013 yılında düştüğü tespit edilmiştir (Şekil F.3). Düşen sıva parçasının üzerinde 19. yüzyıl bezemeleri bulunduğundan, anıtın belge değeri taşıyan bir öğesi daha yok olmuştur; bu durum, anıtta tahribatın artarak devam ettiğini göstermektedir. Anıtın giderek kötüleşen korunma durumu, acil bir bakım ve onarım kapsamına alınmasını gerektirmektedir.

Anıttan sorumlu kurumun değişmesi, bakımsızlık ve ihmale dayalı koruma sorunlarının başında gelmektedir. Anıt, 2012 yılının sonlarında Ayasofya Müze Müdürlüğü'nden Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş; anıtın bakımı aylarca ihmal edilmiştir. Aynı tarihlerde, İstanbul Valiliği İl Özel İdaresi tarafından anıtın projelendirilmesi için ihale süreci başlatılmıştır. Anıtın sahibi kurumla bakımından sorumlu kurumun geçici bir süre için de olsa farklı olması, ihmalden kaynaklanan

tahribatı hızlandırmıştır. Anıtın günümüzdeki korunmuşluk durumu kötüdür; zira anıtın ihtiyaçlarını gözlemleyerek önlem alabilecek bir uzman ekip ve bakım programı tanımlanmamıştır. Acil koruma önlemleri alınmadığı takdirde anıt; taşıdığı tarihî izleri ve belge değerini yitirme tehdidiyle karşı karşıyadır.

7.1.3 Deprem ve yangınların etkileri

Anıtın tahrip olmasına yol açan en önemli etkenlerin başında, geçirdiği yangın ve depremler gelmektedir. İstanbul'un deprem tarihçesi araştırıldığında, MÖ 500 – MS 1890 yılları arasında çeşitli büyüklüklerde 584 depremin meydana geldiği, şehrin bu depremlerden hasar gördüğü anlaşılmaktadır (Sakin, 2002). İstanbul depremleri arasında en önemlileri; 554, 869, 1231, 1509, 1766 ve 1894 depremleridir.[120]

"Büyük Hareket-i Arz" olarak adlandırılan 1894 depreminde, aralarında Nuruosmaniye, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Azapkapı Sokollu Mehmet Paşa camilerinin de bulunduğu çok sayıda kârgir anıt harap olmuştur (Genç ve Mazak, 2001; Sakin, 2002). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 28331 numaralı Evkaf Nezareti Defteri'ne göre (s. 31, 59, 69); 1894 depreminde Mirahor İlyas Bey Camii ve Dergâhı'nın "hasar gördüğü" bilinmektedir (Özkılıç, 2015, s. 563).[121] Depremin yol açtığı hasar, anıtın terk edilmesine ve uzun yıllar kapalı kalmasına, dolayısıyla etkileri bugüne kadar uzanan harap olma sürecinin başlamasına yol açmıştır.

İstanbul'da etkili olan yangınlar da anıta önemli ölçüde zarar vermiştir. Cibali'de 1780 yılında art arda çıkan ve 64 saat süren yedi yangın, tüm Tarihi Yarımada'da etkili olmuş; Kocamustafapaşa üzerinden Silivrikapı, Yedikule ve Laleli'ye uzanan geniş bir bölgeyi tahrip etmiştir (Banoğlu, 2008, s. 136-139). Tarihi Yarımada'yı etkileyen 1834, 1855 ve 1865 yangınlarında da; Suriçi'nin tamamına yakını zarar görmüştür (Sakaoğlu, 1994, s. 430). 1908-1920 yılları arasında çıkan yangınlar,[122]

---

[120] Bu depremlerden 869 yılındaki ***Büyük Deprem***, 1509'daki ise ***Küçük Kıyamet*** (Kıyamet-i Suğra) olarak anılmaktadır (Sakin, 2002, s. 19, 23, 26, 28, 32, 36).

[121] BOA belgelerinde "Dersaadet Depremi" olarak anılan deprem, 10 Temmuz 1894 (Hicri: 6 Muharrem 1312, Rumi: 28 Haziran 1310) tarihinde meydana gelmiştir (Özkılıç, 2015, s. 9). Yaklaşık 1500 yapının (472 cami ve mescit; 97 dergâh, tekke, zaviye ve hankâh; 37 kilise, manastır ve sinagog; 54 türbe; 139 medrese; 17 muvakkithane; 144 mektep; 101 karakol, polis merkezi, jandarma ve zabıta dairesi; 34 askeri kurum; 47 resmi daire; 20 imaret; 12 hastane; 22 çeşme, şadırvan ve sebil; 14 kütüphane; 21 hamam; 4 sefarethane; 171 işyeri; 65 han; 22 fırın; 15 fabrika ve 10 otel) hasar gördüğü depremden en fazla etkilenen bölge, Cerrahpaşa, Kocamustafapaşa, Yedikule, Silivrikapı, Mevlanakapı ve Topkapı civarı olmuştur (Özkılıç, 2015, s. 67, 69).

[122] Anıtın yangından büyük ölçüde zarar gördüğü ve çatısının yıkıldığı kaydedilmiştir (Gurlitt, 1912/1999, s. 32; Miller, 2000a, s. 70; Müller-Wiener, 2002, s. 150).

İmrahor Camii'nin çatısının çökmesine yol açmış (Eyice, 1994); bakımsızlık ve tahribat sürecini hızlandırmıştır.

Anıt, 1894 depremi ve 1920 yangınından sonra onarılmamış; yeni bir örtü ya da güçlendirme yapılmamıştır. Yapının 1999 depreminden ne derecede hasar gördüğünü tespit etmek üzere yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır; taşıyıcı sistemin durumu izlenmemektedir. Özellikle mermer arşitrav ve kornişlerdeki hasarlar, anıtın mimari bütünlüğü ve statik durumu açısından risk oluşturmaktadır (Şekil F.4, F.5).

7.1.4 Koruyucu örtünün eksikliği

Yapının çatı örtüsü, 1908 yangınında hasar görmüş, 1920'de tamamen çökmüştür (Müller-Wiener, 2002, s. 150).[123] Bu tarihten itibaren, doksan yılı aşkın bir süre, üstü tamamen açık ve her tür hava koşuluna maruz kalan yapının, korunmuşluk durumu kötüdür (Şekil F.6). Özellikle döşeme, tüm sıcaklık farklarına ve mevsim değişikliklerine doğrudan maruz kaldığından, önemli ölçüde bozulmuştur. Yapının apsis bölümü, kuzey ve güney yan nefleri, narteks ve avlu zemini, ortalama yüksekliği yer yer 1 metreyi geçen otlarla kaplanmış durumdadır. Orta nefin *opus sectile* döşemesinde de, özellikle bahar aylarında taşların aralarında otların ve yer yer odunsu gövdeli bitkilerin büyüdüğü gözlenmektedir (Şekil F.7-F.10). Otların ve bitki köklerinin gelişimi, hem taşıyıcı beden duvarlarının, hem de nadir döşemenin korunması açısından önemli bir risk oluşturmaktadır.

Koruyucu örtü bulunmadığından anıt, atmosfer koşullarından zarar görmektedir. Yapı malzemeleri, hızlı ıslanma ve geç kuruma, gündüz-gece sıcaklık farkları, yoğuşma, donma, güneşin zararlı ışınları ve rüzgarla taşınan partiküller nedeniyle, doğal bir bozulma sürecine maruz kalmaktadır. Bu durum, özellikle doğal taş malzemelerin bozulmasını hızlandırmaktadır. Açık hava etkilerine doğrudan maruz kalan taş yüzeylerinde, tuz kristallenmelerinin neden olduğu hasarların yanı sıra, biyolojik etkenlere bağlı olarak yosunlanma ve bitkilenme gibi hasarlar görülebilmektedir (Fawcett, 1998, s. 169). Taşın içerisindeki gözeneklerde biriken su, güneşin etkisiyle buharlaşmakta, orta kesimdeki su çözünebilir tuzlarla birlikte yüzeye çıkmakta ve kristalize olmaktadır; gözeneklere basınç yapan tuz kristalleri,

[123] 1918 Sultanselim yangınında, Tarihi Yarımada'nın büyük bölümü etkilenmiş ve 7500 yapı zarar görmüştür (Sakaoğlu, 1994, s. 430). İmrahor Camii'nin bu yangında ne derece hasar gördüğüne dair bir kayda rastlanmamıştır.

yüzeyde yaprak halinde ayrılmalara, ya da mikro çatlaklara yol açmaktadır (Guichen, 1995, s. 26).

7.1.5 Güncel mimari belge eksikliği

Anıtın nitelikli ve güncel bir rölövesi bulunmamaktadır. Mimar Füsun Alioğlu tarafından hazırlanan 1/100 ölçekli rölöve, İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 18.04.1990 tarih ve 1724 sayılı kararıyla onaylanmıştır. Aynı Kurul, 02.07.2001 tarih ve 12928 sayılı kararında "İmrahor İlyas Bey Anıtı'nın farklı dönemleri ihtiva etmesi nedeni ile dönemlere ait restitüsyonu ile konservasyon proje ve raporlarının getirilmesine" karar vermiştir. İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 24.09.2008 tarih ve 2387 sayılı kararında, söz konusu projelerin eksikliği yinelenmiştir:

> Analitik rölöve, restitüsyon, sağlamlaştırma ve konservasyon projelerinin hazırlanmasına yönelik olarak üniversitelerin Bizans bölümleri, mimari koruma restorasyon bölümleri ve statik bölümlerinde kârgir yapı uzmanlarından destekle bilimsel çalışma ekibi oluşturulmasına ve bu ekibin görüşleri doğrultusunda uygulama taleplerinin ve projelerinin Kurulumuza iletilmesine, yüzeyde bitki temizliğinin yapılabileceğine karar verilmiştir (İstanbul IV Numaralı KTVKBK Arşivi).

Günümüzde yapıda herhangi bir bakım-onarım ya da restorasyon faaliyetine başlanmamıştır. İstanbul Valiliği İl Özel İdaresi tarafından, 2013 yılında yapılan bir ihale kapsamında, anıtın rölöve-restitüsyon-restorasyon projelerinin hazırlatılması işi ihale yoluyla bir yüklenici firmaya verilmiştir.[124] Proje süreci devam ederken, anıtın daha fazla zarar görmesini engelleyecek bir koruma önlemi alınmamıştır.

7.2 Hasar Tespitleri

7.2.1 Çatlak

Yapının söve, başlık gibi elemanlarında, muhtemelen yangın etkisiyle oluşan önemli çatlaklar görülmektedir. Çatlaklar, derinliklerine göre iki grupta ele alınmaktadır:

[124] İl Özel İdaresi, günümüzde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Birimi'ne dönüşmüştür. Söz konusu proje ihalesinin devam ettiği bilinmektedir. Tezin teslim edildiği tarih itibarıyla Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanan bir koruma projesi bulunmamaktadır.

Kılcal çatlak: Derinliği az olan, meydana geldiği noktada yapısal bir risk oluşturmayan, elemanın taşıyıcılık özelliğini ekilemeyen, genellikle yüzeysel çatlaklardır. Nartekste korunmuş sıva kalıntılarında, mermer pencere sövelerinin, arşitravların ve galeri katı için yapılan mermer konsolların bazı yerlerinde görülen çatlaklar, bu gruba girmektedir (Şekil F.11).

Yapısal çatlak: Taşıyıcı sistemi etkileyen, mimari öğelerin işlevini yerine getirmesine engel olan, derin çatlaklardır. Narteksin girişindeki dört mermer sütunda görülen çatlaklar, yaklaşık olarak sütunun merkezine kadar devam eden, derin çatlaklardır (Şekil F.12). Özellikle SN3 numaralı sütunun kuzey tarafındaki çatlağın genişliği yer yer 2 cm, yüksekliği ise sütunun ortasına kadardır. Sütunların parçalanmasını önlemek amacıyla konulan demir çemberler de korozyona uğramış ve kopmuş olduğundan (Şekil F.13), çatlakların ilerlemesini durdurmak için acilen müdahale edilmesi gerekmektedir.[125]

Demir iskeleyle askıya alınan, orta nefin kuzeyindeki altı breş sütun ve üzerindeki mermer arşitravlarda, taşlarda parçalanmaya kadar giden önemli çatlaklar meydana gelmiştir (Şekil F.14). Arşitravların üst bölümünü oluşturan kornişlerin tamamında, taşların uzunluğu boyunca devam eden yarıklar görülmektedir (Şekil F.15). Taş öğelerde bu derece ciddi hasarların meydana gelmesinde, anıtın geçirdiği yangınların etkisi büyüktür.

Kuzey nef sütunlarında, gövdenin mermer kaide ve başlıklara bağlandığı noktalarda ve sütun kaidelerinde yer yer parça kopmaları meydana gelmiştir (Şekil F.16, F.17). Bu durum, yükün zemine aktarımı, taşıyıcı sistemin güvenlik düzeyi ve arşitravın korunması bakımından önemli bir risk oluşturmaktadır. Mermer stilobat, söve ve başlıklarda da, parçalanma düzeyine varan çatlamalar gözlenmektedir (Şekil F.18, F.19).

Kârgir duvarlarda meydana gelen 45 derecelik çatlaklar da önemli hasarlardır. Naosun doğu beden duvarının kuzey bölümünde, + 5.25 m seviyesinden başlayarak güneye doğru 45 derecelik bir açıyla + 8.30 m'ye kadar ilerleyen bir çatlak meydana gelmiştir (Şekil F.20). Naosun kuzeybatısındaki duvar ayağının doğu köşesinde

[125] Günümüzde sütunların üzerinde yer alan çemberler, 1982 yılında Ayasofya Müze Müdürlüğü tarafından yenilenen elemanlardır; bu tarihten sonra başka bir müdahale yapılmamıştır. Bkz. Ayasofya Müzesi 9. Yıllığı, 1983, s. 10, 11.

görülen çatlak ise, + 0.50 m seviyesinden başlayarak batıya doğru 45 derecelik bir açıyla + 2.80 m'ye kadar devam etmektedir (Şekil F.21). Bu çatlak, duvar örgüsünde yer yer 6-7 cm genişliğinde açılmaya neden olmuştur. Duvar ayağının galeri katında kalan, tuğladan örülmüş üst bölümünde de aşağıdakine paralel bir çatlak görülmektedir; naosun güneybatısındaki duvar ayağında da benzer bir çatlak meydana gelmiştir (Şekil F.22): Yaklaşık + 0.60 m ile + 3.50 m arasındaki çatlağın genişliği üst bölümde 10 cm'yi geçmektedir. Çatlağın içi, daha önceki bir onarımda, çimentolu harç ve tuğla parçalarıyla doldurularak kapatılmıştır. Güneybatı duvar ayağının galeri katında kalan, tuğladan örülmüş üst bölümünde de, aşağıdakiyle aynı doğrultuda bir çatlak mevcuttur (Şekil F.23); ancak genişliği 1-2 cm'yi geçmemektedir. Dolayısıyla, naosun batısındaki iki duvar ayağında, hem zemin, hem de galeri seviyesinde meydana gelen yapısal çatlakların simetrik olduğu gözlenmektedir. Başka bir 45 derecelik çatlak da narteksin kuzeybatı duvar ayağıyla SN1 sütununun arasındaki ek duvarın doğu yüzünde görülmektedir (Şekil F.24); +1.00 m'den başlayarak ahşap hatıla kadar devam etmektedir. Yapının dış cephelerinde, kuzey ve güney beden duvarlarında çatlak görülmezken, duvar ayaklarında meydana gelen 45 derecelik çatlaklar; yapının kârgir duvarlarının statik açıdan ayrıntılı incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Çatlakların yoğun görüldüğü mimari öğelerden birisi de döşemelerdir (Şekil F.25). Bahçe ve narteksteki korunmuş mermer döşeme levhalarında, çatlakların levhanın uzunluğu boyunca devam ettiği görülmektedir (Şekil F.26). Orta nef ile güney nef arasındaki mermer tabanda (stilobat) ve serpantin sekinin bazı kısımlarında da önemli çatlaklar, hatta yer yer parçalanmalar meydana gelmiştir (Şekil F.27). Naosun *opus sectile* döşemesini oluşturan taşlar, genellikle küçük boyutlarda kesilmiş ve yanaşık olduklarından çatlak meydana gelmezken; dikdörtgen planlı büyük döşeme levhalarında önemli çatlaklar oluşmuştur. Çatlakların en yoğun görüldüğü yerler, A2 ve A3'teki özgün serpantin levha; A6, A8 ve A14'teki beyaz mermerlerdir (Şekil F.28). Buralarda çatlaklara kısmi çökmeler de eşlik etmektedir. Döşemenin çimentolu harçla doldurulduğu kısımlarda da çatlak ve çökmelere rastlanmaktadır (Şekil F.29).

7.2.2 Düşeyden sapma

Yapının kuzey beden duvarında, ortalama + 5.50 m seviyesinden itibaren, ortalama 3 derecelik bir düşeyden sapmanın meydana geldiği tespit edilmiştir (Şekil F.30).

Duvar, döşeme ve çatı kirişleri ile karşı duvara bağlı olmadığından içeriye doğru eğilmiştir. Duvardaki düşeyden sapmanın, düzenli olarak ölçümü ve izlenmesi gerekmektedir.

7.2.3 Yüzey kaybı

Yüzey kaybı, anıtın çeşitli yerlerinde farklı derecelerde gözlenen bir hasar türüdür; bu nedenle, meydana gelen yüzey kaybının önem derecesine göre üç grupta ele alınmaktadır.

0-5 cm arası yüzey kaybı / aşınma: Kârgir duvarların taş ve tuğla yüzeylerinde, döşemenin genelinde -kırmızı ve yeşil porfir elemanlar hariç- var olan ve çoğunlukla diğer hasarlara eşlik eden bir bozulma türü olduğundan, çizimde ayrı bir renkle haritalandırılmasına gerek görülmemiştir.

5 cm'den fazla yüzey kaybı: Genellikle duvar örgüsünü oluşturan taş ve tuğlaların köşelerinde görülen bir hasar türüdür (Şekil F.31). Kayıpların en fazla görüldüğü yerler, narteksin güneydoğu ve kuzeybatı duvar ayaklarının köşeleri, naosun pencere kenarları, apsis duvarı ve minarenin şerefe bölümündeki tuğla örgüdür (Şekil F.32). Mermer sövelerde ve galeri döşemesini taşıyan mermer konsolların bazılarında, yüzey kaybının 5 cm'yi geçtiği ve "parça kopması" boyutuna ulaştığı görülmektedir (Şekil F.33).

Form kaybı: Bezemeli taş öğelerde, yüzeydeki bozulma nedeniyle yer yer kabartmaların yok olduğu ve formların anlaşılmaz hale geldiği gözlenmektedir (Şekil F.34). Mermer sütun başlıkları, arşitrav ve kornişler gibi yüzeyinde kabartma bulunan mimari elemanlarda meydana gelen form kaybı, mezar taşlarında da görülmektedir (Şekil F.35).

7.2.4 Derz boşalması

Kârgir duvar örgüsünün bazı kısımlarında, derz harcının boşaldığı, taş veya tuğlaların aralarında derinliği yer yer birkaç santimetreye varan boşlukların meydana geldiği gözlenmiştir (Şekil F.36). Derzlerin boşalması nedeniyle taş ve tuğlaların yan yüzleri de açıkta kalmakta; böylece malzemelerin açık havanın bozucu etkilerine maruz kalan yüzey alanı artmaktadır.

7.2.5 Boşluk / delik

Duvar örgüsündeki kayıplar ve boş kalan eski hatıl, ya da kiriş yuvaları, bu hasar grubunda ele alınmaktadır (Şekil F.37). Örgünün kesintiye uğraması ve suyun toplandığı tuzaklar oluşturması nedeniyle, başka bozulmalara da yol açabilecek bir hasar türüdür.

7.2.6 Oyuklanma

Oyuklanma,[126] beden duvarlarında kullanılan maktralı (fosilli) kireçtaşlarında görülen bir hasar türüdür (Şekil F.38). Taşın yapısını oluşturan fosillerin, atmosfer etkileriyle zayıflayarak yüzeyden ayrılması sonucunda oluşmaktadır. Taşın yüzeyinin, koparak ayrılan parçalar nedeniyle pürüzlü hale gelmesiyle, oyuklarda toplanan su, taşa zarar vermekte ve bozulmayı hızlandırmaktadır.

7.2.7 Tozuma

Tozuma,[127] beden duvarlarında kullanılan kireçtaşında görülen bir hasar türüdür (Şekil F.39, F.40). Taşın yüzeyi, tozuyarak pudramsı bir görünüm almakta ve dökülmeye başlamaktadır. Tozuma ilerledikçe, taşın yüzeyindeki kayıp artmakta ve kesiti küçülmektedir.

7.2.8 Kararma

Kararma,[128] beyaz mermer (çoğunlukla Marmara mermeri) elemanlarda ağırlıklı olarak gözlenen bozulma türüdür (Şekil F.41). Yangın ve hava kirliliği etkisiyle meydana gelen kararma; mermer söve, eşik, arşitrav, silme gibi plastik öğelerde tespit edilmiştir. Ayrıca, döşemenin A4, A5 ve A7 alanlarını çevreleyen mermer bantların tamamında; A1, A2, A3 ve A6'daki mermer çerçevenin bir bölümünde ve serpantin sekinin kuzeyindeki mermer dolgunun bazı taşlarında görülmektedir. Döşemelerde, ıslanma-kuruma çevrimi hızlı ve sürekli olduğundan, kirlilik; duvardaki elemanlarda olduğu gibi kalın bir kabuk meydana getirmemiş, yalnızca taş yüzeylerinde gri – koyu gri bir kararmaya yol açmıştır (Şekil F.42).

---

[126] Oyuklanma, literatürde ***alveolization*** terimiyle yer almaktadır (ICOMOS-ISCS, 2008).
[127] Tozuma, literatürde ***powdering*** terimiyle yer almaktadır (ICOMOS-ISCS, 2008).
[128] Kararma, literatürde ***staining*** terimiyle yer almaktadır (ICOMOS-ISCS, 2008).

7.2.9 Kabuk oluşumu

Kabuk oluşumu,[129] yapının geçirdiği yangınların etkisiyle, özellikle mermer yüzeylerinde meydana gelen bir hasar türüdür (Şekil F.43). Taşın yüzeyinde yer yer birkaç milimetreye varan kalınlıklarda, siyah renkli bir kabuk meydana gelmektedir. Taşın üzerinde zamanla kalınlaşan, geçirimsiz bir katmanın oluşması, gerisindeki yüzeyde tuzların birikimine ve başka hasarlara yol açabilmektedir.

7.2.10 Renk değişimi / matlaşma

Renk değişimi / matlaşma,[130] güneş ışığının etkisiyle yüzeyin matlaşması ve taşın özgün rengini ve parlaklığını yitirmesidir (Şekil F.44). Özellikle *opus sectile* örgü kuşaklarını meydana getiren sarı mermerlerde yaygın olarak görülmektedir; taşların rengi mat sarı, hatta kahverengiye dönerken, yüzeyi de parlaklığını ve düzgünlüğünü yitirmiştir. Sarı mermer yüzeylerinin çoğunda, renk değişimine liken oluşumu da eşlik etmektedir.

7.2.11 Şekersi aşınma

Şekersi aşınma,[131] mermer yüzeylerinde, atmosfer etkileri ve sıcaklık farkı nedeniyle rastlanan bir aşınma türüdür (Şekil F.45). Mermerin yüzeyi, kalsitin uzaklaşması sonucunda pürüzlü, kristalize bir görünüm almaktadır. Doğal taşın bünyesinden kaynaklanan farklara bağlı olarak, yüzeydeki granüller bazen çok ince, küçük tanecikler şeklinde iken; bazı taşlar, daha pürüzlü ve nispeten iri kristallidir. Şekersi aşınma, sövelerde ve döşemenin batı yarısındaki A10, A11, A12 ve A13'ün beyaz mermer çerçevelerinde daha yoğun olmakla birlikte; mermer elemanların genelinde görülmektedir.

7.2.12 Kirlenme

Duvarların ve doğal taş öğelerin yüzeylerinde görülen toz ve kir birikimidir. Yapının tümüyle açık hava koşullarına maruz kalmasından ötürü meydana gelen kirlenme; taş yüzeylerinde ve kârgir duvar yüzeylerinde görülmektedir (Şekil F.46, F.47). Kararma veya kabuk oluşumuyla benzer bir görünüme sahip olduğundan, laboratuvar

[129] Kabuk oluşumu, literatürde ***encrustation*** terimiyle yer almaktadır (ICOMOS-ISCS, 2008).
[130] Renk değişimi / matlaşma, literatürde ***discoloration / degradation*** terimiyle yer almaktadır (ICOMOS-ISCS, 2008).
[131] Şekersi aşınma, literatürde ***sugaring*** terimiyle yer almaktadır (ICOMOS-ISCS, 2008).

analizleri için çeşitli yüzeylerden toz halinde kir örnekleri alınarak analiz edilmiştir (İBB KUDEB, 2016). Analiz sonuçlarına göre, alınan kir örneklerinin içeriğinde genellikle fazla miktarda sülfat (SO_4^{2-}) tuzu ve yer yer yoğun alçıtaşı ($CaSO_4.2H_2O$) oluşumu; duvar yüzeylerinin genelinde is tespit edilmiştir. Kirlilik, özellikle yağmur suyu ile yıkanmayan bölgelerde yoğunlaşmakta ve kalın kabuklar halinde bulunmaktadır (İBB KUDEB, 2016).

7.2.13 Paslanma

Narteksin girişinde yer alan SN2, SN3 ve SN4 numaralı sütunların üzerindeki demir çemberlerde (Şekil F.48), yapıya Osmanlı döneminde eklenen pencerelerin lokmalı demir parmaklıklarında (Şekil F.49) ve minarenin şerefesinin üzerindeki demir parmaklıklarda görülmektedir. Ayrıca, naos sütunlarını ve arşitravı destekleyen demir iskelede de paslanma tespit edilmiştir; bu durum, önemli bir risk oluşturmaktadır. Yapının özgün taş öğelerinin paslanmanın etkisiyle zarar görmemesi için, askı iskelesinin yenilenmesi gerekmektedir.

7.2.14 Biyolojik bozulma

Sürekli nem ve atmosfer etkisinin bir sonucu olarak, özellikle döşemenin büyük bir bölümünde görülen biyolojik bozulma türleri, üç grupta ele alınmaktadır:

Mantar oluşumu: Osmanlı döneminde pencereye çevrilen K2 ve K3 açıklıkları ile naosun batı duvarının üst kısmındaki pencerelerin ahşap hatıllarında, yer yer kahverengi mantar oluşumu gözlenmektedir (Şekil F.50).

Liken oluşumu: Liken oluşumu, özellikle döşemede kullanılan beyaz ve sarı mermerlerde baskındır; yüzeyde irili ufaklı dairesel lekeler halinde kendini göstermektedir (Şekil F.51).

Yosun oluşumu: Kış aylarında sürekli ıslanma sonucunda artan yosun oluşumu, özellikle avlu ve naos döşemelerinin tuğla ile yenilenen kısımlarında görülmektedir.

7.2.15 Bitkilenme

Yapıda taşıyıcıların, narteks kemerlerinin ve beden duvarlarının üzerinde, yer yer incir ağaçlarının büyüdüğü tespit edilmiştir (Şekil F.52, F.53). İncir ağaçlarının köklerinin hızla ve yayılarak büyümesi, yapının duvarlarının bütünlüğünü tehdit etmektedir. Ayrıca, yapının avlusunda beden duvarlarına çok yakın olarak büyüyen

ağaçların kökleri, yapının temelleri için sakıncalıdır. Düzenli bakım ve temizlik yapılmadığından, beden duvarlarının üst bölümünde de bitkilenme görülmektedir.

7.2.16 Uygun olmayan ekler

Yapıda yakın tarihli bir bakım-onarım yapılmamıştır. Son 50-60 yıl içerisinde gerçekleştirilen bazı koruyucu müdahalelerin, uygun olmadığı anlaşılmıştır. Bunların başında, özellikle naos – orta nef döşemesinin özgün geometrik şemasına ve malzemelerine uyum göstermeyen onarımlar gelmektedir (Şekil I.22). Naosun kuzeyinde devam eden tuğla dolgunun batı yarısında görülen ve işçilik bakımından doğudakilerden ayrılan kısımlar, bu gruba girmektedir (Şekil F.54). Güney yönündeki tuğla dolgu da benzer niteliktedir. Ayrıca döşemenin tümünde baskın olan çimentolu harçla yapılan bütünleme; hem malzeme davranışının doğal taşla uyumsuzluğu, hem de estetik açıdan, uygun olmayan bir müdahaledir. Çimentolu harçla yapılan dolgu, *opus sectile*'nin içindeki küçük ve sınırlı alanlarda görülebildiği gibi; A4, A8, A9, A14 ve A15 gibi daha geniş alanlarda da kullanılmıştır. Beden duvarlarında da yer yer çimentolu harçla yapılan onarımların izlerine rastlanmaktadır (Şekil F.55).

Döşemedeki çimentolu dolguların kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Yapıda 20. yüzyılda gerçekleştirilen en kapsamlı bakım-onarım, 1955 yılında Yüksek Mimar Cahide Tamer tarafından yapılmıştır (Tamer, 2003, s. 121, 163). Bu tarihte döşemeye müdahale edildiğine dair bir bilgi yoktur; ancak 1962'de Topkapı Sarayı Müdürü olan Tahsin Öz, "yapının döşemelerinin onarıldığını, fakat atıl durumda olduğunu" aktarmıştır (Öz, 1962, s. 105). Bu bilgiye dayanılarak, döşemedeki çimentolu onarımların, 1955-1962 arasında yapıldığı tahmin edilmektedir.

8. RESTİTÜSYON

Stoudios Bazilikası (İmrahor Camii), çeşitli dönemlerin mimarlık geleneğinden izler barındırmakta; anıtın günümüzdeki durumu, çok katmanlı ve karmaşık bir tablo sunmaktadır. Restitüsyon sürecinin ilk aşamasında; dönemlerin teşhisi ve kaybolan öğelerin tespiti yönünde "restitüsyon sorunları" saptanmıştır. Anıtın mimari dokusunda ayırt edilebilen dönemler; erken Bizans (5. yy), orta Bizans (11-12. yy), geç Bizans (13-14. yy), Osmanlı-I (15-16. yy), Osmanlı-II (18-19. yy) ve geç Osmanlı-Cumhuriyet dönemleridir (20. yy).[132] Restitüsyon sorunları, teşhis edilen dönemler bağlamında değerlendirilmiş, öneriler; günümüze korunmuş durumda ulaşan mimari izler, kullanılan malzemelerin niteliği, belgeler, eski fotoğraflar ve analoji yöntemi kullanılarak geliştirilmiştir.

Yapıda görülen restitüsyon sorunları; atrium, döşemeler, kapı ve pencere açıklıkları, bema, apsis, naos-nef ilişkisi, sütun düzeni, galeri katı, iç duvar kaplamaları ve yok olan çatı örtüsünün ilk tasarımı ile ilgilidir.

8.1 Atriumun Restitüsyonu

Bazilikanın batısında, sütunlarla çevrelenen, kare planlı bir atriumun olduğu bilinmektedir (Mango, 2006, s. 11; Krautheimer, 1965, s. 104). Krautheimer, atriuma batı, kuzey ve güney yönlerinden girişlerin olduğunu ileri sürmektedir (1965, s. 104). Narteks, atriumun doğu kanadını oluşturmaktadır (Mango, 2006, s. 50; Şekil C.21). Sütunlarla çevrili atriumun kuzey duvarının bir bölümü günümüze ulaşmıştır (Millingen, 1912, s. 51; Müller-Wiener, 2002, s. 147; Şekil A.15).

Mathews (1971), kareye yakın planlı, 27,29x26,30 m ölçülerindeki atriumun ortasında bir çeşmenin olduğunu ileri sürmüştür (s. 21; Şekil G.1). Hartmann tarafından 1969'da çekilen fotoğrafta, narteksin batı cephesinin kuzey ucundaki mermer kornişin köşe parçası görülmektedir (Şekil G.2). Aynı eleman, yerinde korunmuş durumdadır. Arşitravın üstünde yer alan kornişin batıya doğru devam

[132] Bkz. 6. Dönem Analizi.

etmesi, kare planlı atrium şemasıyla uyumludur. Millingen (1912), atriumun diğer kollarında, arşitravın tamamının değil yalnızca en üstteki kornişin devam etmesi gerektiğini ileri sürmüştür (s. 51).

Choiseul-Gouffier tarafından yapılan ve anıtın 1785-86 yıllarındaki durumunu gösteren çizimde, bahçenin güney tarafında, yarım daire kemerli, yaklaşık 1 kat yüksekliğinde bir duvar kalıntısı görülmektedir (Şekil B.6). Çizimde, duvarı oluşturan kemerli açıklıklardan ilki gösterilmiş; iki yanında yer alan haç işaretleri resmedilmiştir. Bunların biçimi, atriumun kuzey duvarında korunmuş olan ve geç Bizans dönemine ait olduğu tahmin edilen tuğla haçlara benzemektedir (Şekil C.2, C.3, D.36). Çizimde görülen duvar kalıntısı, atriumun güney sınırını oluşturan Bizans duvarıdır.[133]

8.2 Döşemelerin Restitüsyonu

8.2.1 Naos döşemesi

Naosun orta nefini kaplayan döşeme, ender bir *opus sectile* örneğidir (Şekil I.3). Gerlach, kiliseyi anlatırken döşemeyi özellikle vurgulamış; "döşemenin, çeşitli mermerlerle, kuş ve hayvan figürleriyle en güzel biçimde süslendiğinden" bahsetmiştir (Millingen, 1912, s. 50; Şekil G.3). Renkli mermerler kullanılarak kakma tekniğiyle yapılan bu figürlerin çoğu günümüzde algılanamamaktadır (Şekil G.4).

8.2.1.1 Birinci dönem (11. yy)

Naosta görülen *opus sectile* döşeme, geometrik kurgusundan ötürü; Demre Aziz Nikolaos, Pantokrator Manastırı (Zeyrek Camii), İznik Koimesis ve Yunanistan'daki birçok kilisenin döşemeleri ile benzerlik göstermektedir (Megaw, 1963; Eyice, 1963; Demiriz, 1968; Ayuela, 2002). Yapılan araştırma, analiz ve karşılaştırmalara dayanarak, döşeme; 11. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir (Şekil G.5).[134]

[133] Çizim, anıtın 1766 depremi ile 1804-1805 onarımı arasındaki durumunu yansıtmaktadır. Atriumun güney duvarının bu döneme ulaştığı anlaşılmaktadır; ancak muhtemelen 1766 depreminde hasar görmüş olduğundan, üst bölümünün nasıl örtüldüğü belirsizdir.

[134] Döşemeyle ilgili tarihlendirme, 6.2. Orta Bizans Dönemi Onarımları başlığında ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Bizans mimarisinde, 7. yüzyıla kadar döşemenin mermer bantlarla yapılan ızgara sistemiyle parçalara ayrıldığı ve *opus sectile*'nin dolgu amacıyla kullanıldığı bilinmektedir (Ayuela, 2002, s. 133). Ancak 7. yüzyıldan sonra, döşeme tasarımlarında bunun tam tersi yapılarak; büyük mermer ya da serpantin levhaların, *opus sectile* kuşaklarıyla oluşturulan grid sisteminin içinde yer aldığı görülmektedir.[135] Yunanistan'daki Hosios Lukas ve Theotokos Kiliseleri, İznik'teki Koimesis Kilisesi ve İstanbul'daki Stoudios Bazilikası (İmrahor Camii), bu geometrik kurgunun kullanıldığı örnekler arasındadır (Ayuela, 2002).

Stoudios Bazilikası'nın *opus sectile* döşemesine ait ulaşılabilen en eski tarihsel belge, Wilhelm Salzenberg tarafından yapılan, 1854 tarihli renklendirilmiş çizimdir (Şekil G.6). Salzenberg'in, 5-12. yy arasındaki kiliselerin ölçekli ve renkli çizimlerine yer verdiği eseri, başta Ayasofya olmak üzere, çoğu Bizans dönemi anıtının restitüsyonu için veri sağlamaktadır. Stoudios Bazilikası döşemesinin, 1894 depreminden önceki durumunun ayrıntılı ele alındığı tek kaynak olan bu çizimin, bugün de yerinde görülebilen izlerle birlikte yorumlanması gerekmektedir.[136]

Salzenberg (1854), bugün de izleri okunabilen, *opus sectile* örgü kuşakları ve aralarında kalan dikdörtgen planlı alanları resmetmiştir. Döşemenin yalnız A1-A9 arasında kalan doğu yarısına yer verdiği çiziminde sunduğu en önemli bilgiler şöyle sıralanabilir (Şekil G.6):

a) Örgülerin arasında kalan alanların büyük bir kısmı, koyu yeşil renkli (serpantin breşi) levhalarla kaplıdır.
b) Serpantin breşi levhalar, sarı renkli taşlardan oluşan bir bantla çevrelenmiştir.
c) Orta aksta, kuzey-güney doğrultusundaki örgü kuşaklarının farklı bir deseni vardır; renkli porfirlerden oluşan üçlü şeritler yerine, küçük taş parçaları harcın içine oturtularak mozaik yapılmıştır.
d) Enine örgü kuşakları, uzunlamasına kuşaklara göre daha dardır.
e) Döşemenin A2 alanında, serpantin levhaların arasına ince bir mozaik şeridi yapılmıştır.

[135] Bu tercihte, malzemelerin temin edilebilme olanağı belirleyici olmuştur (Ayuela, 2002, s. 133; Liakos, 2008, s. 37).
[136] Robert van Nice ile Salzenberg'in Ayasofya çizimlerinin karşılaştırıldığı bir çalışmada, Salzenberg'in var olmayan simetrilerle çizimini zenginleştiren yaklaşımına değinilmektedir (Url-4).

Salzenberg'in çizimiyle döşemenin güncel durumu karşılaştırıldığında;

a) A1, A2, A3'te tamamına yakını; A6 ve A14'te ise bir bölümü korunmuş olan yekpare serpantin levhaların varlığı, bu bilgiyle örtüşmektedir (Şekil G.7).
b) Serpantin levhaların etrafındaki sarı renkli taş çerçeveler günümüze ulaşamamıştır. Yerine, bugün A1, A3, A4, A5, A6 ve A7'de görülen, ne zaman yapıldığı bilinmeyen, beyaz mermer çerçeveler eklenmiştir (Şekil G.8).
c) Salzenberg'in (1854), çiziminin altında detay olarak yer verdiği ve orta akstaki enine örgü kuşaklarına ait olan desenler, günümüze ulaşamamıştır. Söz konusu desenlerin, ilk yapıma (11. yy) ait olup olmadığı bilinmemektedir; 12. yy veya daha sonrasına ait bir geç Bizans dönemi onarımının izi olması da mümkündür. Aslında renkli ve küçük porfir parçalarıyla mozaik yapılan bu kısımlarda; özensiz ve karmaşık bir mozaik taklidiyle bütünleme yapılmıştır (Şekil G.9).
d) Rölöve için alınan ölçüler, kuzey-güney doğrultusundaki enine örgü kuşaklarının daha dar olduğunu doğrulamaktadır. Enine örgü kuşaklarının günümüze ulaşan bölümünün genişliği 80 cm iken, bu ölçü doğu-batı doğrultusunda uzanan örgü kuşaklarında 102 cm'ye ulaşmaktadır.
e) A2 alanında, mevcut serpantin levhaların arasında aslında ince bir şeridin var olduğu, günümüzde de anlaşılmaktadır. Ancak Salzenberg'in çizimindeki mozaik deseni günümüze ulaşmamıştır; bugün, kırmızı / yeşil porfir parçalarından oluşan, dört yaprak biçiminde dizilerek harcın içine oturtulan bir desen görülmektedir (Şekil G.10).

Yapıdaki izlerin sağladığı veriler ile tarihî kaynaklara dayanarak hazırlanan, naos döşemesine ait restitüsyon önerisi, Şekil I.27'de verilmiştir. Serpantin seki, Mathews'un önerisine (1971, s. 25) dayanarak doğuya döndürülmüştür. Döşemenin, *opus sectile* örgünün dışında kalan bölümleri hakkında, Salzenberg'in çiziminde bir bilgi yoktur; ancak naos girişinde korunmuş olan 52 cm genişliğindeki serpantin levhanın, üç yönde kesintisiz devam ettirilmiş olması mümkündür. Böylece, *opus sectile* alanının; doğuda serpantin seki, diğer üç yönde ise serpantin kuşakla çerçeve içine alındığı ortaya çıkmaktadır (Şekil I.27).

Veriler, orta Bizans dönemine ait bu döşemenin kurgusunun simetrik olduğunu ortaya çıkarmıştır. Restitüsyon önerisinde, döşemenin kuzeydoğu köşesindeki mevcut serpantin madalyon, rölöve çizimindeki ölçülere dayanarak, dairesel formuna kavuşturulmuştur (Şekil I.27). Hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte,

döşemenin simetrik düzeni nedeniyle, serpantin madalyonun karşısında bir eşinin daha olabileceği düşünülmüştür.

8.2.1.2 İkinci dönem (12-13. yy)

Nartekste görülen mozaik yapım tekniği; farklı bir dönemin geleneğini yansıtmaktadır. İtalya merkezli olarak 12. yüzyılın başı ile 14. yüzyıl arasında gelişen "*Cosmati/Cosmatesque"* döşemelerinin yapımında, önce büyük taş -genelde mermer- levhalar yerleştirilmiş; ardından aralarına *opus sectile* kuşakları yapılmıştır (Ayuela, 2002). Özellikle 11. yy Bizans mimarlığının *opus sectile* örneklerinden esinlenilerek geliştirilen bu döşeme tekniğinde, aynı geometrik kurgu devam ettirilmiş; ancak malzeme kaynağının kısıtlı olması nedeniyle, taş boyutları küçültülerek, en ufak bir renkli taş parçası bile ziyan edilmemiştir (Ayuela, 2002; Şekil E.13).

Cosmati tekniğinin İtalya'daki Santa Maria Maggiore, Santa Maria-Cosmedin, San Giovanni-Lateran, San Clemente kiliseleri gibi örneklerinde, renkli porfir ve mermer parçalarının küçük boyutlarda kullanıldığı; bu anlamda Stoudios Bazilikası'nın naosundaki *opus sectile*'den ayrıldığı gözlenmektedir (Şekil G.1). Örneğin San Clemente Kilisesi'nin döşemesi, doğrusal bir aks içerisinde, küçük ve renkli taş parçalarıyla donatılmış bir örgü ve ortasına yerleştirilen porfir madalyonlarla oluşturulmuştur (Şekil E.14). Oysa Santa Maria-Cosmedin ve Santa Maria Maggiore kiliselerinde; simetrik madalyonlar, bir dörtgenin içine ya da çevresine yerleştirilmiştir (Şekil E.17). San Giovanni-Lateran Kilisesi'nde ise, her iki kurgunun da birlikte kullanıldığı bir tasarıma rastlanmaktadır (Şekil E.14).[137]

Söz konusu döşemeler, 12. yy ve sonrasına ait olan *Cosmati* tekniğinin, *spolia* öğeler kullanılarak ve eleman boyutları küçültülerek yapılan örnekleridir; böylece artistik değer, geometri, malzeme ve renk anlamında bir sürekliliğin sağlanmak istendiği görülmektedir.[138]

İmrahor (Stoudios) Anıtı'nın narteksinde görülen ve çok küçük bir parçası günümüze ulaşan döşeme yapım tekniği, Roma'daki *Cosmati* örneklerine geometri,

[137] Benzer tasarımlar, daha sonra İngiltere'ye de yayılmıştır (örneğin Westminster Abbey, Londra).
[138] Ayuela (2002, s. 142-143), *spolia* öğelerin kısıtlı oluşu nedeniyle taş boyutlarının küçültüldüğünü; ancak bu yapılırken, Roma döneminden süregelen geometrik şekillerin de yeniden yorumlandığını ve desenlerin devam ettirildiğini belirtmiştir. Ayuela, sadece modüllerin küçültülerek tekrarlanmasıyla, tasarıma bir sonsuzluk anlamının da yüklendiğini ileri sürmüştür.

malzeme ve tasarım açısından benzerlik göstermektedir (Şekil E.15, G.11). Naos döşemesindeki *opus sectile*'nin, kullanılan yeşil / kırmızı porfirlerin boyutuna, geometrik kurgusuna ve düzgün işçiliğine dayanarak, 11. yüzyılda yapıldığı; nartekste küçük bir parçası görülen, porfir parçalarıyla yapılan mozaik döşemenin ise daha sonraki bir dönem (geç Bizans dönemi) onarımına ait olabileceği düşünülmektedir.

8.2.2 Yan nef döşemeleri

Kilisenin ilk yapıldığı dönemde, kuzey ve güney nef döşemelerinin nasıl olduğu hakkında bir bilgi yoktur. Döşemeler, yapının en fazla tahrip olan öğelerinden olduğundan, özgün yan nef döşemeleri günümüze ulaşamamıştır.

Güney nefin döşemesinde, yüksekliği 13-14 cm olan, sert bir harç tabakası bulunmaktadır (Şekil D.18). Yapılan malzeme analizine göre, içeriğinde doğal hidrolik kireç ve *puzzolan* bulunduğu tespit edilen bu sağlam ve kalın harç tabakasının, özgün (Bizans dönemi) döşemenin altındaki yatak harcı olduğu tahmin edilmektedir.[139] Kilisenin yan neflerinin döşemesi, bu harcın üzerine yerleştirilen mozaiklerle bezenmiş olmalıdır.

Yan neflerin döşemesini gösteren, ulaşılan en eski belge, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Encümen Arşivi'nden elde edilen bir fotoğraftır (Şekil D.62). Tarihi belirsiz bu fotoğrafta, çatının yok olduğu ve nefin üst kat pencere açıklığını dolduran eklerin mevcut olduğu görülmektedir. Çatının 1920'de tamamen yok olduğu ve pencere açıklıklarını dolduran Osmanlı dönemi eklerinin 1955 onarımında temizlendiği (Tamer, 2003) bilindiğine göre; söz konusu fotoğraf, 1920-1955 tarihleri arasında[140] çekilmiş olmalıdır. Fotoğrafın çekildiği dönemde, kuzey nef döşemesinin kare tuğlalarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde kuzey nefin döşemesi toprakla örtülüdür; ancak toprağın altında yer yer korunmuş kare tuğlalara rastlanmıştır (Şekil D.61). Kenar uzunlukları 36x36 cm olan tuğlaların, Osmanlı dönemindeki bir onarımdan kalmış olduğu tahmin edilmektedir.

[139] Bkz. 5.1.4. Döşeme yatak harçları.
[140] Encümen Arşivi'ndeki yazılı belgeler, 1939-1943 arasına ait olduğundan, fotoğrafın da bu tarihlerde çekilmiş olabileceği düşünülmektedir.

8.3 Kapı Açıklıklarının Restitüsyonu

Kilisenin camiye dönüştürüldüğü dönemde bazı açıklıklar kapatılmış, kapılar ve sütunlar değiştirilmiş, minare eklenmiştir (Millingen, 1912, s. 56-59). Kilisenin yarım daire kemerli kapı açıklıkları, moloz taş, tuğla veya almaşık duvarlarla doldurularak kapatılmıştır. Ancak mermer söve ve eşikler yerinde korunmuş olduğundan, özgün kapı ve pencerelerin yerlerini ve boyutlarını tespit etmek mümkündür (Şekil I.25).

Bizans dönemi kilisesinin özgün kapı açıklıkları (Şekil I.25): narteksten naosa açılan 5 kapı (K1 – K5), yan neflerin doğusundan dışarıya açılan birer kapı (K6, K7), güney nefin doğu ucunda, güneye açılan kapı (K8), narteksin güneyinden dışarıya açılan kapı (K9), narteksin batısındaki atriuma açılan iki kapı (K10, K11) ve narteksin kuzeyinden dışarıya açılan kapıdır (K12). Ayrıca, galeri katındaki iki kapı açıklığının izleri de naosun batı duvarında görülmektedir (K13, K14).

Narteks ile naos arasındaki geçişi sağlayan, ana giriş kapısı K1'dir; "Kral kapısı" olarak da adlandırılmaktadır (Mathews, 1971, s. 22; Şekil C.48). Kral kapısının iki yanında yer alan K2 ve K3 kapıları, pencereye dönüştürülmüştür (Şekil C.28, C.29). Kapıların mermer söve, eşik ve başlıkları korunmuştur. Tuğla duvar, ahşap hatıllar, dikdörtgen kesitli mermer söveli pencere ve demir lokma parmaklıklar, Osmanlı dönemi ekleridir.

K4 kapısı narteksten kuzey nefe (Şekil C.23, C59), K5 ise narteksten güney nefe açılmaktadır (Şekil C.32). K5 kapısı, önüne minarenin eklenmesiyle işlevini yitirmiştir. Yapının camiye dönüştürüldüğü dönemde, kapıların içleri moloz taş ve tuğlayla örülen duvarlarla kapatılmış; narteks, son cemaat yeri olarak kullanılmıştır.

Kuzey ve güney nefin doğusunda yer alan K6 ve K7 kapıları, dışarıya açılmaktadır. Kuzeydeki K6 kapısının, farklı zamanlarda birkaç defa doldurulduğu tahmin edilmektedir (Şekil C.60). Moloz taş ve aralarına yerleştirilmiş tuğlalarla, düzensiz bir örgü yapılmış; kapının sağ üst köşesi, muhtemelen içeriye doğru açılan bir deliği doldurmak amacıyla, tuğla ve devşirme malzemelerle tekrar doldurulmuştur. Güneydeki K7 kapısını dolduran duvar ise, kaba yonu taşlardan yapılmıştır (Şekil C.67).

Güney nefin doğu ucunda yer alan K8 kapısı, güneydeki sarnıcın üst tarafına açılmaktadır (Şekil C.68). İçini dolduran kaba yonu taş duvarın örgüsü, K7'dekine

benzerdir. Açıklığı en dar olan kapıdır; üzerinde yarım daire kemerli, mermer söveli bir pencere yer almaktadır, bunun içi tuğla örgüyle kapatılmıştır. Pencere ve kapının mermer söveleri özgündür. Güney nefin doğu ucuna, güneye doğru açılan bir kapının yerleştirildiği başka erken dönem bazilikalarına örnek olarak: Philippi'deki "Extra Muros", Topkapı Sarayı Bazilikası gösterilebilir (Şekil G.12, G.13). Bu kapının, bemanın kullanımına yönelik olduğu ve törenlerde manastırın dışındaki diğer bölümlere geçişi kolaylaştırmak üzere yapıldığı tahmin edilmektedir.[141]

K9 kapısı, narteksin güneyinden dışarıya açılmaktadır (Şekil C.33). K5 kapısı gibi, 15. yüzyılda, önüne minarenin eklenmesiyle kapatılmıştır. Millingen'e göre (1912, s. 48), narteksin güney duvarındaki kapı törensel girişler için kullanılıyordu; Bizans döneminde her yıl yapılan Aziz Yahya'yı anma törenlerinde imparator deniz yoluyla manastırın iskelesine geliyor ve bahçelerden geçerek kiliseye bu kapıdan giriyordu. Mermer sövenin iç yüzünde görülen oyuğun (Şekil G.14) özgün kapıya ait olduğu tahmin edilmektedir.

Narteksin batısında yer alan K10 ve K11 kapıları, kare planlı atriumun kuzey ve güneyinden nartekse girişi sağlamaktaydı (Şekil G.15, G.16). Yarım daire kemerli ve simetrik olan bu kapıların, iri ve zengin profillerle süslü mermer söve ve başlıkları bulunmaktadır. Narteksin kuzeyine açılan K12 kapısı günümüzde yok olmuştur (Şekil G.17).

Naosun batı duvarında, üst kat seviyesinde yer alan K13 ve K14 kapıları; galeri katının kuzey ve güney kollarına geçişi sağlamaktadır (Şekil G.18). K13 galerinin kuzey koluna, K14 ise güney koluna açılmaktadır. Kapı açıklıklarının yarım daire kemerleri zemin katta 2; galeri katında 1,5 tuğla genişliğindedir.[142] Açıklıkların küçültülerek pencereye dönüştürüldüğü; ardından tamamen doldurularak kapatıldığı anlaşılmaktadır (Şekil G.18).

1936 tarihli Nicholas Artamonoff'un fotoğrafında (Şekil G.19); naosun batı duvarındaki kapı ve pencerelerde, iki yana açılan ahşap kanatlar görülmektedir. Geç Osmanlı döneminde eklendiği düşünülen ahşap kapı ve kepenkler, 1976 tarihli fotoğrafta (Şekil G.20) yerinde durmaktadır; ancak günümüze ulaşamamıştır.

---

[141] Kiliselerde, güney nefin doğu tarafı, imparator ve baş rahibin bulunduğu, kutsal bir alan olduğundan (Millingen, 1912); bemanın güneyinde, dışarıya (manastırın diğer bölümlerine) açılan bir kapıya daha ihtiyaç duyulduğu varsayılmaktadır.

[142] Dolgu amacıyla yapılan duvarların özellikleri, 8.1.9. Pencere düzeni başlığında ele alınmaktadır.

8.4 Pencere Açıklıklarının Restitüsyonu

Dönem analizi, literatür araştırması ve eski fotoğraflar, yapının pencere düzeninin birkaç defa değiştirildiğine işaret etmektedir. Korunmuş mimari ayrıntılara göre; Bizans döneminde pencere açıklıkları yarım daire kemerlidir; kemerler 1,5 tuğla ile örülmüştür (Şekil G.21). Zemin kat pencerelerinin özgün mermer söve ve denizliklerinin çoğu korunmuştur.

İlk yapımda, kilisenin zemin katında, naosun kuzey ve güney beden duvarlarında 8'er tane pencere açıklığı (P1-P16) bulunmaktaydı (Şekil C.63, C.65, I.24). Galeri katının kuzey ve güney pencereleri (P17 – P32), alt kat pencerelerinin üstlerine birer tane gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Ayrıca galeri katında, kuzey ve güney nefin doğu uçlarında birer tane olmak üzere, 2 pencere daha bulunmaktadır (P33, P34). Apsisteki 3 pencere (C.55-C.57)[143] ve bazilikanın çatı seviyesindeki pencereli üst kısım da (*clerestory;* Şekil B.2)[144] düşünülürse; kilisenin ilk yapıldığı dönemde, en az 53 pencereli, yüksek ve aydınlık bir iç mekânı olduğu varsayılmaktadır.

P1– P8 pencereleri kuzeye, P9 – P16 ise güneye açılmaktadır (Şekil I.7-I.9). Zemin katın beden duvarlarında yer alan bu pencereler, sonradan doldurularak kapatılmıştır (Şekil C.61, C.65). Kuzeydeki P1, P2, P4, P6, P8 ve güneydeki P9, P10, P12, P14, P16 pencerelerinde, özgün mermer söve ve denizlikler korunmuştur (Şekil G.22); kemerli pencere sövelerinin üst iç yüzeyinde haç biçiminde birer kabartma vardır (Şekil C.61, E.7). Kuzeydeki P3, P5, P7 ve güneydeki P11, P13, P15 pencereleri ise, içeriden sıvalı olmakla birlikte; dışarıdan mermer söveleri ve lokma demir parmaklıkları görülmektedir (Şekil G.23).[145] Bunların, kilisenin camiye çevrildiği 15. yüzyılda yapıya eklendiği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla yapı camiye çevrilirken, pencere sayısı azaltılmış, kuzey ve güney cephelerinde yalnız üçer pencere açık bırakılmıştır; günümüzde tamamı kapatılmış durumdadır (Şekil I.2). Millingen'in 1908 tarihli planında da 6 pencerenin açık, diğerlerinin kapalı olduğu görülmektedir (Şekil C.37).

---

[143] Apsisin Bizans ve Osmanlı dönemindeki pencere düzenleri, 8.1.3. Apsis maddesinde ele alınmıştır.
[144] Bazilikanın orta nefinin yükseltildiği; *clerestory* bölümünde, kuzey ve güneyde 8'er tane olmak üzere toplam 16 pencerenin yer aldığı varsayılmaktadır.
[145] Mermer söve ve lokmalı demir parmaklıklar, K2 ve K3 kapılarının içindekilerle aynı özelliktedir; dolayısıyla, 15. yüzyılda naostan narteksе geçişin sadece orta kapıdan (K1) yapıldığı; iki yanındaki kapıların ise, son cemaat yerine açılan pencerelere dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

P17 – P24 pencereleri kuzeye, P25 – P32 ise güneye açılmaktadır (Şekil C.63, C.69). Üst kat seviyesinde yer alan bu pencereler, kilisenin galeri katını aydınlatmaktaydı. Kuzeydeki P17 – P24 pencerelerinin tamamı kapalıdır; P17 – P22'deki dolgularda tuğla, P23 ve P24'tekilerde ise taş-tuğla almaşık örgü kullanılmıştır (Şekil D.45, D.47). Güneydeki P25 – P32 pencereleri günümüzde açıktır. Eski fotoğraflarda (Şekil E.26, G.24), güney nefin üst katındaki pencereye eklenen dolgu ve Osmanlı döneminden kalma ahşap pencere doğramaları görülmektedir. Fotoğraflar, yapının çatısı yok olduktan sonraki durumunu göstermektedir; 1908 veya sonrasına ait oldukları düşünülmektedir. İki yana açılan, çift kanatlı ve ara kayıtlı pencereler, bu tarihten önce eklenmiş olmalıdır (Şekil I.26). Pencere açıklığını küçültmek amacıyla yapılmış olan taş-tuğla ek duvarlar, 1955 onarımında kaldırılmıştır.

Galeri katından doğuya açılan P33 ve P34 pencereleri, günümüzde açıktır (C.64, C.72). Yapının doğu cephesini gösteren eski bir fotoğrafta (Şekil G.25),[146] yarım daire kemerli özgün pencere açıklıklarının (P33, P34) küçültüldüğü ve içlerinde dikdörtgen çerçeveli, ahşap pencerelerin bulunduğu görülmektedir.

Naosun batı duvarında yer alan K12 ve K13 kapılarının, Osmanlı döneminde pencere olarak da kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Kemerli açıklıkların içinde görülen farklı malzeme ve yapım tekniklerine göre, bu açıklıkların iki aşamalı olarak değiştirildiği tahmin edilmektedir (Şekil G.26): Cami olduğu dönemde (15. yy) galerinin batı kolunun iptal edildiği ve galeriye çıkış merdivenlerinin neflerin batı ucunda olduğu (Mathews, 1971, s. 23) düşünülürse; K12 ve K13 kapılarının, pencereye dönüştürülmüş olması gerekmektedir. Ahşap kirişin altında kalan bölüm küçültülerek, buralara dikdörtgen pencereler yerleştirilmiş olmalıdır. Son cemaat yerinin üstü ahşap çatı ile örtülürken, bu iki pencerenin de iptal edildiği tahmin edilmektedir. Pencere sayısı yetersiz kaldığı için, 19. yüzyılda batı duvarı yeniden yapılırken, buraya 5 pencere açılarak iç mekân aydınlatılmış olmalıdır (Şekil D.41).

8.5 Bema'nın Restitüsyonu

Kilisenin özgün bemasından bugüne ulaşan tek öğe, serpantin yükselti (seki)dir (Şekil C.52). Erken Bizans dönemi kiliselerinde, apsisten naosun içine doğru uzanan,

[146] AAE Arşivi'nde bulunan fotoğrafın, Ebersolt ve Thiers'in "*Les Eglises de Constantinople*" adlı eserinden alındığı not edilmiştir. Dolayısıyla 1900'lerin başlarına ait olmalıdır.

U planlı *templon (chancel)* duvarının; küçük baba/ayak, ya da sütunların aralarına yerleştirilmiş levhalardan oluştuğu bilinmektedir (Peschlow, 2007, s. 53). Mango'ya göre (2006); "*verd antik* mermer bir yükselti üzerinde, *verd antik* mermer sütunlu ve onlara geçirilmiş, işlemeli bölme levhaları olan bir bemanın varlığı kesindir." (s. 54). Mathews'a göre (1971, s. 25), serpantin sekinin üzerinde görülen yuvalar, kurşun akıtma kanalları ve yapıda rastlanan serpantin breşi ayağın parçaları (Şekil E.3, E.4, G.27); bu yükseltinin üzerinde, yaklaşık 1,60 m yüksekliğinde bir *templon*'un var olduğuna işaret etmektedir.[147]

RAE kazılarında ortaya çıkarılan ve ilk kez Mathews (1971) tarafından belgelenen kripta, bugün de görülebilmektedir. RAE'nin kazı raporunda, 1906'da kriptanın açıldığı ve "kripta duvarlarının alt kısımlarının beyaz mermerle kaplı olduğu" belirtilmiştir (Millingen, 1912). Kriptanın duvarlarında bulunan yaklaşık 2,5 cm kalınlığında sıva ve 1,5 cm kalınlığında mermer kaplama parçaları, bu bilgiyi doğrulamaktadır (Şekil G.28).

Bema bölümü, serpantin seki güneydoğuya döndürülerek caminin mihrabı olarak kullanılmış; apsisin içine bir de mihrap duvarı eklenmiştir. "Sender" imzalı bir fotoğrafta (Şekil E.26) ve Artamonoff'un çektiği bir fotoğrafta (Şekil G.29),[148] mihrap duvarının üzerinde, geometrik bir bezeme dikkati çekmektedir. Manarakis'in resminde de görülen bu bezeme, sıva üzerine yapılmış eşkenar dörtgenlerden biridir. Mihrap duvarından alınan sıva örneğinde, üç katman tespit edilmiş; bezeme için hazırlık amacıyla, sıvanın düzgün ve pürüzsüz bir yüzeyle bitirildiği görülmüştür (İBB KUDEB, 2016). Sıva analizi, 1821 tarihli keşif defterinden edinilen bilgiyle uyumludur.[149] Bu bilgilere göre, mihrap duvarına yapılmış olan, ancak günümüze ulaşamayan bezemenin, 1821 onarımına ait olduğu düşünülmektedir.

8.6 Apsis'in Restitüsyonu

Apsis, içte yarım daire, dışta çokgen planlıdır; naosun doğu ucuna, dışarı doğru çıkıntı yapacak biçimde yerleştirilmiştir (Şekil C.35, C.36). Apsisin konumu, erken

[147] Mathews, *templon*'un düz bitirilmediğini; ayakların üzerinde bir arşitrav olması gerektiğini yazmıştır (1971, s. 27). Mango da, Ortaçağ'daki *iconostatis* ile karşılaştırıldığında, geç Antikite'de templonun daha açık olduğunu, küçük sütun veya kolonlar, başlık ve alçak parapet levhalarından oluştuğunu yazmıştır (2004, s. 965).
[148] Nicholas Artamonoff'un çektiği fotoğraf, 1935-40 arasına aittir.
[149] Bkz. 6.5. Osmanlı Dönemi Onarımları – II (18-19. yy).

Bizans dönemi bazilika mimarisine uygundur; apsisin dışarıdan düz bir duvarla bitirilip bazilikanın içine alınması, dolayısıyla neflerin uzatılması, daha geç dönemde geliştirilen bir çözümdür; böylece neflerin doğu ucuna, apsisin iki yanına "*pastophorion*"lar eklenebilmiştir (Krautheimer, 1965).

Stoudios Bazilikası'nda, beden duvarlarıyla apsisin taş-tuğla örgü sıralarının sürekliliği nedeniyle, yapının doğu ucunda başka bir kütlenin olmadığı düşünülmektedir. Bugüne kadar yapıyla ilgili üretilen yazılı kaynaklarda da *pastophorion*'un varlığına dair herhangi bir ize rastlanmamıştır.[150]

Apsisin +3.15 kotuna kadar olan alt bölümü, özgün (5. yy) yapım tekniğini korumaktadır; yukarısındaki duvar ve pencere düzeni ise, Osmanlı dönemi ekleridir (Eyice, 1994, s.167; Şekil C.49). Apsisin özgün mimarisini gösteren tek kaynak, Bizans dönemine ait minyatürdür (Şekil B.2); buna göre, yarım kubbeyle örtülü apsis dışta çokgen planlıdır ve cephesinde yarım daire kemerli 3 pencere yer almaktadır.

Tuğladan örülmüş apsis kemerinin kuzey-güney ayakları ve mermer üzengi taşları günümüze ulaşmış; kemerin geri kalanı yok olmuştur (Şekil D.37). Kemer eğrisi tamamlandığında, apsisi örten yarım kubbenin tepe noktasının yüksekliği +15.74 m olarak belirlenebilmektedir. Apsis yarım kubbesinin Bizans döneminde mozaikle kaplı olduğu;[151] Osmanlı döneminde ise sıvanarak kalemişiyle bezendiği bilinmektedir (Şekil G.30).

Apsisin özgün pencere açıklıkları, taş ve tuğlayla doldurularak kapatılmıştır;[152] harç kalınlığı, tuğla boyutları ve harcın içeriğinin değişmesi, bu bölümlerin sonradan eklendiğinin kanıtıdır. Osmanlı dönemi onarımlarında, mihrap (apsis) duvarının üst bölümü de Barok üslubunda yenilenmiştir (Millingen, 1912, s. 53).

Osmanlı dönemi pencere düzenini gösteren eski fotoğraflarda (Şekil G.25, G.31), Barok üslubunda yapılmış mihrap pencereleri görülmektedir. Manarakis de aynı

[150] Millingen de, apsis duvarlarında yaptığı incelemeye ve örgünün devamlılığına dayanarak, yan şapellerin bulunmadığını belirtmiştir (1912, s. 53).
[151] Eyice, Atina'daki Benaki Müzesi'nde bulunan figürlü mozaik parçasının, apsisi ve duvarları süsleyen mozaiklerin varlığına işaret ettiğini yazmıştır (1994, s. 167). RAE'nin 1907-1909 kazılarında da, mozaik parçaları bulunduğuna değinilmiştir (Pantchenko, 1911).
[152] Bkz. 4.1.1. Naos – Orta nef.

pencerelerin iç yüzlerini resmetmiştir (SSM, 2010, s. 201). Fotoğraf ve resimde görülen pencereler uyumludur.

8.7 Naos-Nef İlişkisinin Restitüsyonu

Naosun orta nefini yan neflerden ayıran sütunların arasında ayırıcı bir öğenin yer alıp almadığı konusunda iki görüş bulunmaktadır: Mathews, Stoudios Bazilikası'nın naosunda parapet olmadığı görüşündedir (1971, s. 23), ancak Peschlow'a (2007) göre, sütunların arasında ayırıcı öğeler bulunmaktaydı. Peschlow, erken Bizans dönemi kiliselerinde karşılaşılan izlerin, stilobatın üzerine veya daha yaygın olarak, sütun kaidelerinin üzerine yerleştirilmiş parapet (korkuluk) levhalarının varlığına işaret ettiğine değinmektedir (2007, s. 54).

Peschlow'un yaptığı çalışmaya göre; korkuluk levhası ile sütun kaidesinin bağlantısı iki şekilde sağlanmaktadır (Şekil G.32): 1. Sütun kaidesinin iki yanında, dikdörtgen planlı taş korkuluk levhasının gireceği iki yuva açılarak, levha bu boşluğa oturtulabilir; 2. Korkuluk levhası, alt köşeleri sütun kaidesinin kesitine göre oyulduktan sonra, stilobatın üzerine yerleştirilebilir (2007, s. 54).[153] Peschlow (2007, s.55), Stoudios Bazilikası'nda, köşesi sütun kaidesinin biçimine göre oyulmuş, dikdörtgen bir mermer levhanın parçalarını bulmuştur (Şekil G.33); hem sütun kaidelerinin yan yüzlerinde görülen işlenmemiş kısımlar, hem de alanda korunmuş taş levha parçaları (Şekil G.34), bazilikanın orta nefi ile yan neflerinin arasında, sütun kaidelerinin ve stilobatın üzerine oturtulan taş parapetlerin varlığına işaret etmektedir.[154]

Naosun orta ve yan neflerini ayıran mimari öğelere neden ihtiyaç duyulduğu ve bu bölümlerin, kilisenin liturjik kullanımına nasıl bir fayda sağladığı kesin olarak bilinmemektedir. Peschlow'a göre, pahalı mermerler oyularak hazırlanan bu parapetler, kilisenin iç mekânını güzelleştirmek amacıyla tasarlanmış olmalıdır (2007, s. 71).

---

[153] Selanik'teki Acheiropoietos Bazilikası'nda, parapetlerin yerleştirilmesinde her iki tekniğin de uygulandığı görülmektedir (Peschlow, 2007, s. 56).

[154] Stoudios (5. yy ortası) ve Beyazıt (6. yy ortası) bazilikaları, neflerin arasında ayırıcı bölmelerin (parapet) var olduğunu gösteren iki örnektir (Pesclow, 2007, s. 55). Peschlow'un yaptığı karşılaştırmaya göre, kiliselerin iç mekân tasarımında parapet kullanımına ilişkin yerel veya kronolojik bir ayrımın olmadığı; taş korkuluk levhalarının İstanbul, Küçük Asya, Yunanistan ve Kuzey Afrika'daki kiliselerde kullanıldığı anlaşılmaktadır (s. 67).

8.8 Sütun Düzeninin Restitüsyonu

Kilisenin serpantin breşinden yapılmış sütunlarından geriye, naosun kuzeyindeki 6 sütun kalmıştır; 7. sütun ve güneydekiler yok olmuştur (Şekil C.40). Gerlach; "Bu yüce kilisede, her yanda Korint başlıklı 7 adet sütun ve her birinin üstünde birer sütun daha" gördüğünü tasvir etmiştir (Millingen, 1912, s. 50). Kilisenin ölçülerine ve plan şemasına göre, naosun kuzeyinde, bugün ahşap dikmeyle desteklenen yerde, bir serpantin breşi sütun daha olmalıdır (Şekil C.43). Bu sütunun bir parçası, kuzey nefin içerisinde serbest halde bulunan taş öğeler arasındadır (Şekil C.41). Yedinci sütun, muhtemelen bir depremden sonra kırılmış ve yerine ahşap dikme konulmuş olmalıdır.

Naosun zemin kat seviyesindeki güney sütunlarının ne zaman yok olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Güney nefi orta neften ayıran mermer stilobatın üzerinde, özgün sütun kaidelerinin bağlantı yuvaları görülmektedir (Şekil C.45). Bağlantı yuvalarının yerleri, kuzey nefteki sütunların orta noktalarına karşılık gelmektedir; dolayısıyla sütun düzeni simetriktir. Eyice, güneydeki sütunların, 1766 depremi veya 1782 yangınında parçalanıp kaldırılmış olabileceğini[155] ileri sürmektedir (1994, s. 167). Encümen Arşivi'nden elde edilen tescil fişinde (1939), "…caminin sağ cenup sofasını teşkil eden altı direğin, diğer inşaatta kullanılmak üzere vaktiyle kaldırılmış olduğu" yazılmıştır (Şekil B.5). Müller-Wiener ise, caminin "16. yy başında Topkapı Sarayı'ndaki bir köşkün yapımı için taş ocağı olarak kullanıldığını" belirtmiştir (2007, s. 150). Osmanlı döneminde, eski yapılardan alınan antik taşların devşirme eleman olarak kullanıldığı bilinmektedir; ancak yapılan incelemede Topkapı Sarayı'ndaki köşklerde, kilisenin sütunlarına rastlanmamıştır. Topkapı Sarayı'nda devşirme serpantin breşi sütunların kullanıldığı bazı yapılar: Arz Odası, Revan Köşkü ve Seferli Koğuşu'dur; ancak bunların yükseklik ve çapları, Stoudios Bazilikası'ndaki sütunlara uymamaktadır.

Ruy Gonzales de Clavijo, 1400'lerin başında gördüğü kiliseyi, "manastırın yüksek kapısından geçilen geniş bir avludan girilen, güzel resimlerle süslü, etrafı yarım dairelerle çevrilmiş dikdörtgen planlı, yedi mezbahlı ve 24 sütunlu" olarak tarif

[155] Richard Pococke (1704-65) da, yapıyı ziyaretinde zemin kat sütunlarını iki dizi hâlinde görmüştür (Ebersolt, 1996, s. 169). Bu bilgi, sütunların 1766 veya 1782'den sonra yok olduğu görüşünü desteklemektedir.

etmiştir (1412/1993, s. 44).[156] Onaltıncı yüzyılın ortalarında (1544-1547) İmrahor Camii'ni ziyaret eden Petrus Gyllius (Pierre Gilles) ise; "…caminin içinde her iki yanda farklı türde taş parçaları katılmış gibi siyah lekeleri olan, yedişer sütun ve bunların üstünde de yine 6 sütun…" gördüğünü, "…başlık ve baştabanların Korint üslubunda…" olduğunu yazmıştır. Ancak alt kat sütunlarının her birinin üzerinde, birer galeri sütununun olduğu bilinmektedir. Gilles'in galeride iki yanda altışar sütun gördüğünü not etmesi, 16. yüzyılda galeri sütunlarının tamamının yerinde olmadığına işaret etmektedir.[157]

Choiseul-Gouffier'nin notları, Gilles'in 16. yüzyılda gördüğü galeri sütunlarının, 18. yüzyılda yenilendiğine işaret etmektedir; Choiseul-Gouffier, 18. yy sonlarındaki İstanbul ziyaretinde, galeri katında "alçıyla kaplı sütunlar" olduğunu not etmiştir (Millingen, 1912, s. 50).[158] Manarakis'in 19. yy resminde, özgün sütun ve sütun başlıklarının alçıyla kaplı olduğu, sütunların üzerine boyayla serpantin taklidi yapıldığı görülmektedir (Şekil B.7). Millingen de (1912, s. 52), yapıda çalıştığı 1909 tarihinde, özgün sütunlardan 6 tanesinin korunduğunu; geri kalanların Osmanlı döneminde yapılan ve mermer taklidi sıva ve boyayla bezenen ahşap sütunlar olduğunu belirtmiştir (Şekil C.37, D.52).

8.9 Galeri Katının Restitüsyonu

8.9.1 Bizans dönemi

Bazilikanın narteks ve yan neflerinin üzerinde, naosu üç yönden saran bir galeri katı bulunmaktaydı (Krautheimer, 1965, s. 104; Arseven, 1983, s. 200). Korunmuş mimari ayrıntılar, katlardaki pencerelerin yükseklikleri ve hem kuzey, hem de güney beden duvarlarında yer alan mermer konsollar, galeri katı döşemesinin alt seviyesinin

[156] Kilisenin özgün plan şemasına göre, naosun kuzey ve güneyinde, iki katta yedişer sütun bulunduğundan, Clavijo'nun en az 28 sütun görmesi gerekirdi.
[157] Yapıyı ziyaret eden Clavijo ve Gilles'in notları, galeri sütunlarının birkaç tanesinin 1400'lerden önce, birkaçının ise 1544'ten önce -muhtemelen 1509 depremi nedeniyle- yok olduğunu düşündürmektedir. Yapının Bizans döneminde de çok sayıda deprem geçirdiği düşünülürse, galeri sütunları zaman içinde hasar görmüş veya aşamalı olarak değiştirilmiş olabilir.
[158] Müller-Wiener, galeri sütunlarının 1782 Samatya Yangını sonrasında yapılan 1820 onarımında, ahşap desteklerle değiştirildiğini ileri sürmüştür (2002, s. 150). Ancak, Choiseul-Gouffier'nin notları, bu yenilemenin tarihini daha eskiye götürmektedir. Choiseul-Gouffier, caminin 1780'lerde, onarılmadan önceki durumunu kaydetmiştir; bu da, sütunların 1820 onarımından önce değiştirilmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca, 1820-21 tarihli onarım keşif defterinde, galeri sütunlarının yenilenmesine dair bir iş kalemi yer almamaktadır (Köse, 2012).

yaklaşık +6.00 metre kotuna oturduğuna işaret etmektedir. Mermer konsollar, 19 tanedir ve ortalama üçer metre aralıkla yerleştirilmiştir (Şekil E.9); bunların 10 tanesi kuzeyde, 9 tanesi güneydedir. Yüksekliği 30-32 cm olan konsollar, zemin kat seviyesindeki yarım daire pencere kemerlerinin arasındaki boşluklara düzenli olarak yerleştirilmiştir. Konsolların üst kotu, dolayısıyla galeri döşemesinin alt kotu +6.00 m civarındadır. Konsollardan çoğu korunamamıştır; bazılarının üzerinde, Latin haçı biçiminde kabartmalar vardır. Muhtemelen geçirdikleri yangınların etkisiyle, konsollarda derin yarıklar meydana gelmiştir (Şekil C.62).

Güney beden duvarının yaklaşık +6.00 ile +6.40 m kotları arasındaki orta bölümünde, duvar örgüsü düzensizdir; çeşitli uzunluklarda (27, 30, 34 cm) tuğlalarla doldurulmuştur (Şekil G.35). Doldurulan kısımlar, ahşap kirişlerin beden duvarına mesnetlendiği yuvalara işaret etmektedir. Mermer konsolun üst hizasıyla dolgunun alt hizası arasında, 12-13 cm yüksekliğinde bir kot farkı vardır. Ölçülerden yola çıkılarak, döşemenin yapımında, önce konsolların üzerine doğu-batı doğrultusunda, 12-13 cm yüksekliğinde ahşap yastık kirişlerinin yerleştirildiği; ardından, kuzey-güney yönündeki taşıyıcı kirişlerin bu ahşap yastıklara oturtulduğu varsayılmaktadır.

Galeri katının naosa bakan cephesinin mimari özelliklerini belirlemek için, yazılı kaynaklara ve erken Bizans dönemi kilise örneklerine başvurulmuştur: Selânik'teki Acheiropoietos Kilisesi, boyut olarak daha büyük olmakla birlikte; mimari düzenleme bakımından Stoudios Bazilikası ile ortak özellikler taşıyan bir erken Bizans dönemi kilisesidir (Mango, 2006). İki kilisenin plan şemaları, neflerin genişlik ve uzunlukları arasındaki oranlar ve yarım daire planlı apsis düzenleri birbirine benzemektedir; aynı yıllarda inşa edilmiş olmaları da analojiyi mümkün kılmaktadır. Acheiropoietos Kilisesi'nde, zemin katta naos ile yan nefleri ayıran 12 sütun düzeni, galeri katında da -yüksekliği ve çapı küçültülerek- devam ettirilmiştir (Şekil G.36). Galeri sütunlarının üzerinde, zemin kattakilerden farklı olarak, İyonik impost tipinde başlıklar kullanılmıştır.

Selânik'teki Aya Demetrios (5. yy) Bazilikası'nda da, galerinin naosa bakan yüzünde, İyonik impost tipinde başlıkları olan sütunlar kullanılmıştır. Guntram Koch tarafından yayımlanan restitüsyon önerisinde (2007, s. 69), galeri cephesinin yarım daire kemerlerle bağlanan, İyonik impost başlıklı bir sütun dizisinden oluşabileceği gösterilmiştir (Şekil G.37). Krautheimer de, galeri sütunlarının; "zemin kattakilerden

daha kısa ve gri damarlı, başlıklarının ise İyonik impost üslubunda" olması gerektiği görüşündedir (1965, s. 104).

Analojiden yola çıkılarak, Stoudios Bazilikası'nın galeri katı cephe düzeninin, araları taş korkuluk levhalarıyla kapatılmış, yarım daire kemerli bir sütun dizisinden oluştuğu düşünülmektedir. Erken Bizans döneminin karakteristik yarım daire kemerleri, 18 sütuna oturtulmuş olmalıdır; sütunların 7 tanesi yan neflerin, 4 tanesi de narteksin üzerindedir. Benzer dönem örneklerinde, genellikle zemin kat sütunlarında Korint veya kompozit, galeri sütunlarında ise İyonik impost başlıklar kullanılmıştır.

Yapının güney stilobatının üzerinde, İyonik impost tipinde bir sütun başlığı durmaktadır (Şekil G.38). Başlığın, galeri sütunlarına ait olabileceği düşünülmektedir. Sütun gövdesine oturan yüzeyin çapı 41 cm'dir; dolayısıyla galeri sütunlarının üst çapı, 41 cm olmalıdır.

Galerideki sütunların kaidelerini bulmak için alanda yapılan incelemede; naosun batı duvarında, tuğla duvar örgüsünün içinde 2 kaideye rastlanmıştır (Şekil G.39). Naosun batı duvarının beş pencereli üst bölümü, yapıya Osmanlı döneminde eklenmiştir **(**Krautheimer, 1965; Eyice, 1994; Mango, 2006). Duvarın yapıldığı dönemde, hasarlı galeri katının bazı parçaları da örgünün içinde kullanılmış olmalıdır. Duvarın güney tarafındaki mermer öğe, aslında ters çevrilerek kaide yerine kullanılmış olan, İyonik impost tipinde bir sütun başlığıdır; duvarın kuzey tarafındaki mermer kaidenin ise, yerinde korunduğu düşünülmektedir (Şekil G.39). Yapının bahçesinde, kaidenin bir eşi daha bulunmaktadır (Şekil G.40); böylece korunmuş sütun kaidelerinin sayısı ikiye çıkmıştır.

Kaidelerin yapıdaki yerini kesinleştirmek için, ölçülerinin de mevcut mimari yapıyla uyumlu olması gerekmektedir. Kaidenin, sütun gövdesinin oturtulduğu daire planlı alanı 48 cm çapındadır; dolayısıyla sütun gövdesinin alt çapı 48 cm olmalıdır. Bu ölçü, iki kaidenin galeri sütunlarına ait olma ihtimalini güçlendirmektedir (Şekil I.29).

8.9.2 Osmanlı dönemi

Galeri sütunlarının ne zaman yok olduğu, ya da nereye taşındığı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Petrus Gyllius'un (Pierre Gilles) notlarından,[159] nefleri ayıran serpantin breşinden yapılmış yedişer sütunun 16. yüzyılda yerinde korunduğu, üst katta da galeri sütunlarının var olduğu anlaşılmaktadır. Galeri katının taş sütunlarının yerine, 16. yüzyıldan sonra ahşap dikmeler yerleştirilmiş olmalıdır.

Galeri katının ahşap yapım sistemiyle ilgili ulaşılabilen en eski belgeler, Millingen tarafından 1912'de yayımlanan rölöve çizimi ve fotoğraflardır (Şekil G.41, G.42). Millingen'in gördüğü galeri katının taşıyıcı sistemi, ahşap dikmelere oturan kemerlerden oluşmaktaydı (1912, s. 52). Yapının 20. yy başlarındaki durumunu gösteren fotoğraflarda (Şekil E.32, G.43, G.44); ahşap taşıyıcılar gözükmektedir. Kuzey yönde serpantin sütunların taşıdığı mermer arşitravın üzerine, her sütun hizasına bir tane gelecek biçimde 7 ahşap dikme yerleştirilmiştir; galerinin batı kolunda da 4 ahşap dikme olmalıdır (Şekil G.45). Böylece galeri katında toplam 18 ahşap dikmenin kullanıldığı anlaşılmaktadır; bunların hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

Galeri katının daire planlı dikmelerinin üstlerinde birer ahşap başlık bulunmakta; yastık kirişinin üzerine de çatı strüktürü oturmaktadır. Ana dikmelerin her iki yanına, daha küçük kesitli ahşap dikmeler yerleştirilmiş (Şekil G.43, G.44); bunların arasına ahşap kemerler yapılarak, yüzeyleri sıvanmıştır. Manarakis; galeri katındaki ahşap dikmeleri ve sıva üstü bezemeli iç yüzeyleri ayrıntılarıyla resmetmiştir (Şekil B.7). Millingen'in rölöve çizimine göre (Şekil G.41), ana dikmeler 18-20 cm, yandaki küçük dikmeler ise 8-10 cm çapındadır.

Galeri katına çıkan merdivenlerin yeri ile ilgili bir ize rastlanmamıştır. Mango'ya göre (2006, s. 50), neflerin ve narteksin üzerindeki galeriye, dıştan merdiven, ya da rampa ile çıkılmaktaydı. Mathews da (1971), narteksin kuzey ve güney ucundaki kapılar nedeniyle merdivene yer olmadığını; caminin ahşap merdivenlerinin neflerin batı ucunda olduğunu,[160] ancak erken Bizans kilisesinde bu da mümkün

[159] Gilles, "caminin içinde her iki yanda farklı türde taş parçaları katılmış gibi siyah lekeleri olan 7 sütun ve bunların üstünde de yine 6 sütun" gördüğünü ve "başlık ve baştabanların Korint üslubunda" olduğunu yazmıştır (1997, s. 191).
[160] Yapı camiye çevrilirken, galerinin batı kanadı iptal edilmiştir (Mathews, 1971, s. 23).

olmadığından, özgün galeriye çıkışın tahminen kilisenin dışında yapılmış olabileceğini ileri sürmüştür.[161]

8.10 İç Duvar Yüzeylerinin Restitüsyonu

Stoudios Bazilikası'nın ilk yapımından günümüze kadar en fazla değişim geçiren öğelerinin, iç duvar kaplamaları olduğu düşünülmektedir. Yapılan araştırmaya ve yerindeki korunmuş izlere dayanılarak; iç duvar yüzeylerinin yapının ömrü boyunca en az 6 dönem geçirdiği düşünülmektedir:

- Mermer kaplama ve mozaik (ilk yapım)
- Çini kaplama (orta Bizans dönemi)
- Derz üzerine çizgi ve boya (orta Bizans dönemi)
- Tuğla ile yapılan süslemeler (geç Bizans dönemi)
- Sıva (15. yy)
- Üç kat kireçli sıva üzeri bezeme (19. yy)

8.10.1 Mermer kaplama ve mozaik

Millingen'e göre (1912), RAE kazılarında bemanın altında bulunan çok sayıda mozaik parçası (*tessera)*, apsisin iç yüzünde mozaik bezeme olduğuna işaret etmektedir (s. 53). Krautheimer (1965), nef duvarlarının mermer levhalarla, galeri duvarlarının boyayla, apsis örtüsünün ise mozaiklerle kaplı olduğunu ileri sürmektedir (s. 104). Mango da (2006), Stoudios Bazilikası'nın "zengin süslemeli bir yapı olduğunu ve duvarların çok renkli mermer levhalarla; apsis ve zafer kemerinin ise mozaiklerle kaplanmış olabileceğini" belirtmektedir (s. 54). Günümüzde yapıda korunmuş mozaik bulunmamaktadır. Mozaik kaplamadan günümüze ulaşan tek kalıntı, 10. yy sonlarına tarihlendirilen, 55 cm yüksekliğinde, Hazreti Meryem'i gösteren bir mozaik parçasıdır; eser, Atina'daki Benaki Müzesi'ndedir (Url-1; Şekil G.30).

Yapının beden duvarlarının alt bölümlerinde, derz aralarında korunmuş demir bağlantı elemanlarının izleri görülmektedir (Şekil D.32).[162] Kalınlığı ortalama 6-10

[161] Mathews, Acheiropoietos Bazilikası'nı örnek göstermiş; kilise dışında ve narteksin kuzeyinde bir rampa ile galeriye çıkıldığına değinmiştir (1971, s. 23).
[162] Millingen, batı duvarında gördüğü demir mandal izlerinin, mermer duvar kaplamalarına işaret ettiğini yazmıştır (1912, s. 53).

mm arasında değişen bu elemanların çoğu, muhtemelen duvar kaplamalarının yenilenmesi esnasında, yüzeye yakın yerlerinden kesilmiş veya kırılmış olmalıdır. Ayasofya Müzesi'nin 9. yıllığında (1983) Sabahattin Türkoğlu tarafından verilen bilgiye göre, 1979 yılında yapılan *Ayasofya Skevophilakionu* (5. yy) kazısında, zemin kat duvarlarında delikler, mermer kaplama parçaları ve bunları duvara rapteden çok sayıda çiviye rastlanmış; dolayısıyla zemin katın tümüyle mermerle kaplı olduğu anlaşılmıştır (Ayasofya Müzesi Yıllığı, s. 29, 30). İki anıtın da aynı döneme ait olması ve demir çivilerin varlığı nedeniyle, Stoudios Bazilikası'nın zemin kat iç duvarlarının renkli mermer levhalarla kaplı olduğu tahmin edilmektedir. Duvar kaplama levhalarının sabitlenmesinde, duvar yüzeyinden birkaç santimetre öne çıkacak şekilde yerleştirilen ince metal çubuk veya kenetlerin kullanıldığına Ousterhout da değinmektedir (2016, s. 251). İskele kurulamadığı ve duvarların üst bölümleri ayrıntılı incelenemediği için, ilk yapımda galeri duvarlarının da mermerle kaplı olup olmadığı bilinmemektedir. Millingen'in (1912) RAE kazı raporundan aktardığına göre; galeri duvarlarının, "üzerinde fresk parçaları olan tuğlalarla kaplı olduğu görülmüş ve bunlardan birinin üzerinde, naos döşemesindeki *opus sectile* ile benzer desenlere" rastlanmıştır. Bu bilgi, naos döşemesi ile galeri duvarlarındaki kaplamanın, aynı tarihte –muhtemelen Komnenos döneminde– yenilenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

8.10.2 Çini kaplama

Ettinghausen (1954), Stoudios ve Topkapı Sarayı bazilikalarında bulunan çini kaplama kalıntılarını ele aldığı çalışmasında, bu çinilerin 10. yüzyıla ait olduğunu ileri sürmektedir. Kilise, bu dönemde onarım geçirmiş ve duvarlar çinilerle kaplanmış olmalıdır; günümüzde yapıda korunmuş çini bulunmamaktadır. Kilisenin 10-11. yüzyıllarda iç duvarlarını kaplayan çini levhaların bazı korunmuş parçaları, günümüzde İAM'de sergilenmektedir (Şekil G.46, G.47).

8.10.3 Derz üzerine çizgi ve boya

Ötüken'in (1990), 11. veya 12. yüzyıla tarihlendirdiği bu tekniğin izleri günümüzde de yer yer korunmuştur (Şekil D.33-D.35).[163]

[163] Bkz. 6.2. Orta Bizans Dönemi Onarımları (11-12. yy).

8.10.4 Tuğla ile yapılan süslemeler

Mango'nun (2006), 12. veya 13. yüzyıla tarihlendirdiği, tuğla ile yapılan süslemenin izleri günümüzde de yer yer korunmuştur (Şekil D.36, G.48).[164]

8.10.5 Sıva

Yapının camiye çevrildiği dönemde, kilise duvarları sıvanmış olmalıdır; ancak Osmanlı döneminde de çok sayıda onarım yapıldığından, günümüze izi ulaşmamıştır. Bu dönem sıvasının içeriği ve üzerinde bezeme olup olmadığı bilinmemektedir.

8.10.6 Üç kat kireçli sıva üzeri bezeme

Caminin duvarları, 1821 onarımında, üç kat sıvayla kaplanmış (Köse, 2012); üzerine genellikle bitkisel motifler içeren bezemeler yapılmıştır.[165] Manarakis'in resminde görülen bezeme günümüze ulaşamamış, ancak sıva kısmen korunmuştur (Şekil G.49)

8.11 Çatı Örtüsünün Restitüsyonu

Anıtın çatısı, geçirdiği deprem ve yangınların ardından 1908'de kısmen çökmeye başlamış, 1920'de tamamen yok olmuştur.[166]

8.11.1 Bizans dönemi

Kilisenin özgün çatı örtüsünü gösteren tek belge, orta Bizans (II. Basil) dönemine ait minyatürdür (Şekil B.2). Resmin sağında, deniz surlarının gerisinde betimlenen yapı, Stoudios Manastırı'na ait kilisedir. Resimde, orta nefin beşik çatıyla örtüldüğü, yan nef çatılarının ise daha alçak ve tek yöne eğimli olduğu görülmektedir; orta nefin çatısı yükseltilerek, ana mekânın daha fazla ışık alması sağlanmıştır. Resme göre; doğu cephesinde, üçgen bir alınlık yer almaktadır, dışarıya doğru çıkıntı yapan apsis ise yarım kubbelidir. Erken Bizans döneminde, bazilika planlı kiliselerin ahşap beşik çatıyla örtüldüğü;[167] çatının orta bölümünün, naosu vurgulamak için yükseltildiği ve

[164] Bkz. 6.3. Geç Bizans Dönemi Onarımları (13-14. yy).
[165] Bkz. 6.5. Osmanlı Dönemi Onarımları – II (18-19. yy).
[166] Eyice, çatının 1908'de çöktüğünü yazmıştır (1994, s. 167). Millingen'in 1912 fotoğraflarında da çatının 1909'da kısmen çökmüş olduğu görülmektedir. Çatı, 1918/1920'deki yangınlarda çökmüş olmalıdır.
[167] Roma mimarlığında yaygın kullanılan tonozun yerine, bazilikayı örten ahşap çatıların hızlı, kolay ve ucuz yapılma olanağı, erken Hıristiyanlık kiliselerinde bazilikaya yönelmeyi gerektirmiştir. (Ahunbay, 1997, s. 1013).

çatının üst bölümündeki pencerelerle (*clerestory)* aydınlık bir mekân sağlandığı bilinmektedir. Sina Dağı'ndaki Azize Katherina Manastırı'nda, özgün (6. yy), ahşap kirişli beşik çatı korunabilmiştir (Mango, 2006, s. 19).

8.11.2 Osmanlı dönemi

Osmanlı dönemi çatı örtüsünün yok olmadan önceki durumunu gösteren en eski belge, 1886 tarihli eskizdir (AAE Arşivi; Şekil G.50); burada yapı, kırma çatılı olarak çizilmiştir. Millingen tarafından yayımlanan rölöve çizimleri ve fotoğraflar, kırma çatının 1908-1909 tarihindeki hasarlı durumunu yansıtmaktadır (Şekil G.51, G.52). Gurlitt'in fotoğrafında da (Şekil G.53) kırma çatının var olduğu görülmektedir; Gurlitt, yapıyı 1894-1906 arasında ziyaret etmiştir. Kırma çatı, galeri katının ahşap strüktürü üzerine oturtulmuştur (Şekil G.44). Çatının yok olduğu 1920'den sonra çekildiği tahmin edilen fotoğraflarda (Şekil G.43-G.45), Millingen'in belgelediği ahşap dikme, başlık ve çatı elemanlarının birkaçı yerinde durmaktadır. Söz konusu belgelere dayanılarak, galeri katının ve ahşap çatının Osmanlı döneminde değiştirildiği; erken Bizans döneminin beşik çatı örtüsünün yerine, kırma çatı yapıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde caminin içi ahşap tavanla kaplı olduğundan, çatının taşıyıcı sistemi içeriden görülememektedir.

Choiseul-Gouffier tarafından yapılan ve anıtın 1785-86 yıllarındaki durumunu gösteren çizimde (Şekil B.6), yapının çatısının ve batıya bakan pencerelerinin yok olduğu, nartekste kalas veya kirişlerin depolandığı görülmektedir. Çizim, yapının 1766 depremi ve 1782 yangınından sonraki durumunu yansıttığından; çatının bu afetlerden ciddi hasar gördüğü anlaşılmaktadır. Nartekste depolanan malzemenin, çatıdan geriye kalan ve tekrar kullanılmak üzere kenara ayrılan sağlam ahşap elemanlar olduğu düşünülmektedir.

Köse (2012), yapının 1804-1805'te Nazperver Usta tarafından onarıldığını; ardından 1821'deki kapsamlı onarım sırasında "çatısının yenilendiğini, saçak ve oluk yapıldığını, ahşap basma tavan için iskele kurulduğunu", "son cemaat yerinin tahta basma tavanlı, boyalı ve Bartın tahtasından kaplı olarak yeniden inşa edildiğini" aktarmıştır. Choiseul-Gouffier'nin çizimi, anıtın söz konusu onarımlardan önceki son durumunu yansıtmaktadır (Şekil B.6). Manarakis'in resminde de (Şekil B.7), 1821 tarihli keşif defterinde bahsedilen çatı ve tavan onarımının tamamlandığı, 19. yüzyılda caminin iç mekânının temiz ve bakımlı olduğu anlaşılmaktadır.

9. KORUMA VE RESTORASYON

Stoudios Bazilikası (İmrahor İlyas Bey Camii – İmrahor Anıtı), İstanbul için olduğu kadar Avrupa mimarlık tarihi açısından da önemli bir anıt eserdir (Şekil H.1). Anıtın koruma sorunları göz önünde bulundurularak; acil ve uzun vadeli koruma önlemlerini içeren bir "eylem planı" belirlenmiştir:

1- Anıtın sahip olduğu değerler tanımlanmış; bu değerlere koşut olarak "koruma ilkeleri" belirlenmiştir. Amaç, anıtın sahip olduğu değerlerin algılanması ve en iyi biçimde korunması ve sunulmasıdır.
2- Anıtın ömrünü uzatmayı amaçlayan "konservasyon/restorasyon önerileri" sunulmuştur. Öneriler, acil olarak yapılması gereken müdahalelerden başlayarak, uygulamada izlenecek yola göre sıralanmıştır.
3- Anıtın korunması için "uzun vadeli bakım ve planlama önerileri" getirilmiştir.

9.1 Koruma İlkeleri

Kültürel mirasın korunmasında karşılaşılan sorunların başında, evrensel koruma ilkelerinin kabul görmemesi, ya da göz ardı edilmesi gelmektedir. Korumadan sorumlu kurumlar gereken hassasiyeti göstermediğinde, sürekli bakım sağlanamamakta; kuramsal ve teknik açıdan "hatalı" koruma uygulamaları ortaya çıkabilmektedir. Hataların en aza indirilmesi için, uluslararası koruma ilkelerinin koruma sürecinin her aşamasında göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Günümüzde geçerli olan koruma yaklaşımı; "eserin ömrünü uzatacak en az ve geri alınabilir müdahalede bulunmak koşuluyla,[168] sahip olduğu somut ve somut olmayan değerlerin[169] korunmasını ve sürdürülebilirliğini sağlamak" şeklinde özetlenebilir. Stoudios Bazilikası (İmrahor Camii), korunması gereken önemli değerlere sahiptir:

---

[168] "Müdahaleler, daha sonra gerçekleştirilecek araştırma ve çalışmaları yanıltmamalı; özgün yapıya olabildiğince zarar vermeden, kaldırılabilir ve/veya yenilenebilir tekniklerle yapılmalıdır." (ICOMOS Türkiye, 2013: Madde IV. 2/4). "Koruma müdahalelerinde, özgün niteliklerin korunması ve en az müdahale esastır." (ICOMOS Türkiye, 2013: Madde IV. 3).

[169] Özgünlük, teklik, enderlik değeri, kültür varlığını 1. derecede önemli kılarken; sahip olduğu tarihsel değer, belge değeri, mimari ve teknik değer, anı değeri, sosyal değer, estetik değer gibi tüm

Enderlik (Teklik) Değeri: Anıt, İstanbul'daki bazilikaların en eski temsilcisi ve ayakta kalan tek örneği olması sebebiyle "enderlik" değeri taşımaktadır.[170] İstanbul'un geç Roma – erken Bizans dönemi mimarlığını yansıtan dört bazilika arasındadır; diğerleri, ilk Aya Sofya (4. yy), Khalkoprateia (5. yy) ve Saray Bazilikası (5. yy)'dır (Mathews, 1976, s. 11). Stoudios Bazilikası, İstanbul'da inşa edilen bazilikaların ayakta kalan ve bütünlüğünü koruyan en eski temsilcisi olmuştur (Mathews, 1976, s. 19).

Arkeolojik Değer: Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü'ne (ICOMOS, 1990) göre, her tür insan etkinliğini yansıtan yerler, terk edilmiş yapılar, kalıntılar ve bunlarla ilişkili taşınabilir tüm kültürel malzemeler "arkeolojik miras" kapsamındadır. Arkeolojik miras değeri, hassas bir koruma yaklaşımını gerektirmektedir. Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün 20. yüzyıl başında gerçekleştirdiği kazılarda ortaya çıkarılan ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunan önemli bulgular ve alanda bulunan 5. yüzyıl taş işçiliğini yansıtan taş mimari öğeler, anıtın arkeolojik değerini oluşturmaktadır. Ayrıca anıtın bulunduğu alan ve yakın çevresi, varlığı bilinen yer altı kalıntıları nedeniyle, önemli bir arkeolojik araştırma potansiyeline sahiptir.

Tarihî Değer: Tarihî değer, anıtın inşa edildiği tarihten (MS 450) bugüne kadarki 1565 yıllık ömrüne, dolayısıyla eskiliğine ve tanık olduğu tarihsel dönem, ya da olayların zenginliğine işaret etmektedir. Stoudios Manastırı, dünyadaki diğer Ortaçağ manastırlarının bazılarına yol gösteren işleyiş ve kurallar bütününün ortaya çıktığı, önemli bir merkezdir (Ahunbay, 1997b; Miller, 2000a). Anıt tarihi boyunca ait olduğu toplumların yaşantısında önemli yer tutmuş; hem Bizans, hem de Osmanlı kültürlerinin izlerini taşımıştır; bağlı olduğu Stoudios Manastırı'nın ve İmrahor İlyas Bey Camii ve Tekkesi'nin bugüne ulaşan temsilcisidir. Tarihî değeri, farklı kültür ve dönemlere dair yapım tekniklerinin ve onarımların izlerini taşımasından kaynaklanmaktadır.

---

değerler de kültür varlığının koruma önceliğini belirlemede yardımcı olmaktadır (Bilgin Altınöz, 2012, s. 50). "Müdahale biçimleri, yapının sahip olduğu değerlere ve koruma ilkelerine göre belirlenir." (ICOMOS Türkiye, 2013: Madde IV. 3).

[170] "Benzerleri zaman içinde yok olmuş, türü, mimari üslubu ve tasarımcısı bağlamında benzeri olmayan ya da günümüze tekil olarak gelen yapılar ya da yapı elemanları, **"enderlik (teklik) değeri"** taşırlar." (ICOMOS Türkiye, 2013: Madde III. 2).

Mimari ve Estetik Değer: Kilisenin mimari tasarımı ve bezemeleri, ait olduğu dönemin sanat ve mimarlık beğenilerini yansıtmaktadır. Yapının mimari kimliğini oluşturan ve ilk yapımdan günümüze ulaşan bütün öğeleri (söveler, sütun başlıkları, arşitrav ve kornişler, *opus sectile* döşeme, vb.), mimari ve bezeme üslubu, mekân düzeni, boyutları ve oranları, nitelikli taş işçiliği, kullanılan malzemelerin uyumu, anıtın mimari ve estetik değerine işaret etmektedir.

Somut Olmayan Miras Değeri: Anıt, hem konumu, hem de toplumdaki önemi itibarıyla, İstanbul'un kent tarihi ve kültürel gelişimi açısından özel bir noktada yer almaktadır. İmrahor İlyas Bey Camii, 15. yüzyılın sonlarında, çevresinde gelişen mahalleye de adını vermiştir. Anıtın bulunduğu bölge, bugün hâlâ İmrahor İlyas Bey Mahallesi olarak anılmaktadır; anıtın kuzeybatısından Yedikule Hisarı'na doğru uzanan caddeye de "İmrahor İlyas Bey Caddesi" adı verilmiştir. Bu durum, eserin yakın çevresi üzerindeki etkisini güçlendiren, somut olmayan miras değerini göstermektedir.

Stoudios Bazilikası'nın (İmrahor Camii) korunması ve yaşatılması gereken miras değerlerine koşut olarak belirlenen koruma yaklaşımının adımları:

- Özgünlüğün korunması,
- Çok katmanlı mimari ve kültürel kimliğin devamlılığının sağlanması,
- Geri alınabilir müdahaleler yapılması,
- Sürekli bakım ve izlemenin sağlanmasıdır.

Korumanın mimari boyutu kadar, sürdürülebilirliği, sosyal hayata olan etkisi, çevresiyle kurduğu ilişki, diğer disiplinlerle olan işbirliği, katılım ve uzun vadede toplumun kültürel gelişimine katkı sağlaması önemsenmektedir (Avrupa Konseyi, 1975). Anıtın koruma süreci tanımlanırken, uzun vadeli projelerin, bakım ve izleme programının düşünülmesi ve yakın çevresini de içine alan, kapsamlı bir yönetim planının geliştirilmesi, dolayısıyla bütünleşik koruma yaklaşımının benimsenmesi gerekli olmalıdır. Yönetim planı, anıtın korunma sorunlarının gerektirdiği bütün disiplinlerden uzmanların katılımıyla, acil ve uzun vadeli koruma önlemlerinin belirlenmesi, doğru müdahale tekniklerinin araştırılması ve uygulanması, anıtın sürekli bakım ve izleme programının oluşturulması ve anıtın yakın çevresini de içine alan çözümlerin geliştirilmesi için gerekli bir yol haritası sunmaktadır.

9.1.1 Özgünlüğün korunması

Özgünlük, bir kültür varlığının korunmuşluk durumunu belirleyen temel unsurlardan birisidir. Döneminin mimari, ya da süsleme anlayışını, yapı malzemesinin kullanım biçimini, diğer bir deyişle tüm niteliklerini günümüze kadar bozulmadan ve değişmeden sürdürmüş olan bir anıtın özgünlüğünden söz edilebilir (Madran ve Özgönül, 2005, s. 65-66). İlk yapımından günümüze, yapıların bünyesinde yer alan ve yapının kimliğini oluşturan tarihsel katmanlar da, özgünlüğün bileşenleri olarak kabul edilmektedir (ICOMOS Türkiye, 2013: Madde III.2). Dolayısıyla özgünlük, sadece ilk yapıma dair özellikleri yansıtmamakta; kültür varlığıyla işlev, mimari, malzeme, tasarım, strüktür, işçilik anlamında "bütünleşen dönem eklerini de kapsayan" bir değer olarak yorumlanmaktadır (Nara Özgünlük Belgesi, 1994). Özgünlüğün korunması ve sürdürülmesi, korumanın asıl hedefi olmalıdır; diğer koruma ilkelerinin de bu amaca hizmet etmesi ve anıtın özgünlüğünü zedelemeyecek şekilde tanımlanması gerekmektedir.

9.1.2 Çok katmanlı mimari ve kültürel kimliğin devamlılığının sağlanması

Anıtın geçirdiği tüm tarihi dönemleri ve bu dönemlerden kalan izleri yaşatmayı öngörmektedir. Çok katmanlılık, kültürel açıdan da geçerli bir değer olarak ele alınmalıdır. Anıtın üzerinde görünür durumda olan derzleme tekniği, boya izleri, sıva katmanları gibi tüm ayrıntılar, tarihi belge değeri taşımaktadır. Koruma ve onarım sırasında, belge niteliği olan bu izlerin yok olmamasına veya değiştirilmemesine dikkat edilmeli; yapının "mimari bütünlüğü" korunmalıdır (ICOMOS Türkiye, 2013: Madde IV.2).

Yapının bugüne ulaşan mimari özellikleri analiz edildiğinde, onarım ve güçlendirme başta olmak üzere, farklı amaçlarla çeşitli eklentiler yapıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu ekler, ait oldukları dönemin yapım tekniklerini ve malzeme özelliklerini yansıttığından, korunmalıdır. Çok katmanlı mimari ve kültürel kimliğin devamlılığı ilkesi, dönem eklerine saygılı bir yaklaşımla mümkün olabilir.

Yapının 1000 yılı aşkın bir süre manastır olarak kullanıldıktan sonra, cami ve zaviyeye dönüşümü ve 450 yıldan fazla süre de bu şekilde varlığını sürdürmesi, çok katmanlılığın kültürel açıdan da değerlendirilmesini gerektirmektedir. Manastır, ilk yapıldığı dönemde her türlü dinî ve yaşamsal eylemleri, aynı zamanda ikona yapımcılığı, yazma eser kopyalama gibi işleri de barındıran önemli bir merkez

olmuştur. Osmanlı döneminde ise dinî işlevinin yanı sıra, önemli hattatların yetiştiği bir eğitim kurumuna dönüşmüştür. Yapı, var olduğu her dönemde, ibadet mekânı olmanın ötesinde, toplumun yaşamına ve kültürel gelişimine katkı sunmuştur.

9.1.3 Geri alınabilir müdahaleler yapılması

Eserin ömrünü uzatmak için yapılacak müdahalelerde, mümkün olduğu kadar tahribatsız yöntemler, kaldırılabilir ve/veya yenilenebilir malzeme ve teknolojiler tercih edilmelidir (ICOMOS, 2003: Madde 3.9, 3.10; ICOMOS Türkiye, 2013: Madde III.2). Onarımda kullanılacak yeni bir tekniğin, ya da malzemenin, gelecekte tercih edilmemesi, ya da bazı olumsuz etkilerinin ortaya çıkması mümkündür. Yapıdan kolaylıkla uzaklaştırılamayan, geri dönüşümsüz müdahaleler, özgünlüğün korunması ilkesiyle de çelişmektedir.

9.1.4 Sürekli bakım ve izlemenin sağlanması

Koruma ve onarım uygulamalarının uzun vadedeki etkisi, sürekli bakım ve izlemenin sağlanmasına bağlıdır. İzleme, onarım müdahalelerinin sonuçlarını denetlemek amacıyla, belirli ve sık aralıklarla yapılmalı; buna ilişkin kayıtlar, anıtın belgelenme sürecinin bir parçası olarak, saklanmalıdır (ICOMOS, 2003: Madde 3.21, 3.22).

Anıt, güncel mülkiyet ve kullanım durumundan ötürü, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olmakla birlikte, projelendirme işi Yatırım İzleme ve Koordinasyon Birimi aracılığıyla İstanbul Valiliği tarafından yürütülmektedir. Bahçedeki anıt ağaçlar, 2014 yılında Fatih Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğü tarafından tespit edilmiştir. Anıtın çevresindeki parselizasyon ve özel mülkiyet sorunları, korumayı zorlaştırmaktadır. Anıtın korunması, taşıdığı değerlerden ötürü, mimarlığın yanı sıra arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık tarihi, konservasyon, yapı statiği gibi farklı disiplinlerin de ilgi alanına girmektedir. Bu nedenle, sürekli bakım ve izlemenin sağlanması ilkesinin, anıtın korunmasıyla ilişkisi olan tüm taraflarca benimsenmesi ve kabul edilmesi gerekmektedir.

9.1.5 Değerlendirme

Tanımlanan koruma ilkelerine uymak koşuluyla, doğru bir koruma yaklaşımı ve yöntemi tarif edebilmek için, anıtın güçlü ve zayıf yönleri ile koruma için fırsat ve tehdit oluşturan unsurlar göz önüne alınarak, bir mantıksal değerlendirme (*GZFT–SWOT analizi*) yapılmıştır (Şekil H.2).

Yapılan mantıksal değerlendirmeye göre; anıtın sahip olduğu değerler, sanat ve mimarlık tarihindeki yeri ve çok katmanlı mimari ve kültürel kimliği; koruma açısından en güçlü yönleridir. Bununla birlikte, yapının uzun süre işlevsiz ve harap durumda kalmasına bağlı olarak meydana gelen hasarlar, bakımsızlık, nitelikli belgelemenin eksikliği, kamu bilinci ve farkındalık eksikliği, bazı mimari elemanlarının kaybolması gibi konular ise, anıtın korunması bağlamında zayıf yönleridir.

Anıtın bulunduğu konum, değeri ve önemi, anıtın güçlü yönleri olduğu kadar, kapsamlı bir planlama ve yönetim anlayışıyla değerlendirildiğinde koruma adına bir fırsat sunmaktadır. Tez kapsamında gerçekleştirilen araştırma, mimari belgeleme ve analizler, anıtın zayıf yönlerinden olan "nitelikli belge eksikliği"ne cevap vermektedir. Bazı durumlar ise, koruma açısından hem fırsat, hem de tehdit oluşturabilmektedir. Örnek olarak, yapının işlevsiz kalması, bazı izlerin yitirilmeden bugüne ulaşması ve müdahale görmemiş olması bağlamında bir fırsat olarak nitelendirilebilir; ancak bakımsızlık ve harabiyet sürecini hızlandırdığından, önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

Anıtın korunmasını zorlaştıran, ya da geciktiren tehditlerin başında, koruma politikaları gelmektedir. Anıtın korunması için, sahibi ve bakımından sorumlu kurum tarafından kapsamlı bir koruma yaklaşımının tanımlanması ve uygulamanın bilimsel koruma ilkeleri çerçevesinde yürütülmesi gerekmektedir. Anıtın mülkiyeti, 2012 yılının sonunda Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Bu tarihten günümüze, yapıda bir koruma, ya da bakım faaliyeti gerçekleştirilmemiştir. Bakımsızlığın ve doğal etkilerin hızlandırdığı bozulma süreci; yönetim eksikliğinin bir sonucudur. Kapsamlı bir koruma yaklaşımı belirleninceye kadar anıtın durumunun daha kötüye gitmesini engelleyecek acil koruma önlemlerinin alınması ve yapının statik durumunun takip edilmesi, geçen sürenin olumsuz etkilerini en aza indirebilirdi. Risk analizi yapılmadığından, deprem ve yangınların yol açtığı yapısal hasarların da hangi oranda tehlike arz ettiği bilinmemektedir. Anıtın bugünkü harap ve bakımsız durumundan acilen kurtarılması için, koruma ilkeleri çerçevesinde, kapsamlı ve çok disiplinli bir "eylem planı"nın oluşturulması önerilmektedir.

9.2 Koruma – Kullanım Dengesi

Tarihi yapıların yeniden kullanımında hedef, yenilemeyen bir kaynak olan kültür varlığını, sahip olduğu değerleriyle korumak, sunmak ve yaşatmak olmalıdır (Ahunbay, 2013, s. 1). Stoudios Bazilikası'nın (İmrahor Camii) öncelikli ihtiyacı; "mevcut durumunun korunması, iyileştirilmesi ve sürdürülmesi"dir. Koruma ile kullanım arasındaki denge, anıtın hassasiyetine göre kurulmalıdır. Anıtın bugüne ulaşan mimari bütünlüğünün korunmasını engelleyecek herhangi bir işlevlendirme, koruma ölçütlerine aykırı olacaktır. Korumanın asıl hedefi, binlerce yıl öncesinden bugüne kalan ve belge değeri taşıyan izlerin, yitirilmeden, gerekirse sağlamlaştırılarak yaşatılması olmalıdır. Anıtın özgünlüğü ve çok katmanlı mimari kimliği, dönem eklerine saygılı ve bütüncül bir yaklaşımla korunmasını gerektirmektedir. Bu ilkelerin göz ardı edilmesi, tarihî belge değeri taşıyan izlerin yok olmasına ve telafisi mümkün olmayan tahribata yol açabilmektedir.

Anıtın en önemli koruma sorunu, geçirdiği deprem ve yangınların yol açtığı yapısal hasarlardır; bu nedenle, belirlenen ilkeler doğrultusunda, öncelikle "mevcut statik durumu tespit edilmeli ve gerekliyse iyileştirilmelidir". Anıtın arkeolojik miras değeri göz ardı edilmemelidir. İlk etapta, anıtın korunması için görüş ve yöntem sunmak üzere, farklı disiplinlerden uzmanları içeren bir bilim kurulunun oluşturulması önerilmektedir. Acil koruma müdahalelerinden periyodik bakım amaçlı işlere kadar, anıtı ilgilendiren tüm kararlar, bilim kurulu tarafından alınmalıdır. Konservasyona yönelik acil ve kısa vadeli çözümlerin uygulanmasının ardından, yapının yeniden hasar görmesini engellemek amacıyla izleme ve uzun vadeli bakım programı tasarlanmalıdır.

Anıtın özgün değerlerinin yanında, barındırdığı dönem ekleri ve izler nedeniyle, çeşitli dönemler ve yapım teknikleri bir arada algılanabilmektedir. Stoudios Bazilikası (İmrahor Camii) için, arkeolojik ve mimari kimliğinin sergilenmesine ve herhangi bir kısıtlama olmadan ziyaret edilebilmesine izin veren bir kullanım önerilmektedir. Anıt, tüm değerleriyle, İstanbul'da yaşayan veya burayı ziyaret etmek isteyen herkese açık olmalıdır. Anıtın bulunduğu alan ve yakın çevresi (Yedikule), kentin tarihi hakkında bilgi edinmek isteyen kişiler için önemli bir gezi rotası sunmaktadır. Yapı da bu rotanın içerisinde önemli bir merkez olarak ziyarete açılmalıdır. Amaç, anıtın korunmasını ve bakımını sürdürmek; bununla birlikte, anıta dair bilgi ve belgelerin de kolaylıkla ulaşabilir olmasını sağlamaktır. Anıta ait bir

kütüphane oluşturularak, bugüne kadar yapılan akademik çalışmalar, eski fotoğraflar, resimler, arşiv belgeleri, haberler, yazılar, rölöve çizimleri ve güncel mimari belgelerin burada toplanması düşünülmektedir. Avlunun güneydoğu köşesinde yer alan harap durumdaki ahşap yapı (eski şeyh dairesi), bu amaçla kullanıma açılabilir.

Anıt, zengin bir "Mimarlık Tarihi Müzesi" niteliğindedir; konservasyon sürecinin sonunda, yerinde korunmuş mimari öğelerini sergileyen bir duruma kavuşacaktır. Bazilikanın kuzey ve güney nefleri, günümüzde serbest halde duran taş öğelerin sergilenmesinde kullanılabilir.

Anıtın dönem restitüsyonlarının ziyaretçilere sunulmasında, çağdaş müzecilikte kullanılan sanal ve görsel tasarım araçlarından faydalanmak mümkündür. Tez kapsamında üretilen belge ve çizimlerin yayımlanması, gezi rotasında yer alan anıtları içeren haritaların ve bilgilendirici kitapçıkların hazırlanması önerilmektedir. Yapının tarihi boyunca geçirdiği değişim, mimarlık ve sanat tarihi öğrencileri için de önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Yapının ziyarete açık olması, aynı zamanda yerli ve yabancı öğrencilerin kentin tarihi ve anıtın geçmişi hakkında önemli bilgiler edinmesine de fırsat verecektir. Anıtın çok katmanlı kimliği, hem Bizans, hem de Osmanlı döneminde üstlendiği kültürel işlevlere işaret etmektedir. Anıtın günümüz koşullarında da bu rolü devam ettirebilmesi önemsenmektedir. Böylece, mimari korumanın teknik boyutunun ötesinde, kültürel süreklilik ve sürdürülebilir bir kullanım da başarıyla gerçekleştirilebilir.

9.3 Konservasyon/Restorasyon Önerileri

Konservasyon/restorasyon önerileri oluşturulurken; yapının koruma sorunları, hasar dereceleri ve yapının çeşitli bölümlerinden alınan temsili malzeme örneklerinin analiz sonuçları bir arada değerlendirilmiştir (İBB KUDEB, 2016). Yapıdan alınan harç, sıva, boya, taş, ahşap ve kir örneklerinin laboratuvar ortamında yapılan analizleri; ait oldukları yer, temsil ettikleri dönem ve test sonuçlarının karşılaştırmalı değerlendirmesine göre yorumlanmış ve konservasyona yönelik çözüm ve müdahale önerileri geliştirilmiştir.[171] Eserin çok katmanlı mimari kimliğini koruma ve ömrünü

[171] Analiz ve rapor çalışması, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü (KUDEB) Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Bkz. 5. Malzemeler ve Yapım Teknikleri.

uzatma ilkesinin yerine getirilmesi, mikro düzeydeki problemlerin çözümüne bağlıdır.

Döşemenin korunması için acil ve kapsamlı bir koruma çalışması gereklidir.[172] Döşemenin ve duvarların konservasyon çalışmalarının sağlıklı bir biçimde yürütülmesi için, yapının üzerinin geçici bir koruyucu çatıyla örtülmesi gerekmektedir. Önerilen koruma amaçlı geçici çatı örtüsü; yalın, anıtın estetik bütünlüğüne ve mimari kimliğine saygılı olmalı, beden duvarlarına oturmamalıdır. Malzeme olarak, ahşap kullanılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Anıtın özgün çatı örtüsünün ahşap beşik çatı olduğu düşünüldüğünde; mimari uyum ve estetik bütünlüğüne saygı anlamında, ahşap en uygun malzeme olarak görülmektedir. Geçici koruyucu çatı örtüsünün tasarımı, örteceği açıklığın boyutları ve taşıyıcı ayakların yerleştirilebileceği yerler göz önüne alınarak; taşıyıcı sistem uzmanlarıyla birlikte projelendirilmelidir. Konservasyon işlemleri için gerekli ortamı sağlamak üzere, çatının; hafif, gerektiğinde çalışma yapılan alanın durumuna göre kaydırılabilir (veya modüler) olması uygun olacaktır. Geçici koruyucu çatı strüktürünün tasarımında, yapının özgün çatı örtüsünün formu, iz olarak devam ettirilebilir. Örtü malzemesinin seçiminde de arkeolojik alan koruma çalışmalarında kullanılan; buhar geçirebilen, nefes alabilen, suya karşı koruyucu bir örtü önerilmektedir.

9.3.1 Bitki temizliği

Yapıda ve avluda gerçekleştirilecek genel bir temizliğin ardından, konservasyonu yapılacak elemanların durumunu tespit edebilmek üzere, bitki temizliği yapılmalıdır. Otsu ve odunsu bitkilerin kökleri, dikkatli bir şekilde yüzeye yakın yerlerinden kesilerek uzaklaştırılmalı; çekilerek sökülmemelidir. Odunsu gövdelerin yok edilmesi için, kesilen yüzeye biyositle kimyasal müdahale yapıldıktan sonra hava geçirimsizliği sağlanarak bekletilmeli ve kurutulmalıdır. Bitki temizliğinin, konservasyon uygulamalarından sonra da periyodik olarak, tercihen yılda iki kez, bahar aylarında, kontrollü bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir (İBB KUDEB, 2016).

[172] Makale için bkz.: Esra Kudde, Zeynep Ahunbay, 2014, "İstanbul İmrahor İlyas Bey Camii – Stoudios Bazilikası *opus sectile* döşemesinin belgelenmesi ve korunması için öneriler", *Restorasyon Konservasyon Çalışmaları,* 17, İBB KUDEB, İstanbul, s. 36-61.

9.3.2 Döşemenin konservasyonu

Fawcett, döşemelerin korunması için, yerinde koruma, temizleme ve sağlamlaştırma tekniklerinin uygulanmasını önermektedir (1998, s. 115). Döşemeler için en önemli tehditler: kimyasal ve biyolojik etmenler, iklim değişikliklerine bağlı etkenler ve vandalizmdir (Fawcett, 1998, s. 165).

Döşemenin konservasyonu; arkeolojik alanda çalışma hassasiyetiyle, uzman konservatörler ve koruma uzmanı mimar gözetiminde ele alınması gereken bir konudur. Her aşamada, karşılaşılan durumun mutlaka çok disiplinli bir ekip tarafından değerlendirilmesi ve gerekirse yeni önlemlerin kararlaştırılması önerilmektedir. Konservasyon süreci, a) uygun olmayan eklerin kaldırılması, b) basit/kuru mekanik temizleme, c) gerekli görülen yerlerde kimyasal temizleme, d) özgün yatak harcının sağlamlaştırılması, e) yatak harcının özgün harcın içeriğine uygun bir harçla tamamlanması, f) bütünleme, g) yüzey koruma, h) sürekli bakım ve izleme olarak belirlenmiştir.

Uygun olmayan eklerin kaldırılması: Yapılan malzeme, dönem ve hasar tespitleri bir arada değerlendirilerek; ilk etapta, döşemedeki çimentolu harçla yapılan dolguların kaldırılması gerekmektedir. Çimentolu dolgu, *opus sectile* içerisindeki küçük bir alanın bütünlenmesi amacıyla yapıldığı gibi, geniş alanları kaplamak için de kullanılmıştır. Geniş alanlardaki çimentolu dolgu dikkatle alındıktan sonra; özgün *opus sectile* örgüye temas eden noktalarda, harçların zarar vermeden sökülmesi sağlanmalıdır. Dolgunun her noktadaki derinliği bilinmemektedir; bu nedenle kaldırma aşamasında kontrollü çalışılması gereklidir.

Temizleme: Temizleme işlemi; uzman konservatörler tarafından, "kontrollü ve dikkatli bir biçimde, aşamalı olarak" yürütülmelidir. Öncelikle, liken ve benzeri oluşumların taş yüzeylerinden arındırılması için, basit mekanik temizlik yöntemlerinin (*yumuşak fırça, ihtiyaç duyulan noktalarda bisturi yardımıyla*) uygulanması; kuru temizliğin ardından gerekli görülen kısımlarda deiyonize su ile hazırlanacak amonyum bikarbonat çözeltisiyle (*konsantrasyonu önceden küçük bir alanda denenmek suretiyle belirlenerek*) kimyasal temizlik yapılması önerilmektedir (İBB KUDEB, 2016). İlk aşamada, tüm yüzeylerde kuru temizlik yapılmalı; yalnızca bu yöntemin sonuç vermediği yerlerde kimyasal temizliğe başvurulmalıdır. Porfirlerin arasında kullanılan, yüzeyleri aşınmış mikritik kireçtaşlarında ise, oyukların içerisine su ve yabancı maddelerin girmesi zarar verici olacağından, sulu

temizlik yöntemleri kullanılmamalı; gereken noktalarda düşük basınçta kontrollü kumlama tercih edilmelidir. Kırmızı ve yeşil porfir bantların genelinde önemli bir kirlenme, ya da yüzey hasarı görülmediğinden, bunlarda yumuşak fırçayla temizlik yapılması yeterlidir.

Sağlamlaştırma: *Opus sectile*'nin sağlamlığını yitirdiği ve taşların arasında açılmaların görüldüğü yerlerde, yatak harcının sağlamlaştırılması önerilmektedir.[173] Serpantin breşinden yapılmış levhaların ve altlarındaki yatak harcının durumunu tespit etmek için, bir pilot araştırma yapılması faydalı olacaktır. Yatak harcının sağlamlaştırılmasında uygulanacak yöntem, araştırmadan elde edilecek sonuca göre belirlenmelidir.

Bütünleme: Döşemelerin konservasyonunda, özellikle taş elemanların birbirleriyle bağlantısının iyi olması ve kenarlarının doğru malzemeyle kapatılarak korunması önemlidir (Fawcett, 1998, s. 170). İlk olarak, özgün yatak harcına uyumlu bir onarım harcı hazırlanmalıdır. Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı'nca hazırlanan rapora göre (İBB KUDEB, 2016), harcın içeriği: 1 ölçü söndürülmüş kaymak kireç, 1 ölçü 6 mm elek altı kireçtaşı kırığı-tozu ve 1,5 ölçü 8 mm elek altı tuğla kırığı-tozudur. *Opus sectile* örgüde yapılacak bütünlemelerde; aslına uygun renklerde seçilecek doğal taşlarla, genel çizgilerin tamamlanması önerilmektedir. Restitüsyon şeması esas alınarak; beyaz mermer ve kireçtaşı yerine beyaz mermer ve kireçtaşı, porfirlerin yerine mor/yeşil mermer, serpantin breşi yerine diyabaz, sarı mermer yerine sarı-açık sarı kalker veya mermer kullanılarak, örgünün bütünlüğü sağlanabilir. Öncelikli hedef; döşemenin estetik değerinin, bütünlüğünün korunması ve dayanımının arttırılmasıdır. Böylece döşeme, bugünkü karmaşık görünümünden kurtarılarak, özgün geometrik kurgusunun kavranabildiği bir sunuşa kavuşabilir.

Sürekli bakım ve izleme: *Opus sectile* döşemenin sürekli bakımı ve temizliği yapılmalı; bitki gelişimi ve hava koşullarının neden olduğu tahribat engellenmelidir. Anıtın, hem taşıyıcı sisteminin kapasitesi, hem de döşeme ve diğer elemanlarının durumları sürekli olarak izlenmelidir.

[173] Döşemenin altı yeniden doldurulacaksa "nefes alabilen", dolayısıyla drenaja imkân tanıyan, buhar geçirgenliği yüksek bir malzeme seçilmelidir (Fawcett, 1998, s. 170).

9.3.3 Temizleme

Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı tarafından hazırlanan Analiz ve Öneri Raporu'na göre, temizleme işlemlerinde izlenecek yol şu şekildedir:

Yapının özellikle mermer sövelerinde görülen kalker kabuk oluşumu için, dört aşamalı bir koruma önerilmektedir: Ön sağlamlaştırma + yumuşak fırçalarla kuru temizlik + el aletleri yardımıyla kontrollü mekanik temizlik + kağıt hamuru ve amonyum bikarbonat çözeltisiyle kimyasal temizlik.

Yapının özellikle yıkanmayan iç yüzeylerinde görülen ve yangın etkisiyle kalınlaşan kabuk oluşumu için, iki aşamalı bir koruma önerilmektedir: El aletleri yardımıyla kontrollü mekanik temizlik + kağıt hamuru ve amonyum bikarbonat çözeltisiyle kimyasal temizlik.

Mermer sütunlar, söveler ve mezar taşlarının temizliğinde; taşın durumuna göre kontrollü olarak uygulanmak koşuluyla kağıt hamuru ve amonyum bikarbonat çözeltisiyle kimyasal temizlik önerilmektedir.

Mermer arşitravların, amorf ve pürüzlü halde kesiti açığa çıkan kısımlarında, sırayla çatlakların enjeksiyon yöntemiyle doldurulması, derzlerin sağlamlaştırılması, sert plastik fırçalarla kuru temizlik ve kontrollü mikro kumlamayla mekanik temizlik yapılması önerilmektedir.

Mermer arşitravların, üzeri bezemeli yüzeylerinde ise, sırayla çatlakların enjeksiyon yöntemiyle doldurulması, ardından noktasal ve kontrollü çalışılmak koşuluyla kağıt hamuru ve yerine göre % 5-15 oranında amonyum bikarbonat çözeltisiyle kimyasal temizlik yapılması önerilmektedir.

Mermer yüzeylerin temizliğinde, uzman konservatör tarafından ön deneme yapılmadan hiçbir kimyasal temizlik uygulamasına geçilmemelidir.

Taş ve tuğla duvar örgüsünün üzerinde görülen kir ve is tabakasının temizliğinde, örgüye ve derz harcına zarar vermeyecek şekilde, önce yumuşak kıl fırçalar, ardından sert plastik fırçalar kullanılarak, hassas kuru temizlik yapılması önerilmektedir.

Avludaki Osmanlı dönemi ekleri olan şadırvan, hazire ve su haznesi, gerekli konservasyon işlemleri yapılarak korunmalıdır. Haziredeki mezar taşlarının konservasyonunda, mümkün olduğunca hafif bir temizleme ve kırık taşların

birleştirilmesi yeterli görülmektedir. Mezar taşlarındaki uygulamalara başlanmadan önce, tek tek müdahale yöntemlerini açıklayan bir konservasyon projesinin hazırlanması önerilmektedir (İBB KUDEB, 2016).

9.3.4 Sağlamlaştırma

9.3.4.1 Duvar örgüsünün sağlamlaştırılması

Yapının duvarlarının sağlamlık durumunu, duvar içi boşlukların varlığını ve dağılımını tespit etmek için, tahribatsız yöntemlerin kullanılması önerilmektedir.[174] Gelişen teknoloji ve disiplinler arası işbirliği, yer altı araştırmaları gibi farklı alanlarda geçerli olan tahribatsız test ve araştırma tekniklerinin, tarihi eserlerde de uygulanmasına olanak sağlamaktadır. Yapının beden duvarları, içeriden doğal taşla kaplanmak üzere inşa edilmiştir; uzun süredir korunmasız durumda olması, zaten dış hava koşullarına karşı dayanıksız olan örgü harçlarının zayıflamasına neden olmuş ve çözülme sürecini hızlandırmıştır. Ayrıca duvarların onarımında kullanılan örgü tekniklerinin ve harçların çeşitliliği nedeniyle, duvarın homojen bir davranış göstermediği görülmektedir. Önerilen tahribatsız testlerin sonuçlarına göre yeniden değerlendirilmek koşuluyla, duvar örgüsüne üç düzeyde fiziki müdahale yapılabilir: 1) enjeksiyon, 2) dikiş, 3) örgünün tamamlanması.

Sorunun tespit edildiği noktadaki harcın türüne ve içeriğine göre müdahale yöntemi belirlenmeli; kullanılacak yeni harç ya da dolgu malzemeleri, yerinde mevcut olana uyum sağlamalıdır. Örgünün sağlamlaştırılması amacıyla yapılacak müdahalelerde, Analiz ve Öneri Raporu'nda tanımlanan reçetelerin kullanılması ve uygulama koşullarının yerine getirilmesi önerilmektedir (İBB KUDEB, 2016): Dikiş ve örgü tamamlama için önerilen reçeteler, yerindeki harcın içeriğine uyumlu olarak

[174] Örneğin, günümüzde jeofizik ve arkeolojik araştırmalarda olduğu kadar restorasyon uygulamalarında da kullanılan GPR (*ground penetrating radar*) yöntemi yardımıyla, beden duvarlarının boşluk durumu ve dayanımı tespit edilebilmektedir (Kaya vd., 2013). Beden duvarlarının iç yapısında; örgüyü kesintiye uğratarak dikiş, vb. yapısal müdahaleleri gerektirecek kadar geniş boşluklar, daha küçük çaplı oyuklar ya da mikro boşluklar meydana gelmiş olabilir. Boşluklar, duvarın kesitini zayıflatarak taşıma kapasitesini azaltmaktadır. Bu nedenle, anıtın gözle görülmeyen zayıf noktalarının erken tespit edilmesi, ileride meydana gelebilecek yıkıcı etkilerin önlenmesi açısından hayati önem taşımaktadır. Sağlamlaştırma amaçlı müdahalelere karar verebilmek için, tez kapsamında üretilen 1:20 ölçeğindeki belgelemenin yanı sıra, duvarın içindeki boşlukları gösteren haritalar (*radargram*) da değerlendirilmelidir. Böylece, kârgir yapılar için önemli riskler taşıyan duvar içi boşlukların varlığı, dağılımı, büyüklükleri ve önem dereceleri tanımlanarak, doğru tedavi yöntemleri geliştirilebilir. Sağlamlaştırma kararları, harçların karakterizasyonu ve örgünün niteliğine göre tanımlanmalı; boşlukların duvarlardaki dağılımına göre bir tedavi uygulanmalıdır.

hazırlanmış; enjeksiyon gerektiren yerlerde ise, ilgili harcın içeriğindeki agregaların boyutları ayarlanarak malzemeler belirlenmiş ve harca suyun %3'ü kadar akrilik eklenmesi önerilmiştir.

Duvarların sağlamlaştırılması amacıyla yapılacak son müdahale, derzleme işlemidir. Örgünün varsa boşluklarının doldurulmasının ardından, yüzeyin düzgünce derzlenmesi gerekmektedir. Derzleme, örgüyü oluşturan taş ve tuğlaların aralarını doldurarak harcı sıkıştırdığı için mekanik bir fayda sağlamakta; aynı zamanda yüzey düzeldiği için, yağmur, rüzgâr, vb. doğal unsurların etki ettiği yüzey alanını küçültmekte ve su, kir, toz gibi maddelerin birikimini en aza indirmektedir.

9.3.4.2 Sıvaların sağlamlaştırılması

Yapının duvarlarının iç yüzeylerine Osmanlı döneminde uygulanan sıvaların bir bölümü korunmuştur. Bizans dönemi örgü tekniğinin üzerinde korunmuş halde bugüne ulaşan Bizans ve Osmanlı dönemi onarımlarının izleri, yitirilmemesi gereken tarihi belgelerdir. Sıva kalıntıları, onarımların kronolojik sıralamasını ve bir dönemin sıva uygulama tekniğini temsil ettiğinden, yapının çok katmanlı mimari kimliğinin parçasıdır. Osmanlı dönemine ait sıva kalıntıları, özellikle narteksin doğu duvarı üzerinde korunmuştur. Tez çalışmaları sırasında, buradaki sıvanın zayıfladığı ve bezeme içeren geniş bir parçasının tabaka halinde yere düştüğü görülmüştür. Sıva kalıntılarının, renk ve form gibi geç Osmanlı dönemi bezemelerine ait verileri, yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yapının birkaç noktasında, genellikle küçük parçalar halinde korunan sıvaların, acilen sağlamlaştırılarak gerisindeki duvar yüzeyine sabitlenmesi gerekmektedir.

Yerindeki sıva kalıntılarını sağlamlaştırma, duvar resmi koruma hassasiyetiyle yapılmalıdır. Yüzey alanının büyüklüğüne, sıva kalınlığına ve sağlamlık durumuna göre, enjeksiyon işleminin, uzmanlar tarafından denetim altında yapılması gerekmektedir. Sıva harcının bağlayıcısı (genelde söndürülmüş kireç), toz boyutunda agrega (250 mikron altı) ve tutunmayı sağlamak üzere % 35 oranında Primal içeren karışımın, dikkatli bir biçimde sıvanın gerisine enjekte edilmesi önerilmektedir (İBB KUDEB, 2016).

9.3.4.3 Boya kalıntılarının yüzeye sabitlenmesi

Anıtın geçirdiği tarihsel dönemlerin izini temsil eden başka bir veri, duvar yüzeylerindeki boyalardır. Kemerler ve tuğla haçların formunu vurgulamak amacıyla ince bir şerit halinde uygulanan kırmızı boyalar, genellikle iyi korunmuştur. Boyaların sağlam olduğu yerlerde müdahaleye gerek yoktur; tozuyan kısımlarda ise, yüzeye tutunmayı sağlayacak bir kimyasal koruma önerilmektedir. Kuru havada Paraloid, nemli havada ise Primal çözeltisi, yerine göre % 2-5 oranında su içerisine katılarak sürüldüğünde, boyaların dökülmesi engellenebilir (İBB KUDEB, 2016).

9.3.4.4 Ahşap hatılların sağlamlaştırılması

Yerinde korunan ve işlevini sürdüren ahşap hatıllar, önce % 2-5 oranında Paraloid, ardından silan siloksan esaslı yüzey koruyucu emdirilerek korunmalıdır. Yatak harcının boşaldığı yerlere; birer ölçü kireç, kum, kireçtaşı kırığı, tuğla kırığı ve harç suyunun % 3'ü oranında akrilik içeren karışım enjeksiyon yöntemiyle uygulanabilir. Uç kısımlarında parça kaybı görülen hatıllar, aynı tür ve boyutlarda ahşapla bütünlenebilir (İBB KUDEB, 2016).

9.3.5 Güçlendirme

ICOMOS'un Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu için İlkeler başlıklı tüzüğüne göre (2003):

> Anıtın yapısal iyileştirme veya strüktürel güçlendirmeye ihtiyaç duyup duymadığını tespit etmek için, strüktürün güvenlik düzeyinin mutlaka tarihi anıtların statik problemleri konusunda uzman kişilerce değerlendirilmesi gerekmektedir (Madde 2.6-2.9). Statik rapor doğrultusunda verilecek kararların, bilim kurulunun onayıyla, yapının bütüncül koruma ilkeleri çerçevesinde kalması sağlanmalıdır. Statik durumun tespit edilmesi için bir yöntem araştırması yapılması ve mümkünse tahribatsız test yöntemlerinin kullanılması önerilmektedir (Madde 2.6, 3.18). Strüktürün harap olduğu durumlarda, mümkün olduğunca onarım çerçevesinde kalınmalı; yenilemeye en az seviyede ve mutlaka gerekli olan yerlerde başvurulmalıdır (Madde 3.15).

9.4 Bakım ve İzleme

Korumanın uzun vadede sürekliliğini sağlamak amacıyla, "uygulamaya esas olacak görüş ve önerilerde bulunmak üzere" farklı uzmanların yer aldığı bir bilim kurulu oluşturulmalıdır (Ahunbay, 2010, s. 57). Periyodik bakım-onarım, izleme, ziyaretçi yönetimi, araştırma gibi tüm konular, doğrudan anıtın korunmasını etkilediğinden, bu konularda bilim kurulu görüşü alınması önemlidir.

Anıt için bir yönetim planı hazırlanmalı; acil eylem planı ve uzun vadeli koruma stratejileri, bilimsel olarak tanımlanmalıdır. Anıtın korunması, çeşitli uzmanlıkların katılımını gerektiren bir sorundur; bu nedenle, yönetim planının çok disiplinli bir heyet tarafından ele alınması ve izlenmesi gerekmektedir.[175] Güvenlik önlemlerinin alınmasından aydınlatmaya kadar pek çok sorunun çözülmesi, düzenli bir izleme sisteminin kurulmasıyla mümkün olabilir (Ahunbay, 2010, s. 65).

Prof. Dr. Metin Ahunbay'ın 1992 yılında Ayasofya Müzesi'nin korunması için sunduğu öneriler (1992, s. 22, 23), enderlik değeri taşıyan tüm anıtların korunmasına yol gösterecek bir kılavuz niteliğindedir:

> Ayasofya, her yapı gibi, sürekli bozulmaya ve eskimeye tabidir. Örtü ve saçak kurşunlarının eskimesi, delinmesi, rüzgârdan kalkması, çalınması, yapının camlarının kırılması, güvercinin olumsuz etkileri, ahşabın çürümesi, sıva bozulması, mermer kaplama bozulması vd. Bu devamlı karşılaşılacak sorunların giderilmesi için sürekli bakım ve onarıma ihtiyaç vardır. Yapının her ayrıntısı ile ilgili gözlem ve denetim, bakımın kaçınılmaz bir yönüdür. Devamlı gözlem, bakım ve onarım için, Ayasofya'nın bu konularda eğitimli bir çekirdek teknik kadroya ihtiyacı vardır. Sınırları esnek olmalı, gerektiği anda gerekli uzman ihtiyacını belki geçici olarak dışarıdan karşılayabilmelidir. Bu kadro direkt Ayasofya Müdürlüğü'ne bağlı olmalıdır, Bakanlığın kuruluşu bile olsa başka bir müdüriyetin kadrosu içinde yer almamalıdır. İşlevinin zaman zaman azalması karşısında bu kadro, Ayasofya'ya bağlı başkaca yapıların da bakımıyla görevlendirilebilir, ama öncelik hep Ayasofya'da olmalıdır (Ahunbay, 1992, s. 22, 23).

[175] AyasofyaMüzesi'nin korunması için: uygulamaların ön araştırma ve belgeleme çalışmalarından sonra yapılmasını ve daha önce yapılan onarımlara ait belgelerin toplandığı, kolay erişilebilir ve güvenilir bir "belgeleme merkezi" oluşturulması önerilmiştir (Ahunbay, 2010, s. 59).

10. SONUÇ

Stoudios Bazilikası (İmrahor Camii), İstanbul'un sanat ve mimarlık tarihi açısından önemli bir anıttır. Geç Antik - Roma döneminin yapım teknikleri, bazilika planı, mekân kurgusu ve inşaat geleneklerinin hâlâ kullanıldığı 5. yüzyıl, kilise mimarlığının gelişiminde bir geçiş dönemi sayılmaktadır. Erken Hıristiyanlık dönemine ait eserlerin sayısı, Iustinianos dönemi (6. yüzyıl) ve Ortaçağ'daki mimari değişimleri yansıtan anıtlara göre çok azdır, günümüze ulaşan anıtların da korunmuşluk durumu kötüdür. Bu anlamda Stoudios Bazilikası (İmrahor Camii), erken Bizans dönemi bazilika mimarisi ve taş işçiliğini yansıtan, aynı zamanda Osmanlı mimarlığının çeşitli dönemlerine ait onarım izlerini de barındıran, "çok katmanlı" ve özel bir örnektir. Anıtın korunması, mimarlığın yanı sıra arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık tarihi, konservasyon gibi farklı disiplinlerin de ilgi alanına girmektedir.

Tez kapsamında kütüphane ve arşiv araştırmaları yapılarak anıtın uzun tarihi boyunca geçirdiği değişimler hakkında bilgi toplanmış, eski fotoğraf ve çizimler incelenmiş, alan çalışması yapılarak güncel bir rölöve hazırlanmıştır. Yapının belgelenmesinde, yerine göre geleneksel ve aletli ölçüm teknikleriyle fotogrametri yöntemi bir arada kullanılmış; ayrıntılı bir mimari belge oluşturulmuştur. Rölövenin üzerine malzeme türleri – ait oldukları tarihsel dönemler – hasarlar, haritalama (*mapping*) yöntemi yardımıyla işlenmiştir. Ayrıca, yapıdan alınan malzeme örneklerinin laboratuvar ortamında bilimsel analizleri yaptırılmış; böylece malzemeler (harç, sıva, taş, ahşap, boya, vb.) tür ve içeriklerine göre sınıflandırılmıştır. Araştırmalar, laboratuvar ortamında yaptırılan malzeme analizleri, mimari bilgiler ve gözlemler "analitik rölöve"de bir arada sunulmuştur. Başarılı bir koruma süreci, nitelikli bir belgelemeyle mümkündür. Üretilen proje, belgeleme ve görsel anlatım tekniklerinin kullanılması bağlamında bir yol haritası sunmaktadır.

Anıtın güncel durumu, acil ve hassas bir koruma – onarım sürecinin başlatılmasını gerektirmektedir. Günümüze korunmuş durumda ulaşan her mimari öğe, ait olduğu döneme dair bir belge değeri taşımaktadır. Koruma sürecinde, yitirilmemesi gereken bu değerler göz ardı edilmemelidir. Anıtın günümüze ulaşan durumuyla korunması

öncelikli olmalıdır. Önerilen koruma yöntemi, bilimsel ve bütüncül bir yol izlenmesini gerektirmektedir. Anıt için bir yönetim planı hazırlanmalı; acil ve uzun vadeli koruma stratejileri tanımlanmalıdır. Koruma doğru planlanmalı ve anıtın her adımda hiçbir zarar görmemesi için, her türlü konservasyon işleminin doğru ve yetişmiş uzmanlar tarafından yapılması sağlanmalıdır. Anıtı ve bahçeyi saran bitkilerin düzenli olarak temizlenmesinden, düşme tehlikesi bulunan sıva kalıntılarının yerine sabitlenmesi ve sağlamlaştırılmasına kadar her koruma eylemi, uzman denetiminde gerçekleştirilmelidir. Anıtın korunmasında uzmanlık ve bilgiden taviz verilmemesi, koruma planının çok disiplinli bir heyet tarafından ele alınması ve sürekli olarak izlenmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Ahunbay, M. (1992). Ayasofya'nın Onarımına İlişkin Görüşler. *Ayasofya Müzesi Yıllığı. 12*, Ayasofya Müzesi Yayınları: XV, Ankara, 21-24.

Ahunbay, M. (1997a). Kilise. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. 2*, YEM Yayınları, İstanbul, 1010-1014.

Ahunbay, M. (1997b). Manastır. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. 2*, YEM Yayınları, İstanbul, 1159-1160.

Ahunbay, Z. (2010). Ayasofya'nın Dünya Mirası Değerlerinin Korunması ve Yönetimi. *Ayasofya Müzesi Yıllığı. 13*, Ayasofya Müzesi Yayınları: XVI, İstanbul, 57-78.

Ahunbay, Z. (2013). 2013'ün Tartışmalı Yeniden Kullanım ve İhyaları. *Mimarlık. 374*, Mimarlar Odası.

Alioğlu, F. (1981). *İmrahor İlyas Bey Camisi – St. John Studios Manastır ve Kilisesi – Tarihsel Gelişim ve Çağdaş Biçimleniş Önerisi.* (Yüksek lisans tezi). İDMMA Mimarlık Bölümü, İstanbul.

Altun, F. İ. (2009). *İstanbul'un 100 Roma, Bizans Eseri*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 87-89.

Angı, S. (2012). Ayasofya'nın Yapımında Kullanılan Doğal Taşlar ve Günümüzdeki Korunmuşluk Durumları. *Restorasyon Konservasyon Çalışmaları. 14*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 44-57.

Aran, B. (1971). *Anadolu'da Roma Devri Mimarisi*. (Doktora tezi), İTÜ Mim. Fak., İstanbul.

Arseven, C. A. (1947). Kilise. *Sanat Ansiklopedisi. 2*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1090-1094.

Arseven, C. A. (1983). Bazilika. *Sanat Ansiklopedisi. 1*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 199-200.

Avrupa Konseyi. (1975). *Amsterdam Bildirgesi.*

Ayasofya Müzesi Yıllığı. (1959). Ayasofya Müzesi Yayınları: III, *1*, Maarif Basımevi, İstanbul.

Ayasofya Müzesi Yıllığı. (1961). Ayasofya Müzesi Yayınları: V, *3*, İstanbul Matbaası, İstanbul.

Ayasofya Müzesi Yıllığı. (1969). Ayasofya Müzesi Yayınları: XI, *8*, Yenilik Basımevi, İstanbul.

Ayasofya Müzesi Yıllığı. (1983). Ayasofya Müzesi Yayınları: XII, *9*, Yenilik Basımevi, İstanbul.

Ayasofya Müzesi Yıllığı. (1990). Ayasofya Müzesi Yayınları: XIV, *11*, İstanbul.

Ayuela, P. P. (2002). *Cosmatesque Ornament: Flat Polychrome Geometric Patterns in Architecture*. W. W. Norton, New York.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Satı' Efendi ve Süleyman Besim Efendi. (2001) *Hadîkatü'l-Cevâmi', İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar*. (Ahmet Nezih Galitekin, Dü.) İstanbul, İşaret Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1978). *19. Asırda İstanbul Haritası*. İstanbul.

Banoğlu, N. A. (2008). *İstanbul Cehennemi – Tarihte Büyük Yangınlar.* Kapı Yayınları, İstanbul.

Bardill, J. (2004). *Brickstamps of Constantinople.* Oxford University Press, New York.

Barkan, Ö. L. ve Ayverdi, E. H. (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri.* Baha Matbaası, İstanbul.

Barsanti, C. (2011). The Marble Floor of St. John Studius in Constantinople: A Neglected Masterpiece. *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu.* Ege Yayınları, İstanbul, 87-98.

Batur, A. (1970). Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine. *Anadolu Sanatı Araştırmaları. 2.* İTÜ Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü, İstanbul, 135-216.

Bayraktar, N. (1992). İstanbul'un Bizans Sarnıçları Hakkında Bir Osmanlı Arşiv Belgesi. *Ayasofya Müzesi Yıllığı. 12*. Ayasofya Müzesi Yayınları: XV, Ankara, 87-104.

Beckwith, J. (1961). *The Art of Constantinople, An Introduction to Byzantine Art, 330-1453.* Phaidon Press, London, 94-96.

Bilgin Altınöz, G. (2012). Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) Taşınmaz Kültür Varlıklarının Müdahale Önceliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Değerlendirme Sistemi. *Kültür Varlıklarını Koruma Amaçlı Proje ve Uygulamalar Çalıştayı.* Mersin, 47-54.

Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkentin 8000 Yılı. (2010). Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul, 200-201.

Boundelmonti, C. (2005). *Liber Insularum Archipelagi.* Reichart Verlag, Wiesbaden, Germany.

Brehier, L. (1914). Livres Nouveaux. *Journal des savants. XII.* France, 467.

Büktel, Y. (1995). *Studios Manastırı Bazilikasının Üst Örtü Problemi.* (Yüksek Lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Byzantine Art (1959-68). *Encyclopedia of World Art. V.2*, 751-839.

Byzantium 330-1453. (2008). Royal Academy of Arts, London.

Cezar, M. (1963). *Osmanlı Devri'nde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler.* DGSA Yayınları, İstanbul.

Clavijo, R. G. (1412/1993). *Anadolu, Orta Asya ve Timur.* (Ö.R. Doğrul, Çev.), Ses Yayınları, İstanbul.

Demircanlı, Y. Y. (1989). *İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi.* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 134-135.

Demiriz, Y. (1968). Demre'deki Aziz Nikolaos Kilisesi. *Türk Arkeoloji Dergisi. XV-I.* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 13-34.

Demiriz, Y. (2002). *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri.* İstanbul.

Diehl, C. (1935). *Constantinople.* Paris.

Ebersolt, J. (1996). *Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları.* (İ. Arda, Çev.), İstanbul.

Ebersolt, J. & Thiers, A. (1913/1979). *Les Églises de Constantinople.* Paris.

Elton, H., Equini-Schneider, E. & Wannagat, D. (2007). *From Temple to Church*. Ege Yay., İstanbul.

Encümen Arşivi. (1939-43).

Ettinghausen, E. (1954). Byzantine Tiles from the Basilica in Topkapu Sarayı and Saint John of Studios. *Extrait des Cahiers Archéologiques*. *VII*, Paris, 79-88.

Eyice, S. (1962). *İstanbul Minareleri.* Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Berksoy Matbaası, İstanbul.

Eyice, S. (1963). Two mosaic pavements from Bithynia. *Dumbarton Oaks Papers. 17*, 373-383.

Eyice, S. (1990). Ayasofya'lar. *Ayasofya Müzesi Yıllığı. 11*, Ayasofya Müzesi Yayınları: XIV, İstanbul, 1-17.

Eyice, S. (1994). İmrahor Camii. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. *4*, Tarih Vakfı, İstanbul, 166-168.

Eyice, S. (1997). İmrahor Camii'nden Bir Hatıra. *Rehber Dünyası. 5*, İstanbul, 10-11.

Fawcett, J. (1998). *Historic Floors: Their History and Conservation.* Butterworth-Heinemann, İngiltere.

Forchheimer, P. & Strzygowski, J. (1893). *Die Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel.* Wien.

Freely, J. & Çakmak, A. S. (2004). *Byzantine Monuments of Istanbul.* Cambridge University Press.

Genç, M. ve Mazak, M. (2001). *İstanbul Depremleri: Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi.* İGDAŞ Yayınları, İstanbul.

Gerlach, S. (1674). *Stephan Gerlachs dess Aelteren Tage-buch.* Frankfurt.

Glass, D. F. (1980). *Studies on Cosmatesque Pavements.* Oxford.

Gnoli, R. (1971). *Marmora Romana.* Roma.

Grant, L. & Mortimer, R. (2003). Westminster Abbey: The Cosmati Pavements. *Nexus Network Journal. 5/1*, 133-143.

Guichen, G. (1995). Object Interred, Object Disinterred. *Conservation on Archaeological Excavations.* In N. P. Stanley Price (Ed.), ICCROM, Rome, 21-28.

Guidobaldi, A. G. (1984). Tradizione locale e influenze bizantine nei pavimenti cosmateschi. *Bollettino d'arte. 26*, 57-72.

Gurlitt, C. (1912/1999). *İstanbul'un Mimari Sanatı.* (R. Kızıltan, Çev.), Ankara, 31-32.

Gyllius, P. (1997). *İstanbul'un Tarihi Eserleri.* (E. Özbayoğlu, Çev.), Eren Yayıncılık, İstanbul.

Hammer, J. (1836). *Plan de Constantinople et de ses Faubourgs.* Hellert, Paris.

Hill, S. (1996). *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*. Variorum, England.

ICOMOS. (1990). *Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü*. (Z. Ahunbay, Çev.).

ICOMOS. (2003). *Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu için İlkeler.* (Z. Ahunbay, Çev.).

ICOMOS. (2008). *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites.* Kanada.

ICOMOS-ISCS. (2008). *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns*. ICOMOS International Scientific Committee for Stone, *XV*, Fransa.

ICOMOS Türkiye Milli Komitesi. (2013). *Mimari Mirası Koruma Bildirgesi*. İstanbul.

İBB KUDEB. (2016). *İmrahor İlyas Bey Camii (Stoudios Bazilikası) Malzeme Analizi ve Konservasyon Öneri Raporu.* Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü (KUDEB), İstanbul.

İmrahor İlyas Bey Camii. (1972). *Türk Ansiklopedisi. 20*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 110-112.

İnciciyan, P. Ğ. (1976). *18. Asırda İstanbul.* (H. D. Andreasyan, Çev.), İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

İstanbul 4 Numaralı KTVKBK (Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu) Arşivi.

İşli, E. D. (1998). *İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu.* (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Janin, R. (1964). *Constantinople Byzantine.* Paris.

Kahya, Y. (1992). *İstanbul Bizans Mimarisinde Kullanılan Tuğlanın Fiziksel ve Mekanik Özellikleri.* (Doktora tezi). İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Karakaya, E. (1994). Studios Sarnıcı ve Ayazması. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. *7*, Tarih Vakfı, İstanbul, 46-47.

Kaya, M. A., Balkaya, Ç., Ekinci, Y. L. ve Demirci, A. (2013). Arkeojeofizik, Neden, Nereye?. *Jeofizik Bülteni*. *72,* Jeofizik Mühendisleri Odası.

Koch, G. (2007). *Erken Hristiyan Sanatı.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Kömürciyan, E. Ç. (1988). *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul.* Eren Yayıncılık, İstanbul.

Köse, F. (2012). İmrahor İlyas Bey Camii ve Osmanlı Döneminde Geçirdiği Tamirler. *Vakıf Restorasyon Yıllığı*. *4,* İstanbul, 31-39.

Krausmiller, D. & Grinchenko, O. (2013). The Tenth Century Stoudios-Typikon and Its Impact on Eleventh and Twelfth Century Byzantine Monasticism. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik (JÖB). 63*, Wien, 153-176.

Krautheimer, R. (1965). *Early Christian and Byzantine Architecture*. Penguin Books.

Kuban, D. (1969). *İstanbul'un Tarihi Yapısı: Tarihi Gelişme, Şehrin Tarihi Yapısının Özellikleri, Koruma Yöntemleri.* İstanbul.

Kuban, D. (1994). Bazilikalar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. *2,* Tarih Vakfı, İstanbul, 112-113.

Lassus, J. (1966). *The Early Christian and Byzantine World*. Paul Hamlyn, London.

Laurenti, M. C., Huber, E. & Martinelli, A. (2010). *In-Situ* Mosaic Preservation of Three Glass and Marble *Opus Sectile* Panels at the Roman Villa of Faragola (Ascoli Satriano, Italy). *Glass & Ceramics Conservation*. ICOM-CC, USA, 119-127.

Liakos, D. A. (2008). The Byzantine *Opus Sectile* Floor in the Katholikon of Iveron Monastery on Mount Athos. *Zograf*. *32*, 37-44.

Lloyd, S. (1989). St.Paul and the Early Christian Church. *Ancient Turkey*. University of California Press, 214-231.

Magdalino, P. (1993). *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180.* Cambridge University Press, USA.

Majeska, G. P. (1984). *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries.* Dumbarton Oaks Studies: 19, Washington D.C.

Mamboury, E. (1951). *Istanbul Touristique.* Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul.

Mango, C. (1972). *The Art of the Byzantine Empire, 312-1453, Sources and Documents.* Prentice-Hall, Inc., New Jersey, USA.

Mango, C. (1978). The Date of the Studius Basilica at Istanbul. *Byzantine and Modern Greek Studies. **4***, 115-122.

Mango, C. (1985). *Le Développement Urbain de Constantinople (IVe – VIIe siècles).* Diffusion de Boccard, Paris.

Mango, C. (1993). *Studies on Constantinople.* Variorum.

Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi*. (M. Kadiroğlu, Çev.), İstanbul.

Mango, C. (2008). *Bizans, Yeni Roma İmparatorluğu.* Yapı Kredi Yayınları.

Mango, M. M. (2004). Building and Architecture. *The Cambridge Ancient History: XIV Late Antiquity Empire and Successors A.D. 425-600. 31,* 918-971.

Mathews, T. F. (1971). *The Early Churches of Constantinople, Architecture and Liturgy.* Pennsylvania State University Press, USA.

Mathews, T. F. (1976). *The Byzantine Churches of Istanbul, A Photographic Survey.* Pennsylvania State University Press, USA, 143-158.

Mazlum, D. (2011). *1766 İstanbul Depremi Belgeler Işığında Yapı Onarımları.* İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

McNally, S. (2001). *Shaping Community: The Art and Archaeology of Monasticism.* BAR International Series, *241*, Oxford.

Megaw, A. H. S. (1963). Notes on Recent Work of the Byzantine Institute in Istanbul. *Dumbarton Oaks Papers. 17*, 335-364.

Mendel, G. (1914). *Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines,* Musées Impériaux Ottomans.

Mertens, D. (1995). Planning and Executing Anastylosis of Stone Buildings. *Conservation on Archaeological Excavations.* In N. P. Stanley Price (Ed.), ICCROM, Rome, 113-134.

Miller, T. (2000a). Theodore Studites: Testament of Theodore the Studite for the Monastery of St. John Studios in Constantinople. *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*. In J. P. Tomas, A. C. Hero (Eds.), Dumbarton Oaks Studies, *35*, Washington D. C., 67-83.

Miller, T. (2000b). "Stoudios: Rule of the Monastery of St. John Stoudios in Constantinople", *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*. In J. P. Tomas, A. C. Hero (Eds.), Dumbarton Oaks Studies, *35*, Washington D. C., 84-119.

Millingen, A. V. (1899). *Byzantine Constantinople.* London.

Millingen, A. V. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople, Their History and Architecture.* Macmillan and Co., London.

Millingen, A. V. (2003). *Konstantinopolis, İstanbul.* Alkım Kitabevi, İstanbul.

Müller-Wiener, W. (2002). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası.* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Nara Özgünlük Belgesi. (1994). Nara Konferansı, (D. Mazlum, Çev.), Japonya.

Ogan, A. (1944). Bizans Mimari Tarihinde İstanbul Kiliseleri ve Mozaikler. *Güzel Sanatlar*. *5*, 103-115.

Ogan, A. (1949). Fethiye Camii. *Belleten. XIII/51***,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 271-303.

Ousterhout, R. (2016). *Bizans'ın Yapı Ustaları*. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Ötüken, S. Y. (1990). Bizans Duvar Tekniğinde Tektonik ve Estetik Çözümler. *Vakıflar Dergisi. 21*, Ankara, 395-410.

Öz, T. (1962). *İstanbul Camileri*. Ankara, 105.

Özkılıç, S. K. (2015). *1894 Depremi ve İstanbul.* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Pantchenko, B. A. (1908). Hagios Ioannes Studios. *Bulletin de l'Institut Archeologique Russe a Constantinople.* 78-151.

Pantchenko, B. A. (1909). Hagios Ioannes Studios. *Bulletin de l'Institut Archeologique Russe a Constantinople.* 154-164.

Pantchenko, B. A. (1912). Hagios Ioannes Studios. *Bulletin de l'Institut Archeologique Russe a Constantinople.* 1-359.

Pedone, S. (2011). The Marble *Omphalos* of Saint Sophia in Constantinople. *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu (16-20 Ekim 2009, Bursa, Türkiye).* İçinde M. Şahin (Editör), Ege Yayınları, İstanbul, 749-768.

Perkins, J. B. W. (1994). *Studies in Roman and Early Christian Architecture*. London.

Peschlow, U. (1984). Die Johanneskirsche des Studios in Istanbul. *XVI. Internationaler Byzantinistenkongreß AKTEN II/4*. Jahrbuch der Üsterreichischen Byzantinistik, *32/4,* 429-435.

Peschlow, U. (2007). Dividing Interior Space in Early Byzantine Churches: The Barriers between the Nave and Aisles. *Thresholds of the Sacred: Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screens, East and West.* In S. E. J. Gerstel (Ed.), Dumbarton Oaks Studies, Washington, D.C., 53-71.

Pococke, R. (1772). *Voyages de Richard Pococke.* Paris.

Psamathia. (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium. 3,* Oxford University Press, New York, 1754.

Pulgher, D. (1878). *Les Anciennes Églises Byzantines de Constantinople.* Lehmann & Wentzel, Vienne.

Sakaoğlu, N. (1994). Yangınlar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. 7,* Tarih Vakfı, İstanbul, 426-438.

Sakin, O. (2002). *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri.* Kitabevi, İstanbul.

Salvatori, A., Trucchi, D. & Guidobaldi, F. (1988). The Marbles Used in the Decoration of Hadrian's Villa at Tivoli. *Classical Marble: Geochemistry, Technology, Trade,* In N. Herz, M. Waelkens (Eds.), 177-185.

Salzenberg, W. (1854). *Altchristliche Baudenkmäle von Constantinople vom V. bis XII. Jahrhundert.* Berlin.

Sanders, G. D. R. (2001). Byzantine Polychrome Pottery. *Mosaic: Festschrift for A.H.S. Megaw.* In J. Herrin, M. Mullett, C. Otten-Froux (Eds.), British School of Athens Studies, 89-104.

Sayar, M. ve Erguvanlı, K. (1962). *Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları.* İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi, İstanbul.

Schnedier, A. M. (1952). XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu. *Belleten. 16,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 35-48.

Schweinfurth, P. (1953). Komnenoslar Devrine Ait Bir Mozaik. *Belleten. XVII/ 68,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 490-492.

Sharp, J. (2003). Westminster Abbey: The Cosmati Pavements. *Nexus Network Journal. 5, 1,* In L. Grant, R. Mortimer (Eds.), 133-143.

Sodini, J. P. (2002). Marble and Stoneworking in Byzantium, Seventh – Fifteenth Centuries. *The Economic History of Byzantium: From the Seventh*

through the Fifteenth Century. In A. E. Laiou (Ed.), Dumbarton Oaks Studies, *39*, Washington, D.C., 129-146.

Splendori di Pietre Dure: L'Arte di Corte nella Firenze dei Granduchi. (1988). Centro Mostre di Firenze, Giunti Editore, Firenze, 270-275.

Stolpe, C. (1866). *Texte du Plan de Constantinople avec ses Faubourgs.* Berlin.

Stoudios Monastery (Imrahor Camii). (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. *3*, Oxford University Press, New York, 1960-1961.

Süreyyâ, M. (1996). *Sicill-i Osmanî.* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Talbot Rice, D. (1959). *Kunst aus Byzanz.* München, 37.

Tamer, C. (2003). *İstanbul Bizans Anıtları ve Onarımları.* TTOK Yay., İstanbul.

Tanyeli, U. ve Tanyeli, G. (1989). Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı (16-18. Yüzyıl). *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi. 2*/*4,* İstanbul, 23-31.

Theodore of Stoudios. (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. ***3***, Oxford University Press, New York, 2044-2045.

Usman, M. (2001). İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları. *Arkeoloji ve Sanat.* Eski Anadolu Uygarlıkları Dizisi: 4, İstanbul, 10.

Ülgen, A. S. (1939). *Constantinople During the Era of Mohammed the Conqueror, 1453-1481.* Ankara.

Velikâhyaoğlu, N. (2000). *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*. Çağrı Yayınları, İstanbul, 76-80.

Yenen, M. (1994). Kiliseler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. *5*, Tarih Vakfı, İstanbul, 18-21.

Yücer, H. M. (2010). Sünbüliyye. *İslâm Ansiklopedisi. 38,* Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 136-140.

Url-1<*http://www.benaki.gr/eMP-Collection/***>**, erişim tarihi 08.04.2015.

Url-2<*http://blogs.getty.edu/iris/getty-foundation-grant-allows-newly-conserved-cosmati-pavement-to-be-unveiled-at-royal-wedding/*>, erişim tarihi 20.09.2014.

Url-3<*http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb42658141m***>**, erişim tarihi: 11.03.2015.

Url-4<*http://costinpopescu55foto.ro/2013/01/19/sicilia*>, erişim tarihi 20.09.2014.

Url-5<*http://hagiabyzantion.blogspot.com/2011/11/aya-ioannes-kilisesi-studios-manastr.html#!/ 2011/11/aya-ioannes-kilisesi-studios-manastr.html***>**, erişim tarihi 15.03.2013.

Url-6 <*http://icfa.doaks.org/collections/artamonoff/items/*>, erişim tarihi 15.03.2013.

Url-7<*http://icfadumbartonoaks.wordpress.com/2013/09/20/motivation-methods-and-meaning-architectural-drawings-of-hagia-sophia/*>, erişim tarihi 20.09.2014.

Url-8<*http://sarumseminar.org/meetings/2011.10.13-Tatton-Brown*>, erişim tarihi 20.09.2014.

EKLER

EK A: Anıtın konumu ve bulunduğu çevreye ilişkin harita ve fotoğraflar
EK B: Anıtın tarihçesine ilişkin belge ve fotoğraflar
EK C: Anıtın mimari özelliklerini gösteren fotoğraflar
EK D: Malzeme ve yapım tekniklerine ilişkin tablo ve fotoğraflar
EK E: Dönem analizine ilişkin fotoğraflar
EK F: Koruma sorunları ve bozulmaları gösteren fotoğraflar
EK G: Anıtın restitüsyonuna ilişkin fotoğraflar
EK H: Koruma ve restorasyona ilişkin tablo ve fotoğraflar
EK I: Çizimler

Şekil A.1: Stoudios Manastırı'ndan günümüze ulaşan anıt.

Şekil A.2: Anıtın genel görünümü.

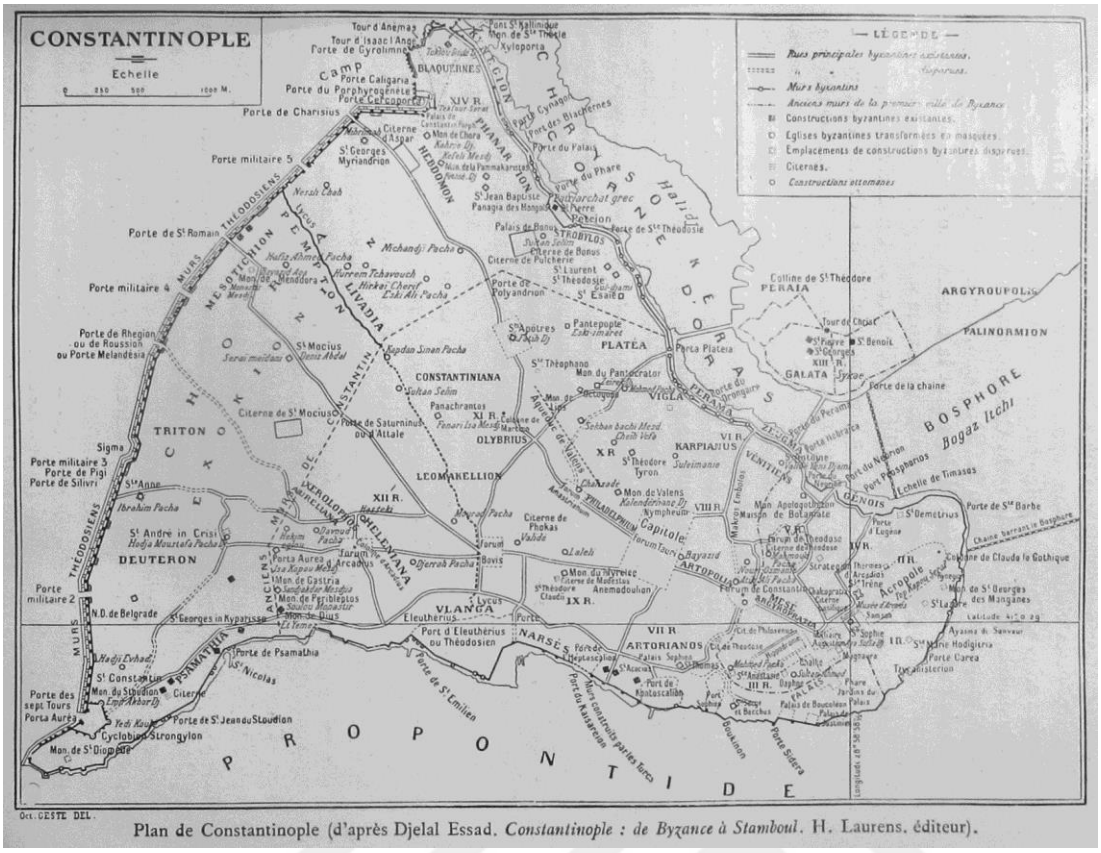

Şekil A.3: Bizans döneminde İstanbul haritası (Diehl, 1935).

Şekil A.4: Narlıkapı ve Yedikule (Alman Mavileri Haritası).

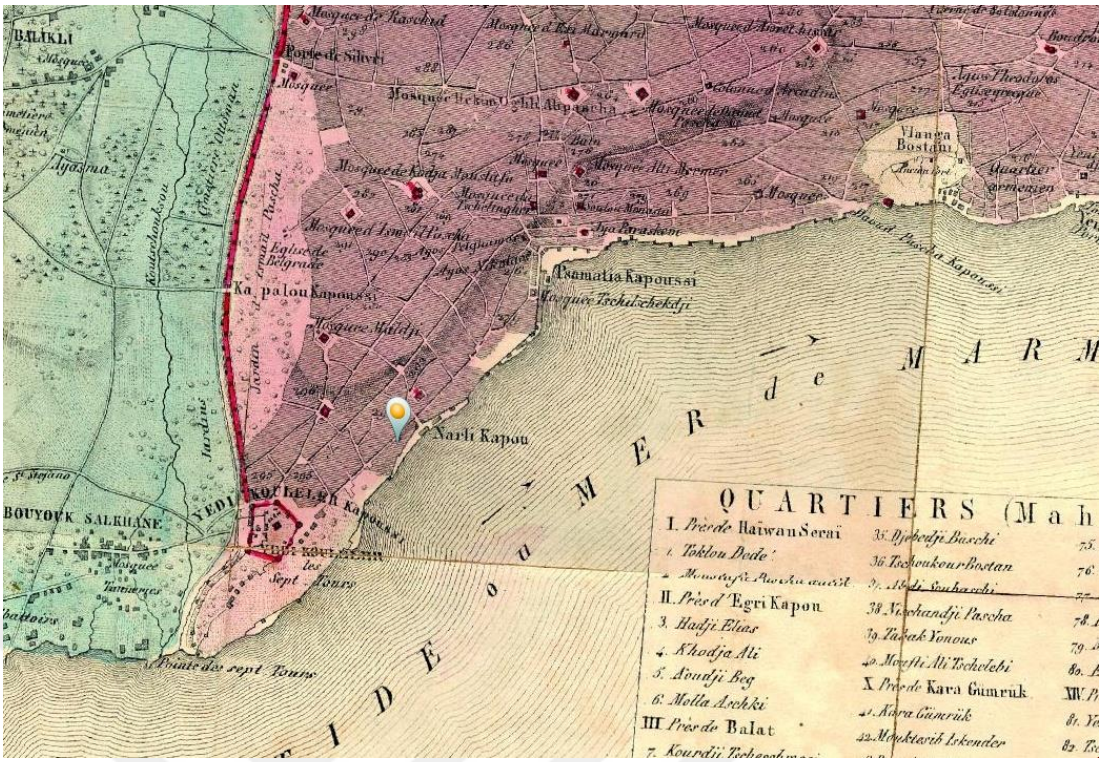

Şekil A.5: Hammer haritasında Yedikule - İmrahor Camii (1836).

Şekil A.6: Mamboury haritasında İmrahor Camii (1951).

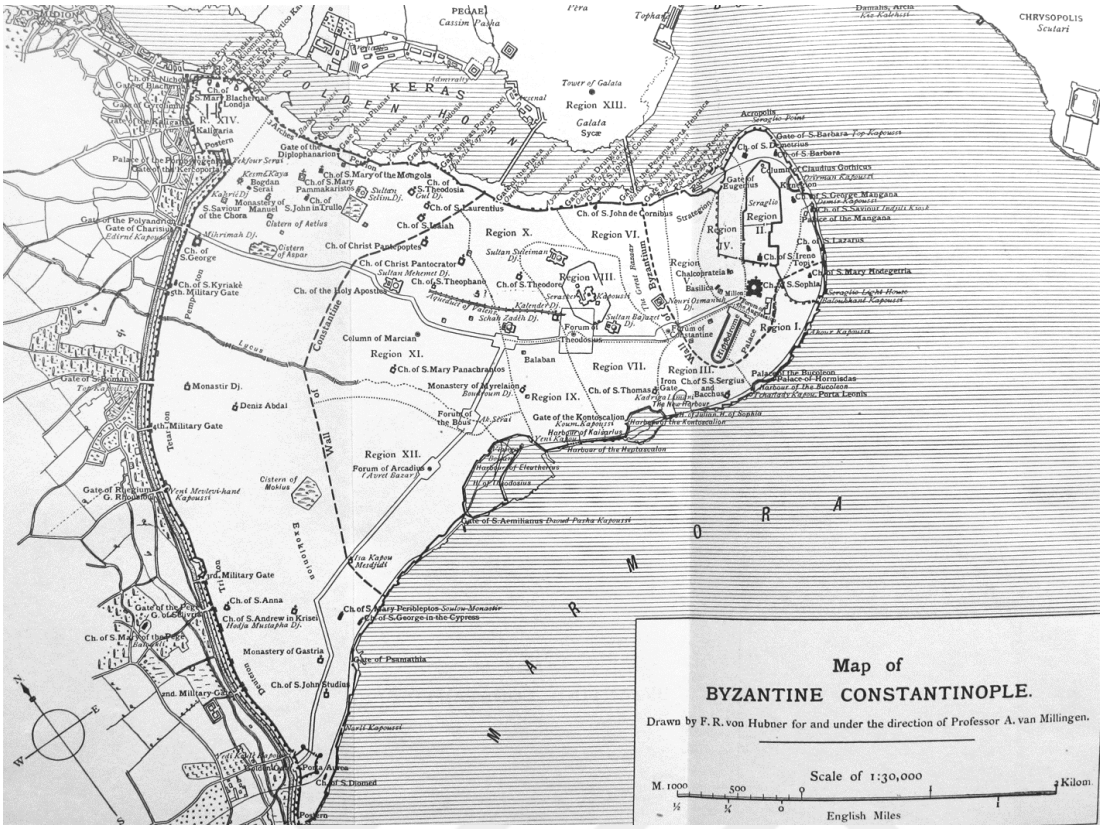

Şekil A.7: Stoudios Manastırı (Millingen, 1912).

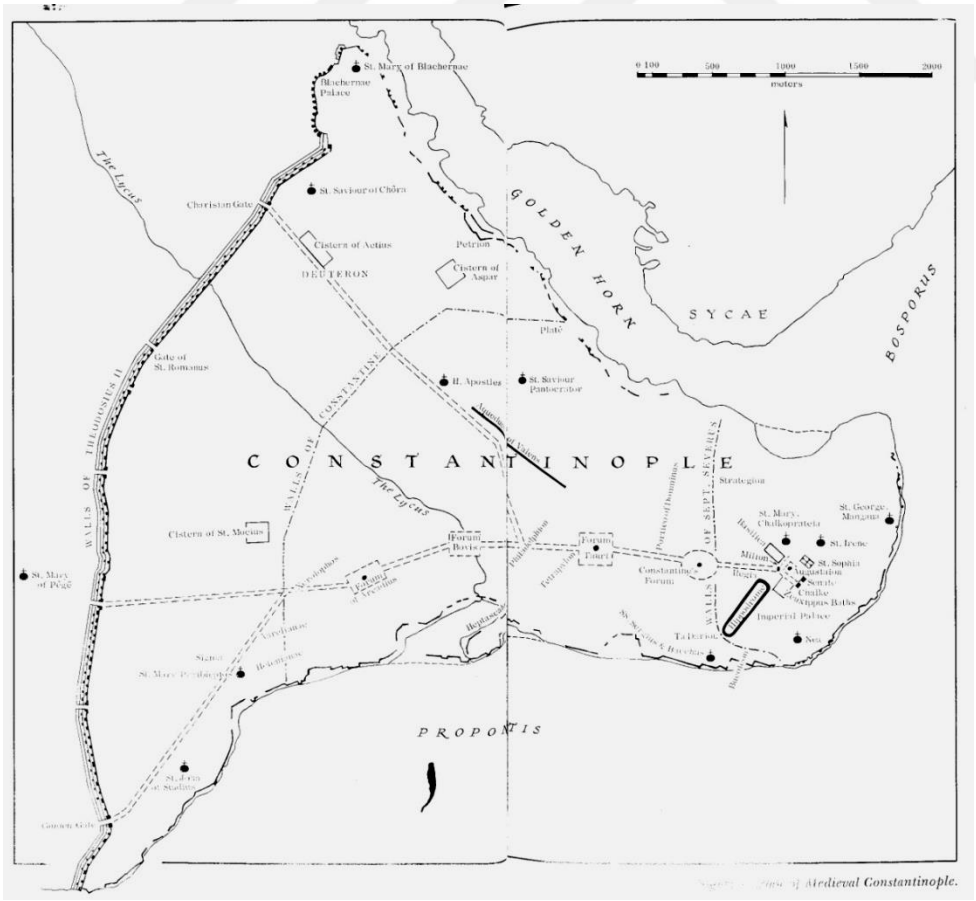

Şekil A.8: Bizans dönemi İstanbul'u (Mango, 1985).

Şekil A.9: Buondelmonti (1422) Haritası'nda İstanbul.

Şekil A.10: Ayverdi Haritası'nda Mîrahûr Camii (1978).

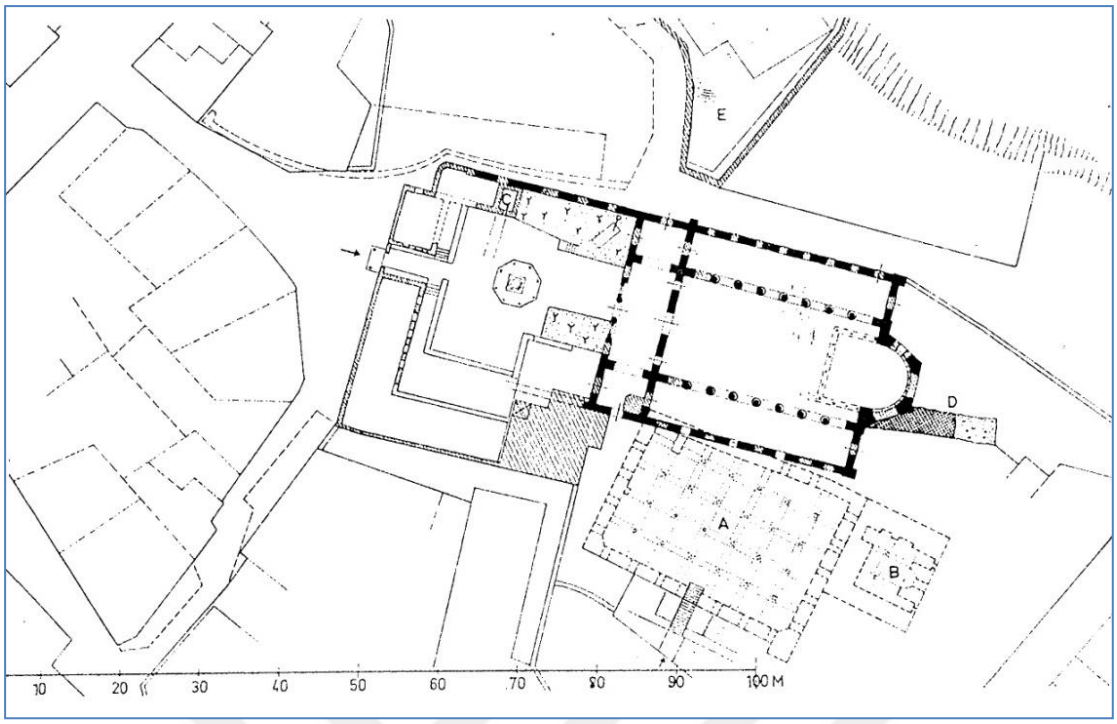

Şekil A.11: Anıtın Osmanlı dönemindeki planı (Müller-Wiener, 2002).

Şekil A.12: Hava fotoğrafları (1966-2013).

Şekil A.13: Yapının uydu görüntüsü (2014).

Şekil A.14: Avlunun görünümü (2013).

Şekil A.15: Atriumun kuzey duvarının korunmuş bölümü.

Şekil A.16: Yapının batı duvarı (atriumun doğu cephesi).

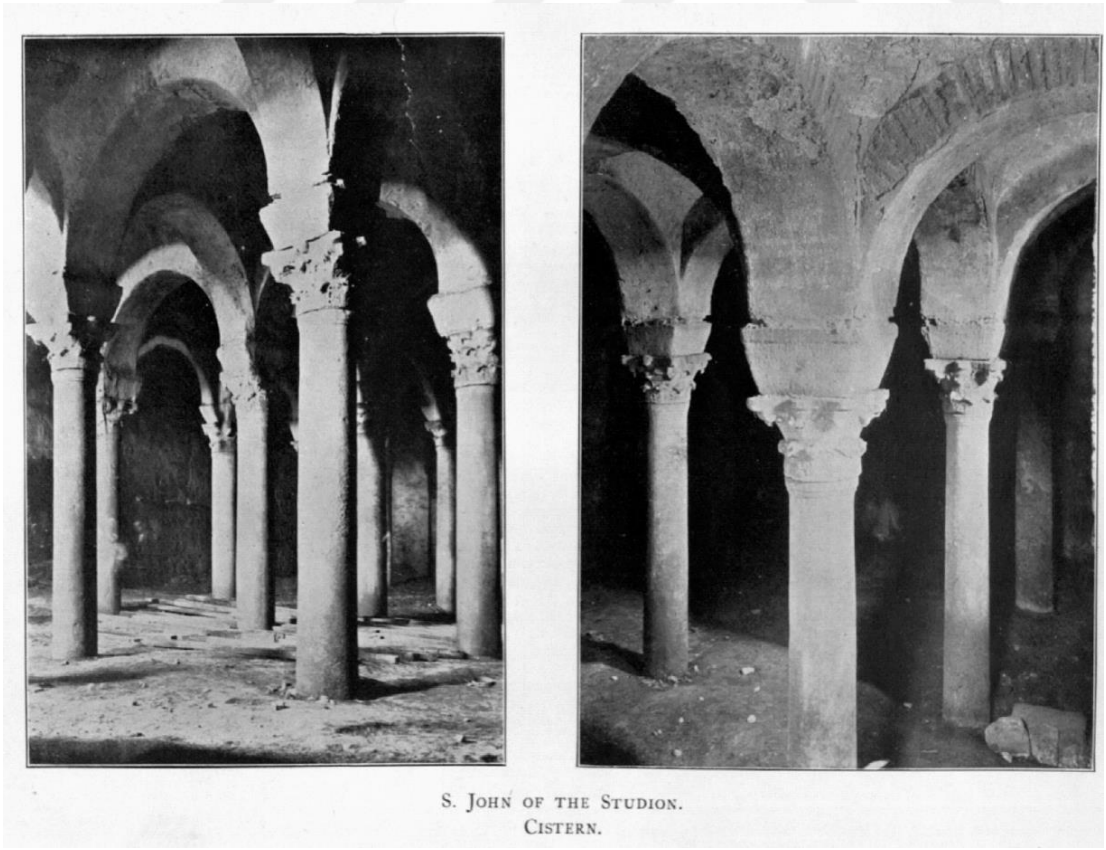

Şekil A.17: Stoudios Sarnıcı (Millingen, 1912).

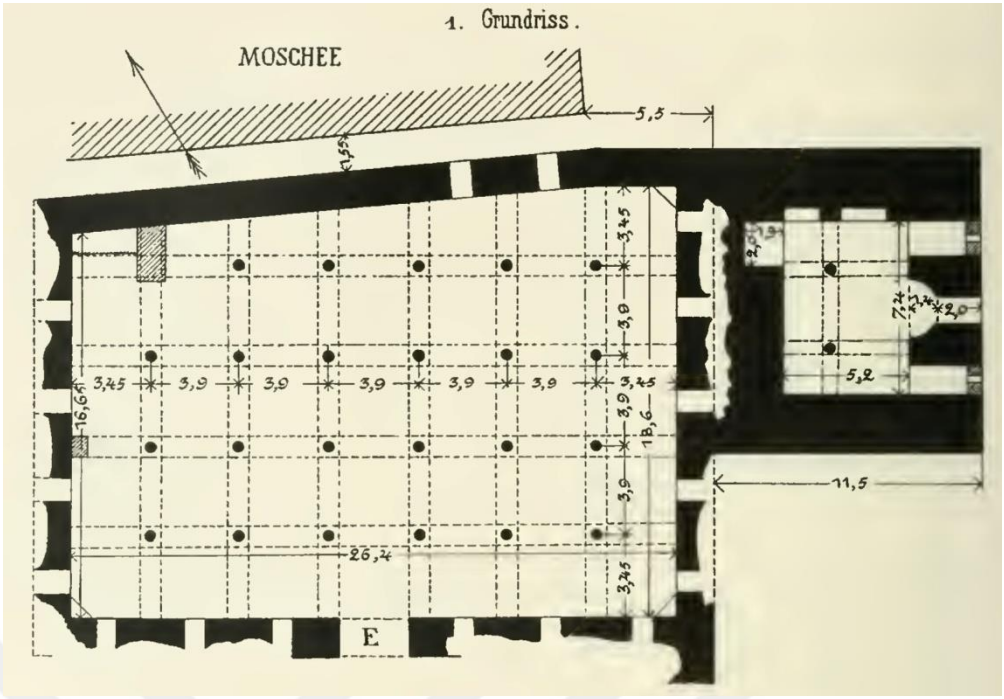

Şekil A.18: Sarnıcın planı (Forchheimer-Strzygowski, 1893).

Şekil A.19: Sarnıcın 1937'deki durumu (N. Artamonoff).

Şekil A.20: Sarnıcın yıkılan örtüsü.

Şekil A.21: Ayazmada korunmuş sütunlar (2012).

Şekil A.22: Ayazmanın iç görünümü (2012).

Şekil A.23: Çeşme (Encümen Arşivi).

Şekil B.1: Bazilikanın iç görünümü.

Şekil B.2: İmparator II. Basil döneminden minyatür (Beckwith, 1961).

Şekil B.3: Naosun *opus sectile* döşemesi.

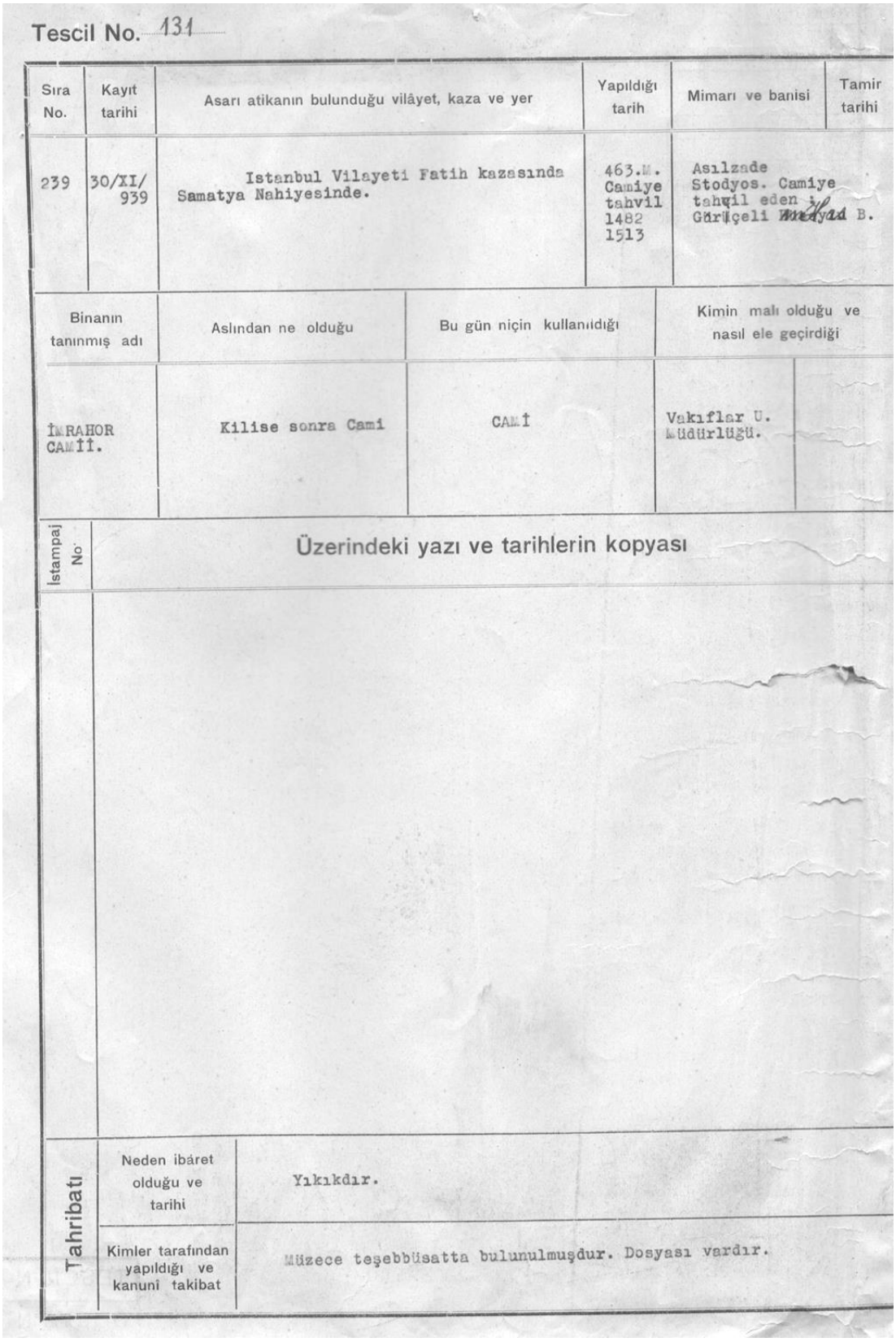

Tescil No. 131

Sıra No.	Kayıt tarihi	Asarı atikanın bulunduğu vilâyet, kaza ve yer	Yapıldığı tarih	Mimarı ve banisi	Tamir tarihi
239	30/XI/939	Istanbul Vilayeti Fatih kazasında Samatya Nahiyesinde.	463.M. Camiye tahvil 1482 1513	Asılzade Stodyos. Camiye tahvil eden : Gürcüçeli [illegible] B.	

Binanın tanınmış adı	Aslından ne olduğu	Bu gün niçin kullanıldığı	Kimin malı olduğu ve nasıl ele geçirdiği
İMRAHOR CAMİİ.	Kilise sonra Cami	CAMİ	Vakıflar U. Müdürlüğü.

İstampaj No.

Üzerindeki yazı ve tarihlerin kopyası

Tahribatı

Neden ibâret olduğu ve tarihi	Yıkıkdır.
Kimler tarafından yapıldığı ve kanunî takibat	Müzece teşebbüsatta bulunulmuşdur. Dosyası vardır.

Şekil B.4: Tescil fişi (Encümen Arşivi, 1939).

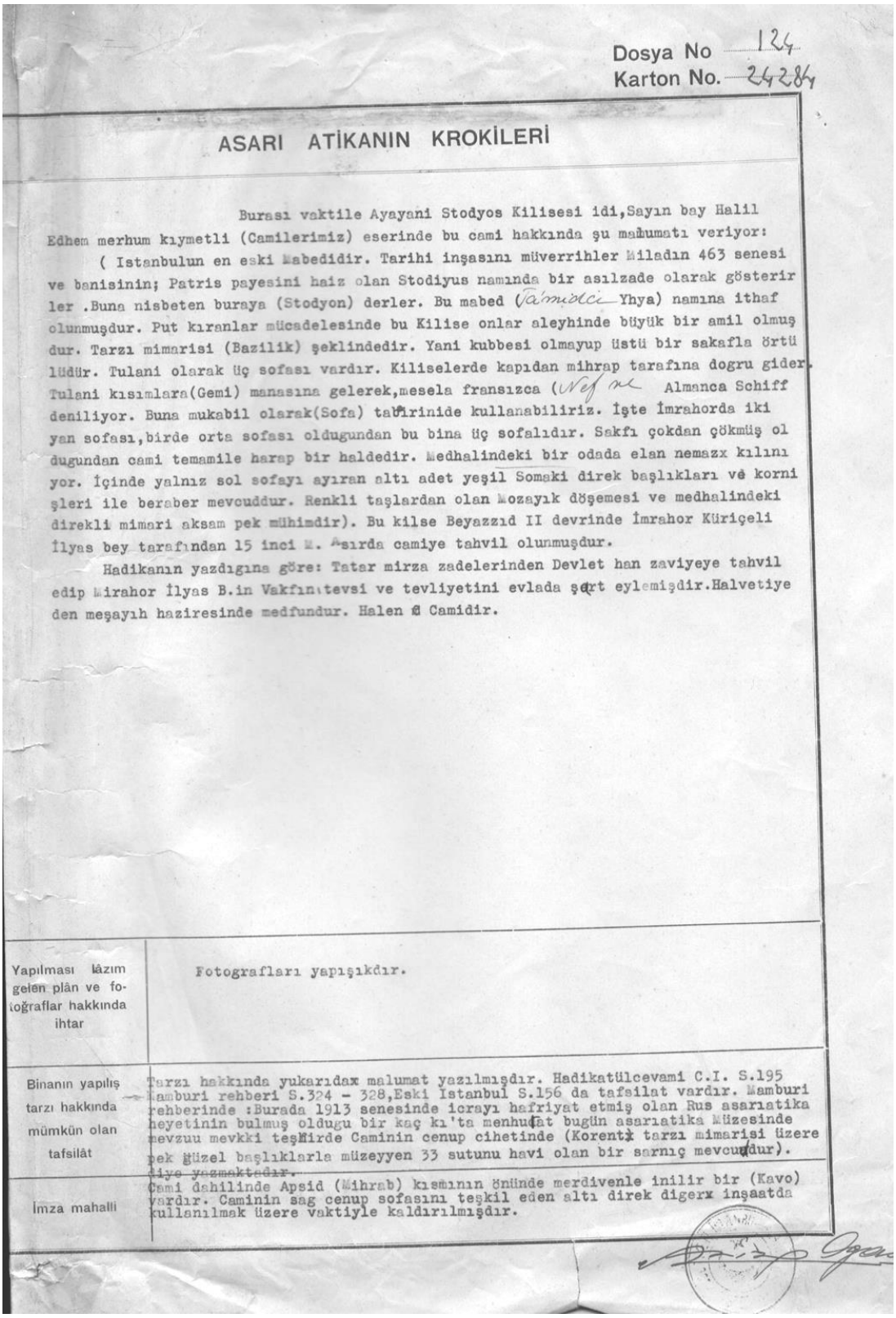

Dosya No 124
Karton No. 2428

ASARI ATİKANIN KROKİLERİ

Burası vaktile Ayayani Stodyos Kilisesi idi,Sayın bay Halil Edhem merhum kıymetli (Camilerimiz) eserinde bu cami hakkında şu malumatı veriyor:

(Istanbulun en eski kabedidir. Tarihi inşasını müverrihler Miladın 463 senesi ve banisinin; Patris payesini haiz olan Stodiyus namında bir asılzade olarak gösterir ler .Buna nisbeten buraya (Stodyon) derler. Bu mabed (Vâmidci Yhya) namına ithaf olunmuşdur. Put kıranlar mücadelesinde bu Kilise onlar aleyhinde büyük bir amil olmuş dur. Tarzı mimarisi (Bazilik) şeklindedir. Yani kubbesi olmayup üstü bir sakafla örtü lüdür. Tulani olarak üç sofası vardır. Kiliselerde kapıdan mihrap tarafına dogru gider. Tulani kısımlara(Gemi) manasına gelerek,mesela fransızca (Nef ne Almanca Schiff deniliyor. Buna mukabil olarak(Sofa) tabirinide kullanabiliriz. İşte İmrahorda iki yan sofası,birde orta sofası oldugundan bu bina üç sofalıdır. Sakfı çokdan çökmüş ol dugundan cami temamile harap bir haldedir. Medhalindeki bir odada elan nemazx kılını yor. İçinde yalnız sol sofayı ayıran altı adet yeşil Somaki direk başlıkları ve korni şleri ile beraber mevcuddur. Renkli taşlardan olan Mozayık döşemesi ve medhalindeki direkli mimari aksam pek mühimdir). Bu kilse Beyazzıd II devrinde İmrahor Küriçeli İlyas bey tarafından 15 inci M. Asırda camiye tahvil olunmuşdur.

Hadikanın yazdıgına göre: Tatar mirza zadelerinden Devlet han zaviyeye tahvil edip Mirahor İlyas B.in Vakfın tevsi ve tevliyetini evlada şart eylemişdir.Halvetiye den meşayıh haziresinde medfundur. Halen Camidir.

Yapılması lâzım gelen plân ve fotoğraflar hakkında ihtar	Fotografları yapışıkdır.
Binanın yapılış tarzı hakkında mümkün olan tafsilât	Tarzı hakkında yukarıdax malumat yazılmışdır. Hadikatülcevami C.I. S.195 Mamburi rehberi S.324 - 328,Eski Istanbul S.156 da tafsilat vardır. Mamburi rehberinde :Burada 1913 senesinde icrayı hafriyat etmiş olan Rus asarıatika heyetinin bulmuş olduğu bir kaç kı'ta menhuşat bugün asarıatika Müzesinde mevzuu mevkki teşkirde Caminin cenup cihetinde (Korentx tarzı mimarisi üzere pek güzel başlıklarla müzeyyen 33 sutunu havi olan bir sarnıç mevcuddur). diye yazmaktadır.
İmza mahalli	Cami dahilinde Apsid (Mihrab) kısmının önünde merdivenle inilir bir (Kavo) vardır. Caminin sag cenup sofasını teşkil eden altı direk digerx inşaatda kullanılmak üzere vaktiyle kaldırılmışdır.

Şekil B.5: Tescil fişi (Encümen Arşivi, 1939).

Şekil B.6: Choiseul-Gouffier'nin resmi (AAE kayıt no: R 12435 Repro).

Şekil B.7: Manarakis'in resmi (*Bizantion'dan İstanbul'a*, 2010, s. 201).

Şekil B.8: Narteks sütunlarındaki demir çemberler.

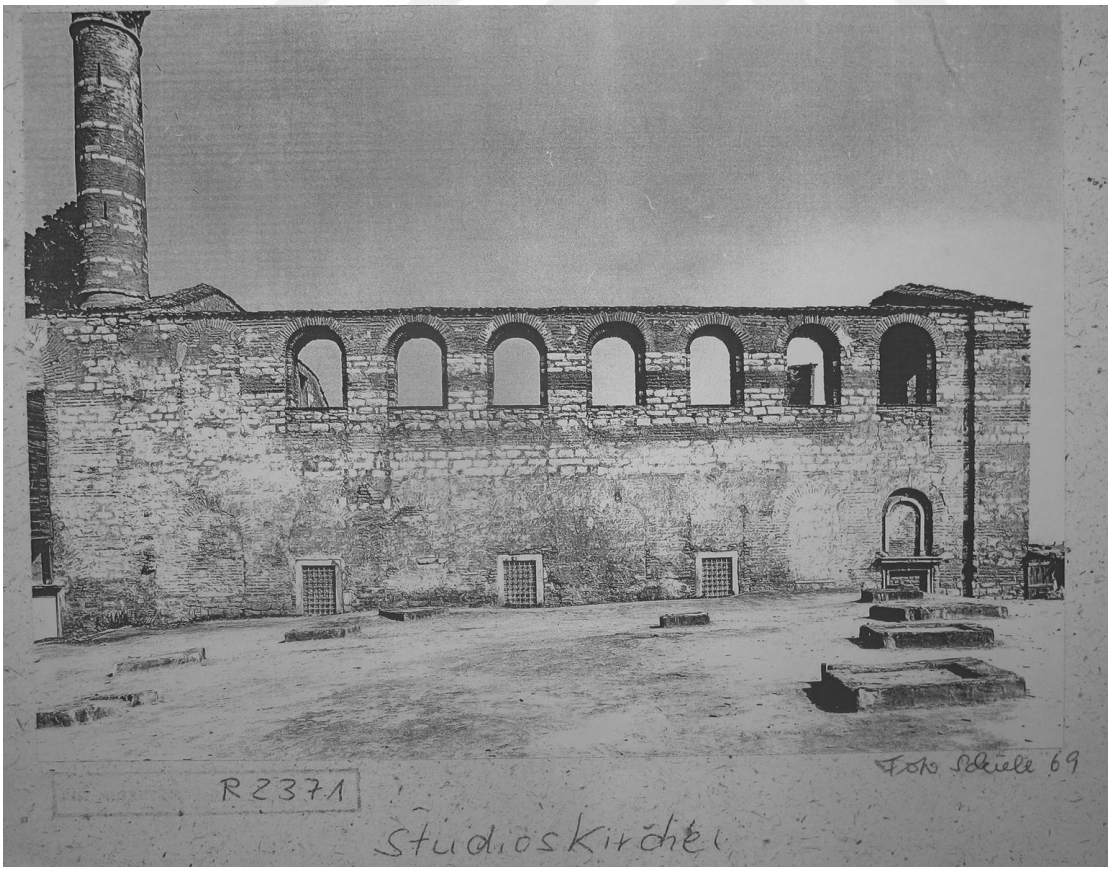

Şekil B.9: Yapının 1955 onarımından sonraki durumu (AAE: R 2371).

Şekil B.10: Kuzey nefteki demir askı iskelesi.

Şekil B.11: Güney nefin doğusundaki altyapı (Prof. Dr. Urs Peschlow).

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
İSTANBUL 1 NUMARALI KÜLTÜR ve TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA KURULU

K A R A R

Toplantı Tarihi ve No :
Karar Tarihi ve No: 16.12.1992-257
16.12.1992-4273

Toplantı Yeri
İST?,

İstanbul ili, Fatih İlçesi, Millet Cad, ile Marmara Sahil şeridi arasında kalan III. bölgeye ilişkin, Fatih İlçesi Belediye Başkanlığının 13.2.1992 gün ve S/117 sayılı yazısı ekinde Kurulumuza iletilen imar planlarının incelenmesine esas olmak üzere Müdürlüğümüzce yapılan toplu tespit çalışmaları değerlendirildi yapılan görüşme sonucunda;

I. Tescil kaydı devam eden ve tescil kapsamına alınan anıtsal yapılar

1-a)Gayrımenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.5.1978 gün ve 10369 sayılı-10.6.1983 gün ve 15067 sayılı kararlar ile tescilli olan anıtsal yapıların tescilinin devamına,

-ADA	PARSEL:	
2904	2	Malçızade Mektebi.
1074	20	Malçı Camii
1240	1	Aya Kostantin Kilisesi.
1272	21	Studios Manastırı
1272	34	Sarnıç
1272	4	Ayazma
1077	50	İmrahor İlyas Camii
1077	49	Çeşme
1250	40	Tülbentçizade Çeşmesi.
1266	22	Kürkçübaşı Camii (Hacı Hüseyinağa)
1074	46	Çeşme
1312	1	Çeşme

Şekil B.12: Tescil devam kararı (İstanbul 4 Numaralı KTVKBK Arşivi).

Şekil B.13: Onarım tabelası.

Şekil C.1: Avlunun genel görünümü.

Şekil C.2: Atriumun kuzey duvarına ait izler.

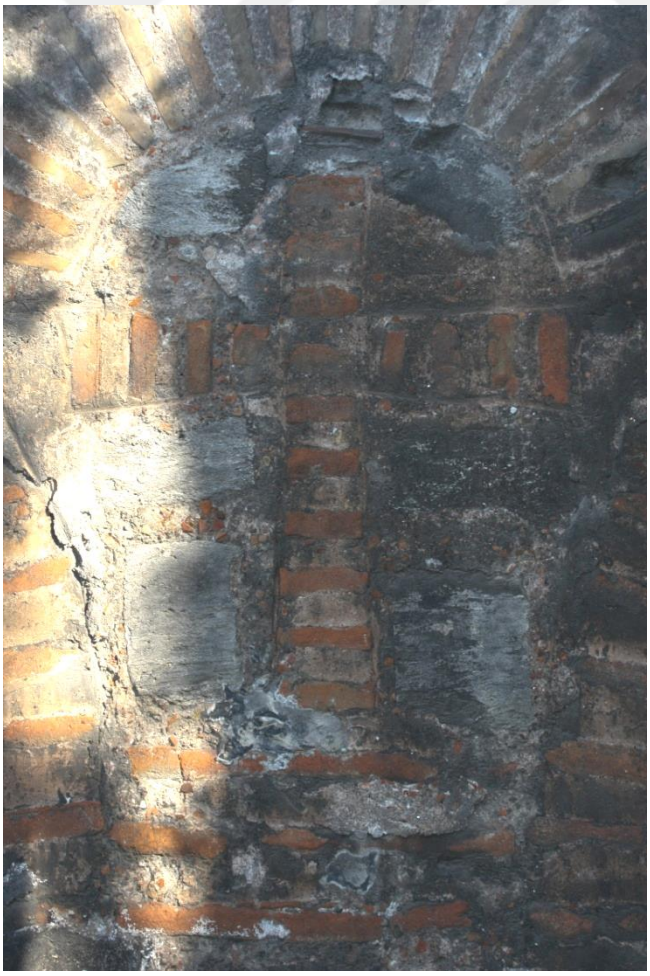

Şekil C.3: Atriumun kuzey duvarına ait izler.

Şekil C.4: Giriş kapısı.

Şekil C.5: Bahçe duvarı.

Şekil C.6: Avlunun genel görünümü.

Şekil C.7: Hazirenin güneydoğu bölümü.

Şekil C.8: Mezar taşları.

Şekil C.9: Kırık mezar taşları.

Şekil C.10: Avlunun güneydoğusundaki ahşap ev.

Şekil C.11: Avlunun güneydoğusundaki ahşap ev.

Şekil C.12: Ahşap evin harap durumu.

Şekil C.13: Ahşap evin harap durumu.

Şekil C.14: Avlunun kuzeybatısındaki su haznesi.

Şekil C.15: Su haznesinin güney cephesindeki kemerli açıklık.

Şekil C.16: Avlunun ortasındaki mermer şadırvan.

Şekil C.17: Şadırvanın eski durumu (Encümen Arşivi, tarihsiz).

Şekil C.18: Şadırvanın 1969'daki durumu (Schiele; AAE kayıt no: R 2368).

Şekil C.19: Narteksin girişindeki sütunlar (SN1-SN4).

Şekil C.20: Narteksi üç bölüme ayıran kemerler (a. Kuzey, b. Güney).

Şekil C.21: Narteksin kuzey kemerinin üzengi taşı.

Şekil C.22: Nartekste korunmuş mermer söve, eşik ve başlık (K10).

Şekil C.23: K4 kapısına narteksten bakış.

Şekil C.24: K11 kapısına narteksten bakış.

Şekil C.25: K11 kapısına avludan bakış, kabartmalı başlık.

Şekil C.26: K11 kapısına avludan bakış.

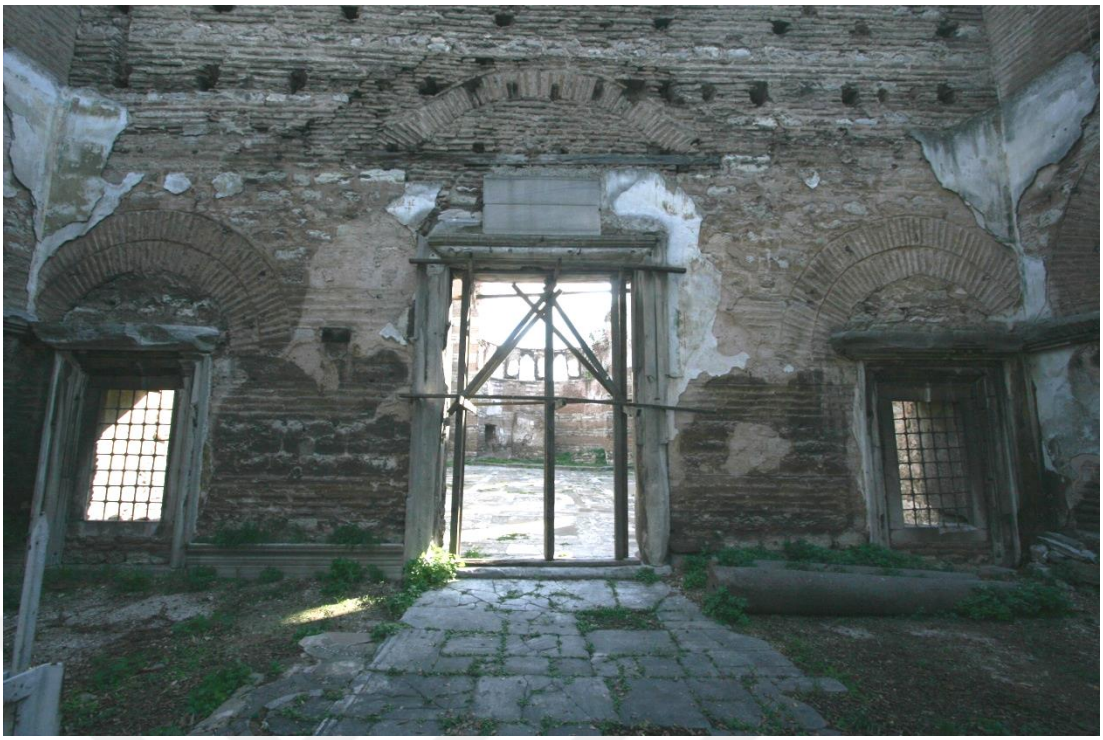

Şekil C.27: K2 – K1 – K3 kapılarına narteksten bakış.

Şekil C.28: Pencereye çevrilen K2 kapısına naostan bakış.

Şekil C.29: Pencereye çevrilen K3 kapısına naostan bakış.

Şekil C.30: Nartekste korunmuş mermer süpürgelik.

Şekil C.31: Minarenin kaidesi.

Şekil C.32: Minarenin kaidesi ve K5 kapısı.

Şekil C.33: K9 kapısına narteksten bakış.

Şekil C.34: K10 kapısına narteksten bakış.

Şekil C.35: Naosun doğusunda yer alan apsis.

Şekil C.36: Apsisin dışarıdan görünümü.

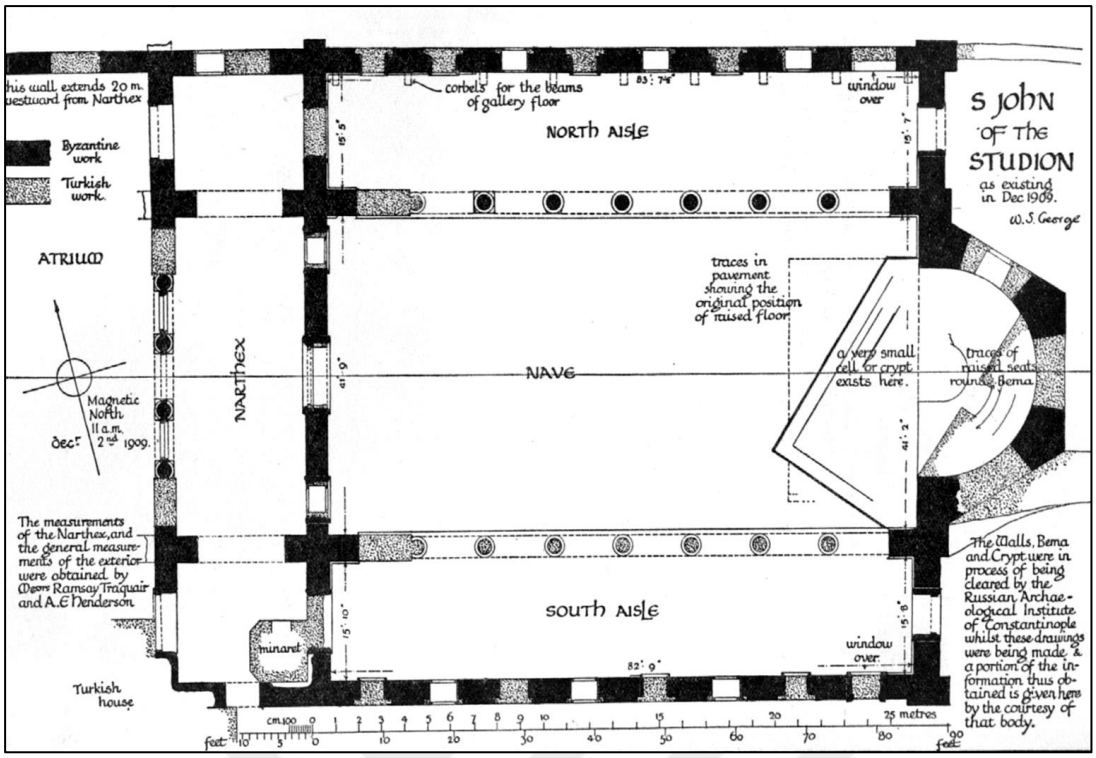

Şekil C.37: Stoudios Manastırı – S. John Kilisesi'nin planı (Millingen, 1912).

Şekil C.38: Naosun genel görünümü.

Şekil C.39: Kuzeydoğudaki duvar ayağına bakış.

Şekil C.40: Naosun kuzeyindeki serpantin breşi sütunlar.

Şekil C.41: Kuzey nefte duran kırılmış sütun parçası.

Şekil C.42: Serpantin breşinden yapılmış sütunlar.

Şekil C.43: Naostan kuzey nefe bakış.

Şekil C.44: Naosun kuzeyindeki mermer arşitrav ve korniş.

Şekil C.45: Sütun bağlantı yuvası.

Şekil C.46: GB duvar ayağının doğusuna eklenen duvar.

Şekil C.47: KB duvar ayağının doğusuna eklenen duvarlar.

Şekil C.48: Giriş kapısına (K1) naostan bakış.

Şekil C.49: Apsis duvarının içten görünümü.

Şekil C.50: Mihrap duvarı (AAE kayıt no: KB 7140).

Şekil C.51: Mihrap duvarı.

Şekil C.52: Serpantin breşinden yapılmış seki.

Şekil C.53: Serpantin seki üzerindeki bağlantı yuvaları.

Şekil C.54: Serpantin sekinin kırılmış parçaları.

Şekil C.55: Apsisin kapatılan kuzey penceresi.

Şekil C.56: Apsisin kapatılan orta penceresi.

Şekil C.57: Apsisin kapatılan güney penceresi.

Şekil C.58: Apsisin kuzeyindeki Osmanlı dönemi penceresi.

Şekil C.59: Kuzey neften K4 kapısına bakış.

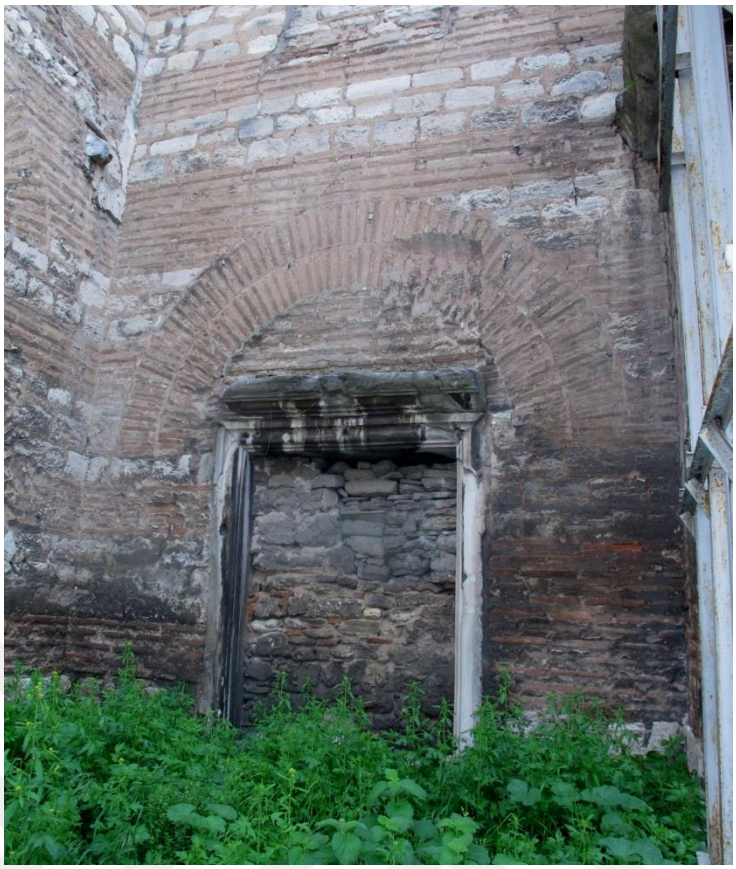

Şekil C.60: Kuzey neften K6 kapısına bakış.

Şekil C.61: Kuzey nefin zemin kat pencereleri.

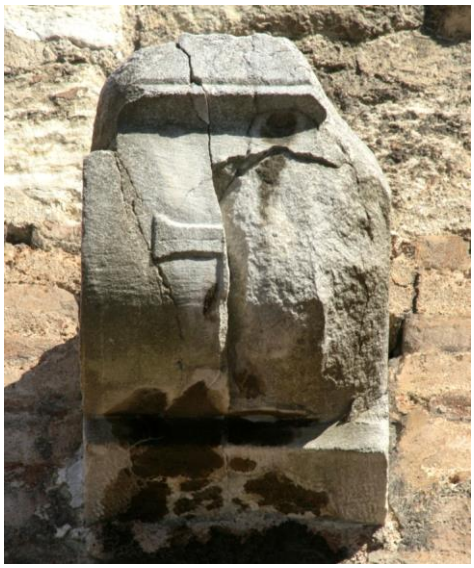

Şekil C.62: Mermer konsol (kuzey).

Şekil C.63: Kuzey nefin kapatılan üst kat pencereleri.

Şekil C.64: Kuzey nefin doğusundaki üst kat penceresine dıştan bakış.

Şekil C.65: Güney nefin genel görünümü.

Şekil C.66: Güney neften K5 kapısına bakış.

Şekil C.67: Güney neften K7 kapısına bakış.

Şekil C.68: Güney neften K8 kapısına bakış.

Şekil C.69: Güney nef pencereleri.

Şekil C.70: Mermer konsollar (güney).

Şekil C.71: Güney nef üst pencereleri.

Şekil C.72: Güney nefin doğusundaki üst kat penceresi.

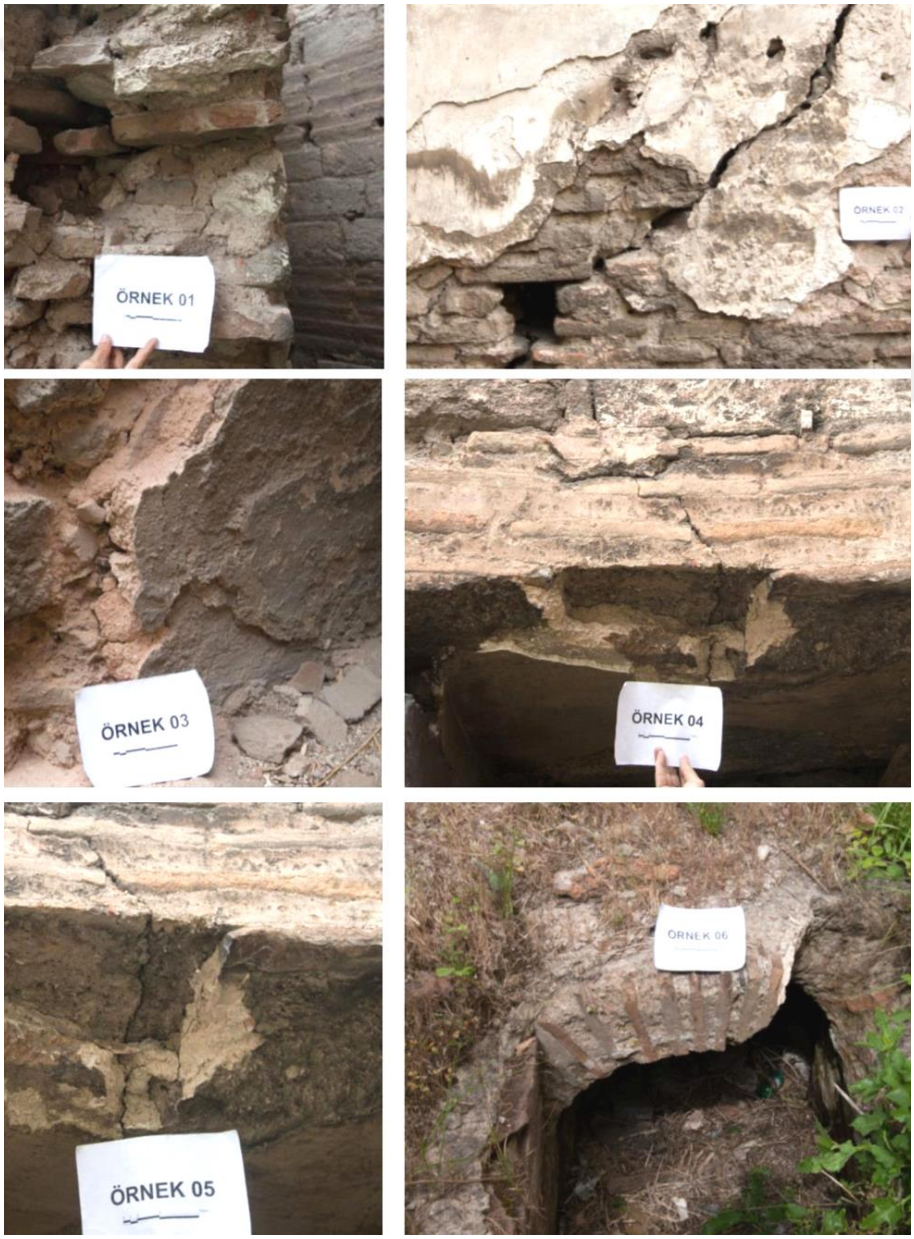

Şekil D.1: 1. Etap malzeme örnekleri (Örnek 1-6).

Şekil D.2: 1. Etap malzeme örnekleri (Örnek 7-12).

Şekil D.3: 1. Etap malzeme örnekleri (Örnek 13-18).

Şekil D.4: 1. Etap malzeme örnekleri (Örnek 19-24).

Şekil D.5: 1. Etap malzeme örnekleri (Örnek 25-30).

Şekil D.6: 2. Etap malzeme örnekleri (Örnek 31-37, **II/1-II/7**).

Şekil D.7: 2. Etap malzeme örnekleri (Örnek 38-43, **II/8-II/13**).

Şekil D.8: 2. Etap malzeme örnekleri (Örnek 44-49, **II/14-II/19**).

Şekil D.9: 2. Etap malzeme örnekleri (Örnek 50-55, **II/20-II/25**).

Şekil D.10: 2. Etap malzeme örnekleri (Örnek 56-61, **II/26-II/31**).

Şekil D.11: 2. Etap malzeme örnekleri (Örnek 62-67, **II/32-II/37**).

STUDIOS BAZİLİKASI - İMRAHOR İLYAS BEY CAMİİ / HARÇ ÖRNEKLERİ														
Örnek No	Varsayılan tarih aralığı (yy)					Harcın türü				Bağlayıcı türü			*Puzzolan*	
	5.	9-13.	15.	18-19.	19.	örgü	derz	sıva	yatak	S. K.	H. K.	D. H. K.	+	–
I/5														
I/9														
I/10a														
I/14														
II/2														
I/19														
I/20														
II/13a														
II/35														
I/1														
I/17														
II/15														
II/16														
II/34														
I/27														
II/11														
II/17														
II/19a														
I/10a														
I/14a														
II/13b														
II/1														
I/2a														
I/18a														
I/30a														
II/10a														
II/13c														
II/14														
II/18														
II/33														
I/4a														
II/10b														
II/13d														
I/2b														
I/4b														
I/18b														
I/30b														
I/30c														
II/19b														
II/10c														
II/13e														
I/25														
I/26														
II/6														

Şekil D.12: Harç örneklerinin karakterizasyonu.

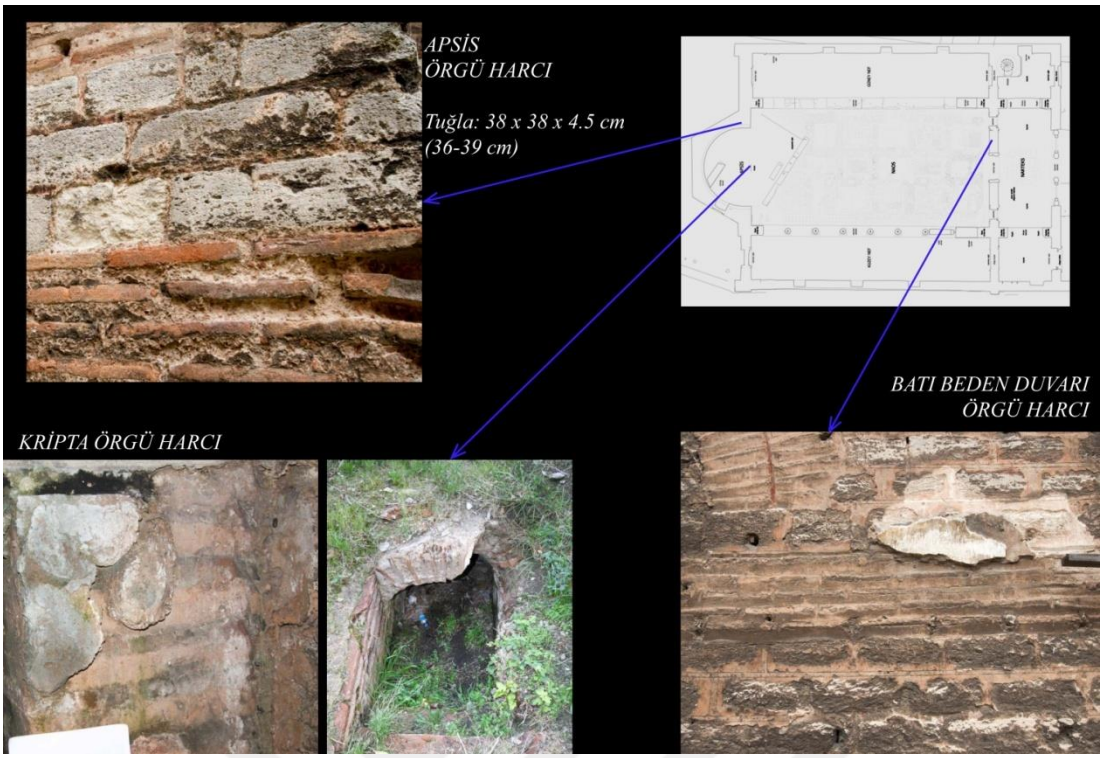

Şekil D.13: Örgü harçları (Bizans dönemi, 5. yy).

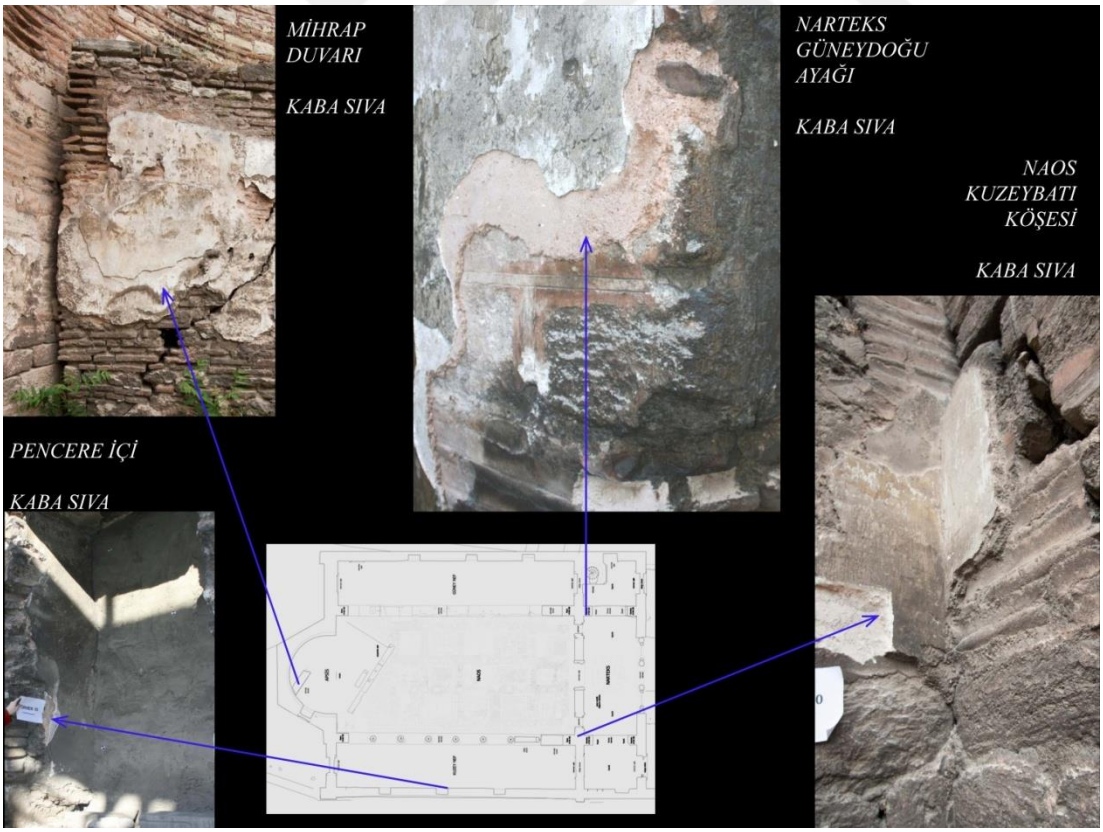

Şekil D.14: Sıvalar (Osmanlı dönemi, 19. yy – kaba sıva).

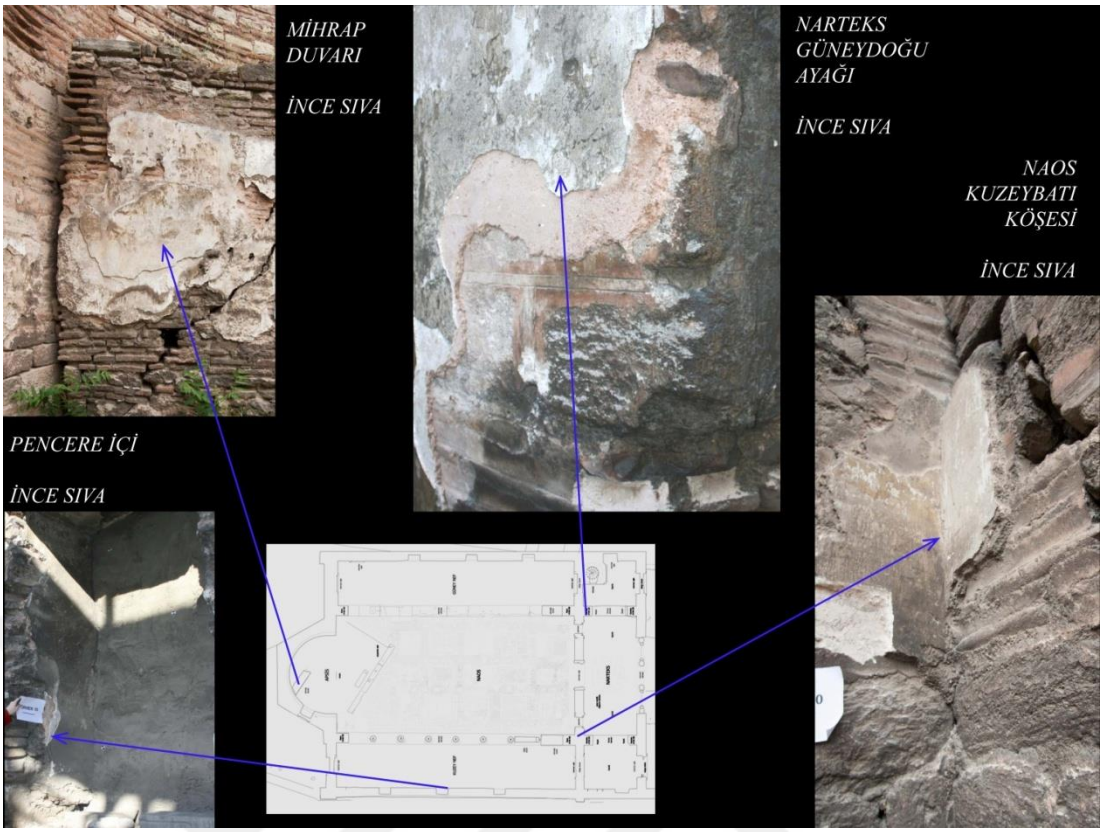

Şekil D.15: Sıvalar (Osmanlı dönemi, 19. yy – ince sıva).

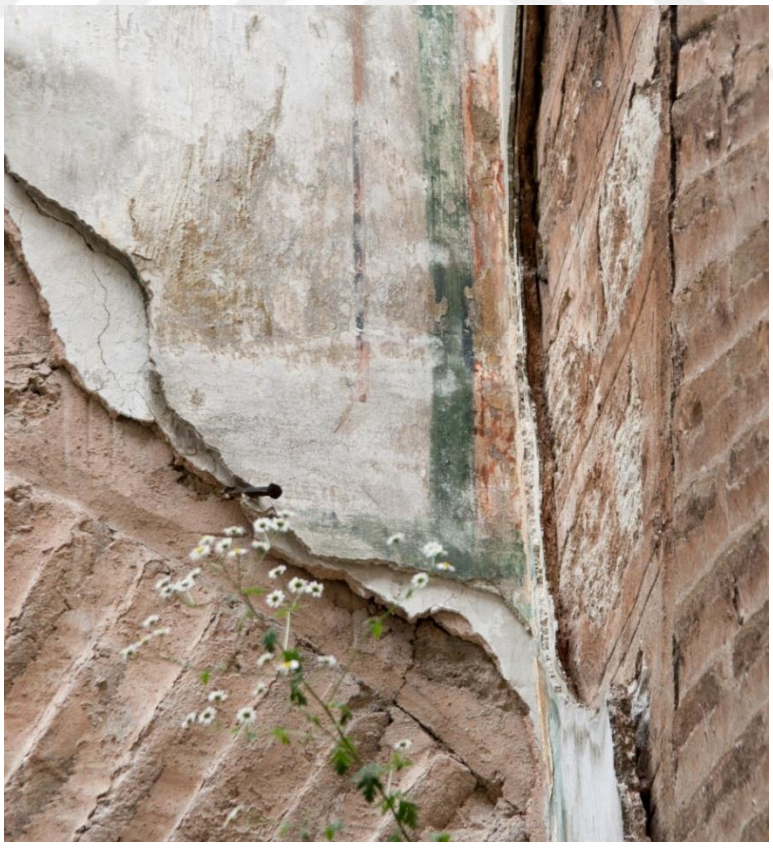

Şekil D.16: Narteksteki sıva kalıntısı (19. yy).

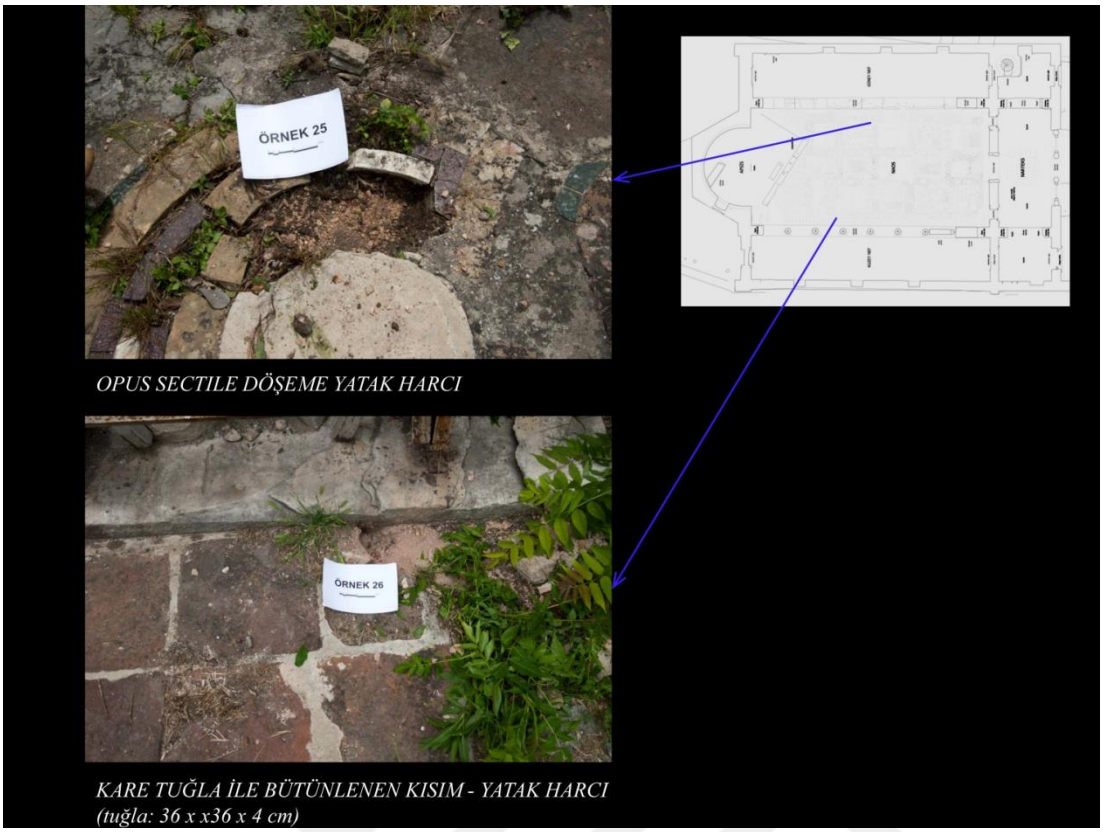

Şekil D.17: Döşeme yatak harçları (Bizans dönemi).

Şekil D.18: Güney nefteki döşeme yatak harcı.

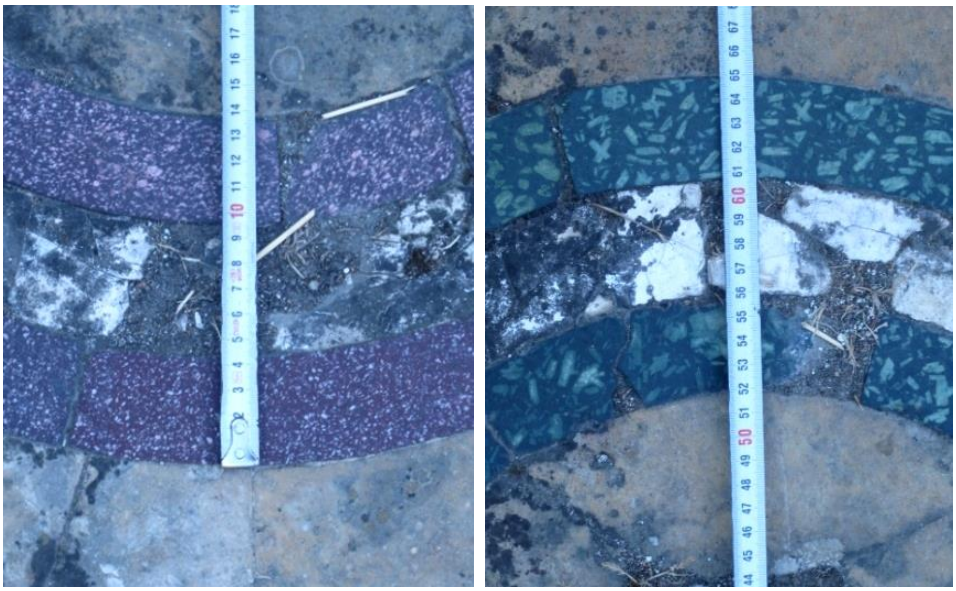

Şekil D.19: Kırmızı/yeşil porfir ve kireçtaşından oluşan örgü kuşağı.

Şekil D.20: Naos döşemesi – beyaz mermer.

Şekil D.21: Naos döşemesi – kırmızı porfir.

Şekil D.22: Naos döşemesi – yeşil porfir.

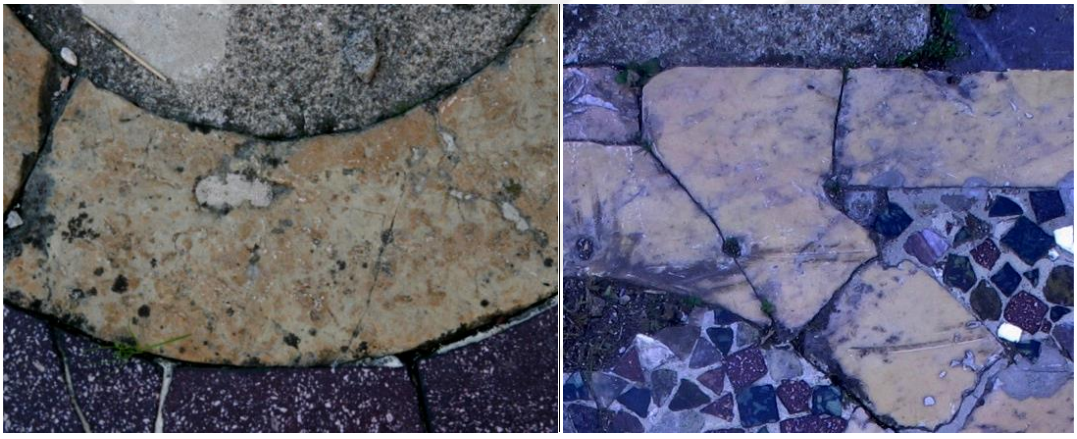

Şekil D.23: Naos döşemesi – sarı mermer (soldaki parlaklığını yitirmiş).

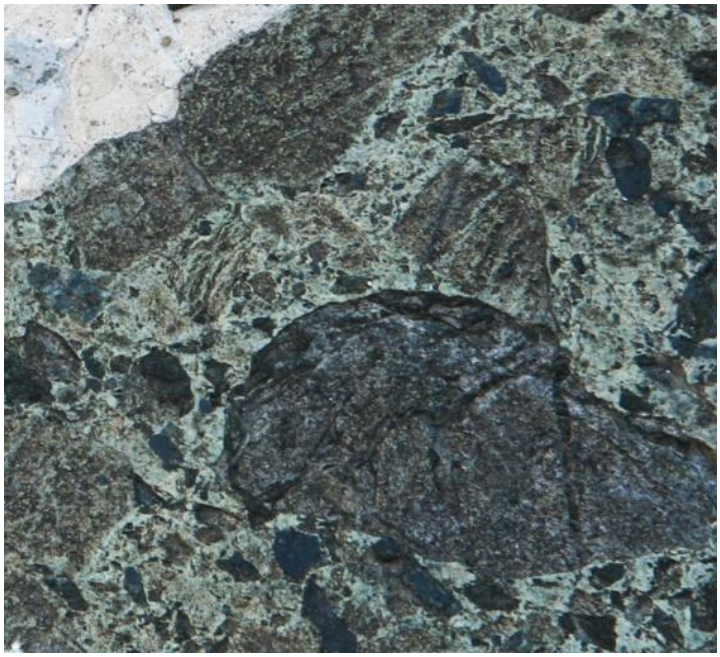

Şekil D.24: Naos döşemesi – serpantin breşi.

Şekil D.25: Ayasofya Müzesi – *Omphalos* döşemesindeki renkli taşlar.

Şekil D.26: Tuğla hatıllı taş duvar tekniği.

Şekil D.27: Beden duvarlarının özgün taş örgüsü.

Şekil D.28: Beden duvarlarının özgün tuğla örgüsü.

Şekil D.29: Beden duvarlarının özgün örgüsünde derzler.

Şekil D.30: Tuğla hatıllı taş duvar örgüsü (5. yy).

Şekil D.31: Naosun güneydoğu ayağı – tuğla örgü.

Şekil D.32: Demir bağlantı çubuklarının kalıntıları.

Şekil D.33: Derz üzerine çizgi tekniği (naos).

Şekil D.34: Derz üzerine çizgi tekniği (narteks).

Şekil D.35: Korunmuş ip izleri.

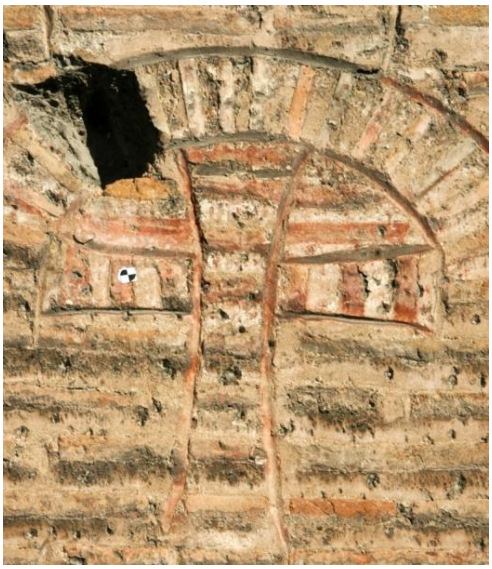

Şekil D.36: Tuğla ile yapılan süsleme (geç Bizans dönemi).

Şekil D.37: Apsis kemeri (sol: kuzey, sağ: güney).

Şekil D.38: Naosun güneybatı duvar ayağı – tuğla örgü.

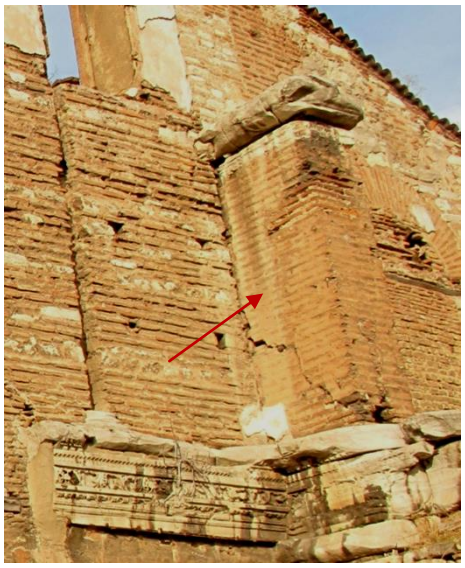

Şekil D.39: Naosun kuzeybatı duvar ayağı – tuğla örgü.

Şekil D.40: Mihrap duvarı.

Şekil D.41: Naosun batı görünüşü.

Şekil D.42: Naosun batı duvarı – ahşap dikme yuvaları.

Şekil D.43: Pencereye dönüştürülen K3 kapısı – naostan bakış.

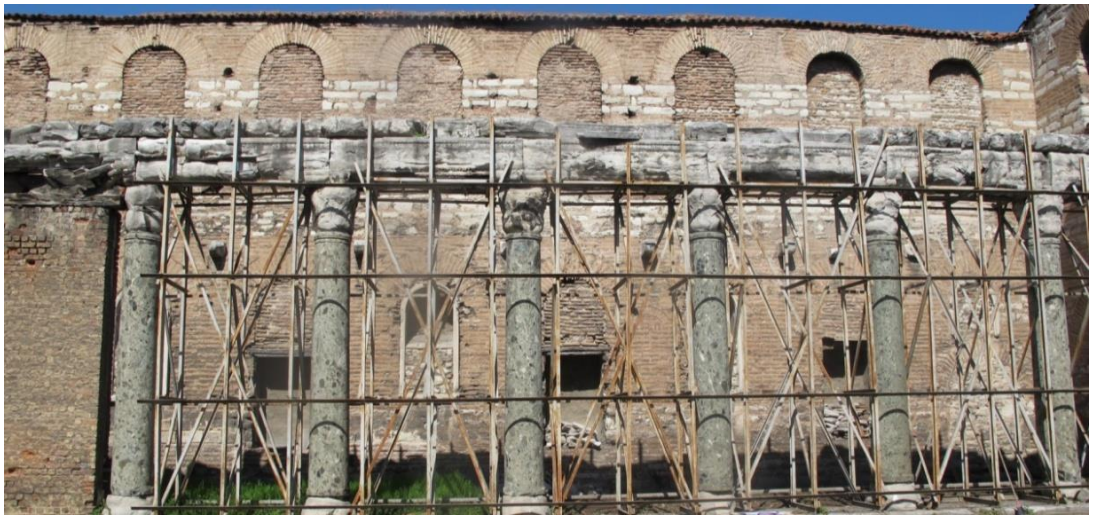

Şekil D.44: Kuzey nefe bakış – kapatılan üst kat pencereleri.

Şekil D.45: Kuzey nefe bakış – kapatılan üst kat pencereleri.

Şekil D.46: Kuzey nefe bakış – kapatılan üst kat pencereleri.

Şekil D.47: Kuzey nefe bakış – kapatılan üst kat pencereleri.

Şekil D.48: Apsis duvarındaki almaşık duvar örgüsü.

Şekil D.49: Apsis duvarındaki almaşık duvar örgüsü.

Şekil D.50: Naosun kuzeybatısındaki moloz ek duvar.

Şekil D.51: Narteksin güneybatısındaki ek moloz duvar.

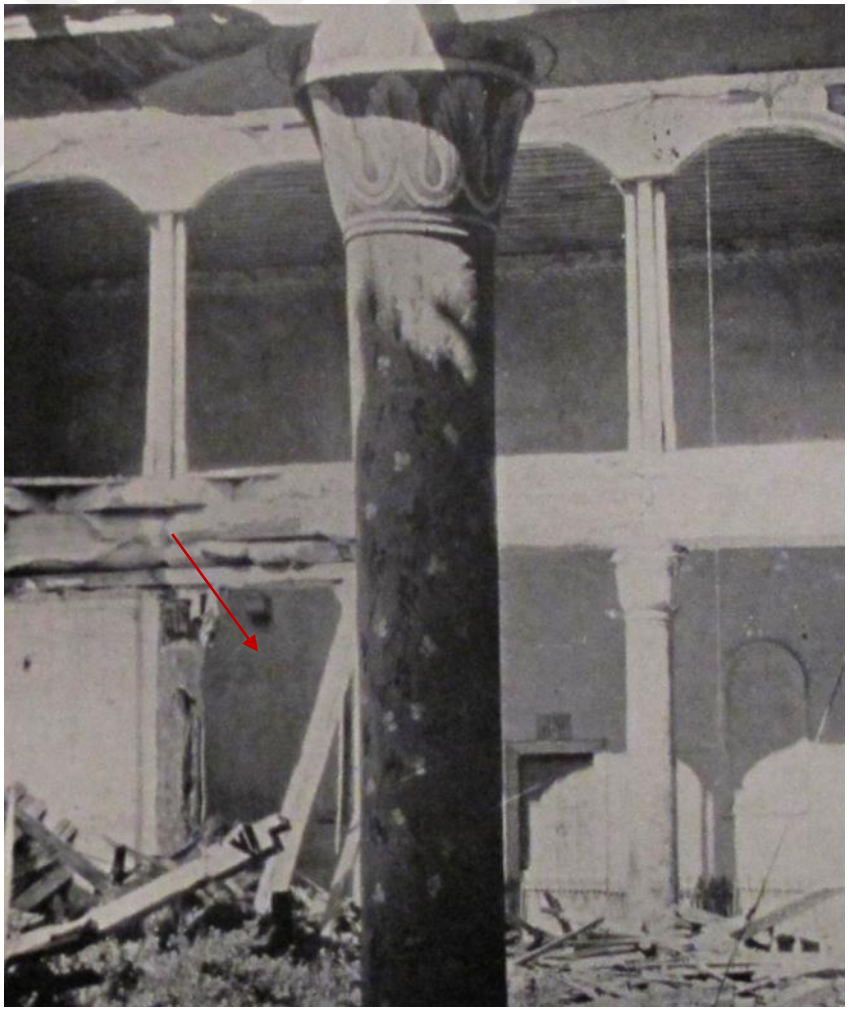

Şekil D.52: Naosun kuzeybatısına bakış – 1908 (Millingen, 1912).

Şekil D.53: Narteks – orta bölüm, mermer döşeme.

Şekil D.54: Naos – orta nef, *opus sectile* döşeme.

Şekil D.55: *Opus sectile*'nin kuzeyindeki tuğla dolgu.

Şekil D.56: *Opus sectile*'nin güneyindeki tuğla dolgu.

Şekil D.57: *Opus sectile*'nin genel görünümü.

Şekil D.58: *Opus sectile*'nin geometrik kurgusu.

Şekil D.59: *Opus sectile*'nin geometrik kurgusu.

Şekil D.60: Döşemedeki taş dolgudan örnek.

Şekil D.61: Kuzey nefte görülen döşeme izi.

Şekil D.62: Kuzey nef – tuğla döşeme (Encümen Arşivi, tarihsiz).

Şekil D.63: Güney nef – batı ucu (su kanalı).

Şekil D.64: Narteks girişi (Encümen Arşivi, tarihsiz).

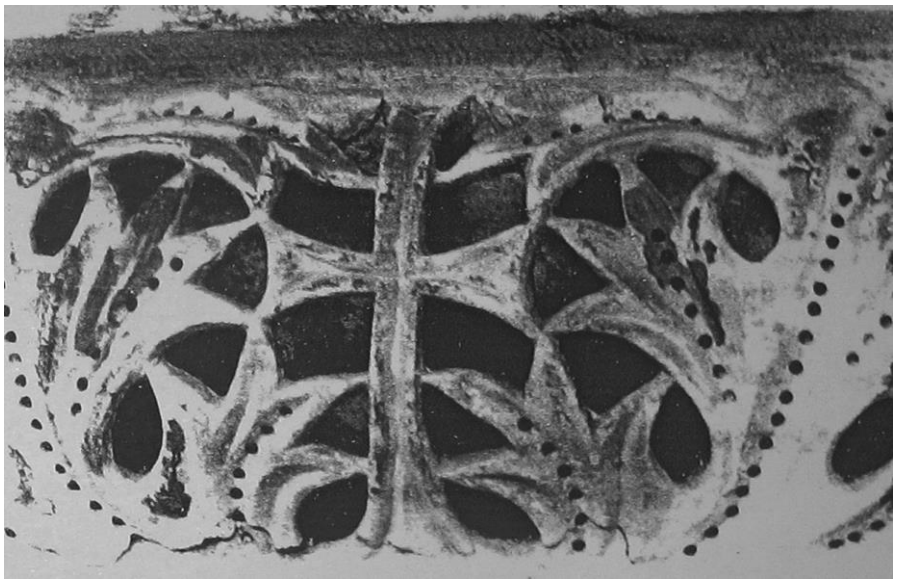

Şekil D.65: Frizde görülen bezeme (AAE kayıt no: KB 1415).

Şekil D.66: Frizde görülen bezeme (AAE kayıt no: KB 1414).

Şekil D.67: Arşitrav – bezeme.

Şekil D.68: Arşitravın hasarlı durumu – naos.

Şekil D.69: RAE kazıları – Kabartma, "Majestas Domini" (İAM: 2396).

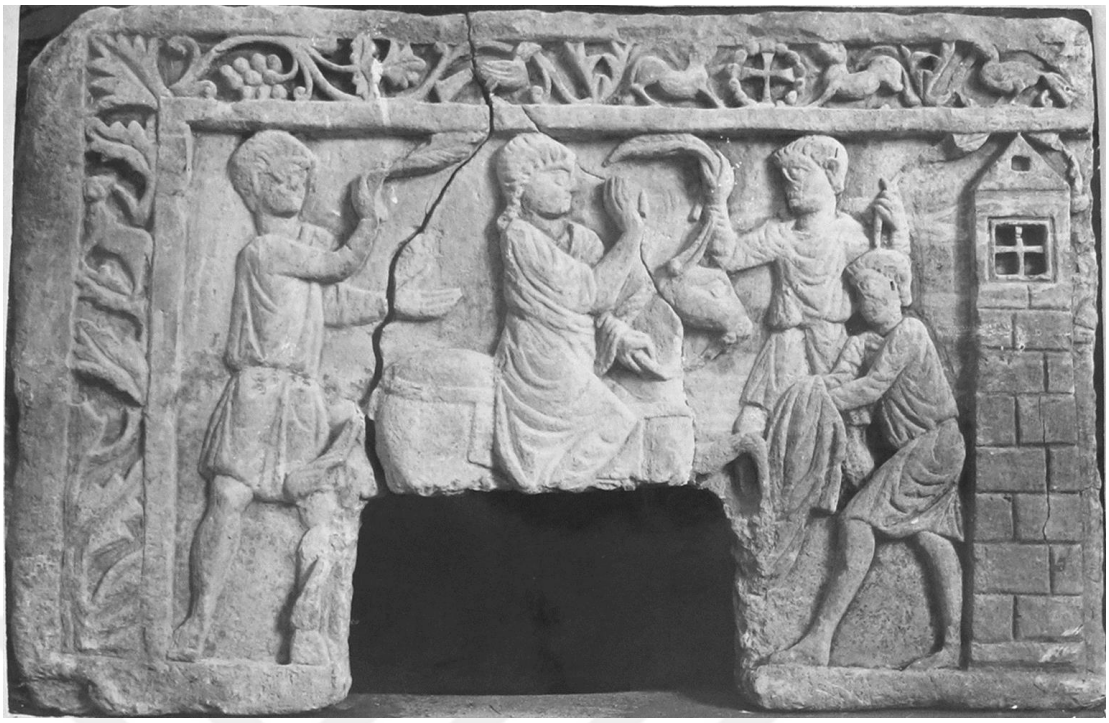

Şekil D.70: RAE kazıları – Kabartma, "Hz. İsa'nın Kudüs'e girişi" (İAM: 2395).

Şekil D.71: RAE kazıları – Kabartma, "Havariler; Bir Evangelist" (İAM: 2394).

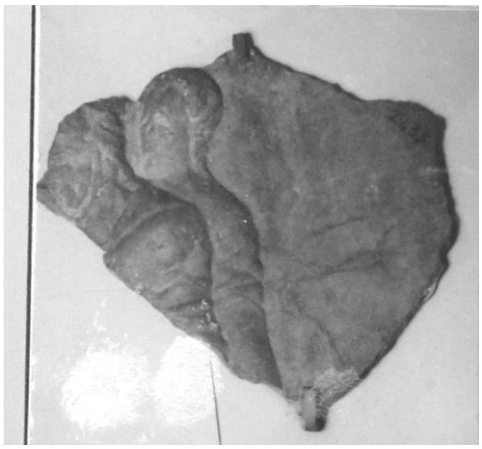

Şekil D.72: RAE kazıları – Kabartma parçası (İAM: 2435).

Şekil D.73: RAE kazıları – Kabartma parçası (İAM: 2436).

Şekil D.74: RAE kazıları – Kaplama levhası parçası (İAM: 2400).

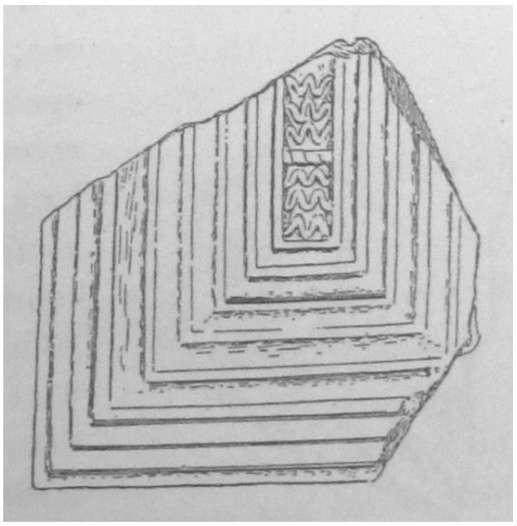

Şekil D.75: RAE kazıları – Kaplama levhası parçası (Mendel, 1914, s. 516).

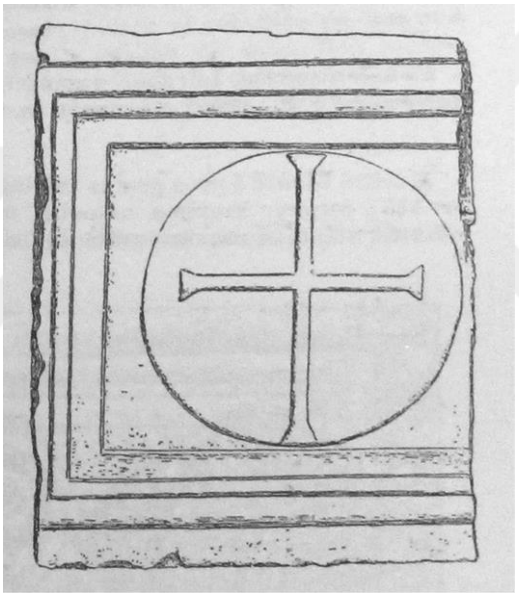

Şekil D.76: RAE kazıları – Korkuluk parçası (Mendel, 1914, s. 517).

Şekil D.77: RAE kazıları – Korkuluk levhası (İAM: 2397).

Şekil D.78: RAE kazıları – Korkuluk levhası parçası (İAM: 2434).

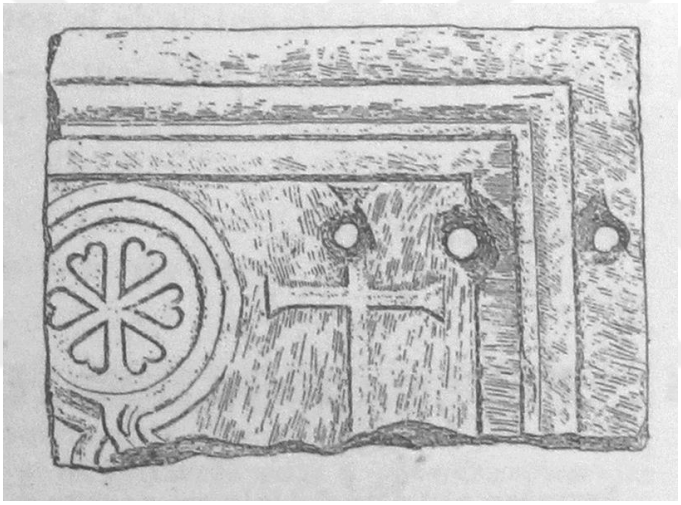

Şekil D.79: RAE kazıları – Korkuluk levhası (Mendel, 1914, s. 519).

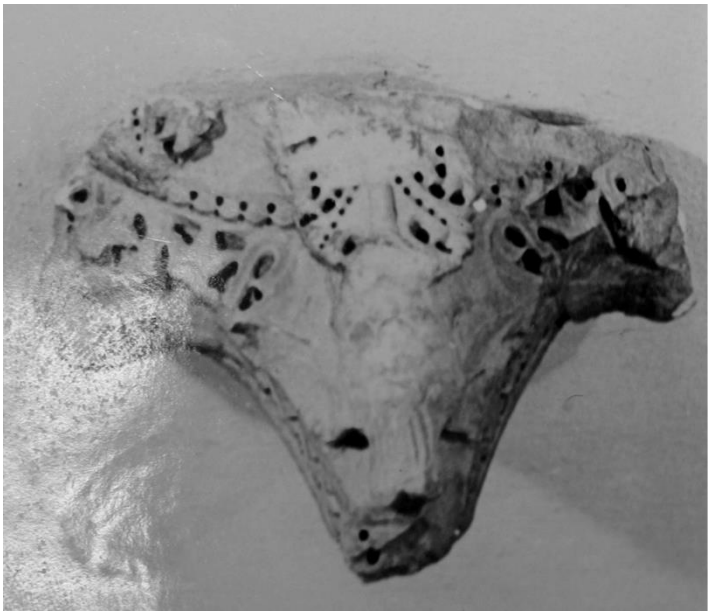

Şekil D.80: RAE kazıları – Sütun başlığı parçası (İAM: 2696).

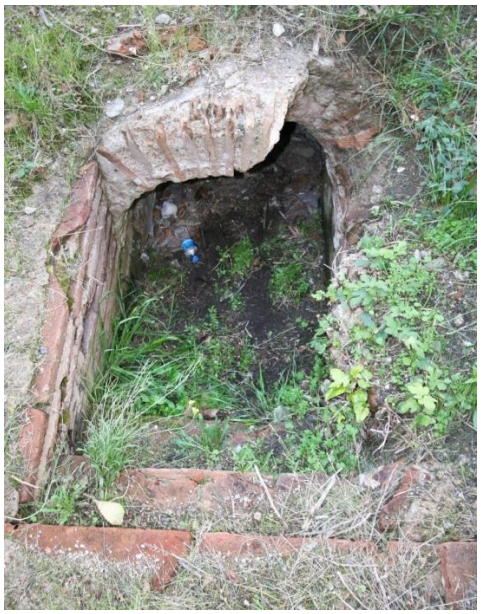

Şekil E.1: Kripta.

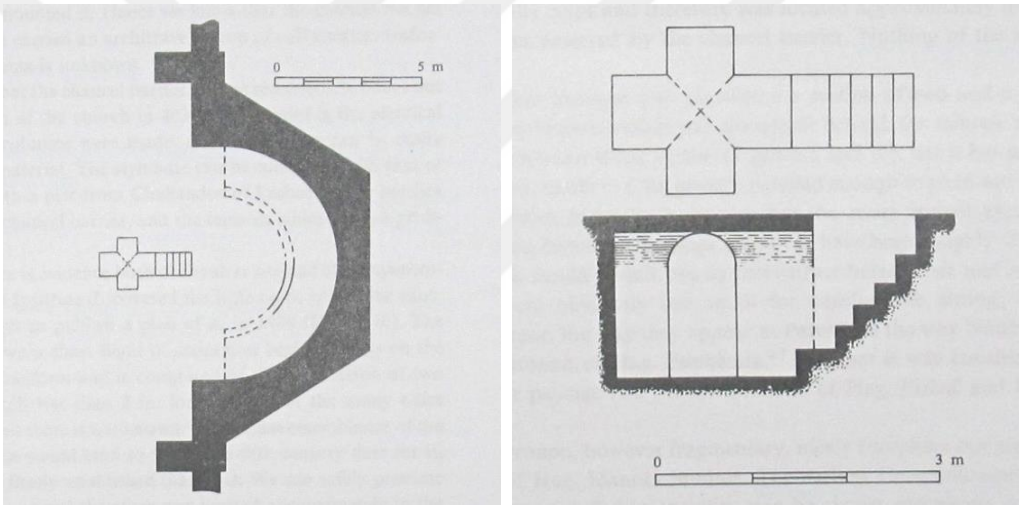

Şekil E.2: Kriptanın rölövesi (Mathews, 1971, s. 26).

Şekil E.3: Sekinin üzerindeki bağlantı yuvası ve kurşun akıtma kanalı.

Şekil E.4: *Templon* duvarına ait olduğu düşünülen serpantin breşi eleman.

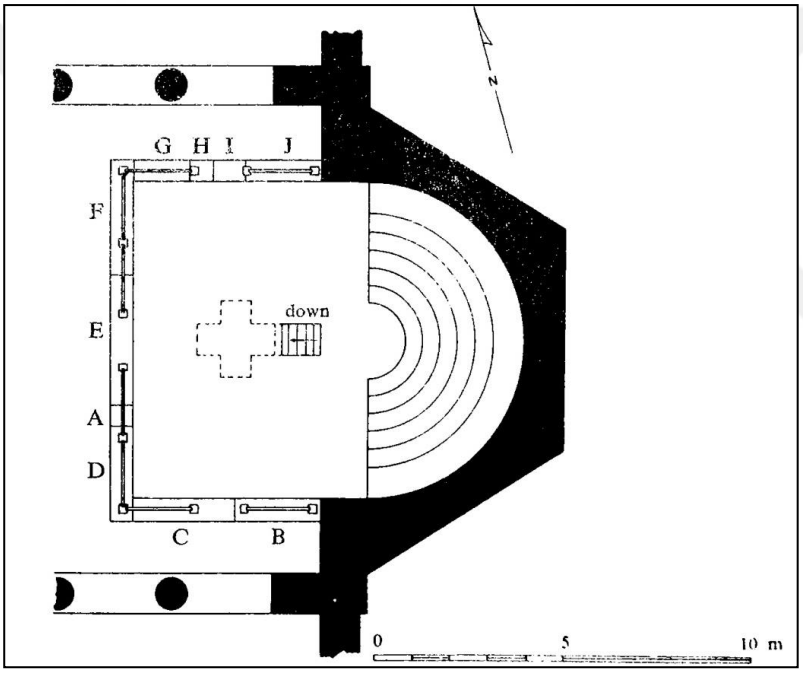

Şekil E.5: Serpantin sekinin restitüsyon planı (Mathews, 1971, s. 24).

Şekil E.6: Kapı ve pencere açıklıklarını örten, yarım daire tuğla kemerler.

Şekil E.7: Özgün mermer pencere sövesi ve kabartma haç figürü.

Şekil E.8: Anıtın özgün mimari öğelerinden bazıları.

Şekil E.9: Galeri katı döşemesini taşıyan mermer konsollar.

Şekil E.10: Pantokrator Kilisesi'nin *opus sectile* döşemesi (Mango, 2006).

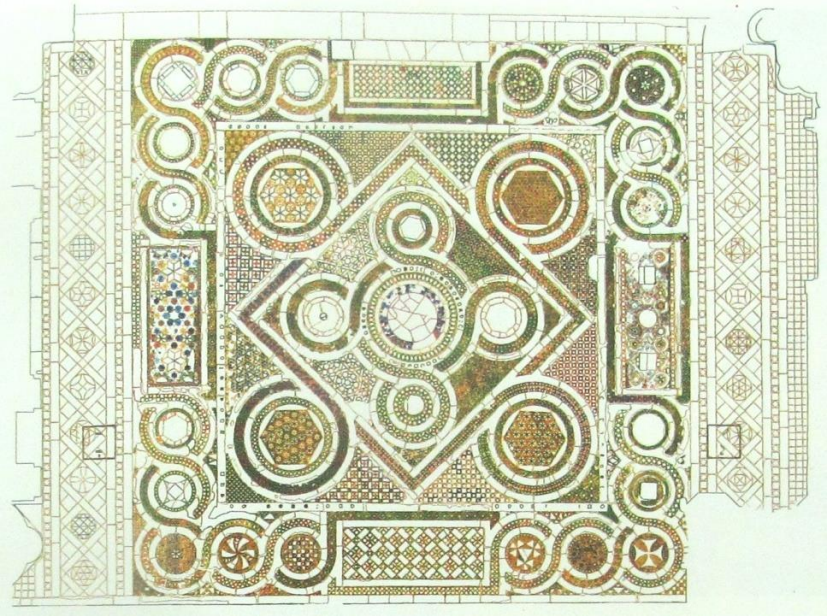

Şekil E.11: Westminster Abbey Katedrali'nin döşemesi (Fawcett, 1998).

Şekil E.12: S. Maria Trastevere Kilisesi'nin döşemesi (Fawcett, 1998).

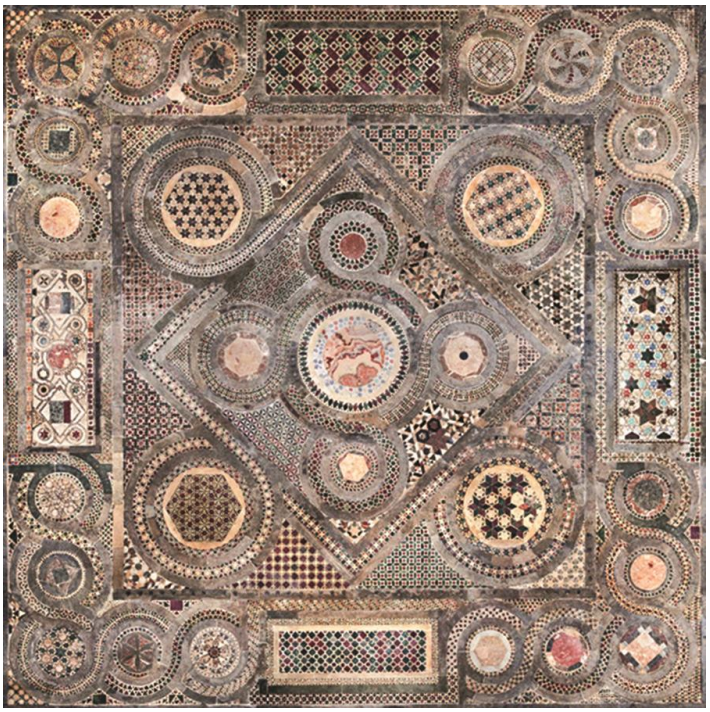

Şekil E.13: Westminster Abbey Katedrali'nin döşemesi (Url-2).

Şekil E.14: *Cosmati*, S.Clemente ve S.Giovanni Lateran kilisesi (Ayuela, 2002).

Şekil E.15: Narteksteki *opus sectile* kalıntısı.

Şekil E.16: Palermo'daki San Cataldo Kilisesi'nin döşemesi (Url-4).

Şekil E.17: Santa Maria Maggiore Kilisesi'nin döşemesi (Nisa Semiz, 2011).

Şekil E.18: Derzlere sürülen kırmızı renkli boya.

Şekil E.19: Minarenin kuzeyindeki kemerli giriş kapısı.

Şekil E.20: Minarenin kaidesinde kullanılan almaşık örgü.

Şekil E.21: Minarenin pabuç, gövde ve şerefesinin kuzeyden göürünümü.

Şekil E.22: Pencereye dönüştürülen K2 açıklığına narteksten bakış.

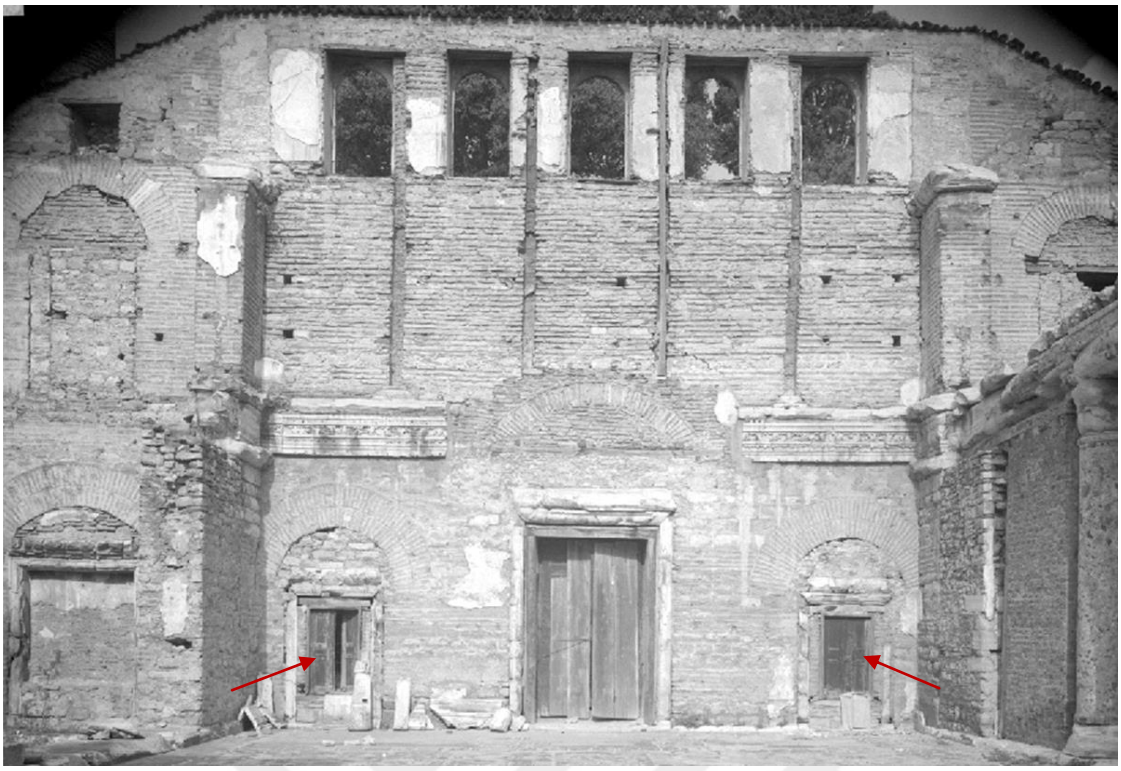

Şekil E.23: K2 ve K3'ün ahşap kepenkleri (AAE kayıt no: 2277, tarihsiz).

Şekil E.24: Galerinin güney kapı açıklığına güney neften bakış.

Şekil E.25: Narteksin batısındaki ek duvar (sol: narteksten, sağ: avludan bakış).

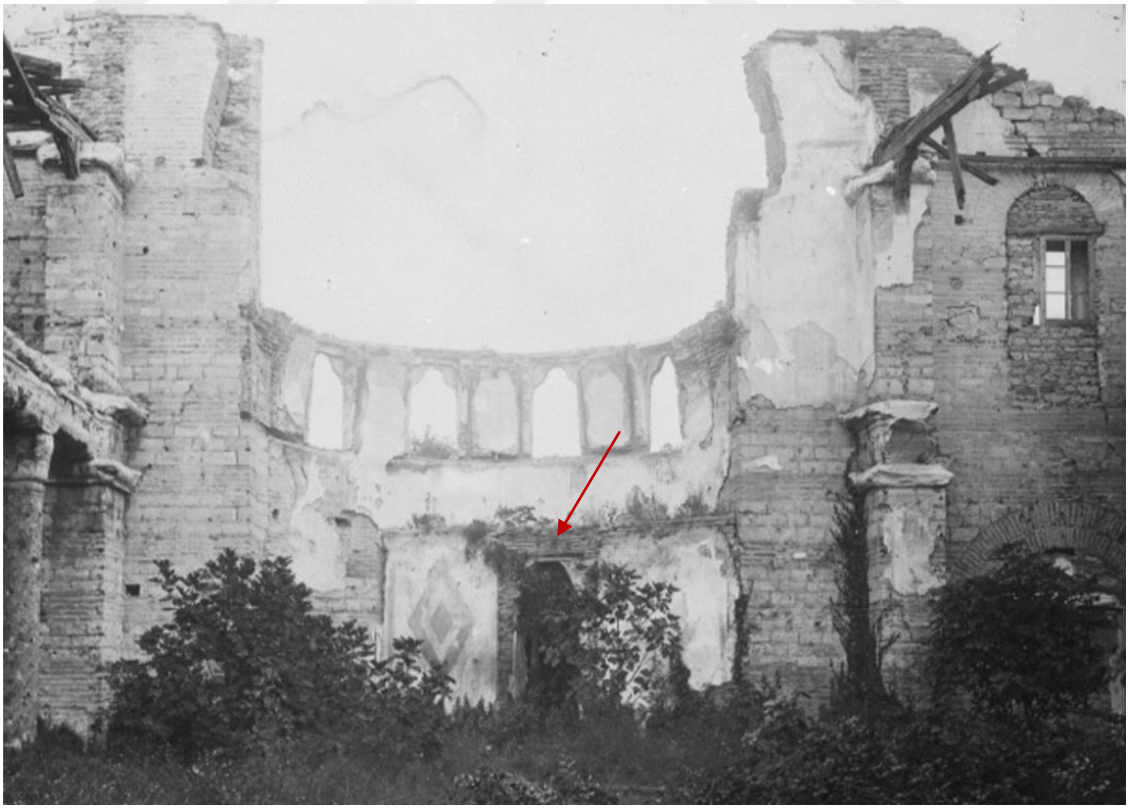

Şekil E.26: Mihrap duvarı (Sender; AAE kayıt no: KB 7138, tarihsiz).

Şekil E.27: Nartekste korunmuş sıva kalıntısı (19. yy).

Şekil E.28: Nartekste korunmuş sıva kalıntıları (19. yy).

Şekil E.29: Nartekste görülen bezeme (08.05.2012, *2013'te düşmüştür.*).

Şekil E.30: Güney nefin küçültülen pencereleri (Encümen Arşivi, tarihsiz).

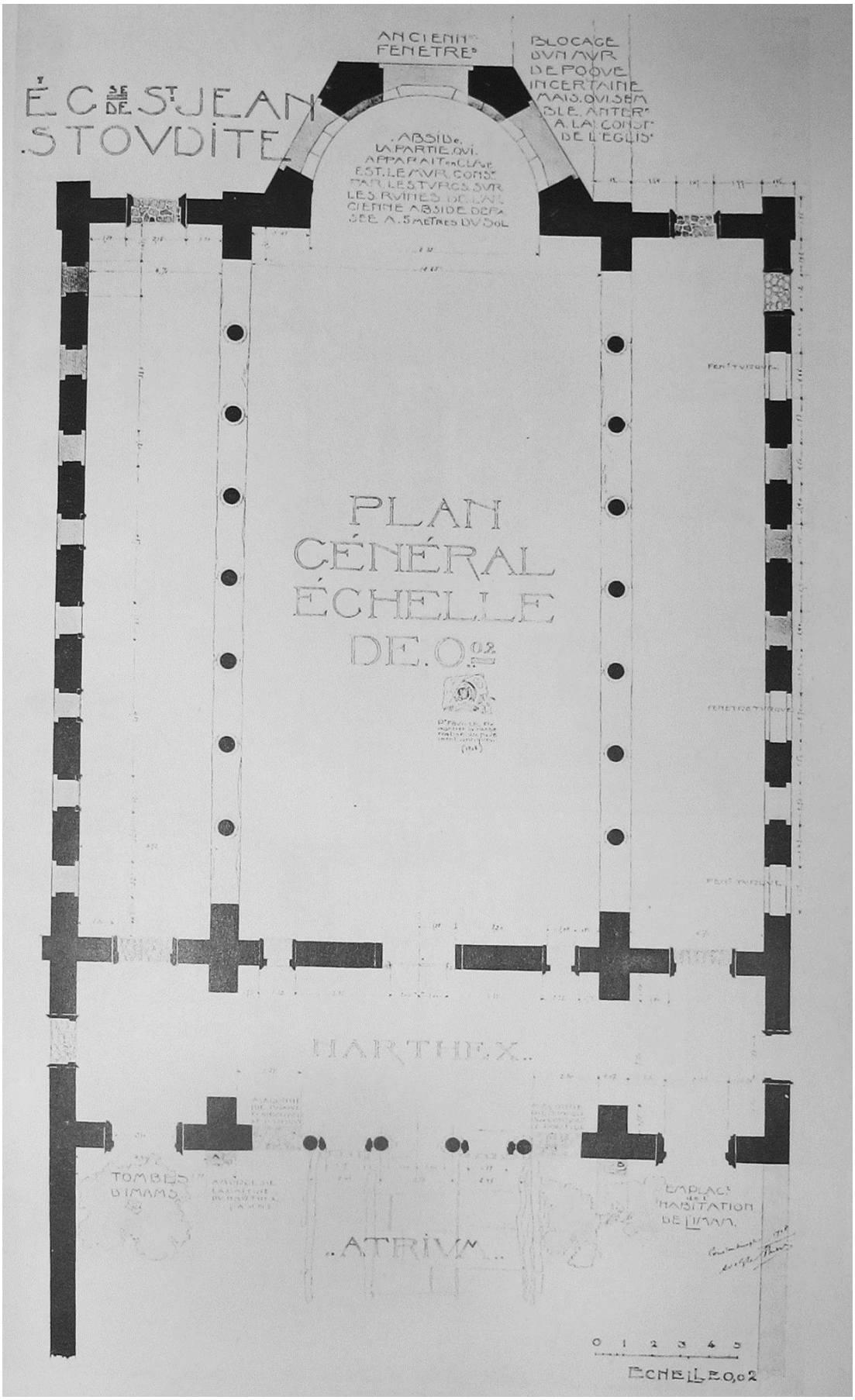

Şekil E.31: Stoudios Kilisesi'nin planı (Ebersolt ve Thiers, 1913/1979, Pl. I).

Şekil E.32: Kuzey nefe bakış (Encümen Arşivi).

Şekil E.33: Minare girişini kapatan muhdes tuğla duvarın yıkımı (14.12.2013).

Şekil F.1: Yapının beden duvarına bitişik ağaçlar.

Şekil F.2: Mezar taşlarının harap durumu.

Şekil F.3: Düşen Osmanlı dönemi sıva kalıntısı (2013).

Şekil F.4: Deprem ve yangın etkisiyle tahrip olan arşitrav ve korniş.

Şekil F.5: Deprem ve yangın etkisiyle tahrip olan arşitrav ve korniş.

Şekil F.6: Yapının güncel durumu.

Şekil F.7: Naos döşemesinde bitki oluşumu.

Şekil F.8: Naos döşemesinde bitki oluşumu.

Şekil F.9: Naos döşemesinde bitki oluşumu.

Şekil F.10: Narteks güney kemerinin üzerinde bitki oluşumu.

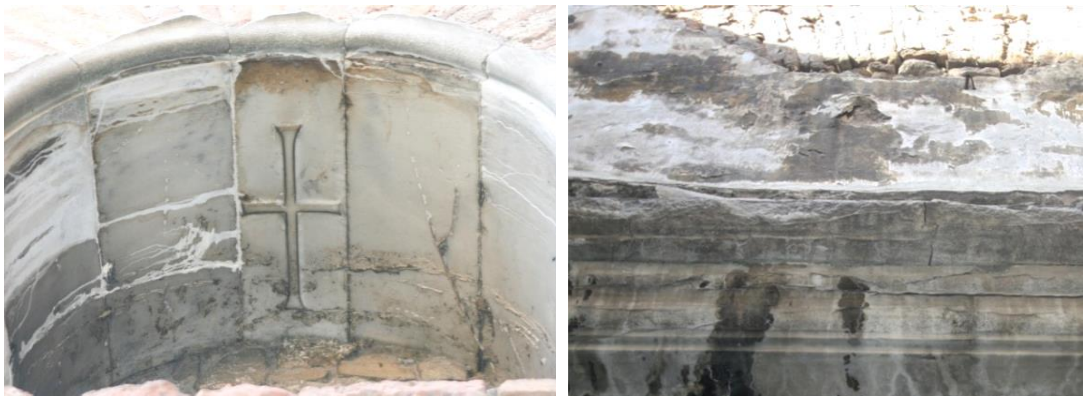

Şekil F.11: Mermer söve ve pencere kemerlerinde görülen kılcal çatlaklar.

Şekil F.12: Narteks sütunlarında görülen yapısal çatlak.

Şekil F.13: Korozyon sonucu kopan demir çemberler.

Şekil F.14: Naosun arşitravında görülen yarık ve ayrılma.

Şekil F.15: Naosun arşitravında görülen yarık ve ayrılma.

Şekil F.16: Sütun kaidesinde görülen yarık ve ayrılma.

Şekil F.17: Sütun kaidesinde görülen parça kopması.

Şekil F.18: Mermer sövede görülen parça kopması.

Şekil F.19: Mermer sövede görülen parça kopması.

Şekil F.20: Naosun doğu duvarında görülen yapısal çatlak.

Şekil F.21: Naosun kuzeybatı duvar ayağında görülen yapısal çatlak.

Şekil F.22: Naosun güneybatı duvar ayağında görülen yapısal çatlak.

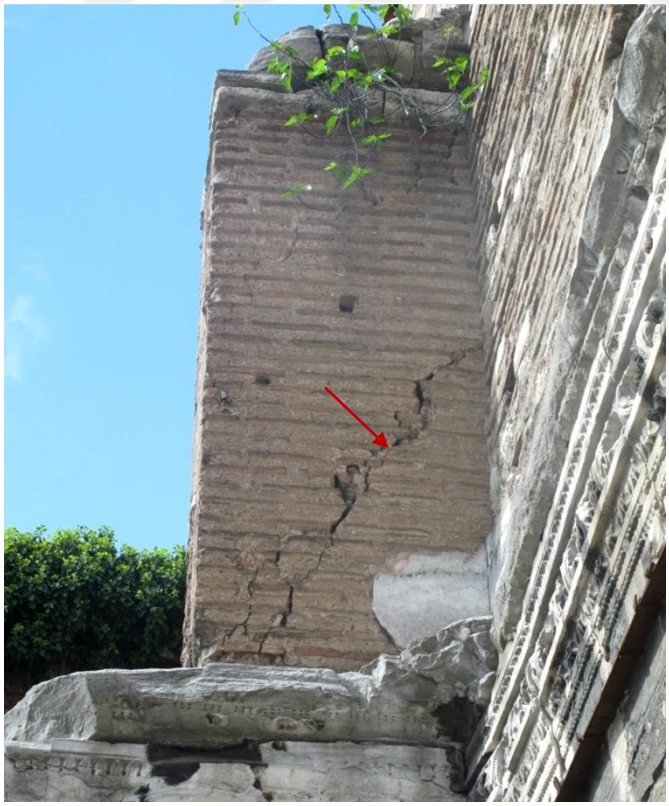

Şekil F.23: Naosun güneybatı duvar ayağı – galeri katında yapısal çatlak.

Şekil F.24: Narteksin batı duvarında görülen yapısal çatlak.

Şekil F.25: *Opus sectile* döşemede görülen çatlak.

Şekil F.26: Avlu döşemesinde görülen çatlaklar.

Şekil F.27: Serpantin breşinden yapılmış sekide parçalanma.

Şekil F.28: Naos döşemesinde görülen çatlaklar.

Şekil F.29: Çimentolu harçla doldurulmuş döşemede görülen çatlaklar.

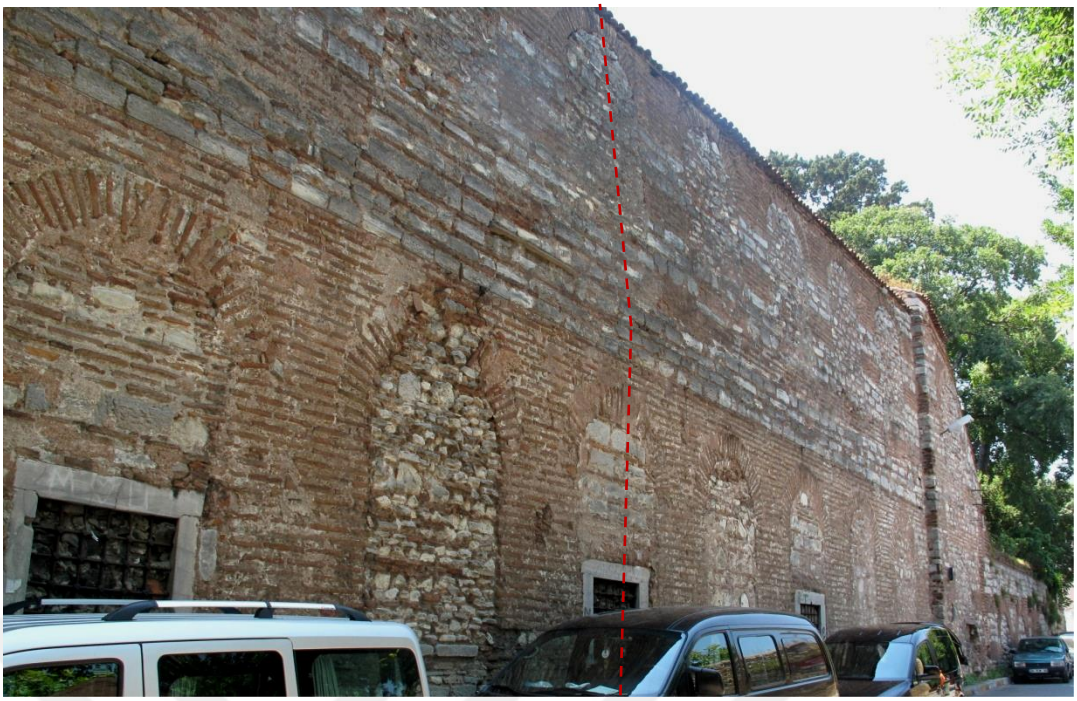

Şekil F.30: Düşeyden sapma gösteren kuzey beden duvarı.

Şekil F.31: Duvar örgüsünde gözlenen 5 cm'den büyük yüzey kaybı.

Şekil F.32: Minarenin şerefesinde gözlenen 5 cm'den büyük yüzey kaybı.

Şekil F.33: Üzengi taşında görülen 5 cm'den büyük yüzey kaybı.

Şekil F.34: Naosun batı duvarındaki mermer silmede görülen form kaybı.

Şekil F.35: Mezar taşında görülen form kaybı.

Şekil F.36: Naosun güneydoğu duvar ayağında görülen derz boşalması.

Şekil F.37: Narteksin doğu duvarında görülen oyuklar.

Şekil F.38: Kireçtaşı yüzeyinde oyuklanma.

Şekil F.39: Kireçtaşı yüzeyinde tozuma.

Şekil F.40: Kireçtaşı yüzeyinde tozuma.

Şekil F.41: Mermer yüzeyinde kararma.

Şekil F.42: Döşeme mermerlerinde kararma.

Şekil F.43: Mermer yüzeylerinde yangın nedeniyle oluşan kabuk.

Şekil F.44: Döşemedeki sarı mermerlerde görülen renk değişimi/matlaşma.

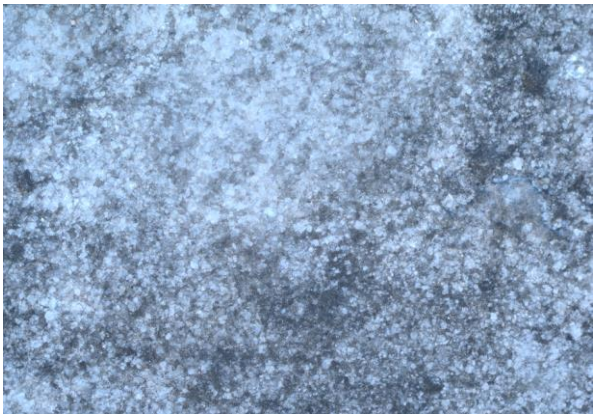

Şekil F.45: Mermer yüzeyinde görülen şekersi aşınma.

Şekil F.46: Duvar yüzeyinde görülen kirlenme.

Şekil F.47: Duvar yüzeyinde görülen kirlenme.

Şekil F.48: Demir çemberlerde görülen paslanma.

Şekil F.49: Lokmalı demir parmaklaıklarda görülen paslanma.

Şekil F.50: Ahşap hatıllarda görülen mantar oluşumu.

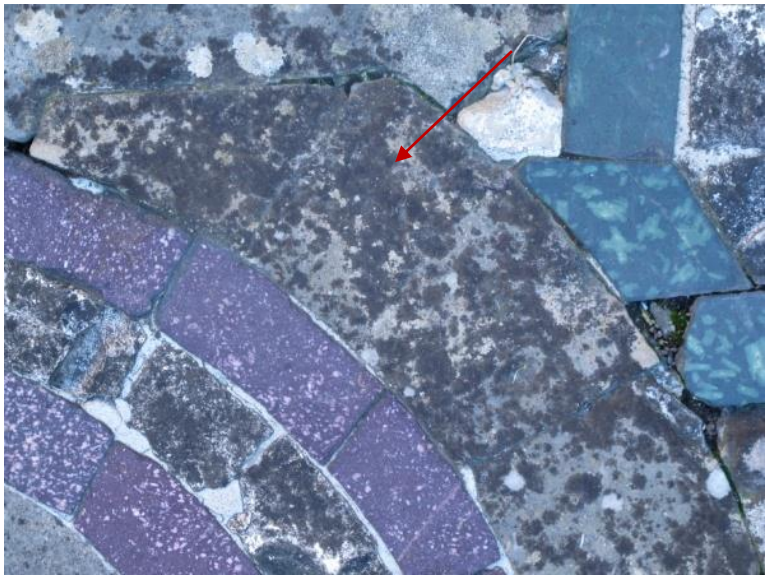

Şekil F.51: Döşeme mermerlerinde görülen liken oluşumu.

Şekil F.52: Naosun güneybatı duvar ayağında büyüyen bitkiler.

Şekil F.53: Naosun güney duvarı üzerinde büyüyen sarmaşık.

Şekil F.54: Naos döşemesinin güneyinde yapılan tuğla dolgu.

Şekil F.55: Nasoun döşemesinde çimentolu harçla yapılan onarım.

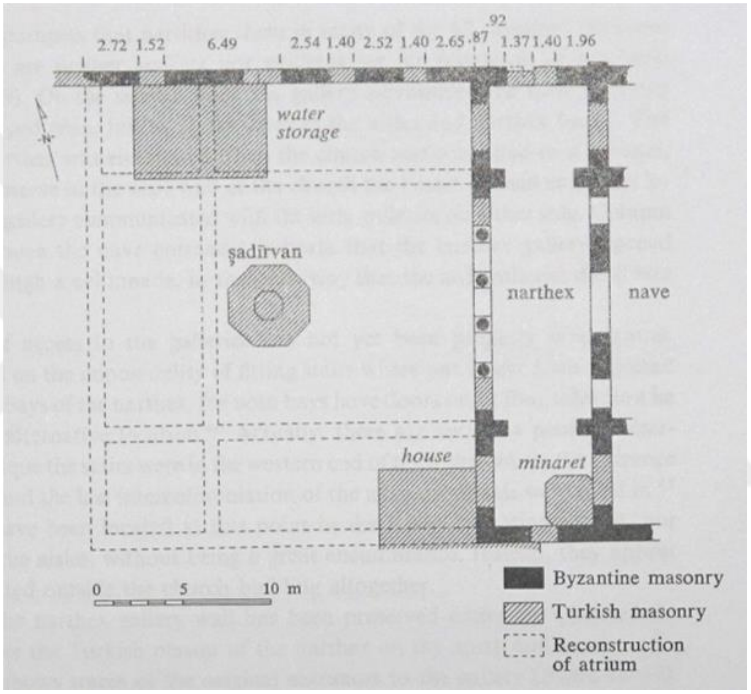

Şekil G.1: Mathews'un atrium restitüsyon önerisi (1971).

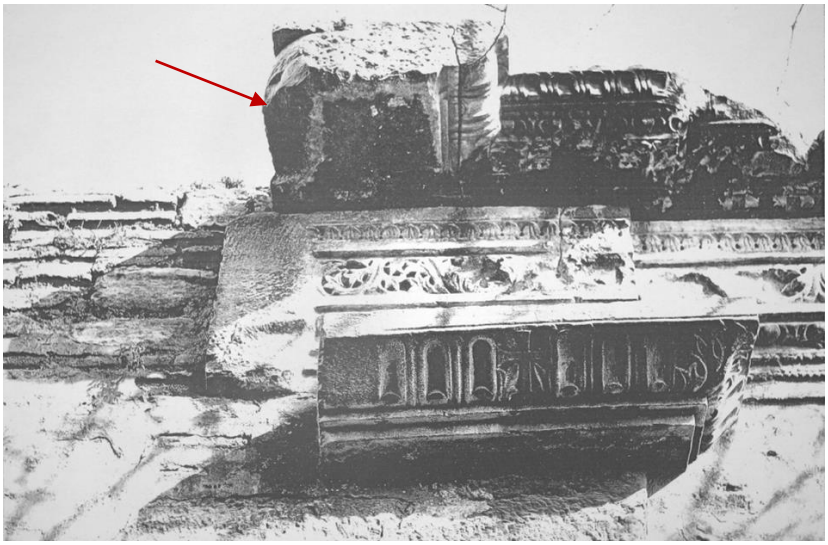

Şekil G.2: Atriuma doğru dönen mermer korniş (AAE kayıt no: R 2436).

Şekil G.3: *Opus sectile* döşemedeki figürler (Artamonoff, 1936-1937).

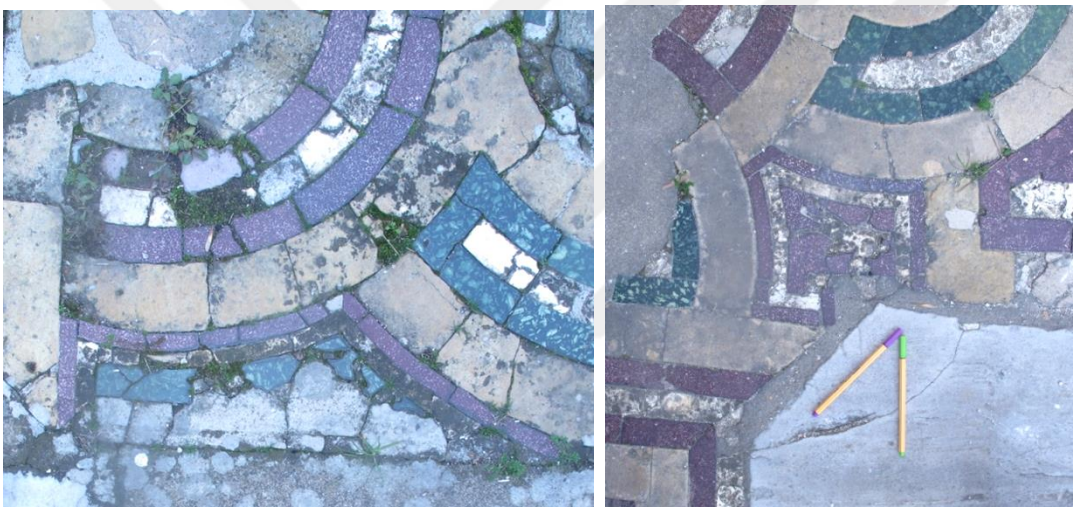

Şekil G.4: *Opus sectile* döşemedeki figürlerin günümüzdeki durumu.

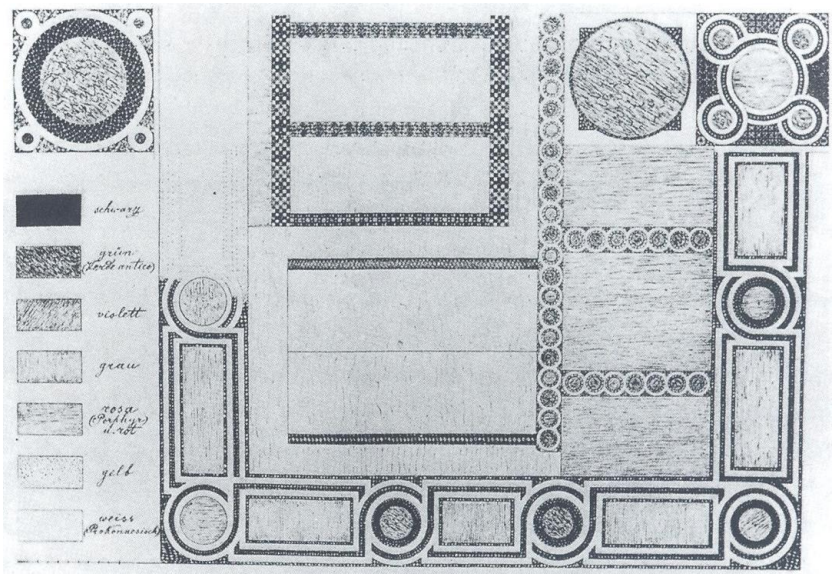

Şekil G.5: İznik – Koimesis Kilisesi döşeme planı (Ayuela, 2002).

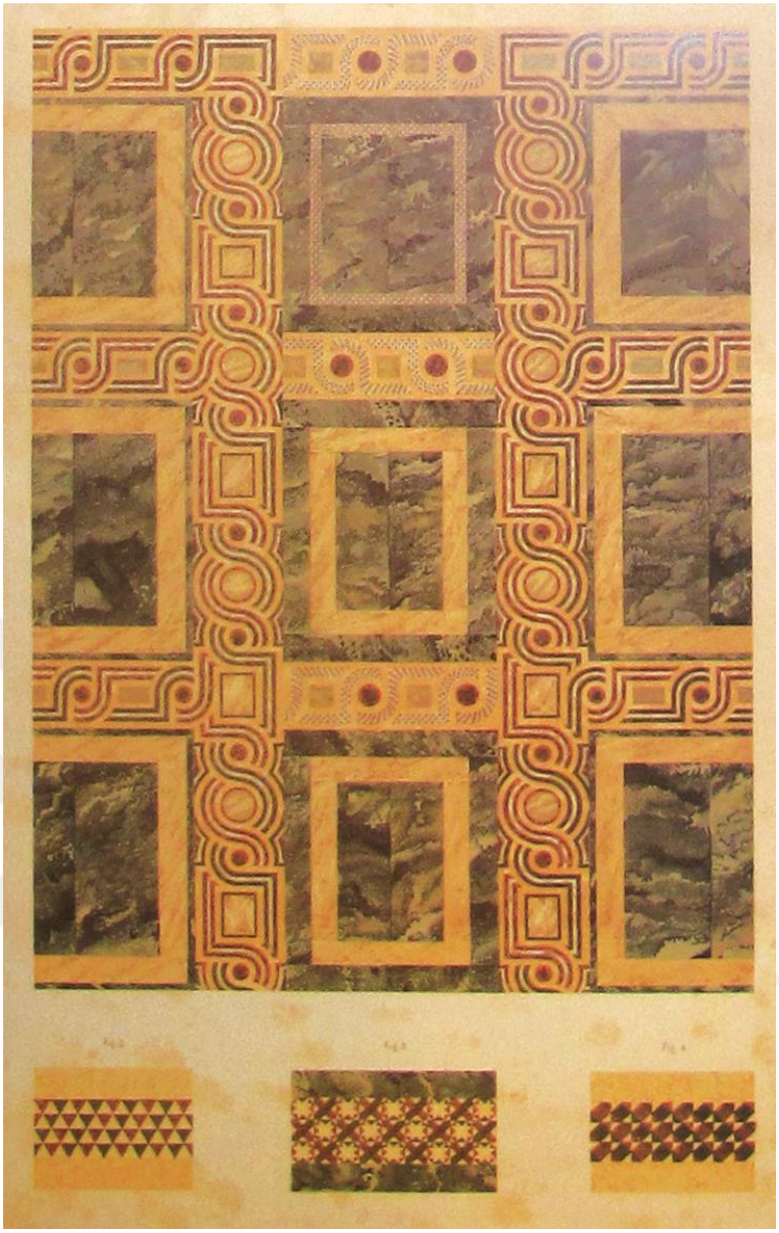

Şekil G.6: Salzenberg'in çizdiği renkli döşeme planı (1854).

Şekil G.7: Serpantin breşinden yapılmış döşeme parçası.

Şekil G.8: Naosun döşemesinde beyaz mermerle çevrelenmiş alanlar.

Şekil G.9: *Opus sectile*'nin yenilenmiş bölümü.

Şekil G.10: A2 alanında görülen döşeme parçası.

Şekil G.11: Nartekste görülen mozaik döşeme.

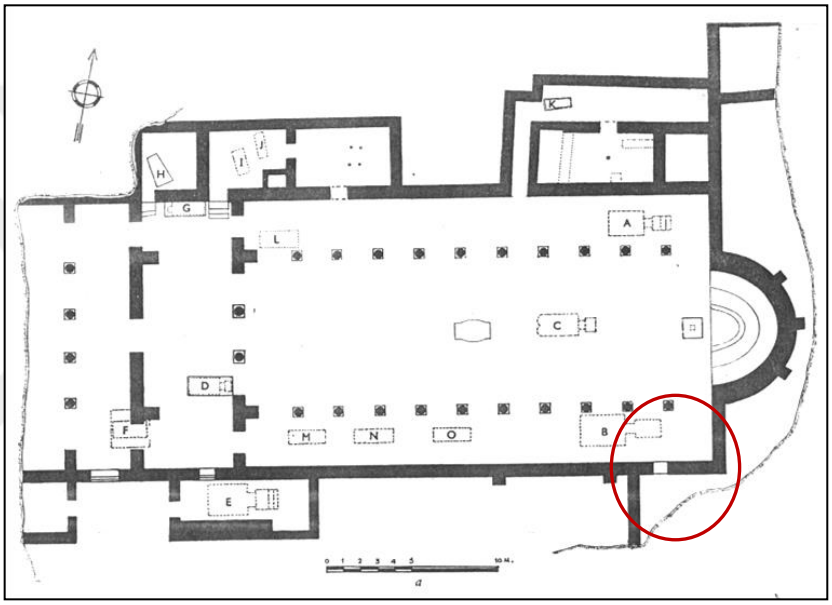

Şekil G.12: Philippi, Extra Muros Bazilikası'nın planı (Krautheimer, 2000).

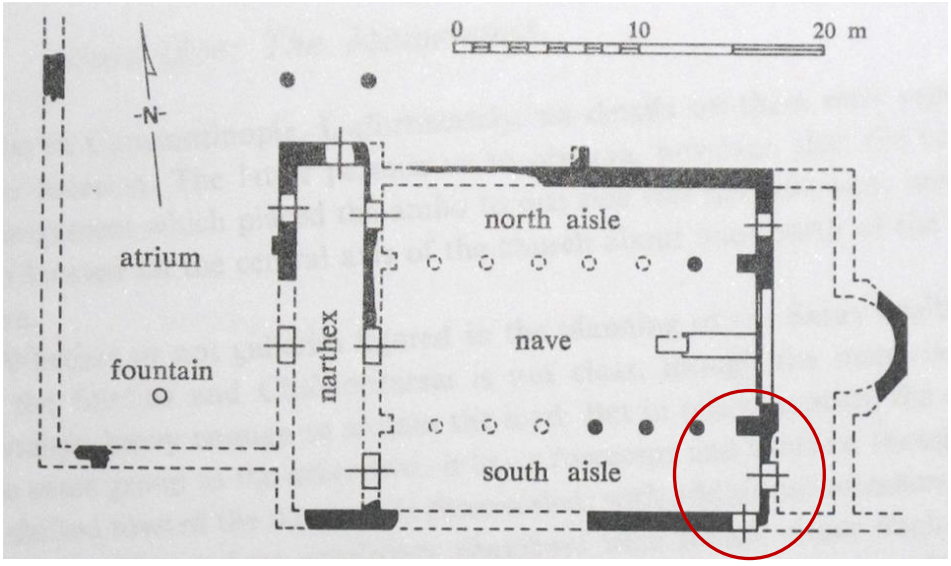

Şekil G.13: Topkapı Sarayı Bazilikası'nın tahmini planı (Mathews, 1971).

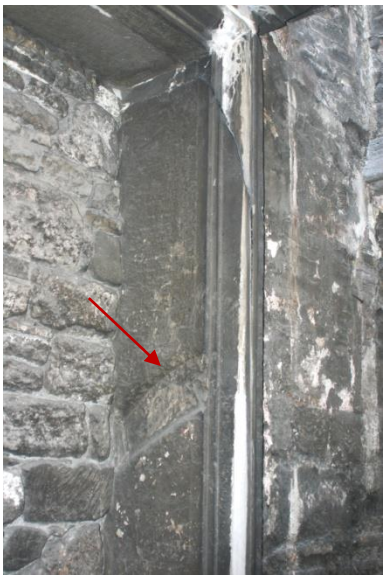

Şekil G.14: K9 kapısının batı sövesindeki iz.

Şekil G.15: K10 kapısına avludan bakış.

Şekil G.16: K11 kapısına avludan bakış.

Şekil G.17: K12 kapısı (günümüzde algılanmamaktadır.).

Şekil G.18: Doldurulmuş olan K13 ve K14 açıklıkları.

Şekil G.19: K1, K2 ve K3'teki ahşap kapı ve kepenkler (Artamonoff, 1936).

Şekil G.20: K1'in 1976'daki durumu (Müller-Wiener, AAE kayıt no: KB 6979).

Şekil G.21: Pencere kemeri (1,5 tuğla).

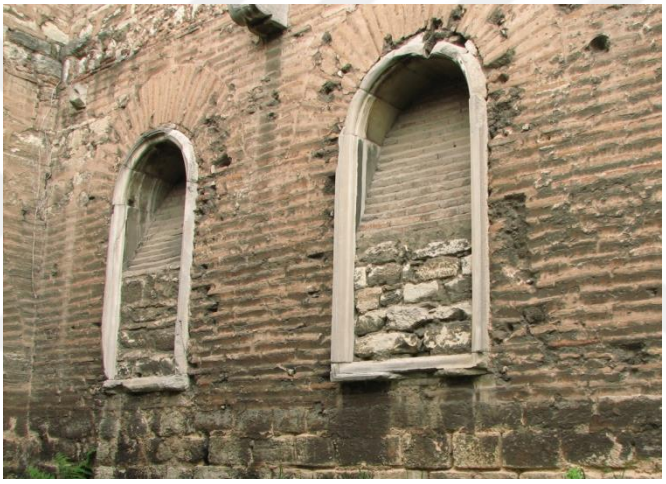

Şekil G.22: Söveleri korunmuş Bizans dönemi pencereleri (P1, P2).

Şekil G.23: Kuzey cephesindeki Osmanlı dönemi pencereleri (P5, P7).

Şekil G.24: Güney cephedeki Osmanlı dönemi pencereleri (AAE kayıt no: 1029).

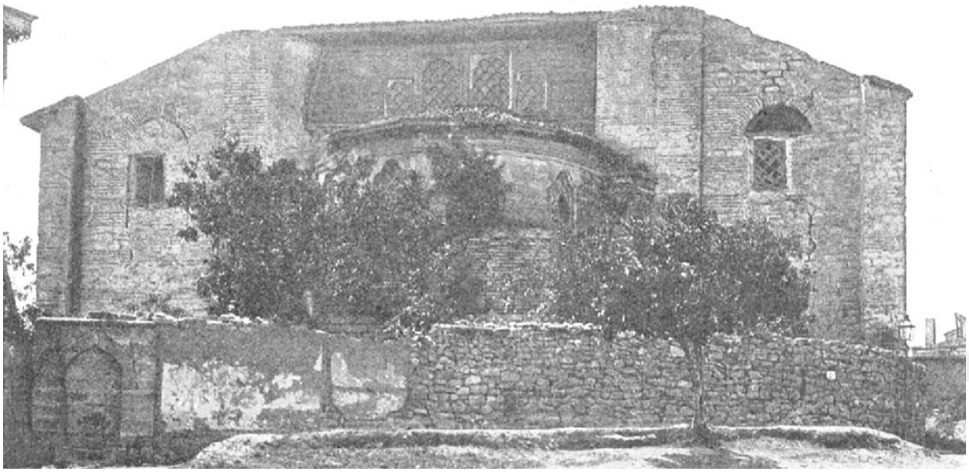

Şekil G.25: Doğu cephesi (AAE kayıt no: KB 5560).

Şekil G.26: K13 açıklığı (3 yapım tekniği, ayrı dönemlere aittir.).

Şekil G.27: Kuzey nefte duran kırılmış serpantin ayak (*templon*).

Şekil G.28: Kripta içinde bulunan mermer kaplama parçaları.

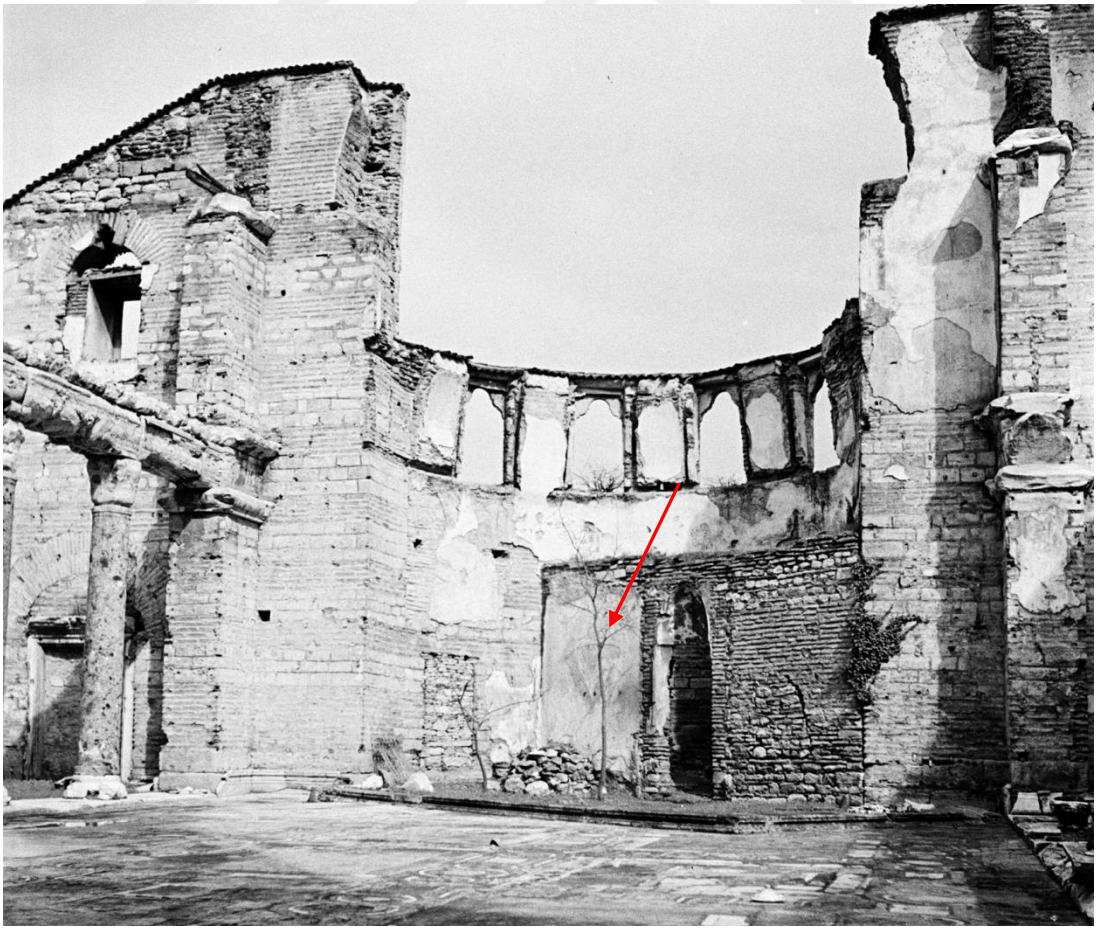

Şekil G.29: Mihrap duvarındaki geometrik bezeme (Artamonoff, 1935).

Şekil G.30: Atina Benaki Müzesi'ndeki mozaik (geç 10. yy, h=55cm, Url-1).

Şekil G.31: Barok, kafesli mihrap pencereleri (Encümen Arşivi).

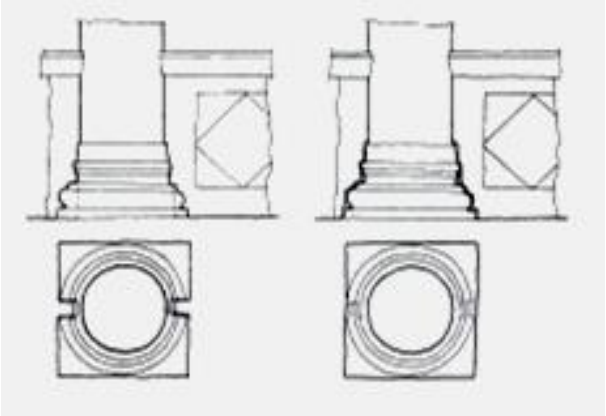

Şekil G.32: Korkuluk – kaide bağlantısını gösteren şema (Peschlow, 2007).

Şekil G.33: Stoudios'ta bulunan korkuluk parçaları (Peschlow, 2007).

Şekil G.34: Stoudios'ta bulunan korkuluk parçaları (2013).

Şekil G.35: Güney duvarındaki düzensiz örgü.

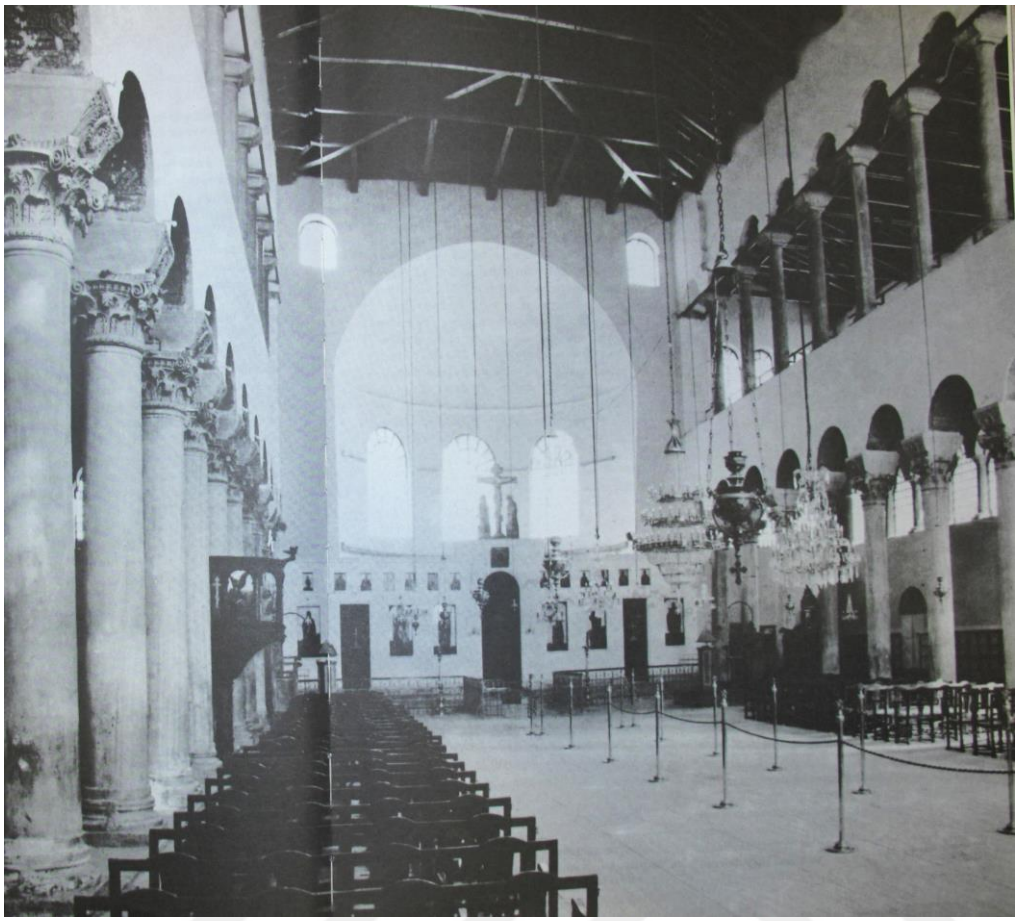

Şekil G.36: Selanik, Acheiropoietos Kilisesi (Mango, 2006).

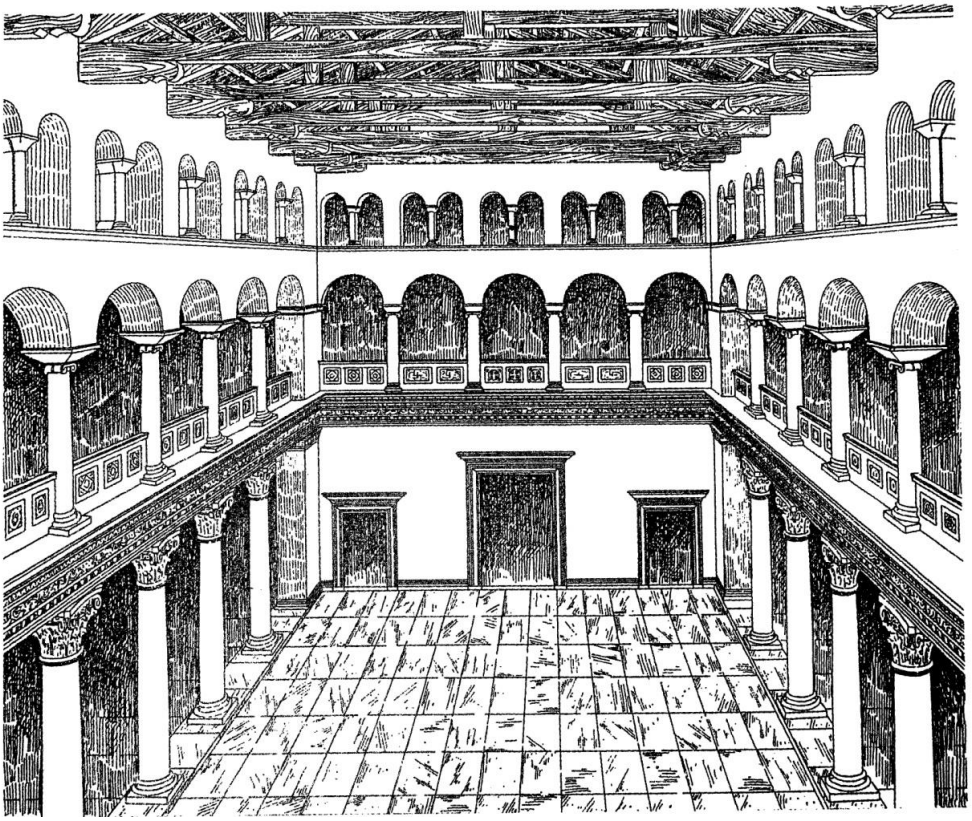

Şekil G.37: Guntram Koch'un restitüsyon önerisi (2007).

Şekil G.38: Korunmuş sütun başlığı.

Şekil G.39: Naosun batı duvarında korunmuş iki kaide.

Şekil G.40: Avluda korunmuş sütun kaidesi.

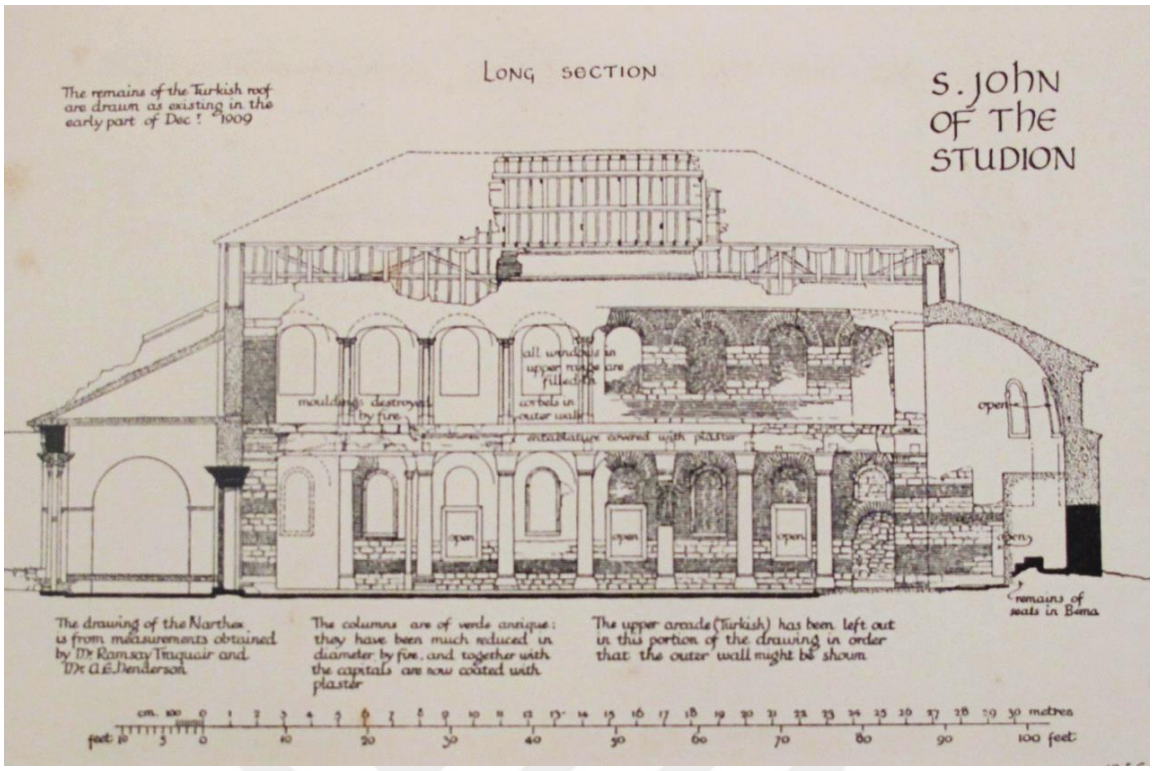

Şekil G.41: 1909 tarihli rölövede galeri katı ve çatı (Millingen, 1912).

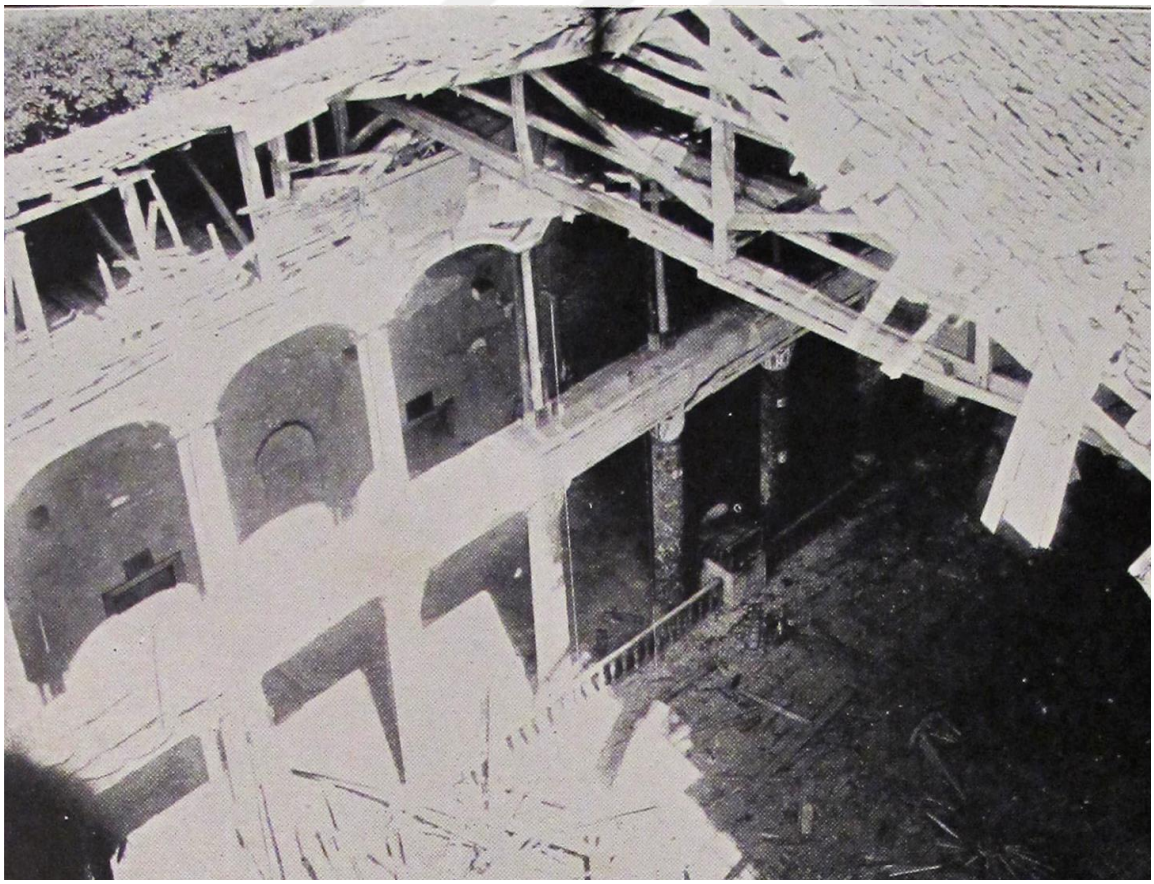

Şekil G.42: 1908-1909'da ahşap galeri katı ve çatı (Millingen, 1912).

Şekil G.43: Yangın sonrası galeri katı (Sender; AAE kayıt no: Repro R 5994).

Şekil G.44: Galeri katının ahşap taşıyıcıları (Encümen Arşivi, 1920 sonrası).

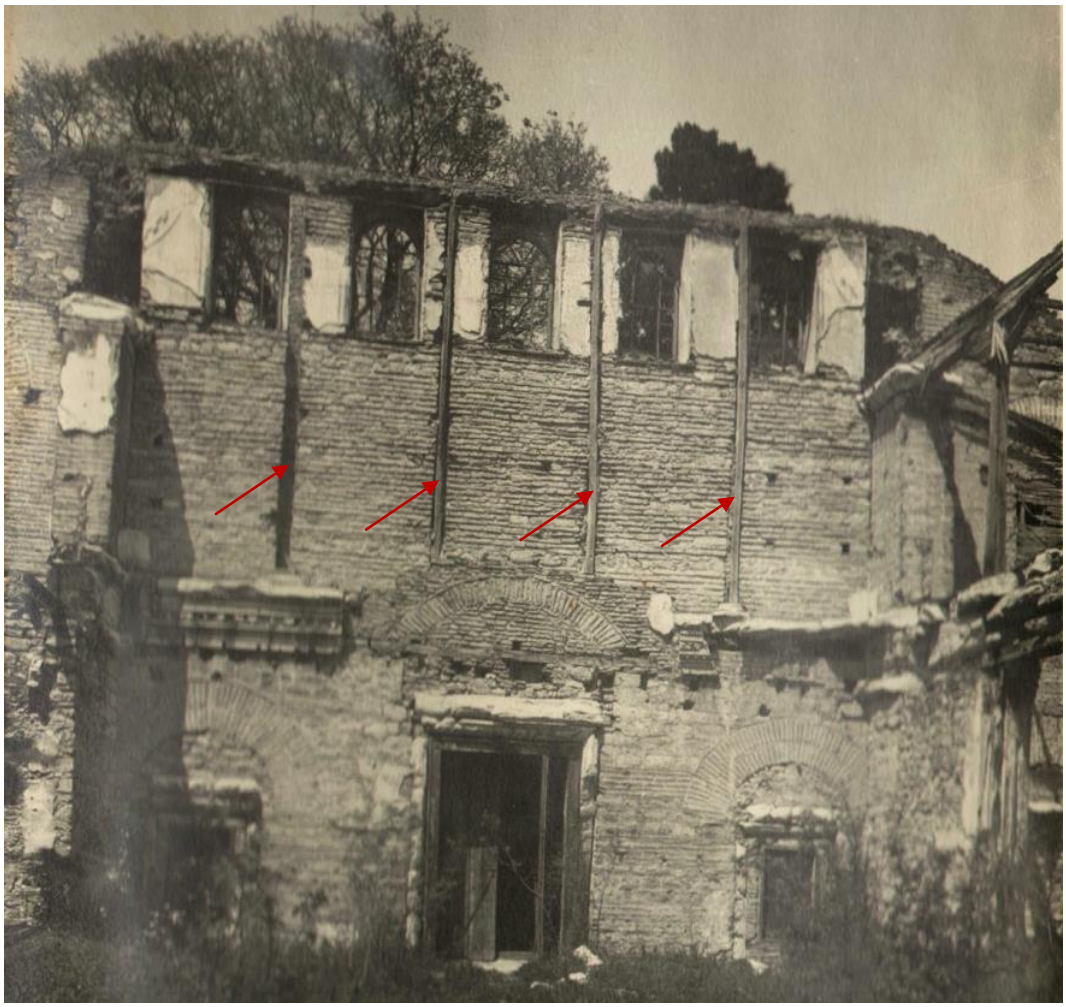

Şekil G.45: Batı duvarındaki ahşap dikmeler (Encümen Arşivi, 1920 sonrası).

Şekil G.46: Çini kaplama kalıntısı (Ettinghausen, 1954).

Şekil G.47: Stoudios Bazilikası'na ait çini kaplama kalıntısı (İAM, 2015).

Şekil G.48: Tuğla ile yapılan süsleme (Artamonoff, 1937).

Şekil G.49: Nartekste korunmuş sıva kalıntısı (19.yy).

Şekil G.50: 1886 tarihli bir eskizde yapının kırma çatısı (AAE).

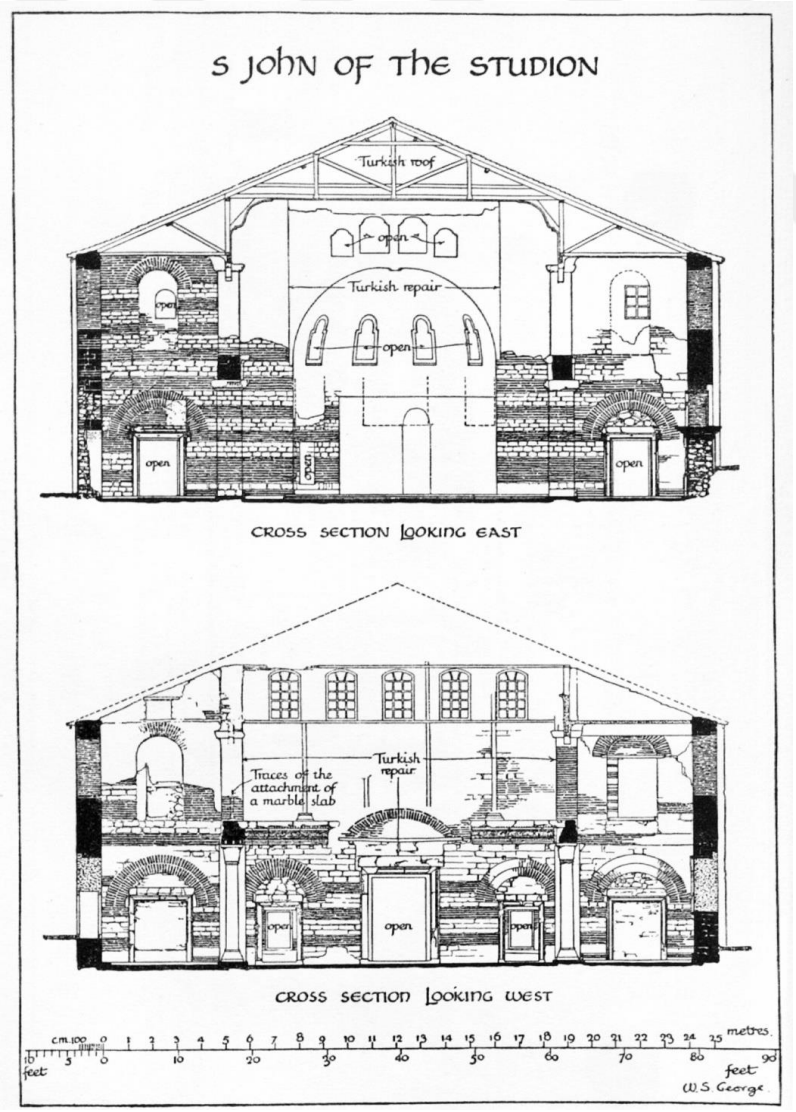

Şekil G.51: Osmanlı döneminin kırma çatısına ait rölöve (Millingen, 1912).

Şekil G.52: Kırma çatının çökmeden önceki durumu (Millingen, 1912).

Şekil G.53: Kırma çatının çökmeden önceki durumu (Gurlitt, 1912).

Şekil G.54: Son cemaat yerinin ahşap tavanı (AAE kayıt no: KB 1388).

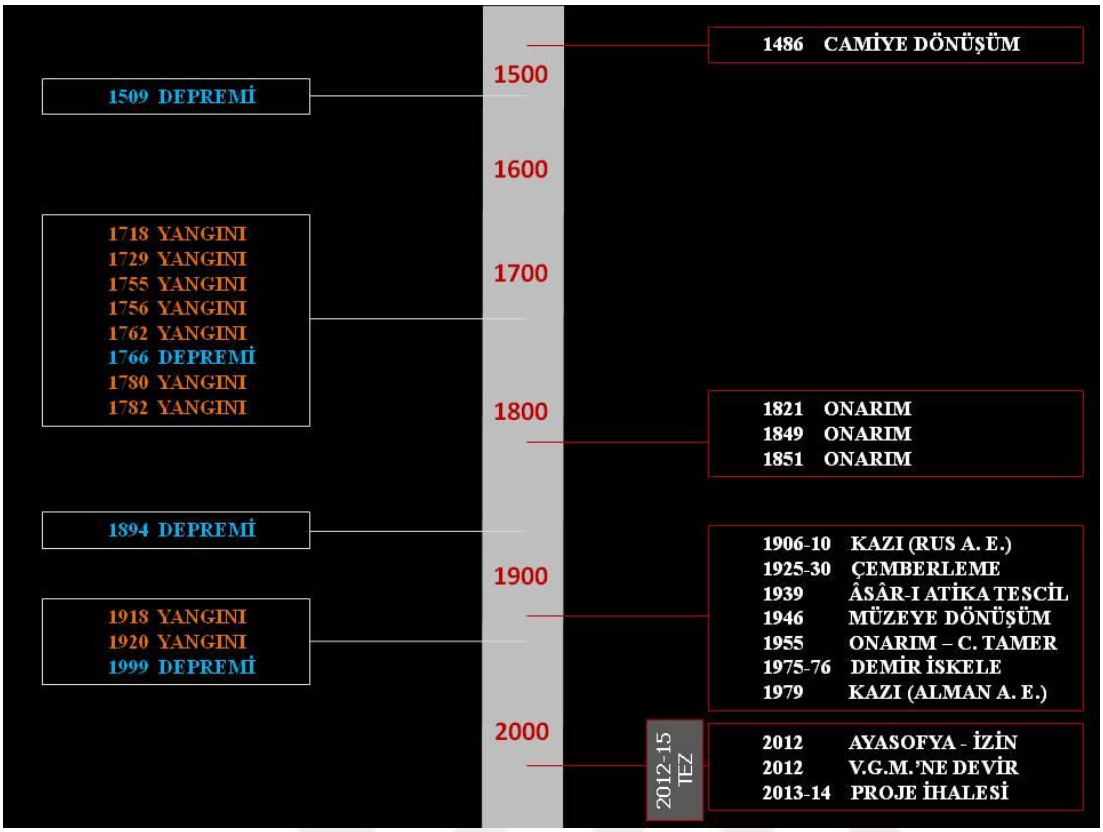

Şekil H.1: Anıtın geçirdiği afetler ve onarımlar.

GÜÇLÜ (+)	ZAYIF (–)
+ Enderlik (Teklik) değeri	- Yüz yılı aşan bakımsızlık süreci
+ Arkeolojik değeri	- Maruz kaldığı yapısal hasar ve bozulmalar
+ Tarihi değeri (Belge değeri)	- Çevresini içeren bir koruma planının olmayışı
+ Mimari ve estetik değeri	- Nitelikli belge / proje eksikliği
+ Somut olmayan miras değeri	- Uzmanlık ihtiyacı
+ Özgünlük değeri	- Yatırım ihtiyacı
+ Uluslar arası literatürdeki yeri ve önemi	- Bakımsızlık / sahipsizlik
+ Akademik anlamda bilinirliği / tanınırlığı	- Kamu bilinci ve farkındalık eksikliği
+ Sunduğu araştırma potansiyeli	- Bazı mimari elemanlarının kayıp oluşu
+ Çok katmanlı mimari niteliği	

FIRSAT (√)	TEHDİT (!!!)
√ Kent içindeki konumu ve önemi	!!! Koruma politikaları
√ Miras değerlerinin çeşitliliği	!!! Bakımsızlık / sahipsizlik
√ İşlevsiz kalması	!!! İşlevsiz kalması
√ Uluslar arası literatürdeki yeri ve önemi	!!! İzleme ve kontrol eksikliği
√ Akademik anlamda bilinirliği / tanınırlığı	!!! Yönetim eksikliği
√ Sunduğu araştırma potansiyeli	!!! Çevredeki yapılaşma / mülkiyet / planlama
√ Tezde sunulan belgeleme ve analizler	!!! Deprem ve yangın hasarlarının yarattığı risk

Şekil H.2: Anıt için hazırlanan GZFT (SWOT) Analizi.

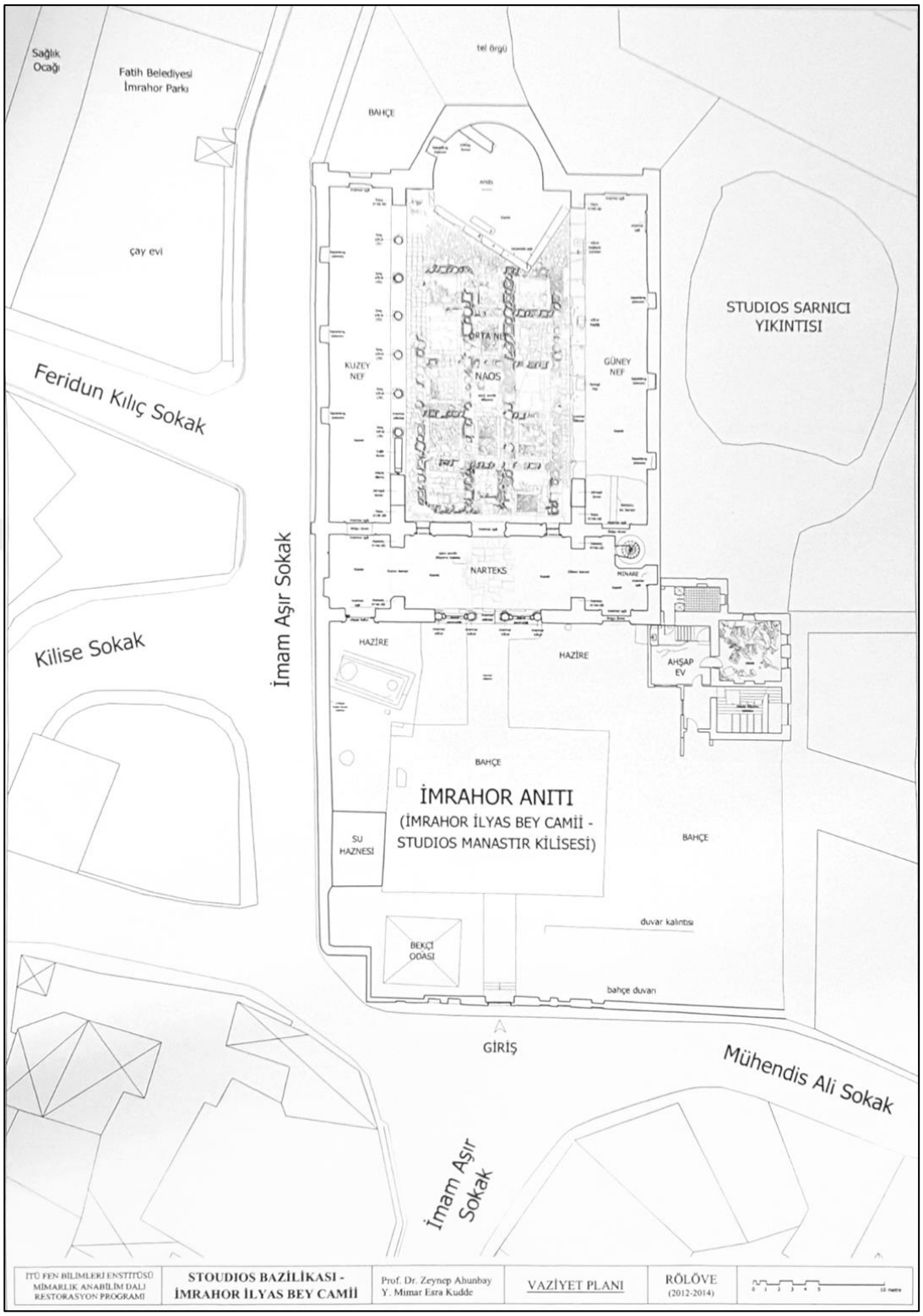

Şekil I.1: Rölöve - Vaziyet planı.

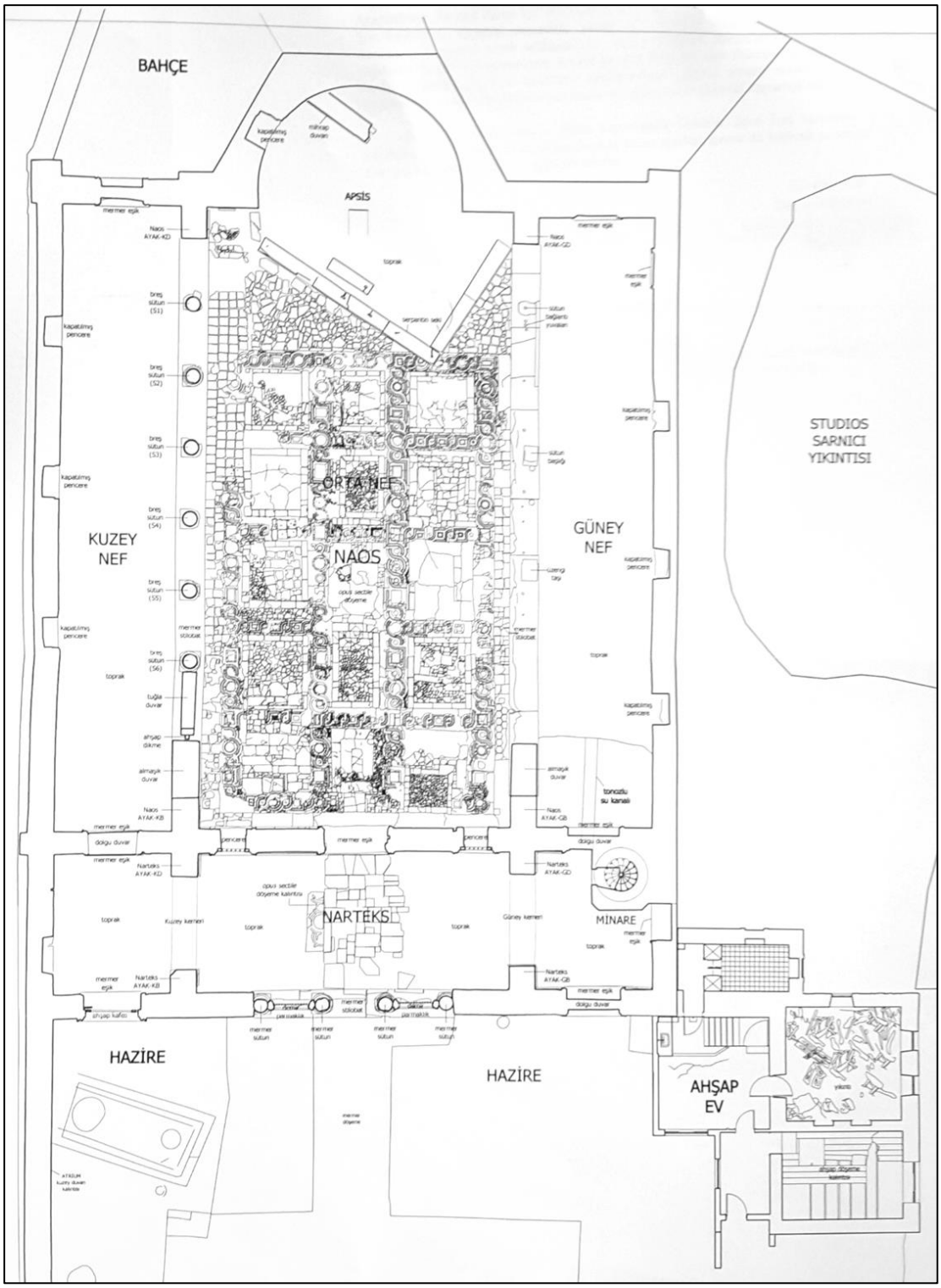

Şekil I.2: Rölöve - Plan.

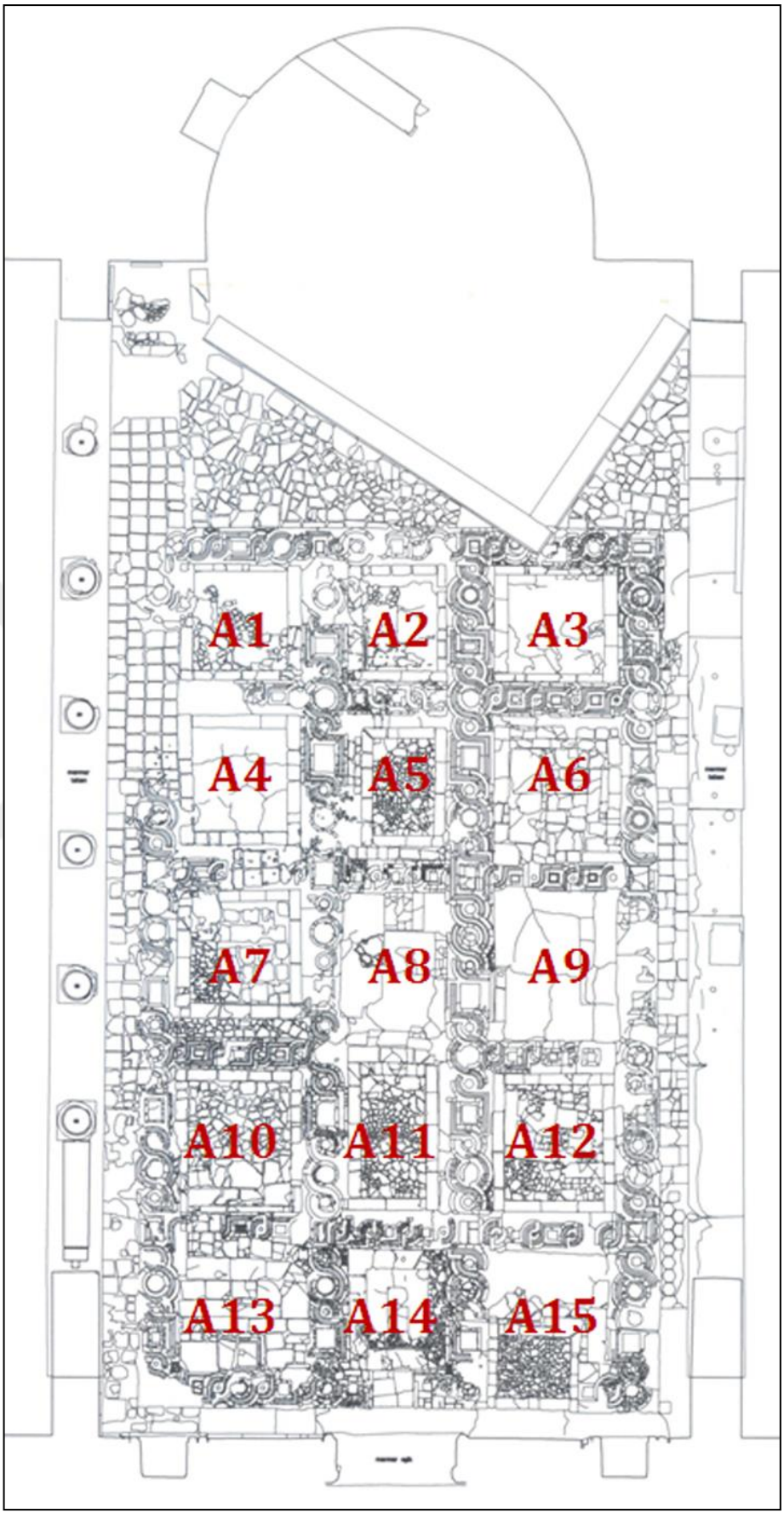

Şekil I.3: Rölöve – Döşeme planı.

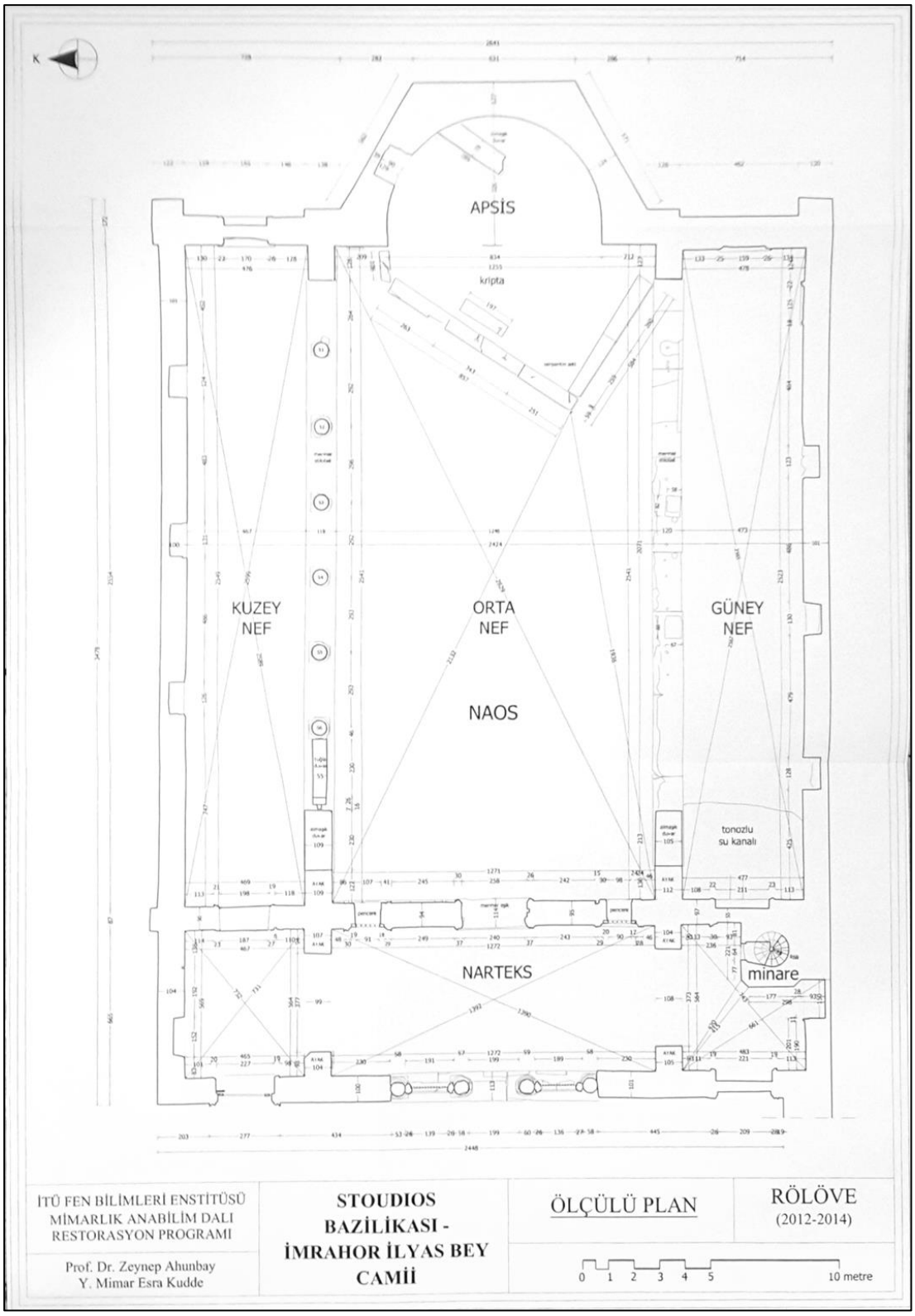

Şekil I.4: Rölöve – Ölçülü plan.

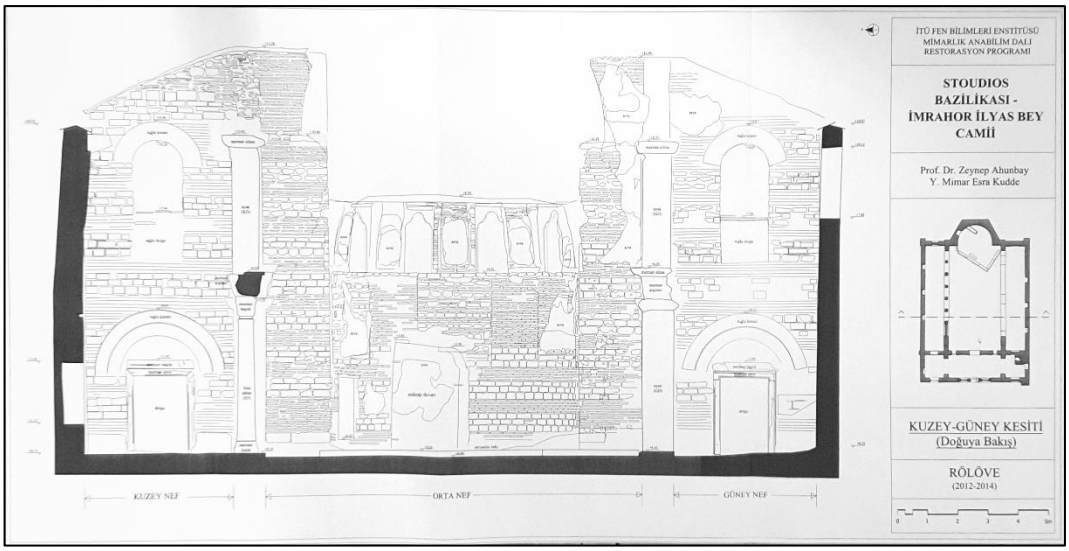

Şekil I.5: Rölöve – Kuzey Güney Kesiti, Doğuya bakış.

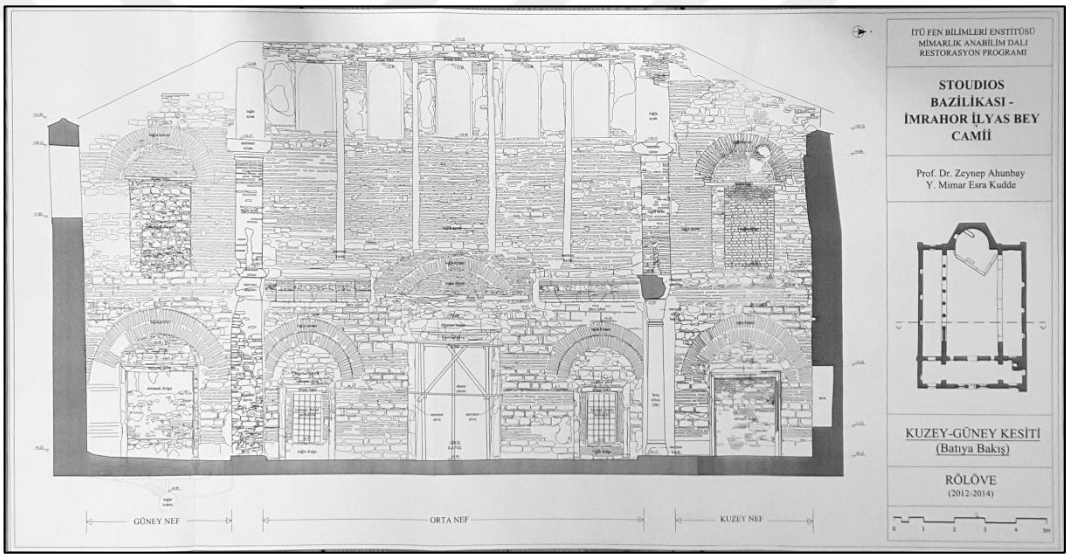

Şekil I.6: Rölöve – Kuzey Güney Kesiti, Batıya bakış.

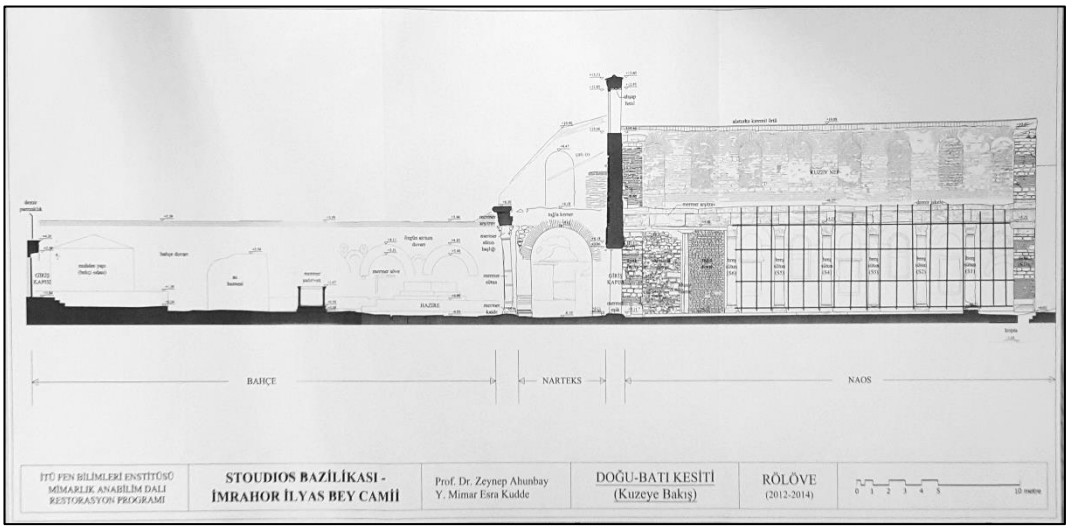

Şekil I.7: Rölöve – Doğu Batı Kesiti, Kuzeye bakış.

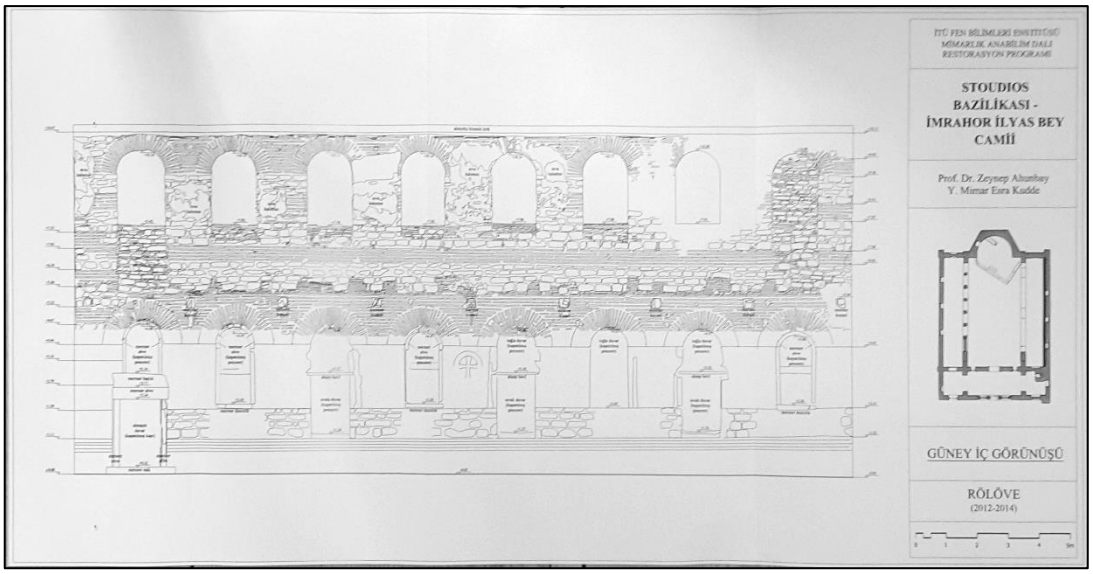

Şekil I.8: Rölöve – Güney iç görünüşü.

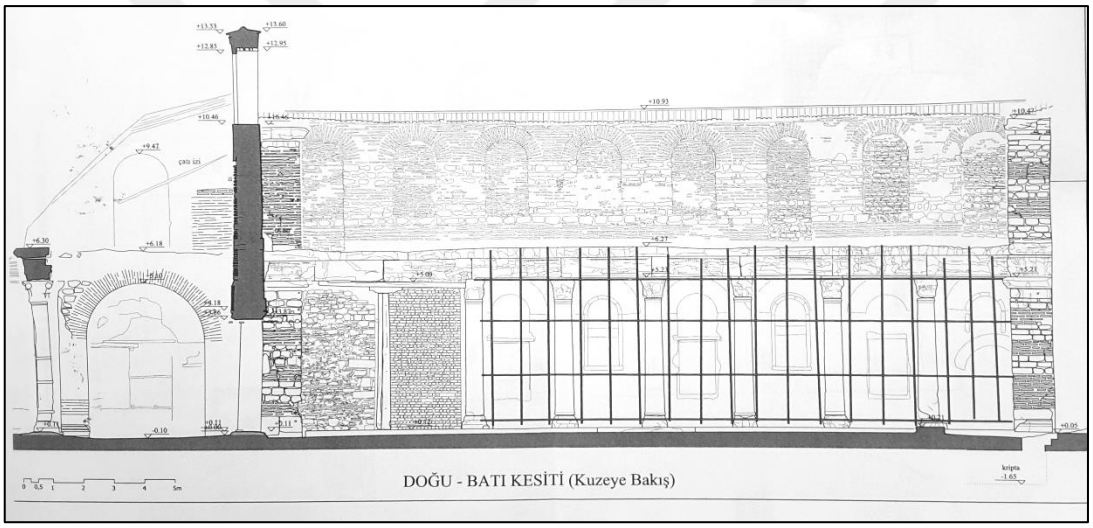

Şekil I.9: Rölöve – Kuzey iç görünüşü.

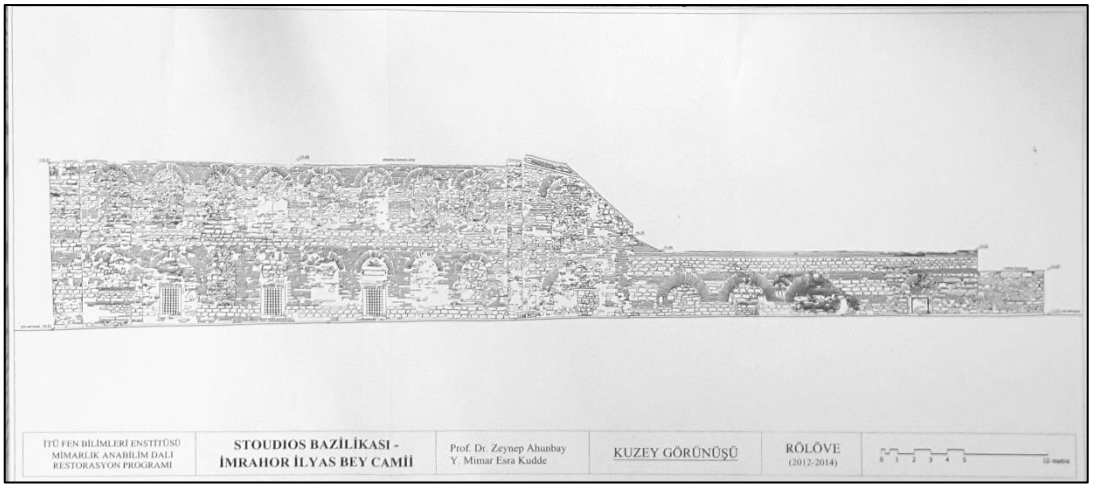

Şekil I.10: Rölöve – Kuzey görünüşü.

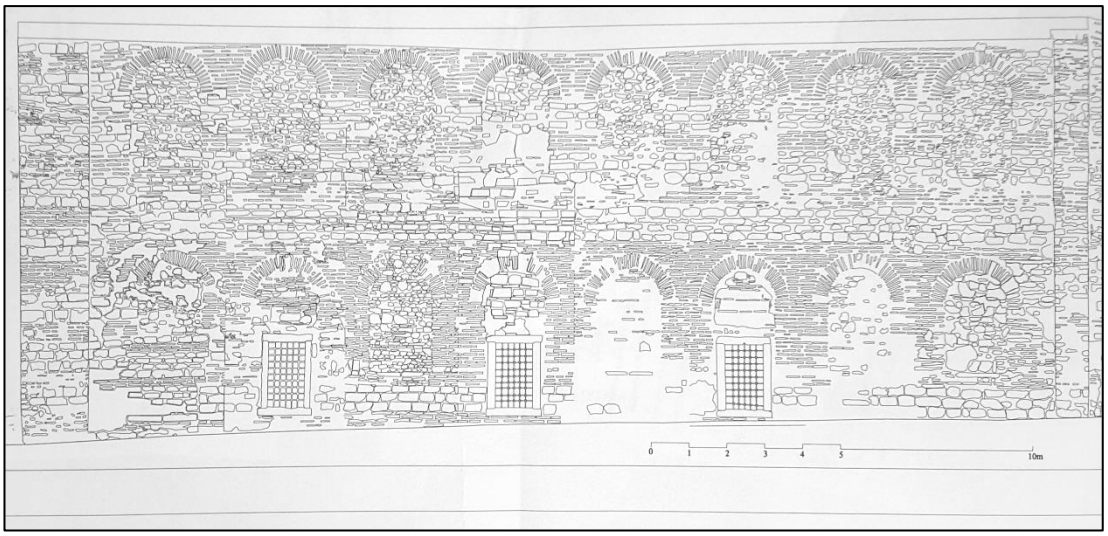

Şekil I.11: Rölöve – Kuzey görünüşü.

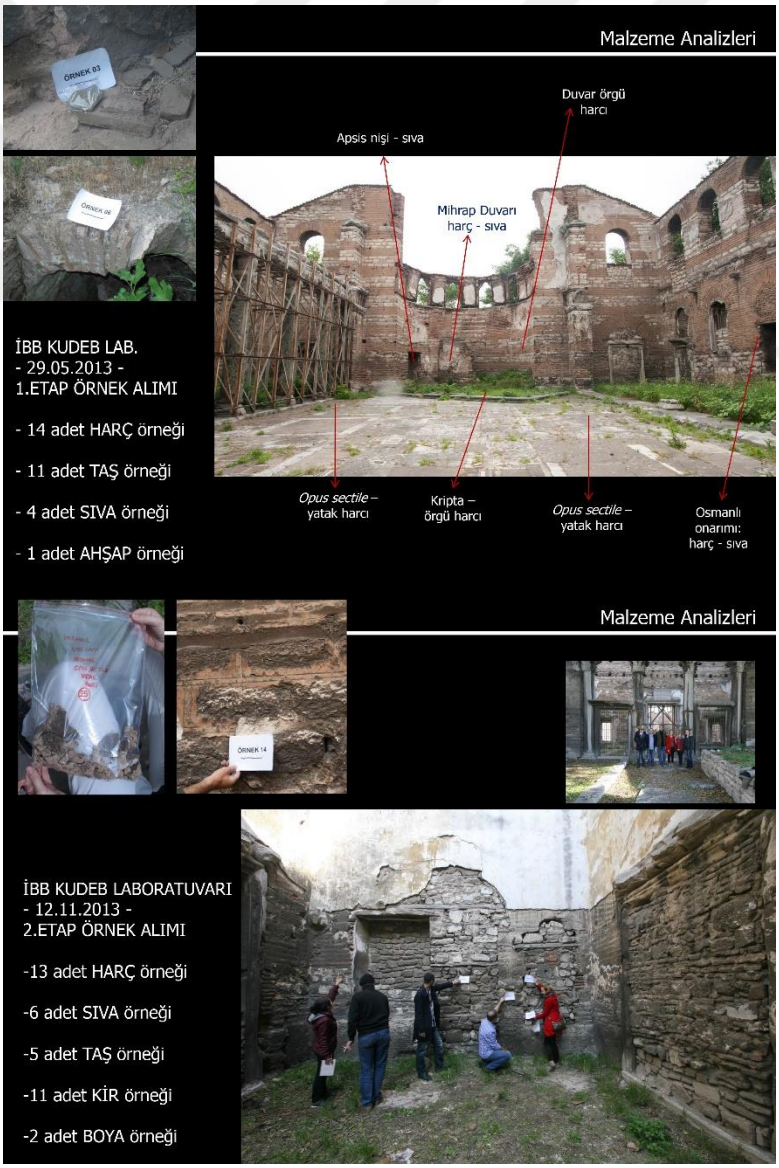

Şekil I.12: Malzeme örnek alım yerleri.

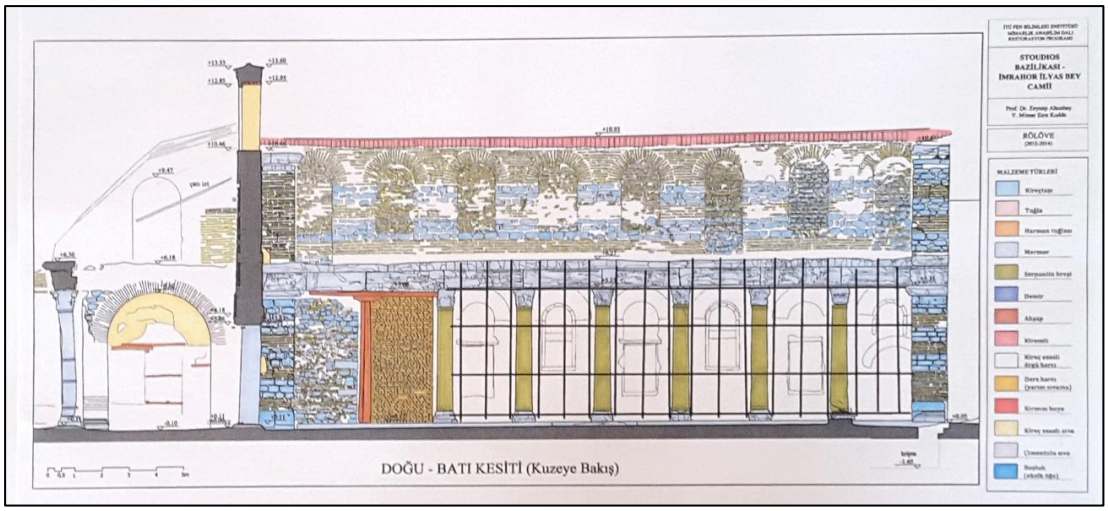

Şekil I.13: Analitik Rölöve (Malzeme Tespiti) – Doğu Batı kesiti, Kuzeye bakış.

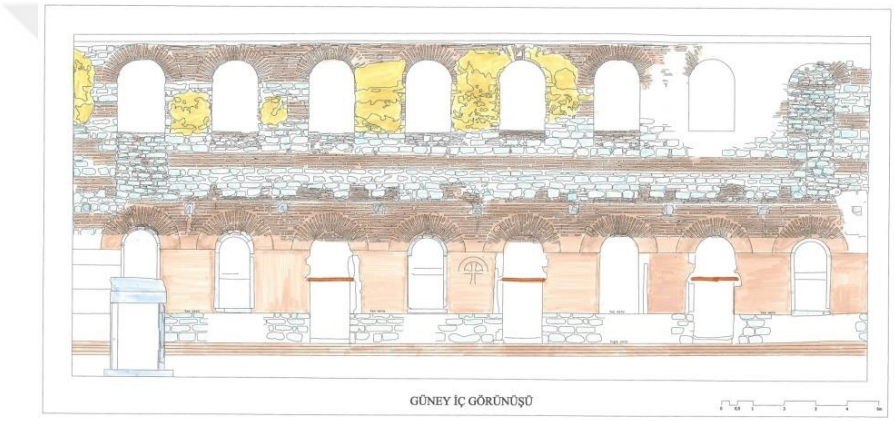

Şekil I.14: Analitik Rölöve (Malzeme Tespiti) – Doğu Batı kesiti, Güneye bakış.

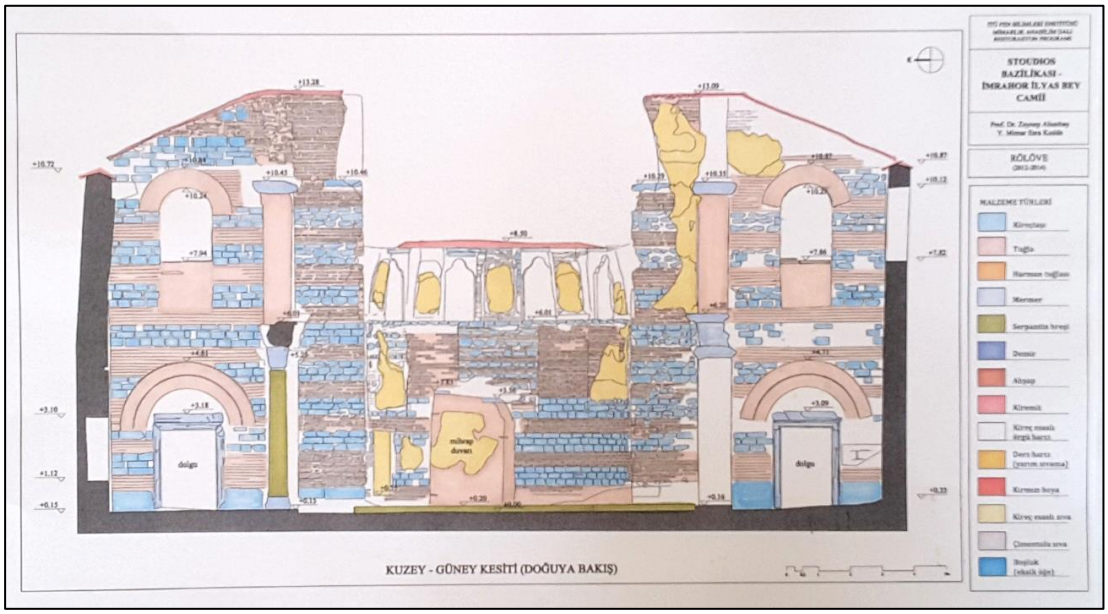

Şekil I.15: Analitik Rölöve (Malzeme Tespiti) – Kuzey Güney kesiti, D bakış.

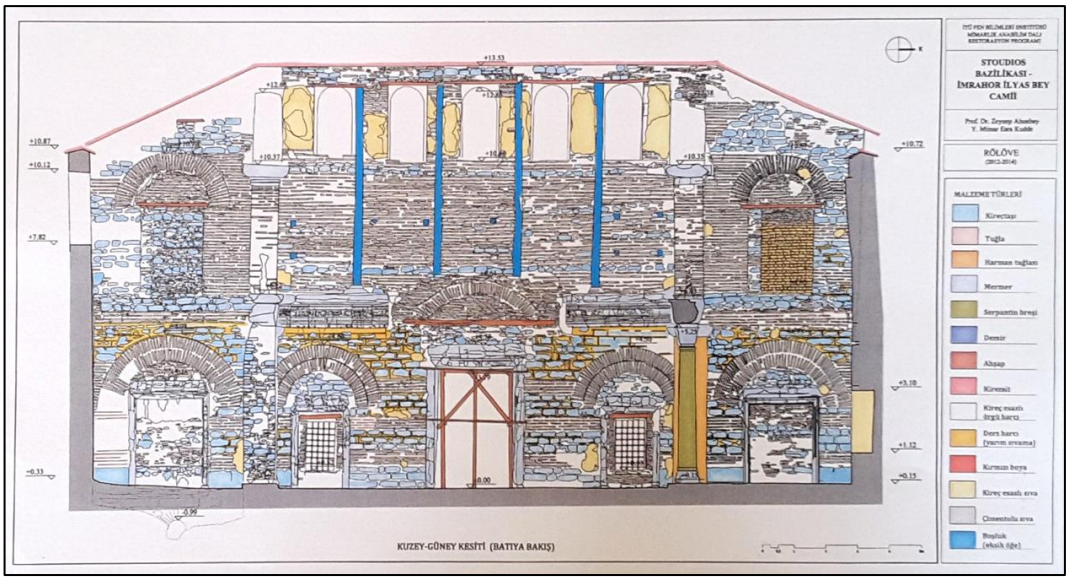

Şekil I.16: Analitik Rölöve (Malzeme Tespiti) – Kuzey Güney kesiti, B bakış.

Şekil I.17: Analitik Rölöve (Malzeme Tespiti) – Döşeme planı.

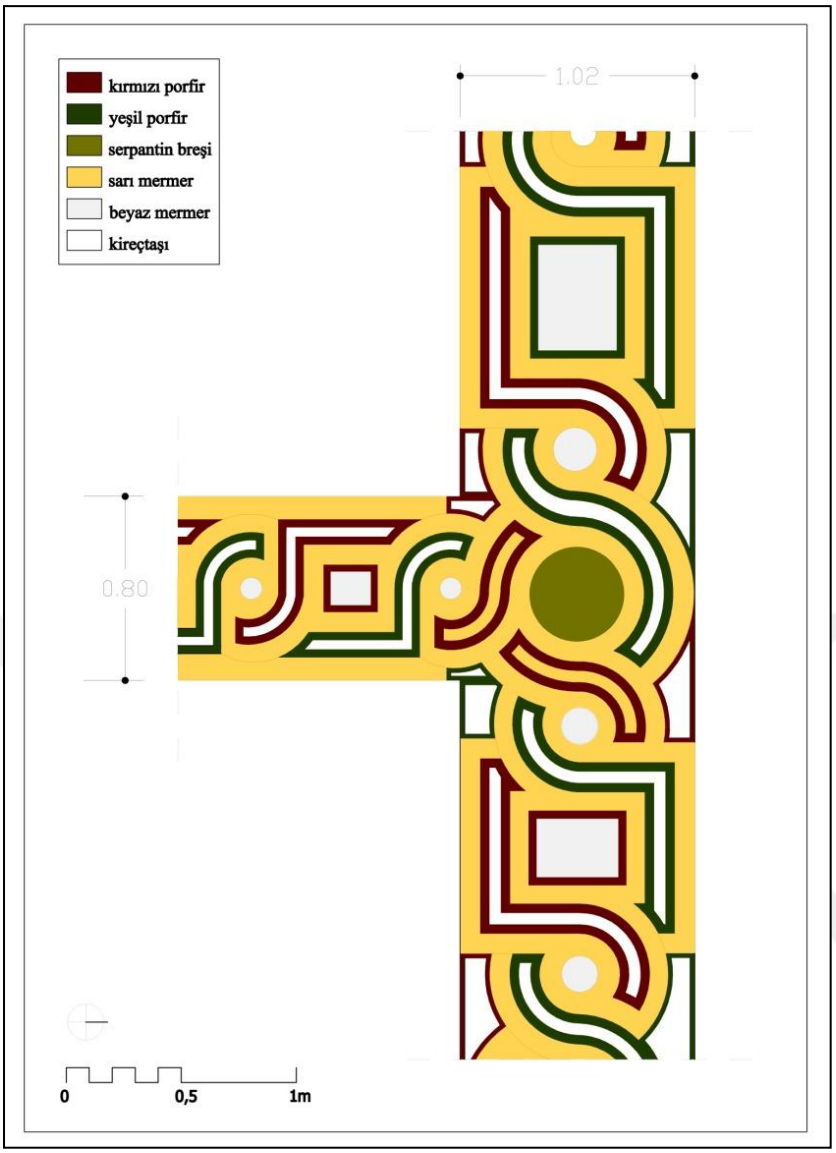

Şekil I.18: Döşeme örgü şeması

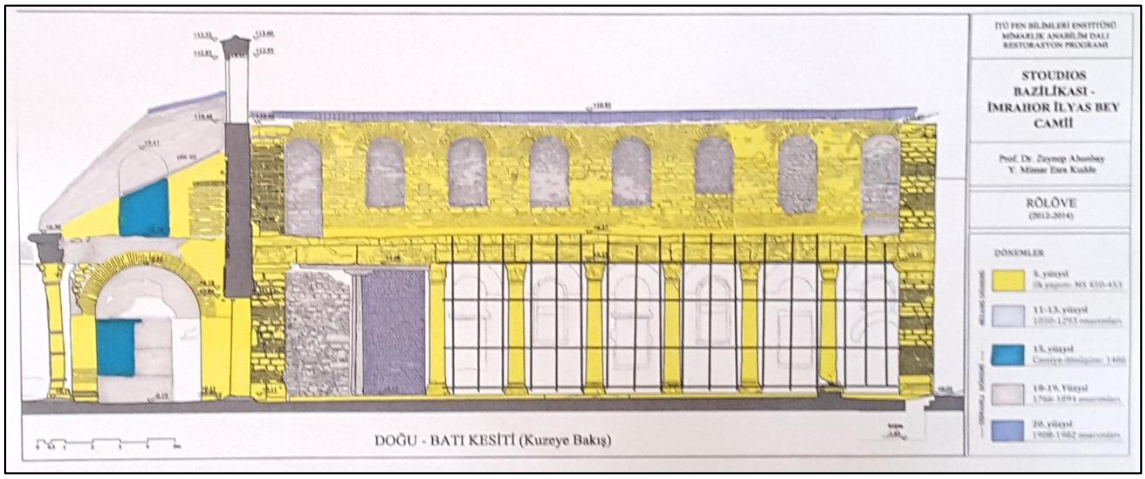

Şekil I.19: Analitik Rölöve (Dönem Analizi) – Doğu Batı kesiti, Kuzeye bakış.

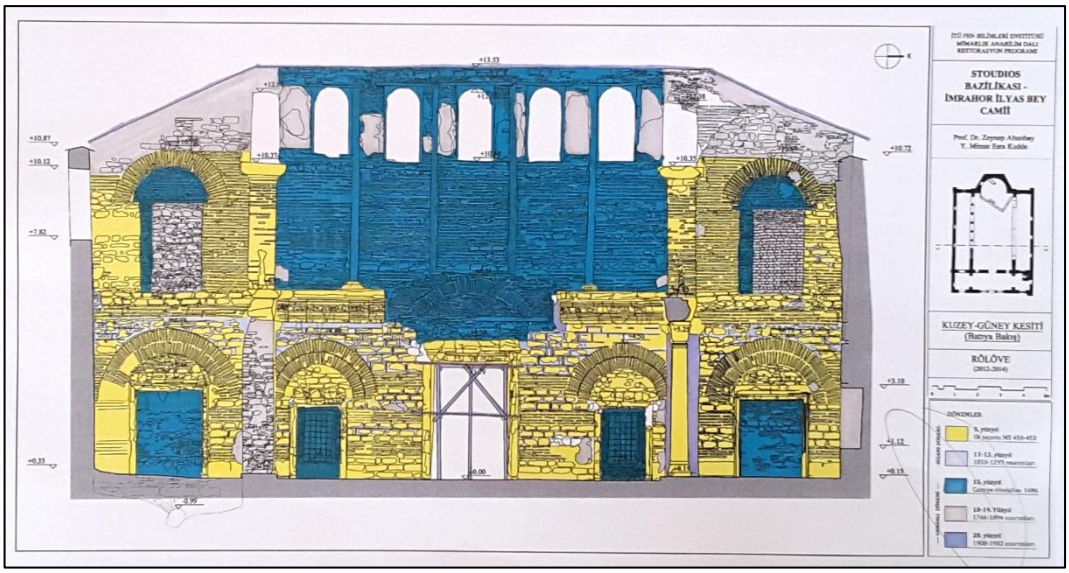

Şekil I.20: Analitik Rölöve (Dönem Analizi) – Kuzey Güney kesiti, Batıya bakış.

Şekil I. 21: Analitik Rölöve (Dönem Analizi) – Döşeme planı.

Şekil I.22: Analitik Rölöve (Hasar Tespiti) – Döşeme planı.

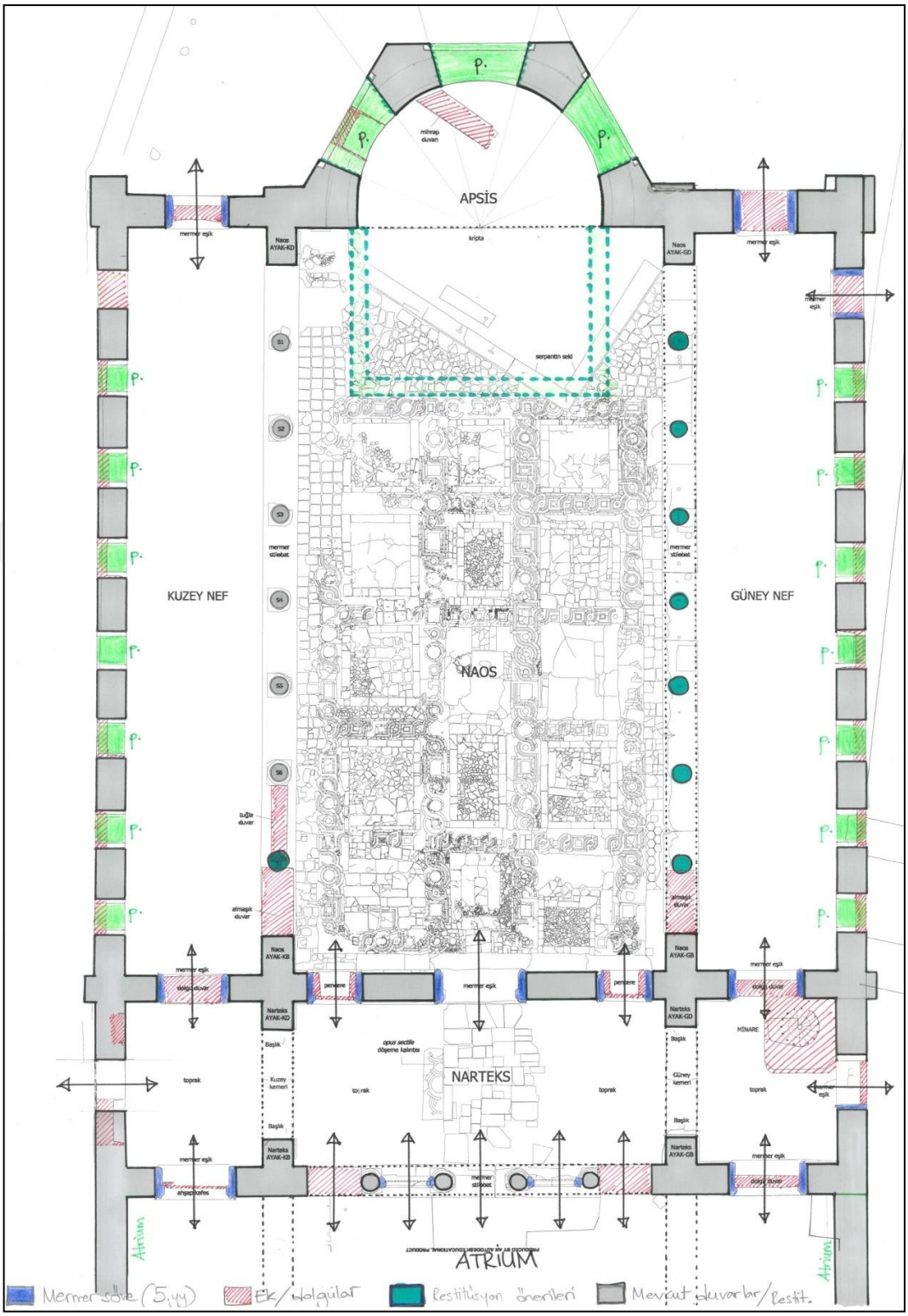

Şekil I.23: Restitüsyon Önerisi − Plan.

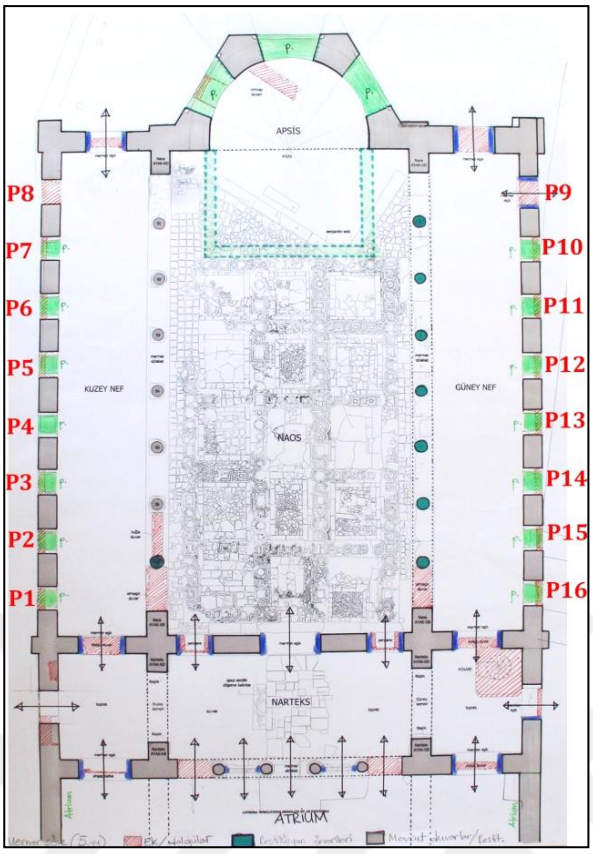

Şekil I.24: Restitüsyon Önerisi − Pencere düzeni.

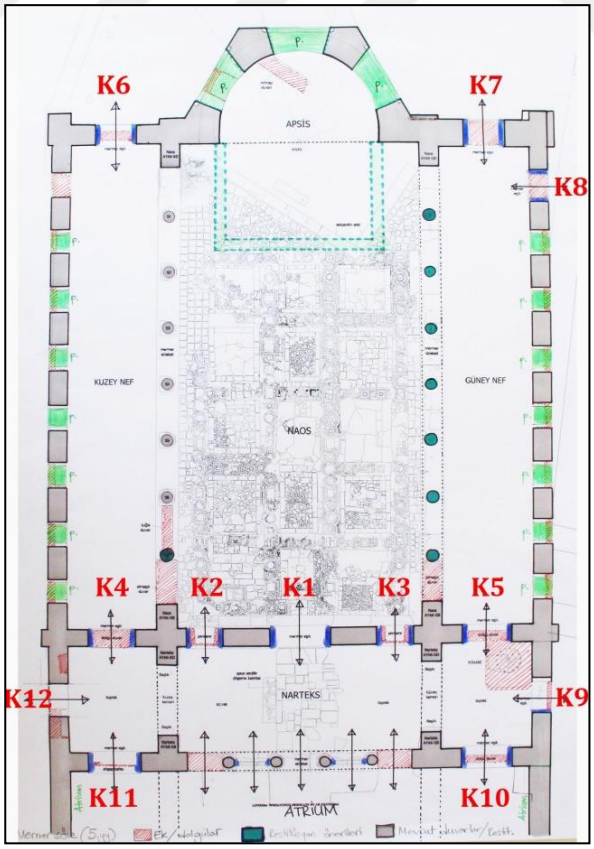

Şekil I.25: Restitüsyon Önerisi − Kapı düzeni.

Şekil I.26: Restitüsyon Önerisi – Güney nef pencere düzeni.

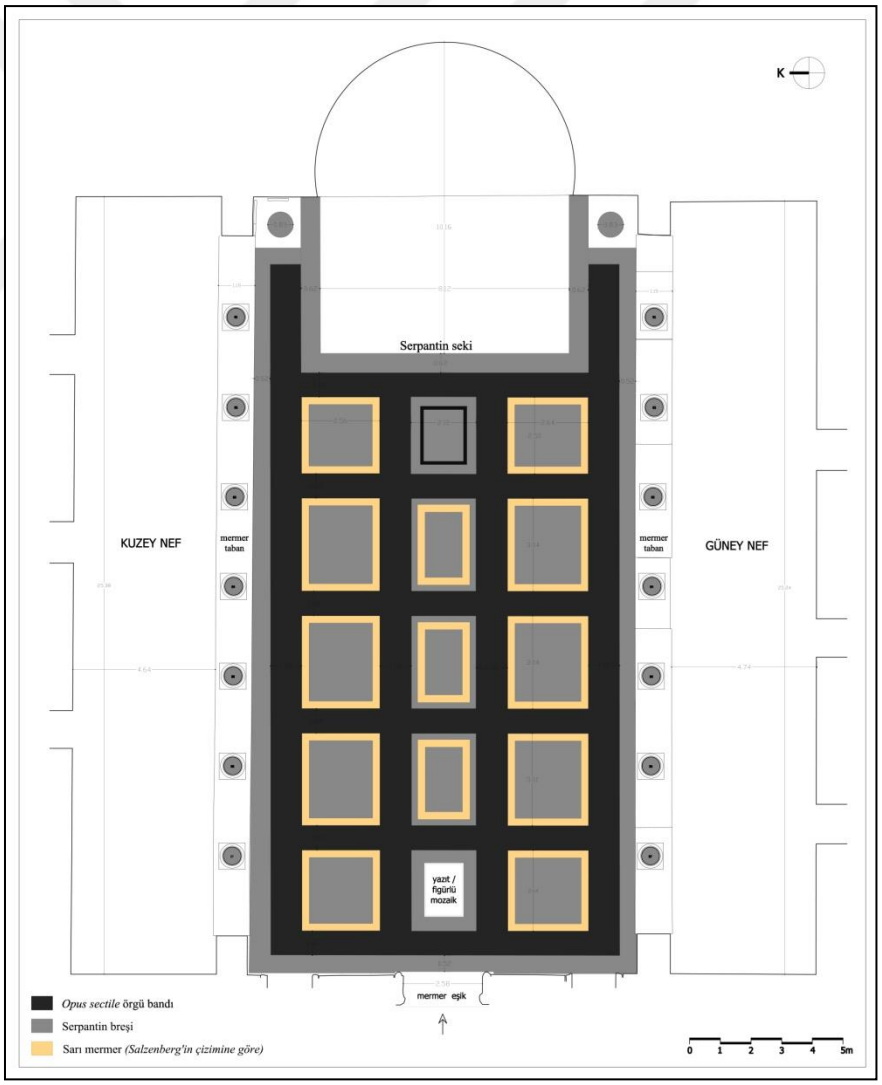

Şekil I.27: Restitüsyon Önerisi – Döşeme planı.

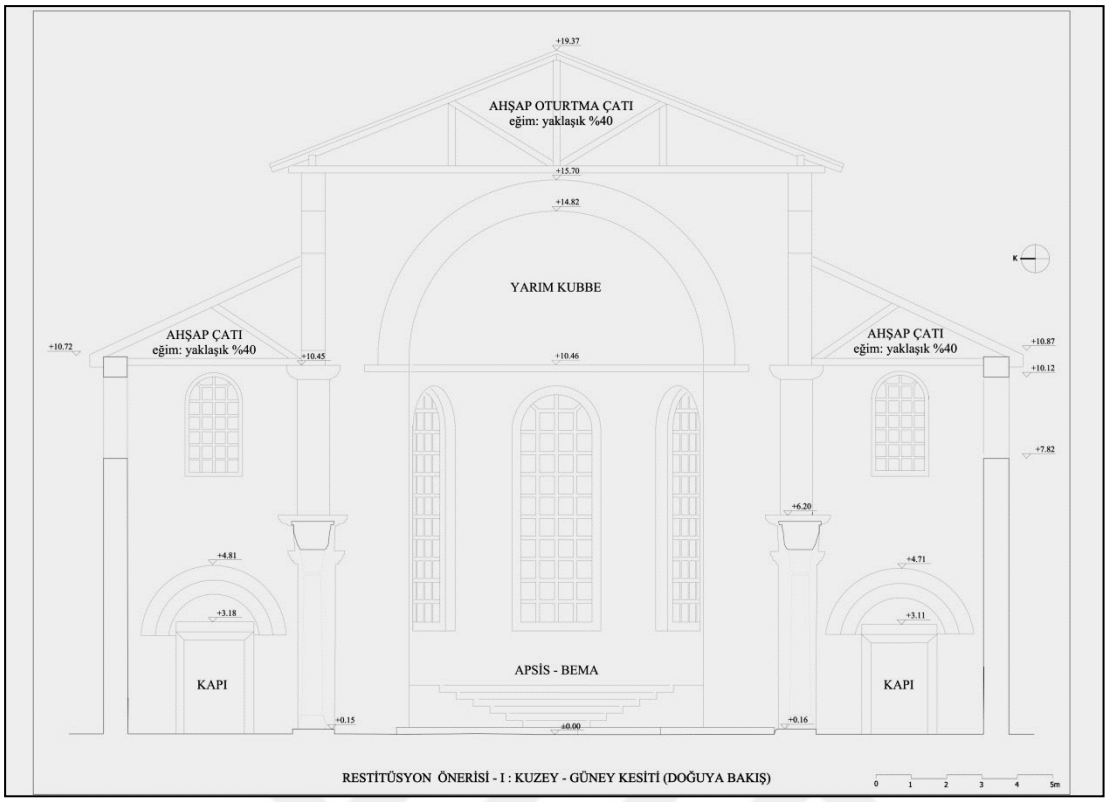

Şekil I.28: Restitüsyon Önerisi – Kuzey Güney kesiti, Doğuya bakış.

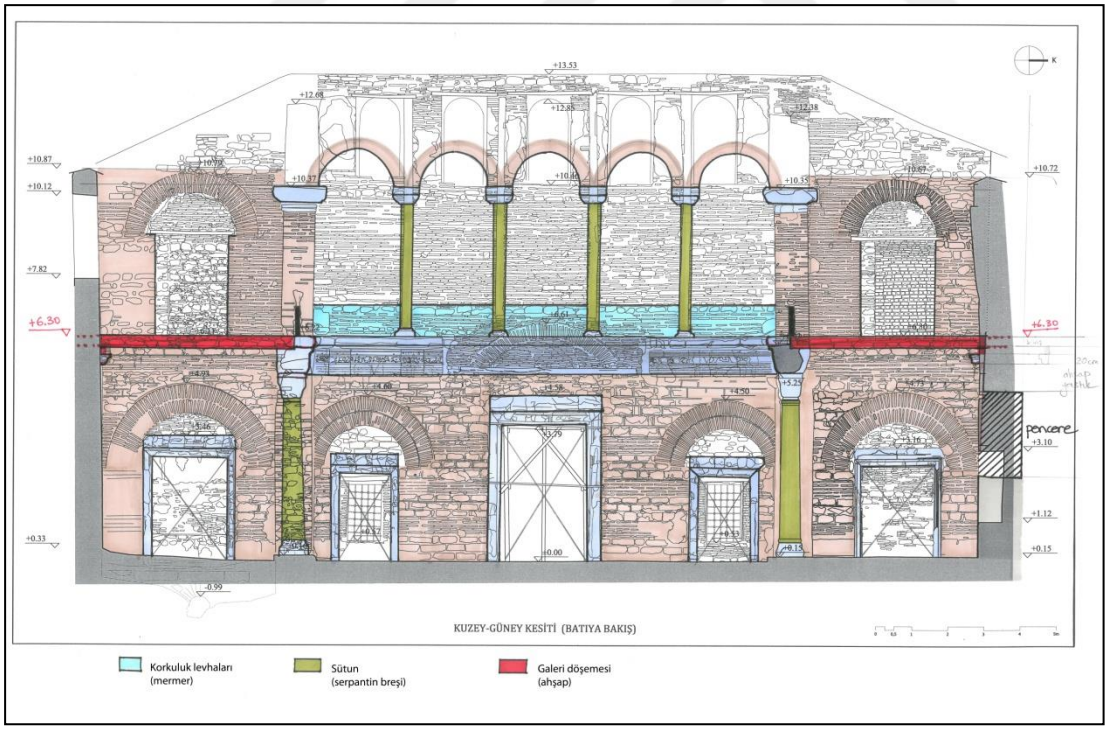

Şekil I.29: Restitüsyon Önerisi − Kuzey Güney kesiti, Batıya bakış.

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad **:** Esra KUDDE

Doğum Tarihi ve Yeri **:** 28.03.1982, İstanbul

E-posta **:** esrakudde@hotmail.com

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans:** İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık (1998-2002)
- **Yüksek Lisans:** İstanbul Teknik Üniversitesi, Restorasyon (2003-2007)

MESLEKİ DENEYİM VE ÖDÜLLER:

- 2015 yılının Şubat ayından itibaren İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü'nde çalışmaya başladı.
- 2007-2015 yılları arasında İBB Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü'nde (KUDEB) çalıştı.
- 2007 yılında, "Küçük Mustafa Paşa Hamamı Erkekler Bölümü Restorasyon Projesi" konulu yüksek lisans tezini tamamladı.
- 2000-2005 yılları arasında, Prof. Dr. Zeynep Ahunbay ve Prof. Dr. Metin Ahunbay danışmanlığında gerçekleştirilen Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı Kilisesi) restorasyonunda çalıştı.

DOKTORA TEZİNDEN TÜRETİLEN YAYINLAR, SUNUMLAR VE PATENTLER:

- **Kudde, E.**, Ahunbay, Z. 2014. İstanbul İmrahor İlyas Bey Camii – Stoudios Bazilikası Orta Bizans Dönemi *Opus Sectile* Döşemesinin Belgelenmesi ve Korunması için Öneriler. *Restorasyon Konservasyon Çalışmaları. 17*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 36-61.